

Studia Ignatiana V.
Társadalmi felelősségvállalás

Studia Ignatiana V.

Társadalmi felelősségvállalás

A Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium
diákjainak tanulmányai

Szerkesztette: Tamás Réka

Budapest, 2013

A Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium diákjainak
tanulmányai

Kiadó: Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium
1085 Budapest, Horánszky u. 18.
www.szentignac.hu

Felelős kiadó: dr. Feledy Botond

Szerzők:

Bárdos Dávid
Berényi Vince András
Borsos Tünde Petra
Csepely Eszter
Huszthy Zita Katalin
Kiss Eszter
Mohay Borbála
Pálvölgyi Zsigmond
Pólya Viktor
Püskösty Mária
Sütő Lili
Szücs Lajos

ISBN 978-963-89327-3-0

Borító: Rác Péter

Nyomdai előkészítés: Keglovics János

Készült a Tipo-Top Nyomdában, Miskolcon
Felelős vezető: Solymosi Róbert

Tartalom

Bevezető	7
BÁRDOS DÁVID	
11 év reform – 10 000 év egészség: Társadalom, állam, piac és a kínai egészségügy	11
BERÉNYI VINCE ANDRÁS	
Elhamarkodott döntést hozott a Norvég Nobel Bizottság? – Barack Obama 2009-es Nobel-békedíjának értékelése, külpolitikájának tükrében	25
BORSOS TÜNDE PETRA	
Lean office	55
CSEPELY ESZTER	
Bolívia 200 éve	77
HUSZTHY ZITA KATALIN	
Téglaépítészet a magyar historizmus felsőoktatási épületein. – Adalékok a Trefort-kerti „F” épület történetéhez	101
KISS ESZTER	
Siklós város fejlődésének és településszerkezetének vizsgálata	119
MOHAY BORBÁLA	
A természetszemlélet változása a 18. századi Angliában – Vizsgálat a Spectator című napilap alapján	147
PÁLVÖLGYI ZSIGMOND	
A magyar háziorvosi rendszerről, avagy a legújabb hiányszakma kialakulásának okai	169
PÓLYA VIKTOR	
A klímaváltozás hatása a Kárpát-medence madárfaunájára	181

PÜNKÖSTY MÁRIA

**Elég egy „elég jó” döntés! – Döntéshozatali szokások vizsgálata
Longitudinális kutatás keretében 207**

SÜTŐ LILI

Az új civil törvény és a benne rejlő kockázatok 229

SZÜCS LAJOS

**Az államadósság korlátozása a közjó érdekében -
különös tekintettel az Alaptörvény államadósságfégeire 247**

Bevezető

A Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium idei tanulmánykötetének témája a *társadalmi felelősségvállalás*. A szakkollégium profiljához hasonlóan a kötetben megjelenő tanulmányok is tudományos sokszínűséget, magas fokú diverzitást mutatnak. A szakkollégisták különböző felsőoktatási intézmények hallgatói, akik változatos tudományterületeket képviselnek. A kollégium belső oktatási rendszere szintén multidiszciplináris jellegű, így a különféle tudományágak és tudásrétegek egymás mellett élésén kívül a közös kutatás, együtt gondolkodás is lehetővé válik. Ez a sokszínűség az, ami lehetővé teszi, hogy az egyes szakterületek képviselői perspektivikusan, nagyobb rálátással, kritikusan tudjanak gondolkodni, dolgozni. Az egyes problémakörök sok szempontú, globális szemlélete elengedhetetlen ahhoz, hogy a dolgokat egyszerre több aspektusból, árnyaltan lássuk. A szakkollégium célja, hogy olyan tudományosan magasan képzett, felelősségteljes, tudatos és gondolkodó közösséget hozzon létre, ahol a multidiszciplinaritás érvényesülésével az egyes tudományterületek összekapcsolódhatnak és tartós közös gondolkodás, aktív társadalmi részvétel alakulhat ki. Az együttélés, együtt gondolkodás egyik hatalmas előnye egyrészt, hogy tapasztalatot szerezhetnek a résztvevők az összehangolt csoportmunkáról a közös kutatásokon, projekteken keresztül, másrészt hogy egymást elfogadva és inspirálva új szakmai lehetőségek nyílhatnak meg előttük. Minél szélesebb perspektívában képes valaki gondolkodni, elszakadva az általa képviselt szűk tudományterület-től, annál több lehetősége van új embereket megismeri, építeni a kapcsolati hálóját. A szakmai és társadalmi érvényesüléshez elengedhetetlen, hogy nyitottan gondolkodjunk, új eszméket, korszerű tudást sajátítsunk el. Komoly jelentősége van a stabil tudásbázis megalapozása mellett az ismeretségeknek, a kapcsolati tőkének is, melynek építési felülete a szakkollégiumi közösség. Nem elég a magas szintű tárgyi tudás elsajátítása ahhoz, hogy társadalmilag hasznos, aktív és felelősségteljes munkát végezhesen valaki, ehhez szükséges az emberekre és a többi szakterületre

való nyitottság is. A szakkollégium célja az erre való fogékonyság kiépítése, oly módon, hogy egyúttal teret, lehetőséget biztosít a közös szakmai munkára is.

A *cura personalis* jezsuita pedagógiai elve adja a Szent Ignác Szakkollégium értékrendjének egyik alappillérét, ami mellett hasonlóan hangsúlyos az intézményben a szakmai minőség, a közösségfejlesztés és a lelkeség hármassága is. A szakkollégium célja egy társadalmilag és morálisan felelős, aktív, gondolkodó értelmiségi közösség létrehozása, amelynek tagjai a jövőben képesek lehetnek a társadalmi problémák és egyenlőtlenségek felszámolására és megoldására, az aktív részvételre, valamint a tudományos és erkölcsi példamutatásra. Ez az alapvető értékrend és hozzáállás az, ami meghatározza a szakkollégisták gondolkodásmódját. A kötet célja, hogy a hallgatók munkáit a társadalmi felelősség aspektusából mutassa be, rávilágítva arra, hogy kivétel nélkül, minden területnek és tudományos munkának van olyan szelete, ami aktívan kötődik a társadalmi felelősséghez, szociális szerepvállaláshoz, innovációhoz és értékmegőrzéshez. Ahogyan a társadalmi felelősség fogalma is rendkívül sokrétű, többféle értelmezésben és kontextusban felfogható, úgy a dolgozatokban megjelenő elméleti és gyakorlati alkalmazások módja is változatos, sokszínű. Mégis markánsan összefogja a vegyes anyagot a közös cél: értéket képviselni, társadalmilag hasznosat tenni, felelősséget vállalni és szem előtt tartani az értékek megőrzését. Ez a gondolatosság átível a kötet minden tanulmányán, azokat szakmai divergenciájuk ellenére közös irányba fordítva, sőt, éppen a sokszínűség hívja fel a figyelmet arra, hogy hányféle arca is van a társadalmi felelősségnek.

A szociális érzékenység, mások jólétéért való küzdelem, aktív problémamegoldás, tudatos részvétel és tenni akarás az egyes tanulmányokban rendkívül sokszínű formában jelenik meg, tükrözve ezzel az egyes emberek, illetve egyes tudományterületek gondolkodási változatosságát. A társadalmi felelősségről való érzékeny gondolkodás és felelősségtudat megjelenhet az egészségügyi rendszerekről, a jogi és politikai kérdésekről vagy a klímaváltozásról való gondolkodásban egyaránt. Ugyanígy fontos lehet az egyéni és csoportos felelősség, ha kulturális örökségről, vagy műemlékvédelemről beszélünk. A velünk élő történelem,

természet, kultúra és tudás felbecsülhetetlen értékű, és a pályakezdő, új generációnak felelőssége annak megtartása, gondozása, továbbadása. A megőrzés mellett ugyanakkor nélkülözhetetlen a kritikus gondolkodás, újítás, innováció, legyen szó vállalatfejlesztésről, döntéshozatali stratégiákról a civil kurázi építéséről vagy a politikai részvételről. A civil részvétel és a harmadik szféra szerepe elengedhetetlen, ha tartós és kölcsönös párbeszéd létrehozására törekszünk.

Az ötödik Studia kötet erősen tükrözi a Szent Ignác és a szak kollégisták mentalitását, a világhoz és a társadalomhoz való hozzáállását. Az egyes tanulmányok nemcsak szakmailag mutatnak magas színvonalat, hanem bebizonyítják azt, hogy a másért élő ember eszménye minden egyes tudományterületen - legyen az gyakorlati vagy elméleti irányú - megjelenik és működik.

Feledy Botond dr.
rektor

BÁRDOS DÁVID

11 év reform – 10 000 év egészség: Társadalom, állam, piac és a kínai egészségügy

Konzulens: Salát Gergely

Absztrakt

Kína egészségügye a kínai lakosság, az állami vezetés és a nemzetközi piac számára egyaránt aktuális téma. A lakosság általános egészségi állapota rossz, javuló pénzügyi lehetőségeikkel párhuzamosan viszont elvárásai egyre nőnek. A szolgáltatások elmaradtak, sem minőségükben, sem mennyiségükben sem képesek kielégíteni az igényeket. Az egészségügyi vállalatok – gyógyszergyárak, egészségügyi eszközgyártók, szolgáltatók – ezért lehetőségként tekintenek Kínára. Tőkét fektetnek be az országba, üzemeket és logisztikai központokat emelnek, hogy felkészüljenek az egyre növekvő igények kiszolgálására és pozíciókat foglaljanak a kínai piacon. A lakosság igényei és a befektetők érdekei azonban gyakran eltérnek egymástól. E két erő között próbál egyensúlyt tartani az egészségügy harmadik szereplője, a kínai állam, amely 2009-ben hirdette meg nagyszabású egészségügyi reformját, az Egészséges Kína 2020 programot. A dolgozat felméri az egyes szereplők egymáshoz való viszonyát, helyzetét és lehetőségeit. Elemzi az ország demográfiai kihívásait, a piaci szereplők motivációját és az állam kezében lévő szabályozó eszközöket.

Kulcsszavak: Kínai egészségügy, Egészséges Kína 2020, Healthy China 2020, 12. öt éves terv, egészségügyi rendszer, demográfia

Bevezetés

Az egyetem mindent megtanít *a betegről*, és semmit sem mond *a betegekről*. Arra kapunk képzést, hogy minél jobban felkészüljünk

az egyes orvos-beteg találkozásokra, de kevés szó esik a társadalom egészének egészségéről és betegségeiről. Egészségügyi rendszerekről, egészségügyi közgazdaságtanról pedig még kevesebbet beszélünk. A dolgozat megírása abban segített, hogy kilépjek a betegségek, szervek rendszeréből és globálisabban tudjam szemlélni az egészségügyet és az egészségügyben megjelenő betegeket.

Így ami a társadalmi szerepvállalást illeti, nem tudok azonnali és jelentős eredményekről beszámolni. Inkább ez a dolgozat is egy állomás, amely hozzájárul ahhoz, hogy később, amikor gyakorló orvos leszek, képes legyek a kritikus gondolkodásra és a hiteles véleményalkotásra nemcsak szűken vett szakmámon belül, de az egészségügy egészét illetően is – ezzel élve meg a társadalmi szerepvállalás kötelességét.

Amikor a laikus Kína felől kezd érdeklődni, bármilyen cikket, statisztikát, hírt olvas, bekezdésről bekezdésre érik a meglepetések. Ámulatba ejtik a nagy számok, a kelet-európaihoz hasonlóan hitt kommunista államgépezet működése és számtalan apró dolog, amin mosolyog, vagy éppen megdöbben, és hinni sem akarja, hogy ilyen létezhet.

Első megközelítésben az egészségügyet is így látja az európai ember. Két Európányi lakos egészségéről van ugyanis szó, amely egyetlen országban, egy központi vezetés hatalma alatt helyezkedik el, és ennek köszönhetően tele van számunkra elképzelhetetlen kihívásokkal és erre adott különleges válaszokkal.

Az egészségügy kérdése iránt sokan érdeklődnek külföldön és Kínában egyaránt. Olyannyira, hogy egy 2008-as, 101 000 háztartást érintő kutatás szerint az egészségügy helyzete az, ami a legjobban aggasztja a kínai embereket.¹ A téma tehát abszolút aktuális, s valószínűleg az is marad a következő néhány évben, hiszen az egészségügy óriási változásokon fog keresztül menni.

Le Deu és munkatársai szerint² ezeket a változásokat három erő vezérli: a gazdaság és népesség folyamatos növekedése, az egészségügyi reform és Kína jelenleg is érvényes, 12. ötéves

¹ HU, SHANLIAN; TANG, SHENGLAN; LIU, YUANLI; ZHAO, YUXIN; ESCOBAR, MARIA-LUISA; DE FERRANTI, DAVID: *Reform of how health care is paid for in China: challenges and opportunities in Health System Reform*, 2008, 1. o.

² LE DEU, FRANCK; PAREKH, RAJESH; ZHANG, FANGNING; ZHOU, GAOBO: *Healthcare in China: 'Entering uncharted waters'*, 2012, 2. o.

terve (2011–2015). De nem nagy tévedés egy másik felosztás alkalmazása sem, hiszen ezeket a faktorokat, s így Kína egészségügyét is három szereplő, a **társadalom**, az **állam** és a **piac** képes befolyásolni.

Társadalom

MÉRETEK ÉS ÖSSZETÉTEL

A számadatokat illetően Kína 1,4 milliárd lakosával a világ legnépesebb országa. Népesége csökkenő gyorsasággal ugyan (a népességnövekedés jelenleg 0,63%), de folyamatosan növekszik. A lélekszám növekedését egyrészt a születési és halálozási ráta pozitív mérlege (1000 lakosra 13,71 és 7,03), másrészt pedig a várható élettartam drasztikus növekedése (az 1950-es évek átlag 46 évével szemben ma a férfiaknál 71 év, a nőknél 76 év) biztosítja. Az ország korfája felfelé szélesedik, a lakosság egyre idősebb lesz. 2030-ra a 65 éven felüliek száma csaknem megduplázódik.³

Kínában a társadalom struktúrája is átalakul. Megváltozik a család fogalma. A hagyományos kínai háztartás sokszor több generáció együttélését jelentette. A gyermekek, akiknek kötelességük (volt) gondoskodni felmenőikről idős korukban, sokszor szüleikkel, nagyszüleikkel egy fedél alatt éltek. Ma ezzel szemben azt látjuk, hogy a családok szétszakadnak. A boldogulni vágyó fiatalok urbanizálódnak, az ország fejlettebb régióiba költöznek, s ezzel szüleiktől távol kerülnek, hiszen az idősebb generáció nem követi a fiatalokat a nagyvárosokba. Az egy háztartásban élők száma ezért csökken, a háztartások száma pedig nő.⁴ Hogy a fiatalok továbbra is gondoskodnak idős rokonaikról, arról elsősorban a partvidék felől Belső-Kínába zajló jelentős pénzmozgás tanúskodik.

A háztartások méretének csökkenése mögött azonban nemcsak az áll, hogy a fiatalok szüleiktől külön élnek, hanem az is, hogy kevesebb házasság köttetik. Kínában hagyományosan a fiúgyermek jelent büszkeséget és örömet a családnak. Az évtizedek óta tartó durva születésszabályozás viszont nem ad lehetőséget arra, hogy a családok annyi gyermeket vállaljanak, hogy közülük leg-

³ LE DEU: et al.: *Healthcare in China: 'Entering uncharted waters'*, 4. o.

⁴ FINPRO (szerk.): *Social and Healthcare Services in China*, 2009, 14. o.

alább egy fiú legyen, hanem arra törekszenek, hogy már az első gyermek fiúnak szülessen. Az abortuszok egyik fő oka ezért az, ha a magzat nőnemű. Ma 106 kínai férfira mindössze 100 kínai nő jut. A különbség ráadásul tovább nő, hiszen a születendő gyermekek között még jelentősebb, 117/100 a férfi/nő arány. S ha ez sem elég, a gyermekhalandóság is jelentősebb a lányok körében.⁵ Mintha a családok és orvosok kevésbé vennék komolyan a lánygyermek betegségét. Így a társadalomban a férfiak több tízmillió többletben vannak, akiknek egyszerűen nem jutnak nők.

A VÁROSI ÉS A VIDÉKI EMBER

Kína fejlettebb, partvidéki részét nemcsak gazdasága különbözteti meg a belső, elmaradottabb régióktól, hanem az ott élő emberek egészsége is. A WHO elemzése⁶ szerint ezt a különbséget három tényező alakítja: az egészséget meghatározó eltérő szociális feltételek, a piac és az állam egyensúlya az egészségügyi szolgáltatásokban és az egészségügyi rendszer egyre növekvő igazságtalansága.

Az eltérő szociális feltételek jelentősége talán a GDP és a születéskor várható élettartam korrelációján érhető tetten leginkább. Ha a tartományokat külön-külön sorba rendeznénk e két szempont alapján, nagyjából hasonló listát kapnánk: a legtávolabbi a leggazdagabbnak számító Shanghaiban és Pekingben, míg a legközelebb ideig a szegény belső tartományokban élnek. Az egészségügy fejlettségét mérő másik fontos mérőszám, a csecsemőkori és gyermekhalandóság hasonló viszonyokat mutat. A trendek ráadásul azt jelzik, hogy a régiók közti egyenlőtlenségek tovább nőnek.⁷

A TÁRSADALOM VISZONYA A PIACHOZ

A kevesebb házasság és gyerek, a háztartások csökkenő mérete és a városi lakosság életminőségének fokozódása hozott egy optimizmusra okot adó változást is. A városi háztartások egyre

⁵ TANG, SHENGLAN; MENG, QINGYUE; CHEN, LINCOLN; BEKEDAM, HENK; EVANS, TIM; WHITEHEAD, MARGARET: *Tackling the challenges to health equity in China in Health System Reform*, 2008, 26. o.

⁶ TANG, SHENGLAN et al.: *Tackling the challenges...*, 25. o.

⁷ TANG, SHENGLAN et al.: *Tackling the challenges...*, 29. o.

gazdagabbak lesznek, felhalmozott megtakarításaik nőnek. A középosztály vált (válik) a legszélesebb népréteggé, a szegénység csökken, a tehetősek vagyona pedig nő.⁸ Ezt a vagyont pedig az emberek hajlandóak egészségük érdekében felhasználni. Ezzel az egészségügyi szolgáltatók is tisztában vannak, a harc már elkezdődött a kínaiak pénzéért. Az állam is számít a társadalmi megtakarításokra. Ettől várja az egészségügyi rendszer finanszírozásának egyik forrását.

A TÁRSADALOM VISZONYA AZ EGÉSZSÉGÜGYHÖZ – BIZTOSÍTÁS ÉS BIZALOM

Az 1978-as gazdasági reformok bevezetéséig a vidéki lakosságot a Szövetkezeti Egészségügyi Rendszer biztosította, a városi lakosságnak pedig az Állami Biztosítás és a Dolgozói Biztosítás állt rendelkezésére. A lakosság több mint 90%-a biztosítva volt, a szolgáltatások elérhető árúak és kielégítő minőségűek voltak. Az állam azonban egyre kevesebb részt vállalt az egészségügyi szolgáltatásokból, átadva a piacot magánbefektetőknek. A rendszer így a nyolcvanas évek közepén összeomlott, a lakosság – s főleg a vidéki lakosság – egyre drágább és egyre rosszabb minőségű szolgáltatásokhoz fért csak hozzá, használható biztosítás nélkül.

Nem csoda, hogy az egészségügyi reformokat az állam a társadalombiztosítás széleskörű bevezetésével kezdi. Állami statisztikák szerint 2011-re sikerült a lakosság több mint 95%-át lefedni biztosítással.⁹ (Összehasonlításképpen: Magyarországon 2006-ban 89%-os volt a biztosítottak aránya).

A biztosítás azonban csak hivatalosan, a statisztikák számára oldja meg a rendszer problémáját. Évekre van szükség ahhoz, hogy az egészségügyi rendszer visszanyerje a társadalom körében elvesztett bizalmát.

KÖRNYEZETI TÉNYEZŐK ÉS AZ EMBEREK EGÉSZSÉGE

A WHO elemzése¹⁰ rámutat, hogy a Kínai Népköztársaság első évtizedei példátlan javulást hoztak az ország egészségi helyzetét

⁸ LE DEU; et al.: *Healthcare in China: 'Entering uncharted waters'*, 5. o.

⁹ LE DEU; et al.: *Healthcare in China: 'Entering uncharted waters'*, 3. o.

¹⁰ TANG, SHENGLAN et al.: *Tackling the challenges...*, 27. o.

illetően, még a Kínához hasonló fejlettségű országokhoz képest is. A várható élettartam 1949-től kezdve drasztikusan, mintegy 30 évvel megnőtt. A fellendülés egészen az 1978-as gazdasági reformokig tartott, amikor az egészségügyi piac liberalizációja a kialakuló versenyhelyzet miatt rontott a szolgáltatások minőségén.

A népesség helyzetét tovább rontják egyes külső tényezők, természeti adottságok, környezeti feltételek. A légszennyezettség soha nem látott mértéket ért el a nagyvárosokban, többek között Pekingben,¹¹ ahol a szennyezettség elérte a skála maximumát és Sanghaiban, ahol szintén nemrég dőlt meg a szennyezettség eddigi csúcscértéke.¹² A jelen cikk írásakor pedig a pekingi ivóvíz folyt még a csapból is – már ami a médiát illeti.¹³

Hogy ezek a tényezők pontosan milyen hatással vannak a lakosságra, és hogy a kínai társadalom valójában mennyire beteg, arra elsősorban becslések állnak rendelkezésre, hiszen a legtöbb beteg az egészségügyi infrastruktúra hiánya miatt nemhogy kezelve, de diagnosztizálva sincs. Légzőszervi megbetegedésben, daganatos betegségekben, cukorbetegségben és depresszióban szenvedőkből százmilliók lehetnek az országban.¹⁴

Állam

KÍNA EGÉSZSÉGÜGYI REFORMJA

A kínai pártvezetés 2009-ben jelentette be nagyszabású egészségügyi reformját, az Egészséges Kína 2020 (Healthy China 2020) programot. A reform Kína legsürgetőbb egészségügyi problémáira reagál, s a következő öt pilléren nyugszik:¹⁵

1. Egészségbiztosítási rendszer széleskörű bevezetése és elérhetővé tétele minden kínai polgár számára.
2. A gyógyszerellátottság biztosítása, az igények mind mennyiségi, mind minőségi kielégítésével.

¹¹ China Daily: Beijing air pollution reaches dangerous levels

¹² China Daily: Pollution hits Shanghai but should clear in a day

¹³ Zheng Xin: Beijing tap water getting worse: expert

¹⁴ LE DEU: et al.: *Healthcare in China: 'Entering uncharted waters'*, 4. o.

¹⁵ HO, CHRISTINA S.: *China's Health Care Reform. Background and Policies* In: FREEMAN III, CHARLES W., BOYNTON, XIAOQING LU (szerk.): *Implementing China Health Care Reform Policies in China*, 2011, 2. o.

3. Az egészségügyi alapellátás továbbfejlesztése.
4. A vidéki ellátás felzárkóztatása a városihoz, az egyenlőtlenségek kiküszöbölése.
5. Az állami közkórházak reformjának megvalósítása.

I. Amikor Kína biztosítási rendszeréről beszélünk, nehéz eldönteni, hogy múlt, jelen vagy jövő időt érdemes-e használni. Jelentős és gyors átalakulások közepén vagyunk, pontos ideit (2013-as) és tavalí adatok azonban még nem állnak rendelkezésre.

Annyi biztos, hogy 2009-ig, a reformok kezdetéig egy működésképtelen rendszer uralta az országot. A biztosítás egyrészt nem volt elég széleskörű, sokaknak egyszerűen nem volt biztosításuk. Az állami biztosítások 2003-ban csupán a lakosság 39%-át érintették, ami a magánbiztosítások 16%-os lefedettségével együtt is nagyon alacsony szám.¹⁶

Másrészt, még a biztosítás sem nyújtott mindenre megoldást. A térítés csak kis részben fedezte a kiadásokat, és nem is vonatkozott bármilyen ellátásra. Az 1980-as évek elejétől 2005-ig a betegek saját kiadásai az összes kiadás 20%-áról 50%-ára nőttek.¹⁷ Az 50% talán nem is tűnik olyan magas értéknek. Ebbe azonban beletartozik az is, hogy az emberek inkább betegek maradtak, nem fordultak orvoshoz és nem vettek gyógyszert, mert ennél többet egyszerűen nem tudtak egészségükre költeni.

Mindezek azonban csak 2009-ig, a reformok bevezetéséig voltak érvényesek, hiszen a helyzet azóta sokat változott. A biztosítási rendszer a teljes megújulás útjára lépett. Bevezetésre került az Új Vidéki Szövetkezeti Egészségügyi Program (New Cooperative Rural Medical Scheme – NCRMS) a vidékiek ellátására, a Városi Lakosság Egészségügyi Alapbiztosítása (Urban Residence Basic Medical Insurance – URBMI) a városban élőknek és a Városi Dolgozók Egészségügyi Alapbiztosítása (Urban Employee Basic Medical Insurance – UEBMI) a városban dolgozóknak. A biztosításból esetlegesen kimaradó szegényeken pedig az Egészségügyi Segély (Medical Assistance) hivatott majd segíteni.¹⁸

A rendszer azonban még közel sem tökéletes. Az eltérő biztosí-

¹⁶ TANG, SHENGLAN et al.: *Tackling the challenges...*, 29. o.

¹⁷ TANG, SHENGLAN et al.: *Tackling the challenges...*, 30. o.

¹⁸ HO, CHRISTINA S.: *China's Health Care Reform. Background and Policies* 2. o.

tási rendszerek, bár közelebb hozzák egymáshoz a nagyvárosok és vidékek lakosságát, bebetonozzák a köztük lévő különbségeket. A biztosítások összege továbbra is alacsony, és az igénybevett szolgáltatásoknak továbbra is csak egy részét téríti (*co-paymentre* alapul a rendszer). De nem is feltétlenül nyújt térítést, hiszen az állami biztosítások (ahogyan nevük is mutatja) elsősorban az alapvető egészségügyi ellátásokra korlátozódnak.

II. Majdnem másfél milliárd ember gyógyszerigényeit kielégíteni már önmagában nem kis feladat. Kínában azonban a mennyiségek kielégítésén túl a minőség és a megfizethetőség is komoly problémát jelent. Az államnak ráadásul itt egy nagyon erős érdekközösséggel, a gyógyszergyárakkal kell szembeszállnia.

A kínai vezetés a reform keretein belül szabályozni és tervezni próbálja a gyógyszerek (és ehhez hasonlóan egyébként ugyanígy az egészségügyi eszközök) piacát. A cél a hatékonyság növelése és az árak csökkentése. Ennek érdekében az állam azt szeretné, ha 2015-re a 100 legnagyobb (vagy ha úgy tetszik, legjobb, leghatékonyabb) vállalat gyártaná a gyógyszerek 50%-át, és a 10 legnagyobb kereskedő forgalmazná a gyógyszerek 95%-át.¹⁹ Ezzel a felhívással fokozódik a verseny és csökkennek az árak is.

A hatékonyságot az együttműködés elősegítésével is növelni kívánják. Az állam támogatja a cégegyesüléseket és felvásárlásokat. Így a külföldi cégek szívesen fektetnek Kínába, hiszen a helyi vállalatokkal együttműködve gyors növekedést képesek elérni.

A vezetés szándéka az, hogy a gyógyszerkérdés gyorsan megoldódjon. Ahogyan ismerjük Kínát, a piac felosztásának 2015-ös céljait valószínűleg időben el fogják érni. A gyógyszeripar tortáját egy-két éven belül felosztják, akik addigra jól pozicionálják magukat, hosszú távú sikereket fognak elérni, új belépőknek azonban már nem fognak helyet hagyni.

III. Az alapellátás továbbfejlesztése, s általában a minél alacsonyabb szintű ellátás fejlesztése nemzetközi trend. Prevenció, korai diagnosztika, járóbeteg-ellátás – nyugatról keletre minden jel arra utal, hogy az alacsonyabb szinteken befektetett beruházások a felsőbb szinteken (szakellátás, speciális ellátás) kieső költségek miatt sokszorosan megtérülnek.

¹⁹ LE DEU: et al.: *Healthcare in China: 'Entering uncharted waters'*, 9. o.

Kínában ehhez hozzáadódik az alapellátás alacsony minősége. A vidéki és kisvárosi kórházak nem tudják betölteni funkciójukat. Hiába lenne belőlük elég és lennének elérhető közelségben a lakosság számára, kevés a szakember, és elavultak a felszerelések. Az igazán beteg emberek a nagyvárosi kórházakat keresik fel.

Pedig egy hatékonyabb rendszerben a betegek többsége a kisvárosokban is gyógyítható lenne. Ezzel csökkennének a rájuk fordított kiadások, és csökkenne a nagyobb kórházak túlterheltsége is.

Mivel itt a továbblépésnek komoly infrastrukturális és humán erőforrás igényei vannak, a leglassúbb fejlődés a reform ezen pilléréen várható.

IV. A vidéki és városi egyenlőtlenségekről már sok szó esett. A felzárkóztatás szorosan összefügg az előző pontokkal. A finanszírozhatóságra a megújult vidéki biztosítás és a bevezetett egészségügyi segély adhat megoldást, míg a szolgáltatások minőségének javulását a reformok az infrastrukturális és gazdasági fejlődéssel együtt hozhatják meg.

A változások itt is lassúak lesznek. Idő kell, míg minőségi javulás lesz mérhető Belső-Kínában is.

V. A kínai állami kórházak között jelentős különbségek vannak. Miközben a vidéki közkórházak képtelenek ellátni feladataikat, a legjobb kórházaknak – a magánkórházakat is megelőzve – a nagyvárosi állami kórházak számítanak (elsősorban a shanghai-i és pekingi orvosi egyetemek kórházai). A reform célja itt az, hogy a közkórházak minőségét az egész országban sikerüljön elfogadható szintre emelni.

A célok elérésére sikeres *pilot*-programok tapasztalatai állnak rendelkezésre. A reformok bevezetése folyamatos.²⁰

MAKROGAZDASÁG, ÖTÉVES TERV

Kína egészségügyi kiadásai hagyományosan alacsonyak. Bár a rendszerbe évente fektetett, a GDP mintegy 4-5%-át kitevő összeg abszolút értékben nagy szám, messze elmarad a fejlett országokban szokásos 8-10%-os kiadásoktól. Ráadásul a reformok előtt az arány nem is látszott növekedni, inkább csökkent vagy stagnált. A 12. Ötéves Terv meghirdetésével párhuzamosan

²⁰ HO, CHRISTINA S.: *China's Health Care Reform. Background and Policies*, 4. o.

azonban az egészségügybe fektetett kiadások növelését is bejelentették. 2006 és 2011 között a kiadások több mint megduplázódtak. Előrejelzések szerint, ha az ország ezt az ütemet követi, a kiadások 2020-ra a 2011-es szinthez képest még megháromszorozódhatnak.^{21, 22}

A rendelkezésre álló források növekedése annak is köszönhető, hogy a 12. ötéves terv a biológiai-egészségügyi ipart a hét stratégiai ágazat közé sorolja. Ebbe beletartozik a gyógyszeripar, a vakcinák, orvosi eszközök gyártása és fejlesztése, a diagnosztika továbbfejlesztése és nem utolsósorban a hagyományos kínai orvoslás beillesztése a modern egészségügyi ellátásba.

ELLENŐRZÉS ÉS SZABÁLYOZÁS

Az egészségügy szabályozását a párt nem sorolja a meghirdetett öt pillér közé, pedig minden intézkedésével egyre nagyobb befolyást gyakorol az ország eddig viszonylag szabad egészségügyére, egészségügyi piacára. Erre persze szükség is van, hiszen a szolgáltatások minőségének és egészséghatékonyságának növelése a profitorientált szolgáltatóknak nem érdeke. Az utóbbi évtizedek megmutatták, hogy a piac szabadjára engedésével a minőség drasztikusan csökkent. A reformok egyik (mellékes) hozadéka a piac megtisztulása, az egészségügyi rendszeren mértéktelenül nyereszkedő kuruzslók, csalók és profitéhes magánbefektetők eltűnése lesz, az állam fokozott jelenlétének, ellenőrzésének köszönhetően.

KÍNA KÜLÖNLEGES

A kínai egészségügyben nem működnek a külföldön bevett szokások, elsősorban azért, mert itt más problémákkal kell szembenézni, mint a többi országban. A Nyugat leginkább a költségcsökkentéssel és költségracionalizálással van elfoglalva. A Kínához hasonló szegény (alacsony GDP/fő aránnyal rendelkező) országokban pedig a források és befektetők hiánya a legnagyobb gond.

²¹ LE DEU: et al.: *Healthcare in China: 'Entering uncharted waters'*, 6. o.

²² LIU, YUANLI: *Increasing The Affordability of Health Care* In: FREEMAN III, CHARLES W., BOYNTON, XIAOQING LU (szerk.): *Implementing China Health Care Reform Policies in China*, 2011, 14. o.

Kínában viszont az egészségügy felzárkóztatása a feladat a nagyütemű gazdasági fejlődéshez. A vezetés világosan látja a rendszer problémáit, és végre tesz is annak érdekében, hogy ezeket megszüntesse. Rájött arra, hogy a népegészség kérdését nem hagyhatja a piac kezében, hanem aktívan részt kell benne vennie. Komplexen kell kezében tartani az egészségügy finanszírozását, infrastruktúráját és humán erőforrásait, sőt részben felügyelete alá kell vonni az egészségügyi piacot is. Csak így gyakorolhat hatást a teljes egészségügyi rendszerre, és így vállalhat felelősséget állampolgárai egészsége iránt. Az egészségügyi reform tulajdonképpen erről a komplex irányításról szól, egyelőre sikeresen.

Piac

A kínai egészségügyi piac megnyílása a privát szektor számára az 1978-as gazdasági reformokhoz köthető. A hetvenes évek végétől kezdve az állam egyre csökkenő mértékben vette ki a részét az egészségügyi szolgáltatásokból. Hogy most Kínának évente dollár százmilliárdokba fog kerülni az egészségügy, az nagyrészt ennek köszönhető.

A kisebb-nagyobb szolgáltatók ellepték az egész országot, Belső- és Külső-Kínát egyaránt. A lakosság jobb híján fel is kereste őket betegségeikkel. Mivel óriási volt a kereslet, és a rossz szolgáltatásoknak nem volt jobb alternatívájuk, a szolgáltatóknak a minőségre nem, csak a költséghatékonyságra kellett összpontosítaniuk. Munkájuk hatékony is volt – már ami a költségeiket és nem a szolgáltatásaik hasznosságát illeti. Felelősség nélkül szolgáltattak hibás kezelést, rossz hatóanyagot, egészségüghöz nem méltó körülmények között. Az állami ellenőrzőrendszer hiánya és általában az állam beavatkozásának hiánya pedig csak tovább rontott a helyzeten.

Az alacsony költségekkel és alacsony minőséggel működő modell jól profitált az elmúlt 30 évben. Az állam azonban ezen túl – legalábbis az ígéretek szerint – nem fogja hagyni, hogy a reformmal meghirdetett közpénzek eltűnjenek a rendszerben. Határozott beavatkozásával szoros versenyhelyzetet fog teremteni a cégek között, és a piac tudatos szabályozásával, alakításával

elérhetővé fogja tenni az egészségügyi termékeket és szolgáltatásokat – mind anyagilag, mind infrastrukturálisan. Mostantól kezdve valódi innovációra és sok munkára lesz szükség ahhoz, hogy a szolgáltatók versenyben maradjanak.

Az, hogy az állam képes lesz megzabolázni a piacot még a legagresszívabb gyógyszergyárakkal szemben is, a legjobban mutatja a kínai egészségügy különlegességét. Kína talán az egyetlen ország, ahol az állam szándékai és tervei mellől a tőke sem hiányzik. A kínai piac az államnak széles mozgásteret enged intézkedéseiben, hiszen méreteinek köszönhetően olyan csábító befektetési környezet, ahonnan a legszigorúbb politikai húzások sem riasztják el a cégeket. Az államnak így eszközei vannak a piac szoros keretek között tartására.

Már erre vonatkozó tapasztalatok is vannak.²³ Guangdong és Henan tartományokban például a termékregisztrációs eljárás fejlesztésével, a pályázási rendszer megváltoztatásával és az árazás gondosabb ellenőrzésével rövid időn belül 20–30%-os árcsökkenést sikerült elérni különböző egészségügyi termékek árában. A példa ragadós, a kínai hatóságok pedig tenni fogják a dolgukat. Hasonló eredmények várhatóak a gyógyszeriparban is.

Véget ér tehát az érthetetlen aránytalanságok ideje, és adáz harc kezdődik a kínai egészségügyi piacért. A versenyzők már egymásnak feszültek. A külföldi befektetők milliárdokat visznek az országba. Felvásárolják a helyi cégeket (és ezzel piacaikat), új gyárakat és központokat építenek. A nagy helyi cégek a külföldiekkel még nagyobb cégekké egyesülnek. Az akvizíciókat és fúziókat pedig – a kooperáció jótékony hatásaira gondolva – a kínai vezetés is támogatja.

A Bayer, a világ egyik vezető gyógyszergyártója büszkén számol be róla,²⁴ hogy a 2012-ben Kínába fektetett 2 milliárd eurót egy újabb 1 milliárd eurós csomag követi az elkövetkező években. De más multinacionális cégek is Kínába telepítik át előbb regionális, majd világszintű központjukat.

A kínai gazdaság ma már erről szól. Nem az olcsón elérhető munkaerőről és a Kínából exportált olcsó árucikkekről, hanem befektetésekről, stratégiai állások kialakításáról és a kínai piacról.

²³ LE DEU: et al.: *Healthcare in China: 'Entering uncharted waters'*, 9. o.

²⁴ Bayer: *Big player, big chances*, 2012

ABSTRACT

Healthcare in China has been a current topic for Chinese society, as well as for the government and the international health-market. The general health status of the population is low, but the financial facilities and the demands for better health conditions are increasing simultaneously. Services are underdeveloped both in terms of quality and quantity, thus they are not able to satisfy the demands. Consequently, international pharmaceutical companies, medical equipment manufacturers and medical suppliers view China as an opportunity to invest capital and set up enterprises and logistic centers. This way they are becoming capable of meeting the demands and finally, to acquire a good position on the Chinese market. However, the interests of the population and the market are rarely the same. The Chinese government itself is trying to balance between these two powers announcing the Healthy China 2020 plan. This study intends to reveal the position and the opportunities of the three forces and the relationship between them. I also examine the demographic challenges, the motives of the participants of the market and the rules of the state government.

BERÉNYI VINCE ANDRÁS

Elhamarkodott döntést hozott a Norvég Nobel Bizottság?

Barack Obama 2009-es Nobel-békedíjának
értékelése, külpolitikájának tükrében

Konzulens: dr. Marton Péter

Absztrakt

Dolgozatom arra hívatott, hogy elemezze és értékelje, rászolgált-e Barack Obama, az Egyesült Államok akkori és jelenlegi elnöke, a 2009. évi Nobel-békedíjra, melyet a Bizottság indoklása szerint „a nemzetközi diplomácia erősítéséért és a népek közötti együttműködésért” vett át. Dolgozatomban megvizsgálom nem csak az előzményeket, hanem a díj átvétele utáni történéseket is, az elnök legégetőbb kihívásaival együtt. Mennyire maradt hű ígéreteihez? Mennyire váltotta be a Bizottság reményeit? Milyen sikerrel harcolt a terrorizmus ellen, illetve kezelte Afganisztán és Irak helyzetét? Dolgozatom ezen kérdésekre próbál meg választ adni.

Kulcsszavak: Amerika, USA, Nobel, Nobel-békedíj, Barack Obama, Irak, Afganisztán, háború, terrorizmus, konfliktus, tálibok, környezetvédelem, klímaváltozás, diplomácia, nemzetközi kapcsolatok

Bevezetés

A világ berendezkedése bármennyire is átalakulóban van, jelenleg még akkor is kijelenthetjük, hogy az Amerikai Egyesült Államok a világ vezető gazdasági, politika és katonai szuperhatalma. A prezidenciális rendszer az USA elnökének kiterjedt hatalmat biztosít. Éppen ezért hatalmas felelősség és elvárások is hárulnak rá. Nem volt ez másképp Barack Obama esetében, aki

ráadásul az Egyesült Államok első színes bőrű elnöke. Az elvárások és felelősség mellett azonban hatalmas presztízzsel is jár a pozíció betöltése, ami teret adhat a társadalmi szerep- és felelősségvállalásnak, túllépve a hivatalos intézkedések és formalitások határán. Az amerikai elnöknek fel kell karolnia olyan égető problémákat, amire egyébként nem figyelne fel a közvélemény. Ki is kell állnia azok mellett, példát mutatva ezzel.

Jelen dolgozatom arra hívatott, hogy elemezze és értékelje, rászolgált-e Barack Obama, az Egyesült Államok akkori és jelenlegi elnöke, a 2009. évi Nobel-békedíjra, melyet a Bizottság indoklása szerint *„a nemzetközi diplomácia erősítéséért és a népek közötti együttműködésért”* vett át. Az eset pikantériája, hogy az elnök a február 1-jei jelölési határidő előtt kevesebb mint két héttel, 2009. január 20-án lépett hivatalba. Sokakban felmerülhet a kérdés, mivel vívta ki vajon Obama a Bizottság elismerését ilyen rövid idő alatt.

A téma aktualitását mutatja, hogy 2012 februárjában, a döntést megkérdőjelező Fredrik Heffermehl norvég békeaktivista kezdeményezésére hivatalos vizsgálat indult a Nobel-békedíjat az elnöknek odaítélő Bizottság ellen. Az aktivista magára a „rendszerre” neheztelt, és úgy vélekedett: *„Nobel még a béke bajnokainak díjáról beszélt. Vitathatatlan, hogy egy békemozgalom járt a fejében, egy olyan világrend kialakítása, amely lehetővé teszi, hogy a nemzetek biztonságban lemondhassanak a fegyverekről.”* A Bizottság az utóbbi időben kiterjesztette a díjat humanitárius, környezetvédelmi és egyéb területekre is, ami sokak egyet nem értésé váltotta ki. Heffermehl a következő kérdést is feltette: *„Úgy látják, Obama olyasvalaki, aki a katonai fellépés mint lehetőség kitörlését hirdeti a diplomácia eszköztárából?”*

Valóban nagy port kavart a kitüntetés, hiszen Obama kinevezése óta alig több mint fél évet töltött hivatalban, ráadásul országa a díj átvételekor két országban, Irakban és Afganisztánban is háborúzott. Nem csoda tehát, hogy sokan felkapták a hírre fejüket, és nem feltétlenül értettek egyet a döntéssel.

A téma különösen érdekes volt az amerikai elnökválasztások kapuja előtt állva. A republikánusok a vietnámi háborút követően nem győztek a demokraták ballépéseire hivatkozni külpolitika terén, azonban a tavalyi kampányban, vélhetőleg

George W. Bush rosszul megítélt döntései miatt, nem igazán hallatták hangjukat ebben a témában.¹ Fareed Zakaria, a TIME magazin újságírója azt írta a 2012 novemberi elnökválasztás előtt, „nem az a kérdés, hogy Barack Obama jó külpolitikát folytató elnök volt-e, hanem hogy kiválónak válhat-e”. Azóta már világossá vált, hogy az amerikai nép újra bizalommal ruházta fel, hogy a demokrata politikus megkezdhesse második ciklusát. Ez új értelmet ad a kérdésnek, és lehetőséget ad Obamának, hogy még mélyebben „hagyja hátra lábnyomát” és végigvigye elképzeléseit. Látszik tehát, hogy számos probléma áll fenn jelenleg is, (gondoljunk csak a Szíriában uralkodó állapotokra, vagy az afganisztáni és iráni konfliktusokra) melyek megoldásához az Egyesült Államok elnökére, a világ jelenlegi első számú szuperhatalmának vezetőjére égető szükség van.

A jelenlegi témát két oldalról is megpróbálhatjuk megközeleltetni. Eleget tett-e le az asztalra Barack Obama, hogy elnyerje a Nobel-békedíjat 2009-ben, vagy pedig, megérdemelte-e azt, visszatekintve, három év távlatából? Dolgozatomban mindkét felvetést vizsgálni fogom, azonban részletesen utóbbit fogom górcső alá venni.

Ahhoz, azonban hogy a témát érdemlegesen, hasznosan és értékelhetően tudjam megvizsgálni, szükséges volt lefektetni az elemzés módszertanát, amely szilárd viszonyítási rendszerként állhat a szempontok vizsgálata közben. Az elemzés vázát a Norvég Nobel Bizottság indoklása és Barack Obama a díj fogadására vonatkozó elnöki beszédének párhuzamba állítása fogja alkotni. Így egy objektív szempontrendszer kaphatunk. Az értékelés a diskurzus elemzés módszerét használja fel, mely a két szöveget és a köztük levő átfedéseket alapul véve igyekszik azokat egyfajta közös lényegére redukálni, a lényegi mögöttes állítások azonosításán keresztül.

BARACK OBAMA, A 2009-ES NOBEL-BÉKEDÍJ GYŐZTESE

Barack Obama az Amerikai Egyesült Államok 44., jelenleg is hivatalban lévő elnöke, a Demokrata Párt tagja. 2009. január

¹ ZAKARIA, F.: The Foreign Policy President PLUS An Interview with President Obama. *TIME*, 2012. 179. évf., 4. szám, 14-23. o.

20-án tett esküt, és lépett hivatalba, azon év október 9. napján pedig a Norvég Nobel Bizottság sokak megdöbbenésére, az addig rekordszámúnak számító 205 jelölés közül,² kevesebb, mint tíz hivatalban eltöltött hónap után számára ítélte a Nobel-békedíjat.

A NOBEL-BÉKEDÍJRÓL RÖVIDEN

Alfred Nobel 1895-ös végrendelete szerint vagyona legnagyobb részét egy díjsorozat megalapítására szánta. Ez szolgált a mára világhírűvé vált Nobel-díjak alapjául. Ezek közül volt egy, a Nobel-békedíj, melyet Nobel akarata szerint az a személy (később szervezet) nyer el, „aki a legtöbbet tette, vagy a legnagyobb szerűbb munkát végezte a népek közti testvériségért, a fennálló hadseregek eltörléséért vagy csökkentéséért, és a béke jegyében tartott összejövetelek szervezéséért”.³ A Nobel-békedíj az egyetlen, melyet Oslóban osztanak ki, a Bizottság tagjait pedig a norvég parlament, a Storting által kijelölt öt személy alkotja. Az első díjazott 1901-ben Henri Dunant volt, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottság megalapítója. Kevesen tudják, hogy 1939-ben Adolf Hitler is a jelöltek között szerepelt, bár a jelölés szatirikus kritikaként és figyelemfelkeltésként szolgált csupán. Sokak meglepetésére Mahatma Gandhi, az erőszak-ellenesség egyik legszimbolikusabb figurája, bár ötször is jelölték -utoljára pont 1948-ban, meggyilkolása előtt rövid idővel - egyszer sem lett díjazva. Mivel a posztumusz díjazás nem megengedett, a Bizottság úgy döntött, az évben nem osztja ki a díjat.⁴

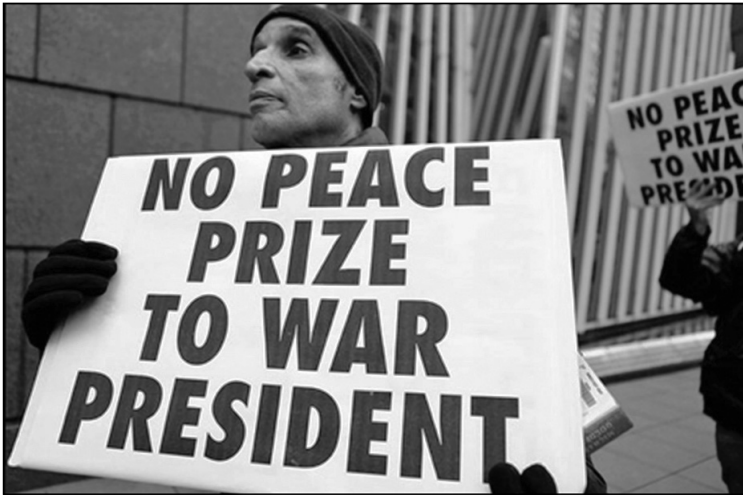
A NORVÉG NOBEL BIZOTTSÁG INDOKLÁSA

A Bizottság (2009) indoklása szerint Barack Obama a díjat „a nemzetközi diplomácia erősítéséért és a népek közötti együttműködésért” vehette át. Kiváltképp nagy jelentőséget tulajdonítottak Obama „egy atomfegyverektől mentes világért végzett munkájának”. Obamával tehát, úgy számoltak, mint a nukleáris fegyverkezés ellen aktívan kiálló, annak teljes felszámolásáért kampányoló dí-

² USA TODAY: Record 205 nominations for Nobel Peace Prize. *USA TODAY*, [Online], 2009

³ Nobel, 1895

⁴ Nobelprize.org, 2009

1. kép. Voltak, akik az utcára vonultak

Forrás: <http://nol.hu/kep/759332> (Reuters, Jessica Rinaldi)

[Letöltve: 2012. november 3.]

jazott, nagy felelősséget téve a vállára. A kérdéssel kapcsolatos legjelentősebb esemény Obama prágai beszéde volt.

A Bizottság véleménye szerint, Obama új fejezetet nyitott a világpolitika terén, felhívva a figyelmet az ENSZ és más nemzetközi szervezetek szerepére, melyek sokat tehetnek, a párbeszéd és a tárgyalás eszközeit használva, a legégetőbb nemzetközi problémák megoldásában. Kiemelik, hogy a Norvég Nobel Bizottság száznyolc éve törekszik azon célok felé, melyeknek most Obama a legnagyobb szószólója.⁵ Éppen ezért a Bizottság felkarolja Obama felhívását, mely szerint „*itt az idő, hogy mindannyian kivegyűk részünket a felelősségből egy globális válaszáért, a globális kihívásokra.*”⁶ Látszik tehát, hogy a Bizottság leginkább az elnök ötleteit, elképzeléseit, ideáit díjazta, hiszen rövid hivatalban töltött ideje alatt nem volt lehetősége nagy horderejű lépések megtételére.

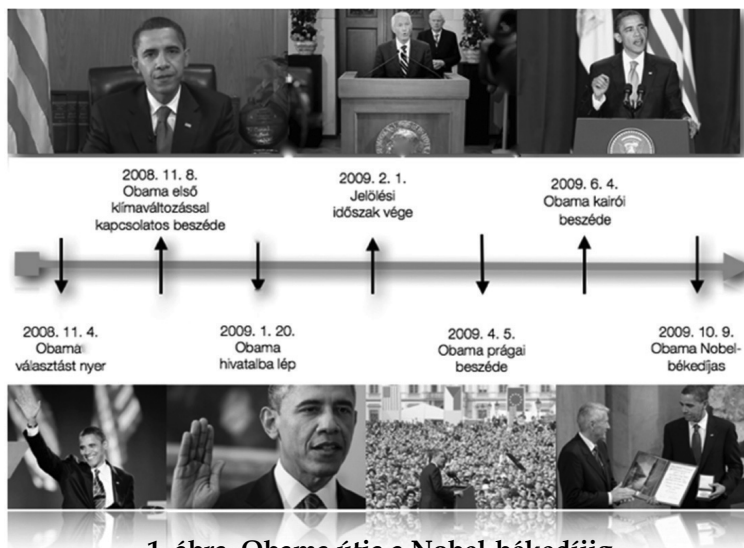
A Bizottság szerint „*a párbeszéd és a tárgyalás preferált mint eszköz, még a legnehezebb nemzetközi problémák megoldására.*” Ez az állítás

⁵ Norvég Nobel Bizottság, 2009

⁶ OBAMA, B. Reaction to Winning the Nobel Prize (Transcript). *Real Clear Politics*, [Online], 2009a

magába foglalja annak az elismerését, hogy mindez preferált, ám nem feltétlenül lehetséges. Az afganisztáni háborút nem szükséges tehát Nobel Bizottság indoklása alapján békellenesnek nevezni. Ha a tálibokat és a például Oszama Bin Ládent békellenesnek fogjuk fel, akikkel a tárgyalás nem vezet sehová, akkor a Bizottság itteni szavai is elfogadhatónak tűnhetnek fel az ellenük vívott háborút. Mindazonáltal szükséges megvizsgálni, törekedett-e Obama a konfliktus békés megoldására.

„...az Egyesült Államok most már egy sokkal építőbb szerepet tölt be a klímaváltozással kapcsolatban, mellyel az egész világ szembenéz.” A Bizottság tehát nagy hangsúlyt fektet Obama környezetvédelemmel kapcsolatos fellépésére, és a jövőben vezető szerepet szán neki, ami teljes mértékben érthető, figyelembe véve az Egyesült Államok gazdasági, politikai és militáris súlyát.

1. ábra. Obama útja a Nobel-békedíjig

Forrás: saját szerkesztés

„A külpolitikája azon az elképzelésen alapszik, hogy akik a világot vezetik, olyan értékekre helyezve a hangsúlyt kell tenniük azt, amelyet a Föld egész népessége oszt.” A Bizottság kiemelten fontosnak tartja a népek közötti együttműködést, és a hosszan tartó nemzetkö-

zi konfliktusok békés megoldását. Obamára tehát nagy szerep hárul ezen a téren is, folytatnia kell a munkáját, és valóra válni a „*jobb jövő reményét*”, amit mint „*a világ vezető szónoka*” ígért. Felmerülhet itt a nyugati világ kapcsolata az iszlámmal, vagy éppen az izraeli-palesztin konfliktus kezelése, aminek terén igazán jelentős előrelépés már régóta nem történt.

OBAMA REAKCIÓJA A DÍJRA

Maga az elnök is „meglepetten és mély alázattal” fogadta a hírt, hiszen nem volt az esélyeseknek tartottak között, és úgy tekintett a döntésre mint „cselekvésre való felhívásra, nem pedig mint eddigi eredményei elismerésére”.⁷ Elmondta, hogy nem érzi megérdemeltnek, hogy ezáltal azok magasztos társaságába kerüljön, akik már meg lettek tisztelve e díjjal. Úgy véli volt azonban, volt már példa a történelem során arra hogy a díj egyfajta támogatásként, bátorításként szolgált nemes célok elérése végett, így ezért elfogadja a Bizottság döntését.

„Ezekkel a kihívásokkal nem birkózhat meg egyesegyedül egy vezető vagy ország sem.” Ezzel a kijelentéssel, már nyilatkozata elején arra utal az elnök, hogy visszautasítja a tény, hogy az egyedül az ő (vagy az Egyesült Államok) felelőssége az, ami történni fog a Bizottság által említett fontos kérdésekben.

„Nem fogadhatunk el egy olyan világot, melyben a nukleáris fegyverek egyre több országban terjednek el, és egy nukleáris népiirtás veszélye egyre több embert fenyeget. ...konkrét lépéseket tettünk egy nukleáris fegyverektől mentes világ felé: mert minden nemzetnek megvan a joga az atomenergia békés felhasználásához, azonban minden nemzet felelősséggel tartozik azért, hogy kimutassa békés szándékait.” Szinte rögtön rátér, a nukleáris fegyverektől mentes világ koncepciójára, az egyik legfontosabb kulcskérdésre, ami rendkívül nagy szerepet játszott abban, hogy a Bizottság neki ítélte a Nobel-békedíjat. Nyilvánvaló, hogy az elnök leginkább az Észak-Korea (aki valójában is rendelkezik atomfegyverrel), illetve az Irán által (potenciális nukleáris fegyver birtokos) jelentett fenyegetésekre céloz. Azonban már az is hatalmas előrelépés velük kapcsolatban, és más megközelítést

⁷ OBAMA, B. Reaction to Winning...

jelent, hogy kimondja, joguk van az atomenergia békés felhasználásához.

„Nem fogadhatjuk el a klímaváltozás okozta fenyegetéseket, mely örökre sebet ejthet azon a Földön, melyet majd gyermekeinknek kell átadnunk. ...ezért kell tehát minden nemzetnek elfogadnia a ráeső felelősséget, hogy megváltoztassuk energiafelhasználási szokásainkat.” Az elnök ezen állításában manifesztálódik a klímaváltozás okozta kihívások melletti szilárd kiállása. Mindenki figyelmét felhívja a helyzet mihamarabbi orvoslására, hangsúlyozva, hogy ez mindnyájunk, felelőssége.

„Mindnyájuknak hozzá kell tenni a saját részét, hogy megoldjuk azokat a konfliktusokat, melyek annyi fájdalmat és nehézséget okoztak sok éven keresztül. A törekvéseknek magukba kell foglalniuk az kitartó elkötelezettséget, hogy végre izraeliek és palesztinok békében és biztonságban éljenek együtt...” Az elnök kifejezi elkötelezettségét a Közel-Kelet legégetőbb és leghosszabb ideje tartó problémája mellett, ahol átütő megoldás még nem született, a konfliktus pedig konstans.

„Bármennyire is egy olyan világra törekszünk, ahol a konfliktusok békésen kerülnek megoldásra és a jólét széles körben tapasztalható, meg kell birkóznunk azzal a világgal, amit ma ismerünk. Egy olyanak vagyok a vezetője, mely egy háború befejezéséért felelős...” A kitüntetett itt kristálytisztán az iraki háborúkra, illetve a terrorizmus ellen folytatott harcra utal. Bármennyire is törekedni kell a konfliktusok békés megoldására, ezeket a fejezeteket le kell zárni, és nem is ígéri, hogy ez harc, háború nélkül menni fog. Tehát legitimé teszi a háborúkat, illetve azok befejezéséig tartó harcokat, hiszen a cél Afganisztán és Irak esetében is egy önálló, cselekvőképes, stabil, demokratikus állam hátrahagyása, mely képes kezelni és megoldani belső konfliktusait és fenntartani a békét.

„Az előttünk álló feladatok egy része nem kerül majd befejezésre elnökségem alatt. Egy másik részére, mint például a nukleáris fegyverkezéssel való leszámolásra, talán hátra lévő életem alatt sem fog sor kerülni. Tudom azonban, hogy mindez lehetséges, ha elismerjük, hogy erre egyesegyedül egy ember és egy nemzet nem képes.”

Kiemeli, hogy a zászlójára tűzött célok nem könnyűek, nem fognak egyről a kettőre megvalósulni. Ismét világossá teszi és nyomatékosítja, hogy elhárítja annak a felelősségét, hogy ő mint

Barack Obama, az Egyesült Államok elnöke, illetve országa, az Egyesült Államok egyedül legyen felelős az említett kérdésekben. Nyilatkozata szerint ehhez mindenkire szükség van. Ebben az összefogásban azonban abszolút partner, sőt, kezdeményező.

A Norvég Nobel Bizottság és Obama diskurzusa alapján a következő kérdéseket kell tehát górcső alá venni:

I. Irak és Afganisztán - megtörtént-e a multilaterizmus helyreállítása? Volt-e kísérlet a tárgyalásokra, párbeszédre a érintettekkel?

II. Nukleáris fegyverek - sikerült egyáltalán elérni bármiféle előrelépést a nukleáris demilitarizálás terén?

III. Klímaváltozás - tudott-e Obama valamiféle változást elérni az Egyesült Államok energiapolitikájában, tudott-e reagálni a klímaváltozás által támasztott kihívásokra?

IV. Kultúrák közötti párbeszéde - történt-e jelentős előrelépés az ismertebb nemzetközi konfliktusok terén?

Itt rögtön szeretnék rátérni röviden a IV. pontra, melyet dolgozatomban tüzetesebben nem fogok kifejteni, hiszen a kultúrák közötti párbeszéd a teljesítménynek olyan dimenziója, ahol tényleges produktumot mérni nehéz. Az önmagukban hatást nem feltétlenül produkáló retorikai megnyilvánulások, illetve egy-egy szimbolikus cselekedet jelentik magát a teljesítményt. Bár ezen a téren igen is sokat tett Obama (gondoljunk csak a kairói, az iszlám világ és Amerika megbékéléséről szóló beszédre, a Cordoba Kezdeményezés támogatására vagy az irániak Nowruz, azaz a perzsa újév alkalmából való köszöntésére), nehéz messzemenő következtetéseket levonni az érdemeiről, és nem célszerű ezt a kérdést a Nobel-békedíjjal kapcsolatban vizsgált teljesítményének értékeléséhez alapul venni.

A VILÁG REAKCIÓJA A DÍJRA

Mindent összevetve, Obama a kitüntetéséig komoly elhatározásokat tett, ambiciózus, inspiráló és lehengető beszédek tartott (gondoljunk csak a prágai, utópisztikus atomfegyverek nélküli világról szóló beszédre) és a népek összefogását sürgetve, égető témákat karolt fel, ami rendkívül dicséretes. Mindezek ellenére, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a Nobel-féle kritériumok között szerepel, hogy a kitüntetettnek sokat kell

tennie a nemzetközi kapcsolatok demilitarizálása érdekében. Amikor Obama megkapta a maga díját, Afganisztánban és Irakban háborúzott. Sokakat meglepett, hogy a friss Nobel-békedíjas első kiemelkedő lépése nem volt más, mint újabb csapatokat küldeni Afganisztánba a tálibok ellen, melyek létszáma meghaladta a 30.000 főt,⁸ és úgy gondolták, ez cseppet sem minősíthető békepárti törekvésnek, sem előzetes ígéreteihez méltónak.

Sokan egyetértettek azonban abban, hogy jó helyre került a díj, és hogy az segíthet majd teret nyerni az elnök elképzeléseinek. Mihail Gorbacsov⁹ véleménye szerint „ezekben a nehéz időkben támogatni kell azokat, akik képesek a felelősségvállalásra, elkötelezettek, és van elképzelésük”. Hamid Karzai afgán miniszterelnök teljes szívből gratulált Obamának, bízva Afganisztán és a térség békéjének helyreállításában. Martti Ahtisaari, volt finn miniszterelnök, és a díj 2008-as nyertese úgy vélekedett, hogy a díj egyfajta bátorításként szolgálhat a Közel-Kelet békéjének megteremtésében.

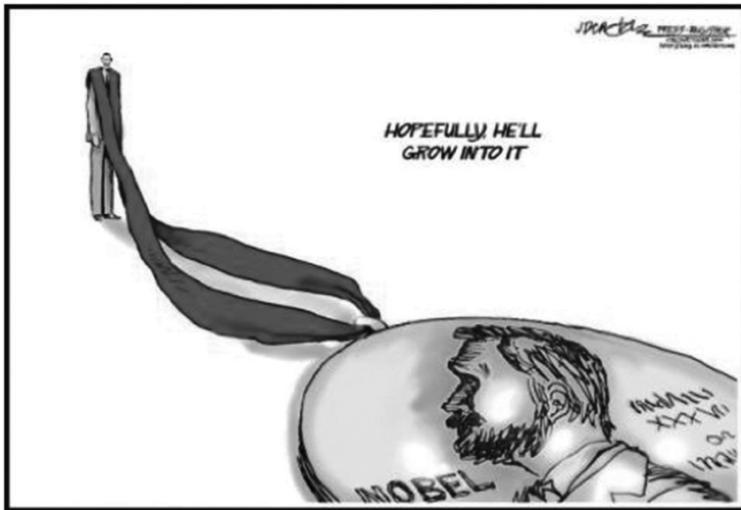
Az iráni elnök, Ahmadinejad szóvivője (TIME, 2009a) elmondta, hogy remélik, az elnök praktikus döntéseket fog hozni az igazságtalanság felszámolása érdekében, illetve külön kiemelte az ENSZ Biztonsági Tanácsán belüli vétőjog eltörlését. Ezt mai távlatból rögtön megcáfolhatjuk, és látható is, hogy Kína és Oroszország vétői nagyban gátat szabnak a szíriai konfliktusba való beavatkozásnak. Joe Klein (TIME, 2009a) szerint „azért lett kitüntetve, aki nem (George W. Bush), vagy akivé válhat, és nem pedig azért aki, és az eredményekért, amiket elért”. Thorbjorn Jagland, a Norvég Nobel Bizottság elnöke, azonban visszautasította a vádat, miszerint Obama túl korán kapta volna meg a díjat erőfeszítése miatt, és azt mondta, a bizottság támogatni akarta az elnököt, akárcsak Mihail Gorbacsovot 1990-ben, a Szovjetunió fellazításáért tett törekvéseiért.¹⁰

A vélemények tehát széles skálán mozogtak a díj kiosztását követően, általánosságban azonban pozitív és optimista volt a fo-

⁸ CNN: Obama Afghanistan strategy: More troops in quickly, drawdown in 2011. CNN, [Online], 2009

⁹ LEVY, G. , FAURE, G., KELLY, T.: World Reaction to Obama Winning the Nobel. TIME, [Online], 2009

¹⁰ LEVY, G. , FAURE, G., KELLY, T.: World Reaction to Obama Winning the Nobel. TIME, [Online], 2009

2. kép. „Remélhetőleg majd belenő.” Egy, a számos karikatúra közül.

Forrás: <http://neerajbhushan.files.wordpress.com/2010/05/obama-nobel-cartoon.jpg>

[Letöltve: 2012. november 3.]

gadtatása. Úgy tűnik azonban, sokan megfedkeztek az eredeti „nobeli” elvekről, mely pusztá törekvéseknél és elképzeléseknél jóval többre volt hívatott.

Mit tett valójában Obama az elmúlt négy évben?

ÍGÉRETEI A KÜLPOLITIKAI PROBLÉMÁK MEGOLDÁSÁRA

Ahogy már utaltam rá, a díjat kiosztó Norvég Nobel Bizottság különösen kiemelte az Obama által képviselt új világpolitikai irányzatot, mely a párbeszédre és a tárgyalásokra helyezte a hangsúlyt a konfliktusok megoldása érdekében. 2009. július 4-én Kairóban tartott beszédet, „Új kezdet” címmel. Ezen beszédben megpróbált közelíteni az iszlám felé, és azt sugallta, mindnyájunk közös érdeke a békés együttélés. Kijelentette: *„Könnyebb háborúkat kezdeni, mint befejezni azokat. Könnyebb másokat hibáztatni, és meglátni, miben különböznek tőlünk, mint magunkba nézni, és megtalálni a dolgokat, melyek összekötnek. A helyes utat kell választanunk, nem csak a könnyűt.”* Kulcsfontosságúként utalt Izrael, Palesztina és az

arab világ helyzetére, és elmondta, ha az izraeliek és a palesztinok is csak saját szemszögükből próbálnak közelíteni a megoldás felé, nem fognak célba érni, és eljutni a békéhez és biztonsághoz, mely nem csak Izrael, Palesztina, vagy Amerika érdeke, hanem az egész világé. Úgy nyilatkozott, az Egyesült Államok össze fogja hangolni politikáját mindazokkal, akik békére törekzenek.¹¹ Nem csoda tehát, hogy mindenki nagy fordulatokra és előrelépésekre számított ezen a téren, hiszen rég nem volt példa ilyen nagyszabású elhatározásokra.

Az elnök külön kitért Irak és Afganisztán esetére is. Kiemelte, hogy országának nem célja, hogy katonai bázisokat tartson fenn Afganisztánban, hiszen hatalmas áldozatokkal jár a küldetés, de addig nem tekinthető befejezettnek, és bár szívesen tennék, a csapatok visszavonására nem kerülhet sor, amíg nem lehetnek meggyőződve arról, hogy az afganisztáni és pakisztáni erőszakos szélsőségesek nem akarnak annyi amerikaival végezni, amennyivel csak tudnak. Tudván, hogy pusztán a katonai erők nem fogják megoldani a helyzetet, ígéretet tett Afganisztán és Pakisztán jelentős pénzügyi támogatására, infrastruktúrájuk és gazdaságuk fejlesztése érdekében. Irakra nézve kijelentette, hogy Amerikának kettős kötelezettsége van: „segíteni Iraknak egy jobb jövő építésében, és Irakot rábízni az irakiakra.”¹² Éppen ezért kijelentette, hogy tiszteletben tartják egyezségüket Irak demokratikusan megválasztott kormányával, és 2012-re minden amerikai osztag elhagyja az országot.

Ezt megelőzően, Barack Obama 2009 áprilisában Prágában tartott beszédet a nukleáris fegyverek használatának korlátozásáról, amiben megígérte, hogy „az Egyesült Államok konkrét lépéseket fog tenni egy atomfegyverektől mentes világ felé.”¹³ Azt azért hozzátette, hogy amíg léteznek effajta fegyverek, az USA rendelkezni fog egy biztonságos, hatékony arzenállal, hogy garantálhassa a biztonságot szövetségesei számára, de minél hamarabb el fogják kezdeni a munkát annak csökkentése érdekében. Ennek fejében ígéretet tett az Oroszországgal való tárgyalások folytatására, és más atomhatalmak bevonására a korlátozások iránti törekvésbe.

¹¹ OBAMA, B.: Speech to the Muslim World (Transcript). *TIME*, [Online], 2009b

¹² OBAMA, B.: Speech to the Muslim...

¹³ OBAMA, B.: Speech in Prague (Transcript). *The Huffington Post*, [Online], 2009c

Méltán lehetett tehát nagy előrelépésekre számítani számos területen, sokan nagy elvárásokat támasztottak az újdonsült elnökkel szemben. A díj ehhez szolgálhatott bátorításképpen, a kérdés pedig nyitva állt: fel tud-e nőni a feladathoz?

A LEGFONTOSABB KÉRDÉSEK, KIHÍVÁSOK

Mint az már ígéreteiből is kiderült, az elnöknek számos problémával kellett szembenéznie. Ezek közül kulcsfontosságúnak bizonyultak az afganisztáni és iraki háború befejezésére tett törekvések, a klímaváltozás támasztotta kihívások, illetve a nukleáris fegyverkezés térnyerésére való reakció.

AZ AFGANISZTÁNI HÁBORÚ

Az afganisztáni háború az Egyesült Államok történelmének leghosszabb, jelenleg is tartó háborúja. Az USA hadműveleteit 2001. október 7-én kezdte meg az Al-Kaida terrorszervezet számára háterszágot biztosító Afganisztán ellen, Nagy-Britanniával karöltve, válaszolva a 2001. szeptember 11-ei terrortámadásra, mely közel 3000 ember életét követelte.¹⁴ Obama úgy fogalmazott, „Afganisztánba nem választásból, hanem szükség miatt indultunk.”¹⁵ Merőben különbözött tehát a helyzet az iraki háborútól, mely már egy sokkal vitatottabb lépés volt. Az afganisztáni történések azért is bírtak nagy fontossággal Obama számára, hiszen az amerikai társadalom a vietnámi háború óta különösen érzékenyek voltak a hazájuk által vívott fegyveres konfliktusokra. A háború megítélése sokat változott kitörése óta. A megkérdezettek 67%-a úgy gondolja, hogy az afganisztáni háború „nem érte meg”, 10-ből 7 amerikai pedig nem gondolja, hogy a háború következtében az Egyesült Államok nagyobb biztonságban lenne a terrorizmustól; ezzel ellentétben 2002-ben még az amerikaiak csaknem kétharmada támogatta a háborús törekvéseket.¹⁶

Az afganisztáni és iraki háború helyzetének tárgyalásakor egy dolgot világosan látni kell: ezeket a harcokat nem Obama kezdeményezte. Ezeket a háborúkat örökölte, és a felelősség az övé,

¹⁴ NOLAN, R.: The Lessons of the Afghanistan War, 12 Years Later. *USA News*, [Online], 2012

¹⁵ OBAMA, B.: Speech to the Muslim...

¹⁶ NOLAN, R.: The Lessons of the...

hogy a lehető legjobban jöjjön ki belőlük, ami deklarált célja is Obamának. Az elnök ezért van mai napig roppant kellemetlen helyzetben, hiszen a laikusoktól számtalanszor megkapja, hogy ő egy „háborús elnök” (lásd, korábbi kép).

Obama 2009-es kairói beszédében azt állította, nem szándékoznak csapataikat Afganisztánban tartani, és katonai bázisokat fenntartani sem céljuk. Ennek ellenére, a díj átvétele után alig két hónappal, 2009 decemberében az elnök 30.000 egység Afganisztánba küldéséről határozott, az afgán kormány és a biztonsági erők támogatására a lázadó tálibokkal szemben, valamint az al-Kaida titkos bázisainak megsemmisítése érdekében.¹⁷ Ez elősegítette volna a csapatok majdani mihamarabbi visszavonását, melynek kezdetét az elnök 2011 júliusára, végét pedig 2013 januárjára prognosztizálta.

A 2009-ben kiküldött támogató csapatok visszavonására 2012 szeptemberében került csupán sor, így az Afganisztánban tartózkodó haderő létszáma 68.000 főre csökkent. A távozó csapatok nem hagyták viszont maguk mögött a remélt biztonságot. A növekvő erőszak és politika instabilitás ráadásul az eddig biztonság terén elért eredmények csorbulását veszélyezteti, legfőképpen az ország dél és délkeleti részén, a határ mentén, ami a tálib lázadók fő színtere.

Az amerikai hadsereg egyik legfontosabb feladata, hogy segítse Hamid Karzai afgán kormányát egy önfenntartó, ütőképes biztonsági erők (rendőrség, hadsereg) kialakítását. Ehhez nyilvánvalóan toborzásra van szükség. Az afgán erők 2007-ben 45.000 katonát és 60.000 rendőrt számlált. Ezek a számok 2011-re jelentősen megugrottak, 170.000-re és 134.000-re változtak.¹⁸ Ez azonban teret adott a tálibok által alkalmazott legveszélyesebb „fegyvernek”, a koalíciós erők közé való beépülésnek, beszivárgásnak számos merényletet végrehajtva így a koalíciós erőkkel szemben, hiszen a megnövekedett nyomás alatt álló toborzó tisztek nem vették olyan szigorúan a jelentkezési követelményeket. Óriási problémát jelentenek Afganisztán törzsi hagyományai is, és ezen belül a törzsi vezetők, melyek 80-85%-a tálibokkal szim-

¹⁷ CNN: Obama Afghanistan strategy: More troops in quickly, drawdown in 2011. CNN, [Online], 2009

¹⁸ MASHAL, M.: Shadow of the Infiltrator . *TIME*, 2012. 180. évf., 16. szám, 12-13. o.

patizál, és lobbizik értük. Fontos hivatalokat töltenek be, és az elnök, Hamid Karzai tanácsadóiként is szolgálnak, kettős mércét állítva ezzel elé, kihasználva az elnök jól ismert ambivalenciáját a háborúval kapcsolatban.¹⁹

Most pedig, hogy Amerika félszeggel már a 2014-es visszavonulásra figyel, a lázadó tálibok érzik, hogy van keresni-valójuk. Abdul Waheed Wafa, a kabuli egyetem Afganisztán Centrumának igazgatója szerint a beépülők többsége nem amerikai katonák meggyilkolására vállalkoztak, hanem hogy az afgán társaiknak prédikáljanak a „megtérésről”. Wafa szerint a lázadók számára nincs megfelelőbb helyszín a kételyek ébresztésére, a küldetés megkérdőjelezésére és a provokálásra, mint a katonai barakkokban.²⁰ Szeptember 29-én egy ilyen, beépült lázadók által végrehajtott támadás végzett az afganisztáni háború 2000. amerikai katonájával. Az efféle esetek csak növelik a bizalmatlanságot az afgán és a NATO csapatok között, az amerikaiak pedig nem tudják, Washington miért is próbálja segíteni Afganisztánt. Lassan a háború kezdetének valódi célja is feledésbe merül, ahhoz viszont, hogy az USA a tervezett 2014-es visszavonulása után győzelmet kiálthasson ki, stabil és megbízható afgán erőket kell maga mögött hagynia.²¹

Az Al-Kaida elleni harchoz, és az afganisztáni háborúhoz szorosan kapcsolódik, mondhatni, hogy annak tetőpontja az Oszama bin Láden elleni akció, melyet maga Obama rendelt el. A nyomok a pakisztáni Abbottabad városához vezettek, Iszlámábádtól 60 kilométerre északra. Az elnök, ahogy ténylegesen senki sem, nem volt teljesen biztos, hogy valóban bin Láden rejték helyére találtak-e.²² Végeredményében Oszama Bin Láden likvidálására adott parancsot, ráadásul az akcióban négy másik személy is életét vesztette. „Mennyire volt humánus, még ha a legkeresettebb terroristáról van is szó, és egy Nobel-békedíjjal kitüntetett személyhez méltó cselekedet?” - tehettél fel maguknak sokan a kérdést, melyre nem biztos, hogy mindenki helyeslő választ adott. Ha figyelembe vesszük azonban Obama a díj

¹⁹ MASHAL, M.: Shadow of the... 12-13. o.

²⁰ MASHAL, M.: Shadow of the... 12-13. o.

²¹ WENDLE, J.: Insider attacks take a toll. *TIME*, 2012. 180. évf., 16. szám, 6. o.

²² ABC NEWS: Obama Gives Order, Bin Laden Is Killed: White House Timeline. *ABC News*, [Online], 2011

fogadására vonatkozó elnöki beszédét, semmilyen ellentmondásba nem ütközünk: „...*meg kell birkóznunk azzal a világgal, amit ma ismerünk.*” Ezen világ legradikálisabb terroristaszervezetének pedig ismert vezetője volt Oszama Bin Laden, aki többek között a 2001. szeptember 11-ei terrortámadásért is felelősség terhelt. Likvidálása nagy lépést jelentett a terrorizmus ellen folytatott harcban, és megbénította az Al-Kaida működését.

Ha pedig a tálibokkal való tárgyalásról, és párbeszédéről van szó, nem mondhatjuk, hogy nem történtek próbálkozások az amerikai fél oldaláról. Az alelnök, Joe Biden (2011) még egy olyan vitás kijelentésbe is beleszaladt, hogy „...a tálibok, önmagukban, nem az ellenségeink.”

Több kudarcba fulladt próbálkozás után úgy tűnik, hogy ismét elkezdődhetnek béketárgyalások. Obama 2013 januárjában állapodott meg Karzai afgán miniszterelnökkel a tárgyalások megkezdéséről, de kihangsúlyozta, „*a megbékélés nem lehetséges a terrorizmus feladása és az Afgán Alkotmány elismerése nélkül...*” Karzai pedig elmondta, hogy az Afgán Béketanács fog tárgyalni a tálibokkal és a régió fontosabb országaival, beleértve Pakisztánt is, a tálibok Katarban nyíló irodájában.²³

AZ IRAKI HÁBORÚ

Az iraki háború megindítása a Egyesült Államok jelenkori törtelmének vitathatatlanul egyik legmegosztóbb története volt. Ahogy Obama fogalmaz, „*Irak egy választott háború volt, ami nagy ellentétekhez vezetett országomon belül, és világszerte.*”²⁴ Maguk a hadműveletek azért indultak meg 2003. március 20-án az ország ellen, George W. Bush nyilatkozata alapján, hogy „*lefegyverezzék Irakot, felszabadítsák népét, és megvédjék a világot a súlyos veszély elől.*” A háborúban csaknem 4500 amerikai katona vesztette életét, a civiláldozatok száma pedig becslések szerint meghaladta a 100.000-et.²⁵ Feltételezték, hogy a Szaddam Husszein diktátorsága alatt álló közel-keleti ország tömegpusztító fegyverekkel rendelkezik, illetve szálak kötik az Al-Kaida terrorszervezethez,

²³ GEHRKE, J.: Obama approves reconciliation talks between Afghanistan and Taliban. *The Washington Examiner*, [Online], 2013

²⁴ OBAMA, B.: Speech to the Muslim...

²⁵ WHITE, D.: Iraq War Facts, Results and Statistics. US Liberal Politics, [Online], 2012

azonban végül kiderült, hogy ezeknek az állításoknak nem volt igazságalapja.²⁶

Obama kulcsfontosságúnak tekintette az amerikai csapatok mihamarabbi kivonását, és úgy nyilatkozott, 2012-ig minden egység haza fog térni, addig pedig segíteni fogják Irakot saját rendfenntartó erőinek kiképzésében, valamint az ország gazdaságának fejlesztésében.²⁷ Kinevezése idején 142.000 egység tartózkodott Irakban, ezt csökkentette 2010 augusztusára 50.000 egységre, akik valójában már csak az iraki erők kiképzésben és a rendfenntartásban segédkeztek az iraki hatóságoknak. 2011. december 18-án pedig az utolsó amerikai katona is elhagyta az országot.²⁸

Obama beváltotta tehát ígéretét, befejezte az iraki háborút, a katonákat hazahozta. Nevezhető-e ez győzelemnek? Egy biztonságos állam maradt az elmasírozó amerikai katonák mögött, mely őrizni tudja a friss demokrácia törékeny drágakövét? A kivonulást követő egy hónapban a hatóság a lázadók közötti harcok 434 halottat követeltek.²⁹

A helyzet azóta sincs javulófélben, sorozatosak a robbantások és az öngyilkos merényletek. A kormány nem képes áthidalni a vallási ellentéteket, a síták és a szunniták konfliktusa állandósult, ezt az iraki Al-Kaida térnyerése pedig csak tovább súlyosbítja.

EGY NUKLEÁRIS FEGYVEREKTŐL MENTES VILÁG

Obama 2009-es prágai beszéde után sokan meglepődtek, és ámuldozva fogadták a bejelentéseket, mely szerint az USA lépéseket fog tenni egy nukleáris fegyverektől mentes világ felé. Az elnök kiemelte az Oroszországgal korábban megkezdett tárgyalások folytatását. Külön felhívta a figyelmet az Észak-Korea és Irán atomprogramjaiban rejlő veszélyekre, mindamellet, hogy tiszteletben tartják a nukleáris energia békés felhasználásához való jogukat, a konfliktusok megoldásában pedig a párbeszédre helyezik a hangsúlyt.

²⁶ WHITE, D.: Bush Admits Iraq Had No Weapons of Mass Destruction. US Liberal Politics, [Online], 2006

²⁷ OBAMA, B. Reaction to Winning...

²⁸ BASU, M.: *Deadly Iraq war ends with exit of last U. S. troops.* CNN, [Online], 2011

²⁹ THE NEW YORK TIMES, 2012a

Oroszországgal az 1991-es START szerződés (hadászati fegyverek számát szabályozza) 2009. december 5-én járt le. Ezt követően áprilisban Obama és Medvegyev orosz elnök is aláírta a megújítást, azonban érvénybe csak a 2011 februárjában lépett. A szerződés kihat többek között az atomrakétákra és az atom-tengeralattjárókra is, mindkét oldalon mintegy 50%-kal csökkentve az állományokat.³⁰

Bizalomgerjesztő, hogy a két, egykor egymással szembenálló szuperhatalom a párbeszédnek és a tárgyalásoknak köszönhetően ilyen mélységű együttműködésre képes, elősegítve a demilitarizálódást, és példát mutatva ezáltal a világ többi atomhatalmának. Elgondolkodtató azonban, hogy az olyan országok, mint Oroszország, vagy például Kína, akiknél az Egyesült Államok technikailag sokkal jobban felszerelt haderővel rendelkezik, miért döntenének úgy, hogy végleg maguk mögött hagyják a nukleáris fegyvereket, ha azok tulajdonképpen egyfajta biztosítékot jelentenek Washingtonnal szemben.

Észak-Korea helyzete már nem ilyen kecsegtető. Bár az ENSZ és az USA próbálnak nyomást gyakorolni, zavartalanul folytatja az urándúsítást, elemzések szerint az ázsiai ország 2015-re 25 és 48 közötti atomfegyverrel rendelkezhet, ha nem sikerül eredményesen fellépni ellene.³¹ Köztudott, hogy nincs érvényben békeszerződés Szöul és Phenjan között, csupán fegyverszünet. A hátár mentén sorozatosak a konfliktusok, legutóbb Észak-Korea „irgalmatlan támadással” fenyegetette meg Dél-Koreát, mert néhány délre disszidált Észak-Korea ellenes propagandát próbált terjeszteni.³² Tudvalévő, hogy a koreai háború után, 1953-ban a két állam között tényleges békekötés nem született, csupán egy fegyverszünet. A helyzet idén márciusban odáig fajult, hogy Phenjan érvénytelennek nyilvánította a fegyverszünetet, közölte az országot irányító Munkáspárt hivatalos újságja. Az eset hátterében a kommunista ország iránti, egyre szigorodó szankciók állhatnak, melyek sorozatos nukleáris teszt-robbantásokra reagáltak tiltakozásképpen.

³⁰ BBC: *US-Russia New Start treaty comes into effect*. BBC, [Online], 2011

³¹ THE TELEGRAPH: North Korea could have fuel for 48 nuclear weapons by 2015. *The Telegraph*, [Online], 2012a

³² THE TELEGRAPH: North Korea threatens 'merciless strike' against the south. *The Telegraph*, [Online], 2012b

Irán atomprogramját homály és kételyek övezik. Bár az iszlám köztársaság szilárdan állítja, hogy az atomenergiát csak békés célokra, elektromos áram termelésére használják, hogy még többet tudjanak profitálni olaj exportjukból, ezt többen megkérdőjelezzik, hiszen Irán az utóbbi években a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség tiltakozása ellenére is folytatta programját. Izrael aggodalmakkal figyeli az eseményeket és megpróbál lobbizni szövetségeseinél Iránnal szemben. Határozottabb fellépést várnak el az ENSZ-től, az EU-tól és az Egyesült Államoktól, akik ennek fejében bojkottálták az Irántól való vásárlást.³³ Érthető azonban, hogy Amerika nem mer keményebben fellépni, hiszen Irak esetében teljes mértékben rosszul mérték fel a helyzetet. Egy hasonló módon megindított esetleges támadás katasztrofális következményekkel járna. Eközben egyre nő a feszültség Izrael és Irán között. Sokan elfelejtik azonban, hogy Izrael egyértelműen atomfegyverek birtokában van. 2010 szeptemberében Obama azt mondta az ENSZ-ben tartott beszéde során, hogy még van idő a diplomáciára, de ez az idő véges, valamint felhívta a figyelmet, hogy egy nukleáris fegyverrel rendelkező Irán Izrael eltörlésével fenyegetne, a Perzsa-öböl országainak biztonságát, és a világgazdaság stabilitását veszélyeztetné.³⁴ Érdekes abba is belegondolni, hogyan festene jelenleg a helyzet, ha a 2012. novemberi elnökválasztásokat a republikánus Romney nyerte volna, aki a választások előtt folyamatosan számon kérte Obama határozatlanságát, sokkal keményebb fellépést hirdetve. Nem biztos, hogy egy ilyen feszült helyzetben az erőszakos hozzáállás bölcs dolog volna, sőt, talán magát a tárgyalás lehetőségét is kizárná. *„...az elnöknek teljesen világossá kellett volna tennie, hogy az Amerikai Egyesült Államok ha szükséges, katonai beavatkozást fog eszközölni, hogy meggátolja, hogy Irán nukleáris fegyverhez jusson”* - hangsúlyozta Romney³⁵ a Republikánus Párt elnökjelölti vitájában.

Annak ellenére, hogy 2013 februárjának elején Khamenei iráni ajatollah, Ali Akbar Salehi iráni külügyminiszter pozitív visszajelzéseivel ellentétben úgy nyilatkozott, hogy *„az iráni nemzet nem*

³³ THE NEW YORK TIMES: Iran' Nuclear Program (Nuclear Talks, 2012) *The New York Times*, [Online], 2012b

³⁴ ABC, 2012b

³⁵ ROMNEY, M.: Position on Iran (Transcript). *Republican Candidates*, [Online], 2012

fog nyomás alatt tárgyalni”,³⁶ most talán mégis lehetőség nyílik a párbeszédre, a szigorú nemzetközi megszorítások és szankciók miatt.³⁷

A KLÍMAVÁLTOZÁS KIHÍVÁSAI

Barack Obama már hivatalba lépése előtt is prioritásként kezelte a klímaváltozás okozta kihívásokra való reakciót. A leendő elnök először 2008. november 18-án szólalt fel az üggyel kapcsolatban, és radikális változásokat vetített előre egy videóüzenet keretében, amit egy Los Angelesben, Kalifornia akkori kormányzója, Arnold Schwarzenegger által szervezett globális felmelegedéssel kapcsolatos csúcstalálkozóra küldött.

„Kevés kihívással néz szembe Amerika és a világ, mely sürgetőbb volna a klímaváltozással vívott harcnál. A tudomány álláspontja vitathatatlan, a tények pedig világosak. A tengerszintek emelkednek, a partvonalak süllyednek. Rekordszintű aszályt, terjedő éhínséget és növekvő erősségű viharokat láttunk.”

„Az elnökségem egy új fejezetet fog nyitni Amerika klímaváltozással kapcsolatos vezetőszerepében, erősíteni fogja nemzetbiztonságunkat és milliónyi új munkahelyet fog létesíteni a folyamatban.”

„Szigorú éves célokat fogunk kitűzni, hogy 2020-ra a károsanyag-kibocsátási szintet az 1990-es állapotokra szorítsuk vissza, és 2050-re pedig ahhoz képest is 80%-os csökkenést érhessünk el. Ráadásul, évi 15 milliárd dollárt fogunk befektetni, hogy felgyorsítsuk a magánszektor törekvéseit, hogy megépítsék a tiszta energia jövőjét. Napenergiába, szélenergiába és újgenerációs bio üzemanyagokba fogunk fektetni. Az atomenergiát szüneteltetni fogjuk, amíg meg nem győződünk, hogy biztonságos.”

„A befektetés ...nem csak egy tiszta energiájú jövőt fog hozni, megmentve a bolygónkat, hanem segíteni fog átalakítani az iparunkat, és kivezetni az országot a gazdasági válságból öt millió új, zöld munkahelyet teremtve, amelyek nem kerülhetnek kiszervezésre.”

„Ha elfoglalom az elnöki széket, biztosak lehetnek benne, az Egyesült Államok ...segíteni fog a világot egy klímaváltozással kapcsolatos globális együttműködés új korszaka felé vezetni.”

³⁶ SANGER, D.: Supreme Leader of Iran Rejects Direct Talks With U.S. *The New York Times*, [Online], 2013

³⁷ NASR, V.: Why Iran Maybe Ready to Deal. *The New York Times*, [Online], 2013

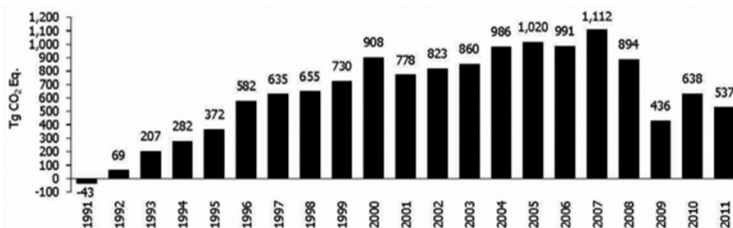
„Itt az ideje, hogy a világ egyszer és mindenkorra megbirkózzon ezzel a kihívással. A késlekedés most már nem opció, a tagadás pedig többé nem elfogadható válasz. A tét túl nagy, a következmények pedig túl komolyak.”

Az akkori leendő elnök beszéde alapján több célkitűzést különíthetünk el:

- a károsanyag-kibocsátási szint csökkentése
- a magánszektor megújuló energiaforrásokba való befektetésének állami támogatása
- az atomenergia használatának korlátozása
- öt millió „zöld” munkahely teremtése

Ezen célkitűzések terén történt folyamatokat fogom most lényegre törően, érthetően megvizsgálni és értékelni.

A KÁROSANYAG-KIBOCSÁTÁSI SZINT CSÖKKENTÉSE

2. ábra. Kumulált változás az Egyesült Államok károsanyag-kibocsátásában az 1990-es szinthez (6172 teragramm) viszonyítva, teragrammban kifejezve

Forrás: United States Environmental Protection Agency

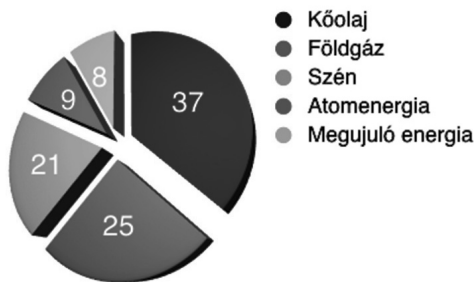
Elérhetőség: <http://www.epa.gov/climatechange/Downloads/ghgemissions/US-GHG-Inventory-2011-ES-Executive-Summary.pdf>

[Letöltve 2013. március 19.]

Az ábra alapján világosan megfigyelhető, hogy Obama hivatalba lépés évében, drasztikusan csökkent a károsanyag-kibocsátás szintje. 2008 és 2009 között több, mint 50%-kal csökkent az a mennyiség, amellyel a károsanyag-kibocsátás az 1990-es szintet túllépi. Bár a következő években ez az arány nőtt valamivel, még így is sikerült egészen az 1995-ös állapotokhoz hasonló szituációt elérni. Ez mindenképpen biztató és reményt adhat Obama célki-

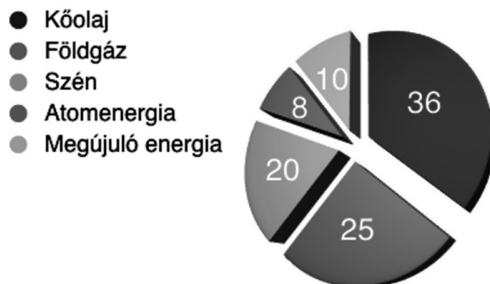
tűzéséhez, hogy 2020-ra elérhető közelségbe kerüljön az 1990-ben produkált kibocsátási szint.

A MEGÚJULÓ ENERGIAFORRÁSOK SÚLYÁNAK NÖVELESE

3. ábra. Az Egyesült Államok 2009-es energiafelhasználásának megoszlása, százalékban megadva

*Forrás: saját szerkesztés, a www.dialogueearth.org alapján
Elérhetőség: http://www.dialogueearth.org/wp-content/gallery/what-a-mouthful-eating-through-the-u-s-energy-mix-in-60-seconds/2009_us_energy_mix.png
[Letöltve: 2013. március 22.]*

4. ábra. Az Egyesült Államok 2011-es energiafelhasználásának megoszlása, százalékban megadva

*Forrás: saját szerkesztés, a www.dailyenergyreport.com alapján
Elérhetőség: <http://www.dailyenergyreport.com/wp-content/uploads/2012/07/US-Energy-Consumption2.jpg>
[Letöltve: 2013. március 22.]*

A mellékelt ábrák alapján látható tehát, hogy igazán gyökeres változás nem történt, azonban rendkívül biztató, hogy a megújuló energiaforrások felhasználásának súlya a 2009-es és 2011-es állapotokat összevetve 20%-ot növekedett.

Egyáltalán nem következett be azonban drasztikus csökkenés az atomenergia felhasználása terén, mindössze 1%-os visszaesés tapasztalható. Ellentmondásos lehet, hogy az elnök a 2011-es fukusimai atomkatasztrófa után, védelmébe vette a nukleáris energia felhasználást, arra hivatkozva, hogy minden energiaforrásnak megvannak a maga hátrányai, de az Egyesült Államoknak az összes tulajdonságukat figyelembe kell vennie. Hangsúlyozta, az amerikai létesítmények biztonságosak, és úgy lettek megépítve, hogy a földrengéseket is kiállják. A nukleáris energia helyezte azért is érdekes, mert bár a teljes energiafelhasználás csupán 8-9%-át teszi ki, az áramtermelésnek viszont 20%-át adja.³⁸

Az elmúlt négy évben az amerikai történelem legnagyobb méretű, zöld energiába történő befektetése zajlott le, aminek köszönhetően közel megduplázódott az Egyesült Államok megújuló energiatermelése. A támogatott projektek között van a világ legnagyobb nap- és szélenergiái parkjának megépítése, valamint a világ első kereskedelmi bioüzemanyag finomítója is. 30 év után először, a személy- és teherautókra szabott új gazdasági sztenderdeknek köszönhetően 2025-re a kőolaj fogyasztás napi 2,2 millió hordóval fog csökkenni. Az elkövetkezendő 25 évben pedig, a Clean Energy Standard javaslatnak köszönhetően az ország villamosenergia szükségleteinek 80% (a jelenlegi proporció duplája) megújuló energiaforrások felhasználásával kerülne előállításra.³⁹

Úgy tűnik azonban, maga Obama is úgy gondolta, az eddigi eredmények nem elegendőek. Újraválasztása után, ismét zászalajára tűzte a klímaváltozással járó problémák és feladatok kezelését. 2013 februárjában ultimátumot adott a Kongresszusnak, hogy tervet kovácsoljanak a károsanyag-kibocsátás szintjének csökkentésére, valamint a felmelegedő világ veszélyeihez való alkalmazkodásra. Abban az esetben, ha a Kongresszus nem lép kellően korán, az elnök maga fogja kezébe venni a történéseket, és kabinetjével végrehajtható döntésekkel fognak előállni, „*hogy*

³⁸ ASSOCIATED PRESS: Obama defends nuclear energy. *NBC News*, [Online], 2011

³⁹ www.whitehouse.gov, 2013

*most és a jövőben, csökkentsük a szennyezést, felkészítsük közösségeinket a klímaváltozás okozta következményekre, és felgyorsítsuk az átállást a fenntarthatóbb energiaforrások használatára.*⁴⁰

ÖSSZEGZÉS

Barack Obamának, az Egyesült Államok elnökének, a Norvég Nobel Bizottság 2009. október 9-én ítélte oda a nagy presztízzsel járó Nobel-békedíjat, kevesebb, mint tíz hivatalban eltöltött hónap után. A világot megosztotta a kitüntetés, voltak akik felkarolták, és egyetértettek vele, mások az elnök ösztönzéseként, bátorításaként tekintettek rá, de akadtak, akik teljes mértékben elítélték, azt hangoztatván, hogy Obama csupán ígéreteiért és vízióiért vehette át a díjat, melyet ő maga is csak cselekvésre való felhívásként kezelt, nem pedig addigi eredményei elismerésére. Obama kitüntetése előtt lehengerlő beszédekert tartott (Kairóban 2009 júniusában, Prágában 2009 áprilisában), melyekben új irányt mutatott, a párbeszédre és a tárgyalásra helyezve a hangsúlyt, olyan problémák megoldásában mint az atomfegyverkezés, vagy az iszlám világ szélsőséges megnyilvánulása. Éppen ezért, adott volt a kérdés: mihez fog majd kezdeni az amerikai elnök rendelkezésére álló befolyással és hatalommal? Képes lesz-e nagy horderejeű elképzeléseit és kezdeményezéseit valóra váltani?

Mikor Obama átvette a díjat, két országban, Afganisztánban és Irakban is örökölt háborúit vívta, hiszen az amerikai elnök egyben a hadsereg főparancsnoka is. Ígéreteket tett azonban a háború mihamarabbi befejezésére, a csapatok kivonására. Ennek ellenére, bár elvileg a folyamat felgyorsítása lett volna a cél, egyik első intézkedése volt, immár Nobel-békedíjasként, hogy 30.000 amerikai egységet vezényeljen Afganisztánba, amit két év elteltével, 2013. szeptemberben vont ki. Nem váltották azonban be a kellő reményeket, az ország egyre csak sodródik a politikai instabilitás felé. A gyanakvás növekszik a koalíciós erők és az afgán rendfenntartó erők között, hiszen egyre több tálib lázadó szivárog be a seregbe, hogy merényleteket hajtsanak végre, és felszítsák a hatóságok szolgálatába állókat. A háború kezdi elveszteni értelmét, és lassan célja is feledésbe merül, az amerikai közvélemény pedig egyre türelmet-

⁴⁰ REUTERS: Obama gives Congress a climate change ultimatum. *Reuters*, [Online], 2013

lenebb, a 2014-es teljes visszavonulás pedig még messze van. A tálibokkal való tárgyalások lehetséges megkezdésével újra felcsillant a háború békés befejezésének reménye. Kérdés marad azonban, hogy az előzetes kudarcok után, eredményesek lesznek-e.

Irakban valóban befejezte a háborút, 2011 decemberében az utolsó amerikai katonák is elhagyták az országot. Mi maradt azonban hátra? Instabilitás, veszély, törékeny demokrácia. Sorozatosak az összetűzések és merényletek, Amerika ezt semmiképp sem hívhatja győzelemnek, hiszen nem ez volt a célja.

Hatalmas eredménynek számít az Oroszországgal aláírt új START szerződés, mely sok békepártit reménnyel tölt el. Nem sikerült azonban igazi megoldást találni Irán atomprogramjára, ami miatt pattanásig feszül a helyzet a Közel-Keleten. Sorozatosak a fenyegetőzések Irán és Izrael között, a letragikusabb scenárium egy atomháború kitörése lenne, hiszen Izrael minden jel szerint rendelkezik nukleáris fegyverrel, Irán pedig hamarosan szert tehet rá, ha nem sikerül előrelépni az ügyben. Ebben segíthet az esetleges tárgyalások megkezdése, amire most hosszú idő után reális esély mutatkozik. Észak-Korea ügye is megoldatlan, csupán lóg a levegőben. Az ázsiai ország nagy nukleáris arzenállal rendelkezik, sorozatos tesztrobantásaival folyamatosan provokálja Amerikát és a közvéleményt, valamint a Dél-Koreával kötött 1953-as fegyverszünetet is érvénytelennek nyilvánította. A jövőben kulcsfontosságú lesz egyezsége jutni az ázsiai országgal.

A klímaváltozással kapcsolatban jelentős előrelépések történtek. Gondoljunk csak a zöld energiába történő nagyméretű befektetésekre, vagy a károsanyag-kibocsátás szintjének csökkenésére. A klímaváltozás kezelése tipikusan az az eset, ami nem fog egyről a kettőre megváltozni. A hosszú távú tervek azonban igazán példamutatóak, mind a megújuló energiaforrások felhasználásának, mind pedig a károsanyag-kibocsátás korlátozásában.

Mindent összevetve kitűnik tehát, hogy Obamának forradalmi és dicséretes tervei voltak, ezek sokszor a földtől kissé elrugaszkodottnak bizonyultak, hiszen számos téren a törekvések ellenére valódi előrelépés nem történt, illetve ha fog is, sok-sok időnek kell eltelni, hogy láthassuk a gyümölcsét. Erre Obama azonban már a Nobel-békedíj átvételekor felhívta a figyelmet, ezért nem kell feltétlenül a szemére hánynunk ezt. A kérdés most már az

marad, hogy miután az Egyesült Államok népe ismét bizalmat szavazott neki, hogy folytassa útját mint elnök, tud-e elérni még radikálisabb és forradalmibb változásokat, hogy egykor mindannyian, hezitálás nélkül mondhassuk, „igen, nem is kerülhetett volna jobb helyre az a 2009-es Nobel-békedíj.”

Irodalom

- ABC NEWS: Obama Gives Order, Bin Laden Is Killed: White House Timeline. *ABC News*, [Online], 2011 – Elérhetőség: <http://abcnews.go.com/blogs/politics/2011/05/obama-gives-order-bin-laden-is-killed-white-house-time-line/> – [Letöltve: 2013. március 4.]
- ASSOCIATED PRESS: Obama defends nuclear energy. *NBC News*, [Online], 2011 – Elérhetőség: http://www.nbcnews.com/id/42106967/ns/politics-white_house/#.UVBA8L-hDzI – [Letöltve: 2013. március 20.]
- BASU, M.: *Deadly Iraq war ends with exit of last U. S. troops*. *CNN*, [Online], 2011 – Elérhetőség: <http://edition.cnn.com/2011/12/17/world/meast/iraq-troops-leave/index.html> – [Letöltve: 2013. március 5.]
- BBC: *US-Russia New Start treaty comes into effect*. *BBC*, [Online], 2011 – Elérhetőség: <http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-12373665> [Letöltve: 2013. március 7.]
- BIDEN, J.: *Joe Biden on Iraq, Iran, China and the Taliban* (Transcript). 2011 – Elérhetőség: <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/12/18/joe-biden-on-iraq-iran-china-and-the-taliban.html> [Letöltve: 2013. március 18.]
- CNN: Obama Afghanistan strategy: More troops in quickly, drawdown in 2011. *CNN*, [Online], 2009 – Elérhetőség: <http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/12/01/obama.afghanistan/index.html> [Letöltve: 2013. március 8.]
- CNN: Obama: Nobel Peace Prize is ‘call to action’. *CNN*, [Online], 2009 – Elérhetőség: <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/europe/10/09/nobel.peace.prize/index.html> – [Letöltve: 2013. március 5.]
- GEHRKE, J.: Obama approves reconciliation talks between Afghanistan and Taliban. *The Washington Examiner*, [Online], 2013 – Elérhetőség: <http://washingtonexaminer.com/obama-approves-reconciliation-talks-between-afghanistan-and-taliban/article/2518273> [Letöltve: 2013. március 23.]
- LEVY, G., FAURE, G., KELLY, T.: World Reaction to Obama Winning the Nobel. *TIME*, [Online], 2009 – Elérhetőség: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1929393,00.html> [Letöltve: 2013. március 4.]

- MASHAL, M.: Shadow of the Infiltrator . *TIME*, 2012. 180. évf., 16. szám, 12-13. o.
- NASR, V.: Why Iran Maybe Ready to Deal. *The New York Times*, [Online], 2013 – Elérhetőség: <http://www.nytimes.com/2013/03/18/opinion/why-iran-may-be-ready-to-deal.html?ref=nuclearprogram> [Letöltve: 2013. március 20.]
- NOBELPRIZE.ORG: The Nobel Peace Prize for 2009. [Online], 2009 – Elérhetőség: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2009/press.html – [Letöltve: 2013. március 5.]
- NOBELPRIZE.ORG: Facts on the Nobel Peace Prize. [Online], 2012 – Elérhetőség: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/shortfacts.html [Letöltve: 2012. november 4.]
- NOLAN, R.: The Lessons of the Afghanistan War, 12 Years Later. *USA News*, [Online], 2012 – Elérhetőség: <http://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2012/10/11/the-lessons-of-the-afghanistan-war-12-years-later> – [Letöltve: 2012. november 4.]
- OBAMA, B.: First Speech on Climate Change (Transcript), 2008 – Elérhetőség: <http://green21.org/blog/climate-change/obama-speech-on-climate-change/> – [Letöltve: 2013. március 18.]
- OBAMA, B. Reaction to Winning the Nobel Prize (Transcript). *Real Clear Politics*, [Online], 2009a – Elérhetőség: http://www.realclearpolitics.com/articles/2009/10/09/obama_transcript_reaction_to_winning_the_nobel_prize_98649.html – [Letöltve: 2012. november 4.]
- OBAMA, B.: Speech to the Muslim World (Transcript). *TIME*, [Online], 2009b – Elérhetőség: <http://www.time.com/time/politics/article/0,8599,1902738,00.html> – [Letöltve: 2012. november 2.]
- OBAMA, B.: Speech in Prague (Transcript). *The Huffington Post*, [Online], 2009c – Elérhetőség: http://www.huffingtonpost.com/2009/04/05/obama-prague-speech-on-nu_n_183219.html [Letöltve: 2012. november 5.]
- PARK, M.: North Korea declares 1953 armistice invalid. *CNN*, [Online], 2013 – Elérhetőség: <http://edition.cnn.com/2013/03/11/world/asia/north-korea-armistice> – [Letöltve: 2013. március 20.]
- REUTERS: Obama gives Congress a climate change ultimatum. *Reuters*, [Online], 2013 – Elérhetőség: <http://www.reuters.com/article/2013/02/13/us-obama-speech-climate-idUSBRE91C09T20130213> [Letöltve: 2013. március 20.]
- ROMNEY, M.: Position on Iran (Transcript). *Republican Candidates*, [Online], 2012 – Elérhetőség: <http://2012.republican-candidates.org/Romney/Iran.php> – [Letöltve: 2012. március 10.]

- SANGER, D.: Supreme Leader of Iran Rejects Direct Talks With U.S. *The New York Times*, [Online], 2013 – Elérhetőség: http://www.nytimes.com/2013/02/08/world/middleeast/irans-supreme-leader-ayatollah-ali-khameini-rejects-direct-talks-with-us.html?_r=0 [Letöltve: 2013. március 20.]
- THE NEW YORK TIMES: Iran' Nuclear Program (Nuclear Talks, 2012) *The New York Times*, [Online], 2012b – Elérhetőség: http://topics.nytimes.com/top/news/international/countriesandterritories/iran/nuclear_program/index.html – [Letöltve: 2012. november 4.]
- THE NEW YORK TIMES: 434 People Killed in Iraq Since U. S. Pulled Out. *The New York Times*, [Online], 2012a – Elérhetőség: <http://www.nytimes.com/2012/01/28/world/middleeast/suicide-bomber-attacks-funeral-procession-in-iraq.html> – [Letöltve: 2012. november 4.]
- THE TELEGRAPH: North Korea could have fuel for 48 nuclear weapons by 2015. *The Telegraph*, [Online], 2012a – Elérhetőség: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/northkorea/9487574/North-Korea-could-have-fuel-for-48-nuclear-weapons-by-2015.html> – [Letöltve: 2012. november 4.]
- THE TELEGRAPH: North Korea threatens 'merciless strike' against the south. *The Telegraph*, [Online], 2012b – Elérhetőség: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/northkorea/9619565/North-Korea-threatens-merciless-strike-against-the-south.html> [Letöltve: 2012. november 4.]
- USA TODAY: Record 205 nominations for Nobel Peace Prize. *USA TODAY*, [Online], 2009 – Elérhetőség: http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2009-02-27-nobel-peace-prize_N.htm [Letöltve: 2012. november 4.]
- WENDLE, J.: Insider attacks take a toll. *TIME*, 2012. 180. évf., 16. szám, 6. o.
- WHITE, D.: Bush Admits Iraq Had No Weapons of Mass Destruction. US Liberal Politics, [Online], 2006 – Elérhetőség: <http://usliberals.about.com/b/2006/08/21/bush-admits-iraq-had-no-weapons-of-mass-destruction-no-link-to-911.htm> – [Letöltve: 2012. november 4.]
- WHITE, D.: Iraq War Facts, Results and Statistics. US Liberal Politics, [Online], 2012 – Elérhetőség: <http://usliberals.about.com/od/homeland-security1/a/IraqNumbers.htm> – [Letöltve: 2012. nov. 4.] <http://www.whitehouse.gov/energy/gasprices> – [Letöltve: 2013. márc. 18.]
- ZAKARIA, F.: The Foreign Policy President PLUS An Interview with President Obama. *TIME*, 2012. 179. évf., 4. szám, 14-23. o.

ABSTRACT

My paper is intent on analyzing and evaluating the then and now President of the United States, Barack Obama's 2009 Nobel Peace Prize, which he was awarded, according to the Norwegian Nobel Committee, „for his extraordinary efforts to strengthen international diplomacy and cooperation between peoples.“ In my paper I not only examine the antecedents, but analyze the happenings after Obama's reception of the prize, together with the President's most crucial challenges. Has he stayed true to his promises? Has he fulfilled the Committee's expectations? How successful has he fought against terrorism and handled the situation of Afghanistan and Iraq? My paper is to provide answers for above-mentioned questions.

Keywords: America, USA, Nobel, Nobel Peace Prize, Barack Obama, Iraq, Afghanistan, war, terrorism, conflict, taliban, enviroment, climate change, diplomacy, international relations

BORSOS TÜNDE PETRA

Lean office

Konzulens: Losonci Dávid István

Absztrakt

Napjainkban a vállalatok versenyképessége kulcskérdés. A lean menedzsment a hatékonyságnövelésen és költségcsökkentésen keresztül választ kínál arra, hogyan tudják megállni a helyüket a vállalatok a küzdelemben. Mára már világszerte számos termelő vállalat elkötelezett a Japánból eredő szemlélet mellett. Sokszor megfeledezünk azonban arról, hogy a gyártási folyamatok optimalizálása mellett komoly kiaknázatlan lehetőségek vannak még hatékonyságnövelés szempontjából is. Az utóbbi években egyre inkább figyelmet kapnak az irodai területek karcsúsításából származó előnyök. Ellentmondás azonban, hogy míg a termelés területéről számos empirikus kutatást találunk, addig office területen alig van használható esettanulmány, pedig piaci részről igény lenne erre. Magyar nyelvű szakirodalmat pedig szinte nem is találunk a témában. Dolgozatomban egyfajta hiánypótló szerepre vállalkozom: először megvizsgálom, hogy a termelésben használatos eszközök közül melyek alkalmazhatóak irodai részlegen, majd kitérek arra, hogyan adaptálhatóak ezek az eszközök irodai területre. Megvizsgálom az adminisztratív területek sajátosságaiból fakadó buktatókat, majd dolgozatom második felében három konkrét vállalati példán keresztül mutatok rá a gyakorlati alkalmazhatósággal összefüggő lehetőségekre.

Kulcsszavak: lean menedzsment, adminisztráció, versenyképesség

Bevezető

Manapság a vállalatok nagy küzdelemben vannak, lépten-nyomon a verseny fokozódásáról hallunk és újabb meg újabb ötletekkel és elméletekkel állnak elő, hogyan lehetne versenyelőnyhöz jutni. Eközben sokszor megfeledeznek egy lényeges területről,

ahol komoly kiaknázatlan lehetőségek vannak még hatékonyságnövelés szempontjából. A szervezeti bürokrácia, az adminisztratív területek még mindig fekete dobozként tűnnek fel, jóllehet arra már rájöttek, hogy ezen területek átláthatóbbá tétele és karcsúsítása jelentős eredménnyel kecsegtet.

Ha karcsúsításról, hatékonyságnövelésről és költségcsökkentésről van szó, akkor nem meglepő, ha a lean menedzsment ötlük az eszünkbe. Jómagam három évvel ezelőtt találkoztam először ezzel a Japánból származó filozófiával, azóta szerzett tapasztalataim és kutatásaim meggyőztek arról, *hogy a lean menedzsment nemcsak a versenyképesség segítéséhez, hanem a társadalmi felelősségvállaláshoz is hozzájárul.* Előbbiről dolgozatom tanúskodik, melyben kitérek a lean menedzsment által már elért eredményekre s a potenciális lehetőségekre. Ellentmondásos, hogy míg a lean menedzsment sikerkönyvei és a témával foglalkozó írások adminisztratív területen is sikeres megoldásokat ígérnek, addig valójában a szakirodalmat áttekintve máig a termeléssel kapcsolatos empirikus kutatások dominálnak. Az is feltűnhet számunkra, hogy míg a termelés területén konkrétan alkalmazható, számos gyakorlati példával megtámogatott, majdnem „automatikusan bevezethető” lépéseket találunk, addig adminisztratív területen korántsem igaz ez. **Dolgozatom kutatási kérdése ezért az, hogy melyek azok a sajátosságok, melyekre szükséges odafigyelni a lean szemlélet adminisztratív területen való alkalmazásakor, s hogyan adaptálhatóak a lean menedzsment eszközei erre a területre.**

A téma társadalmi felelősségvállaláshoz való kötődése tapasztalataim alapján egyértelmű. Elég, ha csak a lean menedzsment fő értékeire, alapvetéseire gondolunk, melyek között ott található a munkatársak és partnerek tisztelete és megbecsülése. A filozófián magán érződik a japán háttér, ahol a vállalat nem csupán munkahely, hanem szinte család, mely szükség esetén ugyanúgy a dolgozók mellett áll, mint ahogyan az alkalmazottak a vállalat céljait elősegítik. A társadalmi felelősségvállalás vonásai különösen megmutatkoznak a válságos időkben: egy lean vállalat ilyenkor legvégső esetben dönt a létszámleépítés mellett, ehelyett a felszabadult kapacitásokat képzések és kreatív ötletek segítségével a vállalatban tartja és visszaforgatja, reményt és perspektívát adva ezzel az embereknek.

MIT JELENT A LEAN MENEDZSMENT?

A lean menedzsment jelentését nem könnyű meghatározni, hiszen rendkívül átfogó rendszerről van szó. Nem csupán egy eszköztárat jelent, mely sikerességhez, hatékonysághoz, a vállalat versenyképességének javulásához vezető gyakorlatokat, tanácsokat fogalmaz meg. A lean sokkal több ennél: a gyakorlati módszerek mellett egyszerre jelent egy sajátos filozófiát és menedzsmentet.¹

A Lean Manufacturing-et Toyota Gyártási Rendszernek is nevezik, nem véletlenül: a rendszer a Toyota fejlesztette ki, s kiugró sikereket ért el vele. Olyan versenyelőnyre tett szert vele, mely azóta is biztosítja számára a vezető szerepet az autóiparban. Ez természetesen nem egy egyszeri váltásnak köszönhető eredmény: a lean szemlélet megköveteli a folyamatos fejlesztést, tökéletesítést, a folyamatok újra és újra történő átgondolását, mint ahogy ez az 5 alapelv között is szerepel.² A továbbiakban először ismertetni szeretném az öt alapelvet Womack és Jones műve alapján, majd a Toyota háromszög segítségével szeretnék néhány fontos szempontra rámutatni.

A tevékenységek három fajtáját különböztethetjük meg: az értéket teremtő, az értékteremtéshez (aktuális folyamatok mellett) elkerülhetetlen és az értéket egyáltalán nem teremtő tevékenységeket. Sokkoló adat, de sok folyamat esetében értékhozzáadás csupán az idő 0,5-5%-ában történik, ráadásul csaknem 60% a szintiszta pazarlás kategóriájába sorolható!

Milyen pazarlásokra gondolhatunk ez alatt? A lean szemlélet középpontjában áll ezeknek az ún. *mudák*nak a felszámolása. Taiichi Ohno, a TPS atyja a legsúlyosabb hibák közé sorolja a következőket:³

- *Mozdulatok és szállítás*: a dolgozók mozgása és a termékek egyik helyről a másira szállítása mindenféle cél nélkül.
- *Várakozás*: a következő munkafázis alkalmazottai várakoznak, mert a megelőző tevékenység nem fejezte be időben a feladatát.

¹ JENEI ISTVÁN-LOSONCI DÁVID- DEMETER KRISZTINA: A lean menedzsment és a versenyképesség kapcsolata. Budapesti Corvinus Egyetem, Versenyképesség Kutató Központ, 2011, AULA Kiadó Kft.

² WOMACK, JAMES P. – JONES, DAVID T.: *Lean szemlélet- A veszteségmentes, jól működő vállalat alapja*. Budapest, 2009, HVG Kiadó Zrt.

³ LIKER, JEFFRY K.: *A Toyota módszer*. Budapest, 2008, HVG Kiadó Zrt.

- **Többlettermelés:** a legsúlyosabb pazarlás, hiszen ebben mind a többi veszteség megjelenik, ezáltal a pazarlások gyűjtőhelyévé válik.
- **Szüükségtelen műveletek:** itt gondolhatunk a feleslegesen elvégzett munkára, mely odafigyeléssel elkerülhető lenne.
- **Készletek:** a készletek túl magas szintje, mely elfedi a hibákat (ám azok ettől függetlenül ott vannak!) Ehelyett a cél a húzóelv alkalmazása, a készletek szintjének lecsökkentése.

Lehetséges megemlíteni egy nyolcadik, „+1” veszteséget is: a *kihasználatlan emberi tudást*. Azért tartom fontosnak ráirányítani erre a figyelmet, mert végső soron az az adott ember képes legjobban feltérképezni a veszteségeket, aki nap mint nap köztük dolgozik.⁴ Ha nem figyelünk az ő javaslataira, észrevételeire, akkor egyrészt elzárjuk a fejlődés lehetőségét, másrészt nem valósítjuk meg a lean felfogást, melynek központjában áll az ember, a munkavállalók teljes bevonása.⁵

A karcsú iroda

A KARCSÚ IRODA AKTUALITÁSA

Manapság egyre inkább megmutatkozik, hogy az adminisztratív tevékenységek kritikus területként jelentkeznek. Világszinten, de Magyarországon is egyre több vállalat fog bele karcsúsításba office területen is.⁶

Bár a termelésben kezdték el alkalmazni, és ott sikerült eddig átütő sikereket elérni a lean menedzsment segítségével, mára már felismerték, hogy tovább lehet és kell lépni, és ajánlatos bevonni az irodai területeket is. Az nem kérdéses, hogy pazarlások bőven vannak ezen a területen is, gondoljunk csak például a hosszú várakozásokra, a lassú feldolgozásra, a fejlesztési és mérési nehézségekre vagy a sokszor feleslegesen végzett plusz munkára. A hatékonyságnövelés igénye és lehetősége kétségbevonhatatlan tehát, de ne feledkezzünk meg arról sem, hogy azért is érdemes ezzel foglalkozni, mert a költségeket figyelembe véve is rejtőznek itt még kiaknázatlan lehetőségek

⁴ Vagy előfordulhat, hogy egy külső szemlélőnek szúr szemet a pazarlás, ám ezzel megint csak az emberi tőkéhez kanyarodunk vissza.

⁵ SÓLYOMVÁRY ÁGNES MAGDOLNA : Hatékonyabb szállítmányozást! A Budapesti Corvinus Egyetem Vezetés-szervezés szakán megjelent diplomamunka, 2011.

⁶ LEI HONLAPJA: <http://www.lei.org.hu> és <http://www.lean.org.br/> Letöltve: 2012. március 20.

AZ ADMINISZTRATÍV TERÜLETEK SAJÁTÓSÁGAI

Az adminisztratív területeknek van néhány sajátossága, melyet nem lehet figyelmen kívül hagyni, s melyekre külön oda kell figyelni, mikor a lean szemlélet útmutatásait erre a területre adaptáljuk.⁷

a) Az egyik legfontosabb különbség, hogy sokkal kevésbé kézzelfoghatóak a dolgok. Központi elem viszont az információ, ehhez kapcsolódnak a veszteségek, javítási lehetőségek.

1. táblázat: A 7 veszteség az irodában

Veszteségfajta	Meghatározás	Példa office területen
Túltermelés	A szükségesnél több információ előállítás	- több információ, mint amennyire a fogyasztónak vagy a következő folyamatnak szüksége van- felesleges fizikai formába öntés (elegendő lenne digitális formában tárolni/használni az adatokat)- túl korai információk- felesleges sokszorosítás- felesleges beszámolók készítése- „túellenőrzés”, mely nem jár értékteremtéssel
Szállítás	Az információ értékteremtéssel nem járó mozgása	- irodai felszerelések beszerzése, tárolása, ezek nem megfelelő/praktikus elhelyezése- dokumentumok, információ közös berendezésekbe való felvitele (akár digitális, akár fizikai formában), illetve onnan történő megszerzése (szintén felmerül annak a problémája, hogy ezek a helyek milyen messze helyezkednek el a használat helyétől)- együttműködő osztályok közötti mozgás- aláírások megszerzése

⁷ Az alábbi fejezet megírásánál nagyban támaszkodtam az alábbi munkákra: JENEI ISTVÁN-LOSONCI DÁVID-DEMETER KRISZTINA: A karcsúsítás lehetőségei adminisztratív környezetben egy irodai példa nyomán. Vállalatgazdaságtan Intézet, 79.sz. Műhelytanulmány, 2007. március. és LAGO,N.- CARVALHO, D.- RIBEIRO MM, L.: Lean office. 2008.

Mozgás	Az emberek értékteremtéssel nem járó mozgása; minden olyan energia- vagy időbefektetés, ami nem lenne feltétlenül szükséges	- munkaeszközök keresgelése - nincsenek minden ésszerű esetben általánosan használt, átlátható standardok, ehelyett mindenki a „maga módján” csinálja a dolgokat - információgyűjtés, jegyzetek átvizsgálása
Várakozás	Állásidő, amikor az információ, az anyag, az ember vagy az eszközök nem állnak rendelkezésre	- munkaeszköz használatára (pl. nyomtató, fax, szkennel, bélyegző stb.) - a rendszer támogatására - fogyasztói visszajelzésre - aláírásra - olyan munka visszaérkezésére, melynek egyes fázisain különböző emberek dolgoznak
Feldolgozás, folyamatok	A fogyasztó szemszögéből értékkel nem járó erőfeszítések	- beszámolók készítése - többszöri adatbevitel - nem megfelelő formanyomtatványok alkalmazása - nem megfelelő szoftverek alkalmazása
Készlet	Több információ (projekt, anyag stb.) áll rendelkezésre, mint amennyit a fogyasztó igényel	- feldolgozatlan információk - befejezetlen munkák - olvasatlan e-mailek - aláírásra/jóváhagyásra váró dokumentumok - nem használt adatok az adatbázisban, szükségtelenül tárolt információ akár digitális, akár fizikai formában - felhalmozódott iratok - irodai anyagok vásárlása „biztonsági” okokból
Hiba	Hibás munka, átdolgozás	- adatbeviteli hibák - elvesztett információ/feljegyzés - át nem adott üzenet - rossz formulák - hiányzó információ - rosszul definiált célok, ennek következtében nem a megfelelő feladat elvégzése, vagy emiatt szükséges újra/- és átdolgozás

Forrás: LOSONCI DÁVID: A karcsú iroda. A Budapesti Corvinus Egyetem Ellátási lánc menedzsment és logisztika szakán megjelent diplomamunka. 2006., 43-44. oldal hivatkozik gemba.com és Bonnie Boardman-ra valamint LAGO-CARVALHO-RIBERIRO: Lean office alapján

b) Az emberi erőforráshoz kapcsolódó sajátosságok

Korábban már volt arról szó, hogy nyolcadik veszteségtípusként a kihasználatlan emberi kreativitást is említhetjük. Az irodai területen, ha karcsúsításról van szó, az emberi erőforrás kapcsán nem egy speciális jellemzőre kell odafigyelnünk. Ezek közé tartozik, hogy *nagyobb ellenállásba ütközhetünk* az emberek részéről, nehéz őket meggyőzni, hogy a lean módszereket alkalmazzák, nehezen viselik, hogy beleszól valaki a munkájukba. Mivel általában magasabban képzett alkalmazottak dolgoznak irodai területen, mint például az összeszerelésben a gyártásnál, ezért nagyobb igényük van az önállóságra, hogy eldönthessék, hogyan végzik a munkájukat. Az újfajta attitűd, s egyáltalán ennek a hozzáállásnak az *elterjesztése*, a dolgozók bevonása sem egyszerű feladat. Ha belegondolunk, a megszokott gyakorlattól (ami gyakran feltételezte, hogy még ha észre is vették, hogy egy-egy területen lehetne javítani az addigi gyakorlaton, mégis el kellett fogadniuk, hogy tekintélyelv miatt nem lehet változtatni) távol áll a lean szemlélet folyamatos fejlesztésre és a pazarlások megszüntetésére való orientáltsága. Gyakran találkozhatunk azzal, hogy *gyanakvóak, bizalmatlanok* az emberek az új módszerekkel szemben: félnek tőle, hogy még inkább túlterheltté válnak, hogy lemaradnak a munkatársak közötti versenyben, elvesztik a vezető jóindulatát vagy épp az állásukat. Sajnos ez a gyanakvás ahhoz vezethet, hogy aláássák a rendszert, ami adminisztratív területen talán még könnyebb, mint bárhol máshol, ugyanis egy külső szemlélő, de sokszor még az együttműködő munkatársak számára is átláthatatlan, pontosan mit/hogyan végez az adott kolléga. Emellett megemlíthető még nehezítő körülményként, hogy irodai területen nagyon sűrűn megszakítja valami az alkalmazottak munkáját, ami a lean szemlélet alkalmazásának nem kedvez (megnő az esélye annak, hogy nem fejezik be az épp végzett munkát, elfeledkeznek valamiről, nem tudják, hol tartottak, esetleg nem tudják ott folytatni a munkát, ahol abbahagyták vagy épp valamilyen fontos adatvesztés történik a félbeszakítás miatt).⁸

c) Az átláthatatlansághoz, „fekete doboz” jelleghez kapcsolódó sajátosságok

Itt újfent számos körülményt lehet megemlíteni, ezek közül a legfontosabbakat ragadnám ki. Bár ez a termelésnél is előfor-

⁸ LAGO-CARVALHO-RIBERIRO: Lean office

dul, de irodai területen különösképpen jellemző, hogy *nehézkés a mérés*, az elérhető eredmények *számszerűsítése* és így a pontos célok megfogalmazása. Ehhez kapcsolódóan a *költségelemzés* és a költségek elkülönítésének nehézsége is felmerül.⁹ Arról nem is beszélve, hogy még nehezebb megtalálni a kapcsolatot a vállalat céljai és stratégiája és aközött, hogy ezekre hogyan vannak ráhatással, hogy tudnak hozzájárulni ezekhez az irodai tevékenységek.

d) *A folyamatokhoz kapcsolódó sajátosságok*

Az irodai területen jelenlévő folyamatokra *kevésbé jellemző a tömegszerűség*: sokrétűbb tevékenységet foglalnak általában magukba, nem ismétlődnek olyan rendszeresen vagy épp ezek az *ismétlődések nem valódiak*, ugyanis bár nagyon hasonló, mégsem teljesen megegyező tevékenységet takarnak. Ezenkívül gyakori a kötegetelt munkavégzés, ami lean szemmel nézve egyáltalán nem kívánatos dolog.¹⁰ Az információ folyamát is nagyon nehéz nyomon követni és ellenőrizni. S bár a következő két megállapítás az emberi erőforráshoz is köthető, mégis itt említeném meg, hogy könnyebb *elrejtteni*, nehezen megfigyelhetővé tenni vagy mások által átláthatatlanná tenni a folyamatokat vagy egy-egy ember pontos tevékenységét, ugyanis ez irodai területen nehezen megfigyelhető. (Adott esetben előfordulhatna, hogy valaki egész nap szinte mögötte állva végigköveti a tevékenységét, mégsem látja át, mit is csinál az adott dolgozó.) S végül nagyon fontos probléma az egymás közötti *kommunikáció hiánya vagy elégtelensége*.

A folyamatokhoz kapcsolható sajátosság, hogy az irodai területet *sokkal inkább befolyásolja a külső környezet*, sokkal jobban függ a külső környezettől, az onnan kapott inputoktól, kiszolgáltatottabb. Elképzelhető, hogy a külső környezet kiegyenlítetlen munkatempója okoz torlódást vagy zavart a belső irodai folyamatokban.¹¹

⁹ MÖLLER, G.-WESOLY, M.: Vier Sichten auf Verschwendung im Büro. 2009.

¹⁰ JENEI-LOSONCI-DEMETER: A karcsúsítás..., 7. o.

¹¹ JENEI-LOSONCI-DEMETER: A karcsúsítás..., 7. o.

A LEAN OFFICE ÉPÍTŐKOCKÁI

Az előző fejezetben bemutatott irodai területre vonatkozó sajátosságok után nem is kérdéses, hogy az általánosan megfogalmazott, sőt inkább termelésorientált **eszközöket az alkalmazhatóság érdekében először adaptálni kell.**

Érdemes a fent látható eszközöket egy kicsit górcső alá venni, ezért a következőekben ezek közül a következőeket szeretném bemutatni, egyben javaslatotokat, tanácsokat megfogalmazva az adaptálásukra vonatkozóan:¹²

- A. Kanban
- B. Egy darabos (folyamatos) áramlás
- C. Folyamattérkép készítése
- D. Rövid átállási idők
- E. Radikális fejlesztés
- F. Beszállítói fejlesztés, szállítók számának csökkentése
- G. 5S és vizuális menedzsment
- H. Gemba
- I. Team
- J. Hoshin kanri
- K. Teljes termelékeny karbantartás
- L. Értékek és pazarlások nyilvánvalóvá tétele
- M. Kaizen

A. Kanban

A termelésben ez egy előszeretettel alkalmazott, fontos eszköz. Lényege, hogy addig nem kerülhet továbbításra egy termék, amíg jelzést nem adott erre a terméket éppen használó folyamat. Adminisztratív területen POU (point of use storage) formában hasznosítható, amely egy alapanyag-kanbant jelent. Ennek segítségével a dokumentumok, irodaszerek, papírok (és minden egyéb munkavégzéshez szükséges eszköz) rendelkezésre állnak a munkavégzés helyén.

B. Egy darabos (folyamatos) áramlás

Talán adminisztratív környezetben értelmezve az egyik legnehezebben lefordítható eszköz ez. Pontosan azért nehéz értelmezni, mert office területen nincs kézzel fogható termékünk, ehelyett az információ, vagy annak hordozója áramlik.

¹² Ez a fejezet JENEI-LOSONCI-DEMETER: A karcsúsítás..., 27-30. o. és LOSONCI: Lean office... alapján készült

C. Folyamattérkép készítése, elemzése

Már az egydarabos áramlásnál is megjelent a vizuális kommunikáció szerepe. A folyamattérkép is azt szolgálja, hogy grafikusan megjelenítsük a veszteségeket, ez egy alapvető és jól használható eszköz adminisztratív területen is, könnyen adaptálható.

D. Rövid átállási idők

(Egyik feladatról a másikra való átállás)

Itt nagyfokú átértelmezésre van szükség a termeléshez képest, ugyanis míg ott nagy specializációval (akár az embereket igénylő feladatokat, akár az alkalmazott gépeket tekintve) találkozunk, ahol az átállási idők csökkentése a veszteségek csökkentésének egyik jelentős forrása, addig irodai területen az átállás sokkal jelképebb.¹³ Ezért inkább az iroda kialakításának és annak lehet jelentősége, hogy az egy-egy feladat, tevékenység által érintett munkatársak hol helyezkednek el az épületen belül egymáshoz képest.

E. Radikális fejlesztés

Erre a fejlesztési formára kétségtávolan szükség lehet az irodában: gondoljunk például az IT nyújtotta fejlesztési lehetőségekre. Emellett ilyen szintű fejlesztésnek számíthat egy új technológiájú munkaeszköz (pl. fax, nyomtató) beszerzése is.

F. Beszállító fejlesztés, beszállítói kör csökkentése

Először is azt szükséges tisztázni, hogy ki is számít office területen beszállítónak: nyilván az információ szolgáltatójára kell gondolnunk. Azonban ezen a téren nehézkes eredményeket elérni, hiszen más rendszerben kell gondolkodnunk, mint a termelés területén (a „beszállítók” kisszámúak és gyakran nem is lecserélhetőek). Ami a beszállítók számának csökkentése helyett felmerülhet, az az információforrás *fejlesztése*.

G. 5S és vizuális menedzsment

Az 5S kifejezetten az az eszköz, amit mindenféle területen, így a termelés, szolgáltatás, de az office területen is kiválóan alkalmazható és mindenképpen érdemes bevezetni. Az 5S abból a feltevésekből indul ki, hogy rendetlen, nem tiszta és kusza környezet-

¹³ Annyit jelent például, hogy egyik feladat után egy másikba kezd az alkalmazott, elpakolja a korábban használt dokumentumokat és újat vesz elő, vagy épp egy új ablakot nyit a számítógépen.

ben nem lehet minőségi munkát végezni.¹⁴ Az 5S kifejezés 5 japán szó kezdőbetűjére utal.

A **vizuális menedzsment** szintén egy irodai területen is kiválóan alkalmazható eszköz. Szemmel látható módon jeleníti meg az információkat, ami egyrészt a félreértések elkerülését segíti, másrészt figyelemfelkeltő, harmadrészt nagyban segíti egy-egy cselekvéssorozat gyors elsajátítását. (Ilyen tevékenységekre az office területen számtalan példát találhatunk: nyomtató/fénymásoló, adatbázisok használata- mennyivel egyszerűbb, ha az új munkatársak nem kollégáikat terhelik egyszerű kérdésekkel, hanem világossá válik számukra a vizuális jelzések alapján, mi a teendő. Ezzel félretájékoztatások is elkerülhetőek.) Az említett példák mellett persze rengeteg más módon lehet még a vizuális menedzsmentet alkalmazni, pl. mutatók megjelenítése, leterheltség vizuális mutatása, a héten munkában lévők feltüntetése, közös fali „tervező” stb.

H. Gemba

Máshol nem is gembaként¹⁵, hanem gentsi genbutsu-ként emlegetik, aminek a jelentése: menj és nézd meg a saját szemeddel! E mögött az a szemlélet húzódik meg, hogy a lean menedzsment fontos lépésnek tartja, hogy a vezetők, menedzserek ne csak „írásztal mögül” végezzék a munkájukat, onnan irányítsanak, hanem menjenek el a munkavégzés konkrét helyére, azaz ők is keressék az alkalmazottakat/ az alkalmazottakkal való információcsere lehetőségét.

I. Team

Mindenekelőtt fontos megemlíteni, hogy mint annyi más területen, a team esetében is eltér a japánok és a nyugati világ értelmezése: míg előbbi egyik fontos jellemzője a munkamegosztás hiá-

¹⁴ Nemrég választották meg I. Ferenc pápát, aki a katolikusok hite szerint Szent Péter örököse. Érdekes párhuzam, de az 5S gondolata nemcsak japánok fejében fordult meg először: annak idején az Biblia-értelmezések szerint épp azért Pétert választotta egyik apostolának Jézus, mert megtetszett neki, ahogyan a halászat után, a nagy kudarc és sikertelenség ellenére állhatatosan mosta a halászhálót, míg a többi halász csalódottan a munkaeszközeit maguk mögött hagyva hazament. Péter akkor valójában valami ahhoz hasonlót végzett, amit ma 5S-ként ismert.

¹⁵ A gemba szó jelentése munkahely. A gembával a lean menedzsmentben azt szeretnék elérni, hogy ne csak az alkalmazottak mozogjanak a munkavégzés helyén, hanem a menedzserek is közvetlenebb kapcsolatba kerüljenek a ezzel a tereppel.

nya, addig a nyugati team tagjai épp egymást kiegészítő tudással rendelkeznek. Ahhoz, hogy alkalmazni tudják ezt az eszközt a karcsúsítás szolgálatában, át kell alakítani ezt a felfogást: többek között a munkakör gazdagítása, szélesítése és rotáció révén el kell érni, hogy munkatársak belelássanak egymás munkájába és szükség esetén gond nélkül elvégezhessek azt, másrészt fontos elem a közös elkötelezettség, s így a specifikus teljesítménycélok megfogalmazása.

J. Hoshin kanri (irányelv-alkalmazás)

Az általános célok meghatározása mellett nagyon fontos, hogy a munkavállalók lássák, hogyan kapcsolódik a napi munkájuk a fogyasztói értékteremtéshez, hogy hogyan tudnak ők hozzájárulni a vállalat stratégiájához. Ez sokszor a korábbi mutatószámok újragondolását igényli.

K. Teljes termelékeny karbantartás

Bár ennek kisebb szerepe van, mint termelési területen, a karbantartás sehol sem jelenthet hátrányt. A terület, ami az irodában kiemelkedő lehet, a szisztematikus adatmentés.

L. Értékek és pazarlások nyilvánvalóvá tétele

Az értékek és pazarlások meghatározása ugyanúgy lehetséges irodai környezetben is, mint a termelés területén. A veszteségek feltérképezésére egy szisztematikus módszert ad az 1. táblázat.

M. Kaizen

A kaizen a tökéletesítést, a lean szemlélet egyik legfontosabb elemét támogatja. Mindezt (ideális esetben) a vevői igények szem előtt tartása, a minőség folyamatos javítása és a költségek csökkentése mellett képes elérni. Egy nagyon fontos, nélkülözhetetlen eszkről van szó, így nem csoda, ha kissé ellentmondást szül bennünk, hogy a pontos meghatározását (mint pl. az 5S vagy a kanban esetében) *nem találjuk*.

ESETTANULMÁNYOK

A következőekben három esettanulmány bemutatásával szeretném az elméletben felvázoltakat megvilágítani. A bemutatott vállalatok különböző területeken tevékenykednek, s nemcsak iparágak, de méret tekintetében is sokfélék: egészen kis vállala-

lattól kezdve több mint ezer főt foglalkoztató nagyvállalatok is találhatóak közöttük. Munkám során mind a három esetet a következő szempontok alapján vizsgálom:

- azok a vállalaton belüli területek, melyeken a lean office bevezetésével próbálkoznak
- alkalmazott eszközök
- szakértők szerepe
- buktatók
- eredmények
- van-e folyamatos fejlesztés

A fenti szempontokat a gondosan áttekintett szakirodalmat mérlegelve választottam ki. A *vállalaton belüli irodai területek*, amelyeken a lean szemlélet meghonosítását tűzték ki célul, azért érdekesek, mert bár az elmélet alapján szinte bármely részleg jelentős eredményekkel kecsegtet a karcsú szemléletű átalakítás, a puding próbája mégis csak az evés marad. Arra már korábban rámutattam, hogy a lean *eszköztárának alkalmazásakor* office területen nem egyszer újraértelmezésre van szükség. Próbáltam megfigyelni, vannak-e és ha igen, melyek azok a tipikus eszközök, melyeket az esetek többségében irodai területen is sikerrel lehet alkalmazni. Emellett a *szakértők szerepére* is kíváncsi voltam. Nemcsak a bevezetés, de a fenntarthatóság szempontjából is lényegesnek tartom ezt. Külön figyelmet érdemelnének az egyes esetek során felmerült *buktatók*, hiszen ezeket megelőzve, az akadályokra felkészülve más vállalatoknál simábban, zökkenőmentesebben mehetne végbe a lean átalakítás irodai területen is. Az *eredmények* soha nem elhanyagolhatóak. A szakirodalom is arra buzdít minket, hogy olyan területen kezdjünk először lean szemléletű átalakításba, mely nagy eredményekkel kecsegtet, hiszen az eredmények igazolni fogják a rendszert, magabiztosságot és bátorítást nyújtanak a további erőfeszítésekhez, elősegítik a felsővezetés elkötelezettségét és meggyőzik a szkeptikusokat.

Az a kérdés, hogy irodai területen lehetséges-e a *folyamatos fejlesztés*, különösen is foglalkoztatott engem. Mivel a lean menedzsment egyik alapvető mozgatórugójáról van szó, úgy éreztem, ennek a szempontnak is van létjogosultsága.

Első eset:

A karcsú szolgáltató-gépezet, azaz a JPF esete

A VÁLLALAT RÖVID BEMUTATÁSA

A Jefferson Pilot Financial egy biztosításokkal foglalkozó amerikai szolgáltató cég. A vállalat egy gyors növekedés után¹⁶ azzal szembesült, hogy gyors teljesítményjavulásra van szüksége, ha versenyben szeretne maradni, ezért döntött a lean szemlélet alkalmazása mellett.¹⁷

TERÜLETEK

Az új biztosításokkal foglalkozó egység területén a termelésből már ismert modellsejt kialakításával próbálkoztak a lean szemlélet bevezetésével. Itt tíz alkalmazott dolgozott és a terület a végzett tevékenységeket tekintve reprezentálta a vállalatnál előforduló fő folyamatokat. A cellában elért sikerek után az azt követő 18 hónapban a vállalat többi üzleti területére is kiterjesztették a szemléletet.

ALKALMAZOTT ESZKÖZÖK

A vállalatnál alkalmazott eszközök közül a következőket kell megemlíteni: kapcsolódó folyamatok egymáshoz közel helyezése (*irodai layout újratervezése*), egy darabos (folyamatos) áramlás bevezetése, *takt time* alkalmazása, *standardizálás*, a *terhek kiegyenlítése*, a komplexitás elkülönítése (értékáram), a *hoshin kanri* alkalmazása (a mutatószámok felülvizsgálata és új mutatószámok kidolgozása)

SZAKÉRTŐK SZEREPE

Mikor rászánták magukat a változtatásra, egy ötfős csapat segítségével láttak neki a kiválasztott terület lean szemlélet szerinti átalakításához. A csapatnak az új biztosításokkal kapcsolatos adminisztrációért felelős alelnök és egy, a területen tevékenykedő speciális projektmenedzserén kívül három olyan szakértő volt a tagja, akiket a tanácsadó cég delegált a vállalathoz. Ez a három külső szakértő a termelés területén már számottevő tapasztalattal rendelkezett a lean szemlélet bevezetését illetően.

¹⁶ Négy felvásárlás segítségével közel megháromszorozta a méretét a cég.

¹⁷ Az esetet SCHWANK, C. K.: A karcsú szolgáltató-gépezet, *Harvard Business Manager*, 6. évf., 8. szám, 2004. augusztus, 55-61. o. alapján mutatom be.

BUKTATÓK

Két fő buktatóval találták szembe magukat a vállalatnál. Először is, a szemlélet kiterjesztése kezdetén az emberek nem értették teljesen, miről is van szó, miért van szükség az új rendszer bevezetésére. A tudásmegosztás elősegítése és a lean szemlélet minden alkalmazott számára érthetővé tétele érdekében minden egyes területen egy „repülős” játékot alkalmaztak, mely közben alapvető lean-es ismereteket sajátíthattak el és észrevétlenül a rendszer előnyeit fedezhették fel a dolgozók. A második nagy kihívást a különböző funkcionális területek szkeptikus vezetőinek a meggyőzése jelentette, akik múltó szeszélynek tartották az új szemléletet. Őket idővel az elért eredmények, a merésznek tűnő célok teljesülése állította az új rendszer oldalára. Nagymértékben hozzájárult a buktatók leküzdéséhez a felsővezetés kinyilvánított elkötelezettsége.

EREDMÉNYEK

A lean átalakulásnak köszönhetően jelentős eredményeket sikerült elérniük. A kiemelt partnerek esetében az ajánlat beérkezése és a kötvény kiállítása között eltelt idő a felére csökkent az átalakításoknak köszönhetően. A munkabérből 26%-kal, a hibákra visszavezethető ismételt kitöltési arányt (tehát az újrafeldolgozást) pedig 40%-kal sikerült visszavágni. Ez hozzájárult ahhoz, hogy csupán két év alatt 60%-kal nőtt az egyéni biztosítási üzletágban az új éves életbiztosítások díjából befolyó összeg.

VAN-E FOLYAMATOS FEJŐDÉS

Az esetben tulajdonképpen nem esik szó a folyamatos fejlesztésről: azt tekintették fejlődésnek, ahogy fokozatosan egyre több folyamatot át tudtak alakítani a lean szemléletnek megfelelően. Azonban arra, hogy az egyes területeken az új rendszer teljes bevezetése után eszközöltek-e újabb és újabb fejlesztéseket, újragondolásokat, nem derül fény.

Második eset: Egy német biztosító társaság esete

A VÁLLALAT RÖVID BEMUTATÁSA

Az esettanulmányra egy német tanácsadó cég honlapján találtam rá, ahol nem árulták el a vállalat nevét. Annyit tudunk meg

róla, hogy már évek óta a kockázatkezelés állt a figyelve központjában, s elhanyagolta az ügyfelekkel való ügyfélszolgálat tökéletesítését, amely lassan, de biztosan minőség- és teljesítményromláshoz vezetett.¹⁸

TERÜLETEK

A vállalatnál először az ügyfélszolgálat területén alkalmazták a lean szemléletet. A sikereket látva ezután 18 hónap leforgása alatt három célorientált projekt keretében minden területre kiterjesztették a lean szemlélet alkalmazását.¹⁹

ALKALMAZOTT ESZKÖZÖK

A vállalatnál a lean szemléletű átalakítás során főként az értékáram-elemzésre, a **standardizálásra**, a **teljesítménymérés fejlesztésére** (mutatószámok, napi-heti-havi rendszerességű teljesítménymérő, illetve teljesítményelemző megbeszélések keretében) és **vizuális megjelenítésére**, valamint a **kaizenekre** és a **dolgozók** (főként a vezetők) **képzésére** építettek.

SZAKÉRTŐK SZEREPE

A vállalatnál a lean office bevezetésében az Allied Consultants Europe (ACE) szakemberei nyújtottak segítséget. A fenntartható fejlesztés és a megfelelő integráció érdekében vállalaton belül egy belső csapatot is kiképeztek a fejlesztések folytatásának segítésére, s támogató tevékenységük fontos pillére volt a menedzserek számára nyújtott lean menedzsment képzés. Ezzel a felsővezetés elkötelezettségét szerették volna megszerezni, megerősíteni.

BUKTATÓK

Az esetben csupán egy, általuk legveszélyesebbnek ítélt buktatóra tértek ki: a menedzsment elkötelezettségének hiányára a kezdeti időkben. Ezt a szkeptikus hozzáállást orvosolandó szántak kiemelt energiát a vezetők lean-es képzésére, a filozófia mé-

¹⁸ Az esetet a következő dokumentum alapján mutatom be: ALLIED CONSULTANTS EUROPE: Lean Management in Dienstleistungsorganisationen: Wie Dienstleister künftige Herausforderungen meistern., 2012.

¹⁹ Sajnos nem térnek ki ennek értelmezésére egyértelműen az esettanulmányban, viszont a kontextust tekintve úgy gondolom, nem arról van szó, hogy könyvelés, marketing stb. területekre, hanem minden ügyfélkapcsolattal foglalkozó részlegre terjesztették ki a lean szemléletet.

lyebb megismertetésére. Bevallásuk szerint az eredmények és a képzések hatására sikerült a felsővezetést szilárdan a lean menedzsment mellé állítani.

EREDMÉNYEK

Az esetben számottevő eredményekről számolnak be: a termelékenység 51%-kal nőtt, a minőségellenőrzések száma megszorozódott, aminek köszönhetően a 33%-ról 77%-ra javult a minőséggráta. Az átlagos feldolgozási idő 79%-kal javult (csaknem 7 napról 1,4 napra csökkent), a telefonos szolgálat minősége 31%-kal jobb lett, a nem fogadott hívások száma 81%-kal visszaszorult. Ráadásul a dolgozói elégedettséget is sikerült 26%-kal javítani.

VAN-E FOLYAMATOS FEJŐDÉS

Bár az esetben arra hivatkoznak, hogy a cégen belül kiképzett leannel foglalkozó munkatársaknak köszönhetően biztosítva van a folyamatos és fenntartható fejlődés, ám konkrétan, pontosabban nem térnek ki erre.

Harmadik eset: MMConta

A VÁLLALAT RÖVID BEMUTATÁSA

Az MMConta egy Santa Maria da Feira (Portugália) székhelyű kisvállalkozás, amely könyvelési szolgáltatást nyújt ügyfelei részére. A vállalat összesen tíz főt foglalkoztat és kb. 150 ügyfél támogat szolgáltatásával. Már lassan 20 éve tevékenykedik, s a hatékonyság növelése érdekében döntött a lean szemlélet alkalmazása mellett 2012-ben. A konkrét bevezetés 2012 októberére tehető.²⁰

TERÜLETEK

Miután a forgalom 80%-át a fő szolgáltatásként nyújtott könyvelés teszi ki, ezt a területet választották ki a vállalat az értékáram-elemzés célpontjául.

ALKALMAZOTT ESZKÖZÖK

2012 novemberére jutottak az elemzések után olyan szintre, hogy megkezdhessék a gyakorlatba átültetni a kialakított irány-

²⁰ Az eset feldolgozásánál a következő munkára támaszkodtam: VALENTE DE SÁ FRANÇA, S.: Implementação de ferramentas de Lean Manufacturing e Lean Office. Indústria metálica, plástica e gabinete de contabilidade, 2013.

vonalat és konkrét akcióterveket. A lean szemlélet bevezetése során először is értékáram-elemzést végeztek s a dolgozókat megismertették a lean koncepciójával. Ezután még november során megtervezték az *iroda új layout*-ját és meg is valósították ennek megfelelően a változtatásokat. Decemberre már az 5S meghonosításával foglalkoztak, februárban pedig már a *folyamatos fejlesztést* elősegítő új *mutatószámokat* dolgoztak ki, melyek reálisabban mutatják a valós teljesítményt s a fejlesztendő részeket.

SAKÉRTŐK SZEREPE

A vállalatnál külső szakértők bevonására volt szükség a lean szemléletű átalakítások kivitelezésének érdekében. Ehhez az XC Consultores nevezetű tanácsadó cég szolgáltatását vették igénybe. A tanácsadó cég csapata a kultúra, stratégia és vállalat felépítésnek elemzése után konkrét akciótervvel állt elő.

BUKTATÓK

A felmerült buktatókra nem tért ki az eset, azonban számítottak arra, hogy ilyenekkel szembe kell majd nézniük. Fontosnak tartották, hogy amennyire csak lehetséges, megelőzzék a buktatókat. Ezért a változtatások bevezetése előtt időt szántak a dolgozók felkészítésére.

EREDMÉNYEK

A változtatások bevezetése előtt öt konkrét elérendő célt tűztek ki maguk elé. Ezek közé tartozott a hibák 20%-kal való csökkentése, a válaszidő 30%-kal való csökkentése egy meghatározott ügyfélkör esetében, a dokumentumok rendszerezésével elvesztegetett idő csökkentése, a dokumentumok archiválásával töltött átlagos idő 15%-kal való csökkentése valamint a reklamációk számának mérséklése. Ezek közül a középső három célt sikerült az esettanulmány készítésének idejére elérni. Sőt, a válaszidő javításánál a célt túl is szárnyalták, csaknem 94%-os csökkenést tudtak eszközölni.

VAN-E FOLYAMATOS FEJŐDÉS

Ezzel kapcsolatosan az eset nem tartalmazott információt.

ÖSSZEGZÉS

Az eseteket áttekintve és összevetve a szakirodalommal választ tudok adni második kutatási kérdésekre is: hogyan adaptálhatóak a lean menedzsment eszközei irodai területre. Úgy tűnik, van néhány eszköz, melyeknél elhanyagolható szintű újragondolás szükséges, s szinte minden esetben sikerrel alkalmazzák. Ezek közé tartozik az *irodai layout újratervezése*, a standardizálás és 5S egyéb tevékenységei, vagy a *hoshin kanri*; a teljesítménymérés javításának, a mutatószámok újragondolásának különösen nagy szerepe van. Igaz, még így is nehézkes néha a teljesítményről pontos képet kapni, ez az office terület különféle sajátosságaiból fakad.

Emellett van még néhány eszköz, melyeket a jelek szerint sikeresen alkalmaztak az egyes vállalatok: eredményeket értek el például a *vizuális menedzsment*, a *takt-time* meghatározása, az értékáram-elemzés és *egydarabos áramlás kialakítása* valamint a *komplexitás elkülönítésével* is. Ezek esetében már nagyobb fokú adaptáció szükséges: figyelembe kell venni az adminisztratív területek sajátosságai közül azt, hogy minden a kézzel megfoghatatlan információ köré csoportosul, s mindenképp szükséges a területeken dolgozó alkalmazottak lean alapismeretekkel való ellátása ahhoz, hogy más szemmel tudják nézni a meglévő gyakorlatokat és így képesek legyenek az újragondolásra. Érdekes, hogy sok helyen említik a *kaizenek* fontos szerepét, ám érzéseim szerint ezek a kaizen események egyelőre a bevezetéssel kapcsolatos megbeszélésekre, tudásmegosztásra korlátozódnak.

S végül vannak olyan eszközök, melyek használatától idegenkednek egyelőre: a *radikális fejlesztések*, a *beszállítók fejlesztése*, a *gemba*, a *multifunkcionális munkaerő* (és a team-ek), a *teljeskörű megelőző karbantartás* szinte meg sem jelenik. Úgy gondolom, ennek két fő oka van: egyrészt nem látják át, hogyan lennének megvalósíthatóak ezek az eszközök adminisztratív területen, másrészt ezek alkalmazásánál akadályként ütköznek az irodai területek speciális jellemzőibe, mint a ténylegesen végzett tevékenység nehéz ellenőrizhetősége, a (túlzottan) speciális szakértelem igénye vagy a transzparencia hiánya. Miután a lean szemlélet alkalmazása éppen az ezekből fakadó problémák megoldásában segít-

hetne (ami végső soron az egyik célkitűzés lenne), kívánatosnak tartom az ezen eszközök alkalmazásában való fejlődést.

Amint az imént rámutattam, árulkodó, hogy mi hiányzik az esetekből: így egyes eszközök elhanyagolása, a folyamatos fejlesztés kétséges jelenléte mellett a lean szemlélet bevezetéséhez kötődő **buktatók** nem megfelelő szintű azonosítására szeretném még felhívni a figyelmet. Bár a bevezetésbe bevont szakemberek számítanak akadályokra, csupán általános buktatók (pl. dolgozók ellenállása, kételkedők jelenléte) megelőzésére tesznek lépéseket. Véleményem szerint érdemes lenne több figyelmet szentelni a vállalat- és vállalaton belül a terület-specifikus buktatóknak. Ezek megelőzése vagy kezelése elengedhetetlen ugyanis a szemlélet valódi megszilárdulásához és ráadásul gyorsabb, jobb eredményekhez vezetne. Míg ez nem kap elegendő figyelmet, elképzelhetőnek tartom, hogy bármikor meginogjon vagy akár össze is omoljon a kiépített rendszer.

Irodalom

- ALLIED CONSULTANTS EUROPE: Lean Management in Dienstleistungsorganisationen: Wie Dienstleister künftige Herausforderungen meistern., 2012. – Forrás: http://www.abegglen.com/fileadmin/download/Lean_Service_Report_2012.pdf
Letöltve: 2013. március 18.
- MÖLLER,G.-WESOLY, M.: Vier Sichten auf Verschwendung im Büro., 2009. – Forrás: http://www.moeller-und-partner.de/media/publikationen/Vier_Sichten_auf_Verschwendung_Zeitschrift_Industriemanagement.pdf,
Letöltve: 2013. március 18.
- JENEI ISTVÁN, LOSONCI DÁVID, DEMETER KRISZTINA: A karcsúsítás lehetőségei adminisztratív környezetben egy irodai példa nyomán. Vállalatgazdaságtan Intézet, 79.sz. Műhelytanulmány, 2007. március.
- JENEI ISTVÁN, LOSONCI DÁVID, DEMETER KRISZTINA: A lean menedzsment és a versenyképesség kapcsolata. Budapesti Corvinus Egyetem, Versenyképesség Kutató Központ, 2011, AULA Kiadó Kft.
- LAGO,N., CARVALHO, D., RIBEIRO MM, L.: Lean office, 2008. – Forrás: <http://www.lagodecarvalho.com/publications/ArtigoLeanOffice.pdf>
Letöltve: 2013. március 18.
- LEI HONLAPJA: <http://www.lei.org.hu>
Letöltve: 2012. március 20.

- LOSONCI DÁVID: A karcsú iroda. A Budapesti Corvinus Egyetem Ellátási lánc menedzsment és logisztika szakán megjelent diplomamunka, 2006.
- LIKER, JEFFRY K.: *A Toyota módszer*. Budapest, 2008, HVG Kiadó Zrt.
- SCHWANCK, C. K.: A karcsú szolgáltató-gépezet, *Harvard Business Manager*, 6. évfolyam, 8. szám, 2004. augusztus, 55-61. o.
- SÓLYOMVÁRY ÁGNES MAGDOLNA: Hatékonyabb szállítványozást! A Budapesti Corvinus Egyetem Vezetés-szervezés szakán megjelent diplomamunka, 2011.
- VALENTE DE SA FRANÇA, S: Implementação de ferramentas de Lean Manufacturing e Lean Office. Indústria metálica, plástica e gabinete de contabilidade, 2013. – Forrás:<http://repositorio-aberto.up.pt/bitstream/10216/65731/2/950889.pdf>, Letöltve: 2013. április 5.
- WOMACK, JAMES P. – JONES, DAVID T.: *Lean szemlélet- A veszteségmentes, jól működő vállalat alapja*. Budapest, 2009, HVG Kiadó Zrt.

ABSTRACT

Nowadays the competitiveness of companies is a hot topic. Lean management, with increasing efficiency and reducing cost is one of the answers how to ensure the competitiveness in a sustainable way. A lot of companies have been applying successfully this Japanese method in the area of production. Nevertheless one tends to forget that besides optimizing the production processes there is a significant opportunity to increase efficiency in the office area. The possible benefits of creating a lean office have been in the focus for the past few years. However, although there are several empirical case studies concentrating on production areas, it is rather difficult to find an applicable case study for the area of administration. There are even less resources to be found in Hungarian. With this study I aim to undertake the role of filling this gap. First, I analyze the applicability of the typical lean tools of the production area for the office area. Then I make some suggestions how to adjust these tools. Henceforward I examine the possible difficulties due to the special nature of administrative processes and in the last part of my study I give advice by presenting three case studies how to overcome the obstacles.

Keywords: lean management, administration, competitiveness.

CSEPELY ESZTER

Bolívia 200 éve

Konzulens: Vigvári Gábor

Absztrakt

Egyetemi tanulmányaim alatt sokat hallottam fejlődő országokról. Kíváncsi lettem mi alapján különböztetjük meg a fejlődő és a fejlett országokat. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják egy ország fejlettségét és e tényezők hogyan hatnak egymásra. Daron Acemoglu munkássága alapján egy modellt állítottam fel, melynek lényege, hogy a gazdasági fejlettséget az intézményrendszerek határozzák meg: a választási rendszer, a társadalom szerkezete, vagy a piac. Ha ezek képesek a megújulásra, arra hogy „befogadóvá váljanak” az ország jó úton halad.

De egy modell önmagában nem ér semmit, így egy nagyon távoli, de annál érdekesebb ország, Bolívia gazdaságát vizsgáltam meg ennek segítségével. Latin-Amerika egyre fontosabb helyet tölt be a világ gazdaságában, ezért tartom fontosnak, hogy megismerjük országait. Célom, hogy bemutassam a bolíviai gazdaság jelenlegi helyzetének kialakulását és a néhány előtt elálló megoldandó feladatot.

Kulcsszavak: gazdasági fejlődés, pozitív körfolyamat, de facto vagy de jure hatalom, alkotmánymódosítás, földreform, államosítás

Bevezetés

Mire gondolunk, ha azt halljuk, társadalmi felelősségvállalás? Nekem ilyenkor az jut eszembe, hogy nem értem pontosan a kifejezést. Mi az, hogy felelős vagyok? Miért, kiért, milyen szinten, melyik tetteimmel? Aztán, hogy mi is az a társadalom és melyik társadalom az, amire nekem gondolnom kell, amikor megteszek valamit?

Dolgozatomban az utóbbi kérdéskörre fókuszálok. Úgy gondolom, hogy meg kell ismernünk különböző társadalmakat ah-

hoz, hogy felelősen cselekedhessünk. Egy olyan fejlődő országról fogok most írni, ami nagyon messze van tőlünk, mégis úgy gondolom, érdemes megismerni. Magyarország számos olyan nemzetközi szervezetnek (ENSZ, Európai Unió) tagja, akik különböző módon segítséget nyújtanak fejlődő országoknak, így Bolíviának is. Ahhoz, hogy ez a segítség a legjobb formában érkezzon, ismernünk kell a gazdaság és a társadalom helyzetét, milyen téren van szükség ránk, „fejlett országokra”.

Mindannyiunk érdeke, hogy egy olyan világban éljünk, ahol a társadalmi egyenlőtlenségek kisebbek és a javak elosztása igazságos. Hogy ez megvalósuljon, együtt kell működnünk és meg kell ismernünk a világot, ami körülvesz minket.

A gazdasági fejlődésről

FOGALMAK TISZTÁZÁSA

A gazdasági fejlődés fogalmát sokszor halljuk és használjuk, de csak ritkán gondolunk bele, mit is jelent pontosan. Jelen téma szempontjából azonban elengedhetetlen, hogy definiáljuk a kifejezést és elkülönítsük a gazdasági növekedéstől.

A gazdasági fejlődés szorosan kapcsolódik a gazdasági növekedéshez, de a kettő nem egy és ugyanaz. A növekedés fogalmához valamilyen mennyiségi változás kapcsolható (pl. magasabb GDP), a fejlődés pedig sokkal inkább valamilyen minőségi jellemzővel (pl: megfelelő életszínvonal) írható le. A mennyiségi változás átválthat minőségi változásba, de ez fordítva már nem igaz. Vagyis a gazdasági növekedés – a Világbank meghatározása alapján a GDP növekedése – átalakulhat gazdasági fejlődéssé, de a folyamat nem játszódhat le fordítva.¹

Dolgozatomban a gazdasági fejlődésre M. Todaro és S. Smith által leírtakat fogom használni. Szerintük a gazdasági fejlődés egy több dimenziós folyamat, ami változást okoz a társadalmi struktúrákban, a népesség attitűdjében, a nemzeti intézményrendszerben, miközben a gazdasági növekedés gyorsul, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkennek, és a megszűnik a szegénység.²

¹ VILÁGBANK: *Glossary*. Világbank [Online], 2013/a

² TODARO, M. P., SMITH, S. C.: *Economic Development*. X. kiadás, Harlow, Anglia, 2009, Harlow: Pearson Education

Itt szeretném felhívni a figyelmet a nemzeti intézmények ki-fejezésre. A fogalom jelentősége abban rejlik, hogy a gazdasági fejlődés változást okoz az intézményrendszerekben és fordítva, az intézményrendszerek megváltozása is hatást gyakorol a gazdasági fejlődésre. A következő alfejezetben bemutatandó elmélet a társadalmi képződmények ezen különleges és összetett szerepét fogja vizsgálni.

AZ INTÉZMÉNYI FEJLŐDÉSELMÉLET

A fenti definíció tükrében kiválóan alkalmazható egy a közel-múltba felállított elmélet. E szerint az intézményrendszerek változása és az azokban lévő különbségek okozzák az eltéréseket az országok közötti gazdasági fejlődésben. A továbbiakban North értelmezését használom az intézmény szó használatakor. Ennek alapján az intézmények az emberi játszmák formálói (szabályzóí), mivel a társadalmi interakciókat emberek által kialakított szabályok közé szorítják.³

Az, hogy egy adott országban milyen intézményrendszer alakul ki, nem mindig a többségi társadalmon múlik. Lényegét tekintve az alakít ki intézményrendszereket, akinek a legtöbb politikai hatalma van. Ezért is fontos kérdés, hogy a társadalom mekkora hányada és milyen formában vehet részt a politikai életben.⁴

A hatalom elosztásának szempontjából alapvetően kétféle rendszert tudunk megkülönböztetni: diktatúrát és demokráciát. (Ezek természetesen nem léteznek tiszta formában.) Míg a diktatórikus hatalom gátolja a gazdasági fejlődést azáltal, hogy az ország egyetlen uralkodója önkényesen irányítja azt, addig a tökéletes demokrácia előbb-utóbb kaotikussá válik az emberek sokfélesége miatt.⁵

A két véglet között számos variáció létezik. Ideális esetben a társadalom legnagyobb részét bevonják a politikai döntéshozatal bizonyos folyamataiba, ezáltal részt vehetnek az intézmény-

³ NORTH, D. C.: *Institutions, institutional change and economic performance*. I. kiadás, Cambridge, Anglia, 1990, Cambridge University Press

⁴ ACEMOGLU, D., ROBINSON, J. A.: *Why nations fail*. I. kiadás, USA, 2012, Crown Publishing Group

⁵ PLATÓN (é.n.): Állam. In: PACZOLAY, P., SZABÓ, M.: *Az egyetemes politikai gondoskodás története*. Szöveggyűjtemény, 1999, Rejtjel Kiadó

rendszerek alakításában, míg más esetekben egy szűk elit irányítja az országot. A szűk irányító réteget – akárcsak a diktátort – nem felügyeli, vagy ha felügyeli is, de nem szankcionálja más hatalom. Ezáltal kérdésessé válik a társadalmi és gazdasági javak eloszlása és a tulajdonjogokra vonatkozó szabályok tiszteletben tartása. E tények pedig gátolják a gazdasági növekedést, például az alacsony befektetési kedv révén a magas tranzakciós költségek miatt.⁶

Fontos továbbá megkülönböztetni de facto és de jure hatalmat. Utóbbi a törvényes úton megszerzett hatalomra utal, ami azonban nem biztosan jelenti azt, hogy a tényleges irányítás is a de jure hatalommal rendelkező csoport vagy személy kezében van. Sok esetben jut valaki de facto hatalomhoz, azaz valamilyen módon több hatalommal rendelkezik, mint a hivatalosan irányító réteg, és a háttérből ugyan, de ő mozgatja a szálakat.

Ahhoz, hogy a hatalom eloszlásában változás következzen be, időre van szükség. Egyrészt az átalakulás megvalósulhat úgy, hogy a hatalmon lévő elit ígéretet tesz bizonyos törvényi előírások, szokások stb. megváltoztatására – de ennek sikeressége kérdéses az ellenőrző hatalom gyengesége vagy hiánya miatt.

Másrészt kivásárlással is történhet változás – ez pedig ott kérdőjelezhető meg, hogy azok, akik a tranzakciót végrehajtották, a közeljövőben ugyanakkora hatalomhoz jutnak-e. E kisebb változások révén a gazdaság nagyon lassan fejlődhet csak, hiszen a hatalmon lévők arra töreksenek, hogy privilégiumaikat és jólétüket megtartsák.⁷ Az intézményrendszer gyors átalakulásához radikális változásra van szükség. Ilyen radikális változás volt például az Angol Polgári Forradalom.

Hogy egy intézményrendszer a gazdasági fejlődés motorja legyen, azt kell vizsgálnunk mennyire kizáró vagy épp befogadó módon működik. Kizáró intézményrendszer alatt itt azt értem, hogy az állami ellenőrzés szerepe indokolatlanul nagy, illetve az ország ügyeinek döntéshozatalába való beleszólás joga nem széles körű. Ezzel szemben a befogadó intézményrendszerekkel

⁶ BANDEIRA, P.: Instituciones y desarrollo económico. Un marco conceptual. *Revista de Economía Institucional*, 2009. 11. évf. 20. szám, 355-373. o.

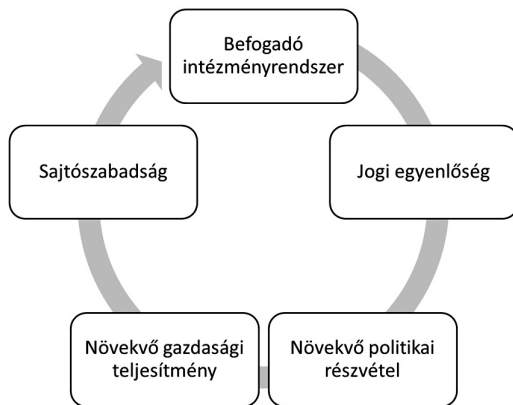
⁷ ACEMOGLU, D., ROBINSON, J. A.: *Why nations...*

rendelkező országokban magas a jogbiztonság és kiszámítható a kormányzás.⁸

Tudnunk kell azonban, hogy a befogadó intézményrendszerek nem alakulnak ki maguktól. Valamilyen konfliktusos helyzetre van szükség a változáshoz. Ez lehet például a hatalmi ágak megosztásával vagy a szervezeti jogokkal kapcsolatos valamilyen vita. Vegyük példának

a választójogot: ahol a kiindulási pontban eleinte csak egy szűk réteg szavazhat. Az első bővítéseket újabb bővítési követelések követik, míg meg nem valósul az általános választójog kiterjesztése a hatalom előtti egyenlőség elvének megfelelően. Azáltal viszont, hogy egyre többen jutnak jogokhoz, a hatalmat gyakorlók felelőssége is nő – több embernek tartoznak, akik ha nem érzik megfelelőnek az intézkedéseket, felléphetnek ellenük (pl. népszavazási kérelemmel, tüntetéssel). Azaz a törvények ereje növekszik. A döntéshozatal tehát úgy alakul, hogy többek érdekeit veszik figyelembe, ami a javak egyenlő(bb) elosztásához vezet. A javak egyenlő(bb) elosztásával párhuzamosan a gazdasági aktivitás is változik. Eltűnnek olyan kevésbé hatékony (és sokszor jogellenes) formák, mint a rabszolgaság vagy a monopóliumok. A befektetők egyre nagyobb biztonságban érzik magukat, nő a befektetői kedv, így előbb-utóbb a termelékenység is. A munkahelyteremtés révén pedig a társadalmi jólét is magasabb lesz.

A demokratizálódási folyamat utolsó pillére pedig talán a sajtószabadság. A szabad sajtó ereje hatalmas, hiszen az egyszerű

1. ábra. Befogadó intézményrendszerek

Forrás: saját elkészítés Acemoglu-Johnson-Robinson 2005 alapján

⁸ ACEMOGLU, D., JONSHON, S., ROBINSON, J. A.: *Institutions as a fundamental cause of long-run growth*. In: AGHION, P., DURLAUF, N. S. (szerk.): *Handbook of Economic Growth*, I. kiadás, USA, 2005, Elsevier B.V.

polgárok innen értesülnek a fontosabb döntésekről, ezért fontos, hogy független információk alapján hozzák meg saját döntéseiket, amikor részt vesznek a hatalom gyakorlásában (pl. szavazások alakalmával). Továbbá a sajtó mint külső szemlélő, sokszor hívja fel a figyelmet a működő rendszer veszélyeire.

Mint láthatjuk a befogadó intézményrendszer kialakulása egy körfolyamat, vagyis egymást erősítik benne a tényezők. Ezzel szemben, aki nem tud elindulni e folyamat mentén, az ördögi csapdába kerülhet. A befogadó rendszerek egyre befogadóbbak, a kizáróak pedig egyre kizáróbbak lesznek. A hatalmon levőknek érdekükben áll, hogy privilégiumaikat fenntartsák, erősítve ezzel a kizáró intézményrendszereket. A hatalom ugyanazok kezében marad, vagy ha mégis máshoz kerülne, az nem tudja megszilárdítani azt vagy ugyanúgy önkényesen kormányoz tovább. A forradalmak egy idő után polgárháborúkká alakulhatnak, ami még nagyobb károkat tud okozni, mint a kizáró intézményrendszerek. Ilyen helyzetben az összefogás az egyetlen lehetőség egy ország számára, hogy pozitív irányba fordítsa a körforgást.⁹

A kizáró intézményrendszerek gátat szabnak a gazdasági fejlődésnek, szemben a befogadóakkal. A befogadó intézményrendszerek pedig ugyanúgy segítik a gazdasági fejlődést, mint ahogy a folyamaton belüli részfolyamatok egymást.

BOLÍVIA FEJLŐDÉSE

A következő fejezetben a korábban megismert szempontok alapján fogom a bolíviai gazdaságot vizsgálni. Annak a körnek a mentén fogok haladni, ami az 1. ábrán látható. Így először az ország történelmét és hatalmi viszonyainak alakulását, majd a jogi környezetének helyzetét fogom vizsgálni, különös tekintettel a politikai változásokra. Ezt követi a kialakult társadalmi viszonyok és a gazdasági tevékenység bemutatása.

Ugyan a modell alkalmazása során felmerülhet bennünk a kérdés, hogy tulajdonképpen kik is a fejlődés nyertesei. Bolívia társadalma meglehetősen heterogén, azaz nem egyértelmű, hogy kiknek javul a helyzete. Sok szereplő szemszögéből megközelít-

⁹ ACEMOGLU, D., JONSHON, S., ROBINSON, J. A.: *Institutions as a fundamental...*

hető a probléma, most vizsgáljuk a helyzetet egy „nyugati ember” nézőpontjából.

A LEGFONTOSABBAK BOLÍVIÁRÓL¹⁰

Bolívia a dél-amerikai kontinens észak-nyugati részén helyezkedik el. Az országnak hat szomszédja van: Chile, Argentína, Paraguay, Brazília, Peru és Kolumbia. A velük való kapcsolata változó: bizonyos esetekben az együttműködés a meghatározó, más országokkal viszont területi vitája van.¹¹

Bolívia lakosságát tekintve egy fiatal országnak mondható. Kicsivel több, mint 10 millió lakosának kb. fele 25 évnél fiatalabb. Az etnikailag változatos országban a népesség száma gyorsan nő (átlagosan évi 1,6%-kal). E növekvéssel pedig sem az oktatási-, sem az egészségügyi rendszer nem tudott és nem is tud lépést tartani. Itt a legalacsonyabb a várható élettartam Latin-Amerikában, és a lakosság 51,3%-a él a napi 2\$-os létminimum alatt. A problémát súlyosbítja, hogy a földrajzi viszonyok miatt a vidéki területek egy része nehezen megközelíthető és így a különbségek vidék és város között is hatalmasak. Az országban lévő társadalmi egyenlőtlenségeket jól szemlélteti az 58,2-es Gini-indexe.

Jövedelmeit tekintve az ország egy főre jutó GDP-je 2012-ben 5000 USD/fő volt. Ez a szám folyamatosan nő, de még így is nagyon alacsony világviszonylatban. Az ország e tekintetben is utolsó a kontinensen, a világon pedig a 156. helyet foglalja el. Bolívia termelési szektorát vizsgálva is felfedezhetjük a fejlődő ország jegyeit. Termelésének nagy hányadát (13,6%) adják mezőgazdasági termékek: szója, kukorica, kokalevél, dohány és cukornád. Ipara (38,1%) inkább nyersanyag-kitermelésre fókuszál, Bolívia legfontosabb exportterméke a földgáz, de nem szabad megfeledkeznünk a fémérc bányászatról sem. A szolgáltató szektor a GDP 52%-át adja, de a lakosság nagyobb része az előbb említett mezőgazdaságban vagy iparban dolgozik.

Legfőbb kereskedelmi partnerei a szomszédos országok. Exportcikkeinek – földgáz, nyersolaj, szója – elsődleges felvevőpiaca Brazília, Peru és Argentína, továbbá jelentős kereskedelmet

¹⁰ CIA – WORLD FACTBOOK: *Bolívia*. CIA [Online], 2013

¹¹ BBC: *Bolívia: Morales criticises Chile over sea and soldiers*. BBC [Online], 2013

folytat az Egyesült Államokkal is. Importja főként feldolgozott termékek behozatalát jelenti: kész autók, repülőgépek és feldolgozott kőolaj. E termékek java Chiléből érkezik, követi Brazília, Argentína és az Egyesült Államok.

A gyenge infrastrukturális viszonyok, a képzetlen munkaerő és a politikai bizonytalanság miatt a befelé irányuló közvetlen külföldi befektetések aránya alacsony. Azonban maga Bolívia sem keresi a külföldi lehetőségeket – gazdaságának növekedését főként a kőolaj és a földgáz kitermelésével, belgazdaságának fejlesztésével képzei el.¹²

INTÉZMÉNYEK A TÖRTÉNELEMBEN

Bolíviát a spanyol gyarmatbirodalom részeként ismerhették meg az európaiak. A Spanyol Birodalom nemcsak nemesfémforrásként tekintett az akkori nevén Felső-Perura, hanem jelentős adóbevétele is származott a térségből. Hogy ezen bevételeket behajtsák jól szervezett közigazgatási rendszert alakítottak, amely a hagyományos indián társadalmi szervezetet szinte teljesen eltüntetete. Az alkirályságok királyait a mindenkori spanyol uralkodó nevezte ki, de a területi egységek vezetőit a coregidorokat a nép választotta. Az államigazgatás bővülésével párhuzamosan egyre több telepés érkezett Európából. Ők, a helyi nemesek és hivatalnokok adták a későbbi szúk közép és felső réteget.¹³

A spanyol uralom 1825-ben szűnt meg. Ekkoriban ugyanis az anyaország meggyengült, az országba pedig olyan eszmék jutottak el, mint az egyenjogúság és a hatalommegosztás elve. Augusztus 6-án Simón Bolívar kikiáltotta a független Bolíviai Köztársaságot. Az ország nem mint nemzetállam alakult meg, a lakosságot legnagyobb részt kecsau nyelvet beszélő indiánok, európaiak leszármazottjai, ajmarák és számos más népcsoport alkotta. Ugyanakkor a vezető réteget az európai származású elit jelentette, akik fokozatosan vásárolták fel a hagyományos indián gazdaságokat.¹⁴

A függetlenség megszerzésével azonban nem köszöntöttek be nyugodt és békés évek. Az 1800-as évek második fele gyakorlati-

¹² BALLA, ZS.: *Argentína és Bolívia: szorosabbra fűzött viszony*, 2012, Kitekinő.hu

¹³ VOGEL, D.: *Bolívia: az indiánok és a koka földje*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2009

¹⁴ LETENYEL, L.: *Tanulmányok az Andokról*. I. kiadás, Budapest, 2008, TeTT Könyvek

lag hatalmi harcokkal telt. Már 1827-ben egy kisebb felkelés tört ki, melynek következtében módosítani kellett az alkotmányt. Azt az Alkotmányt, ami még nem választotta szét a hatalmi ágakat. (Erre csak 1831-ben került sor.) Az 1830-as években a vezetést főként külpolitikai ambíciók irányították. A hatalomra került Andrés de Santa Cruz az 1830-es években Peru meghódítását tervezte, de terve nem sikerült.¹⁵

Santa Cruz uralma után kb. 45 olyan zavaros év következett, amikor senki nem tudta hatalmát megszilárdítani, vagy folytatni az elődje építő tevékenységeit. Ugyanakkor az időszakban született kereskedelmi és hajózási szerződéseknek köszönhetően az ország gazdasági helyzete javult, de messze elmaradt például Argentínától. Az elnökök folyamatos puccskísérletek közepette próbálták vezetni az országot. Közben Bolívia Chilével az oldalon súlyos veszteséget szenvedett a csendes-óceáni háborúban: elvesztette kikötőit és rézbányáit, ami jelentősen hátráltatta a gazdasági növekedést.¹⁶ Az ország ehhez az eseményhez köti gazdasági lemaradását. Nemrégiben éppen ezen sebek orvoslására fordult az ország a Hágai Nemzetközi Bírósághoz: célja, hogy egykori kikötőit visszaszerezze.¹⁷

A függetlenséget követő több, mint fél évszázadban az ország az európai mintára nem tudta megszervezni önmagát. Nem volt egy olyan uralkodó, vagy párt sem, aki huzamosabb időre békét tudott volna teremteni. Így az államnak nem volt kapacitása olyan fontos ügyekkel foglalkozni, mint a közigazgatás megszervezése, a jogállamiság kialakítása, az ország gazdasági növekedésének előremozdítása és kapcsolatainak építése. Vagyis nem indulhatott el az a körfolyamat, ami befogadó intézményrendszerek kialakulását segítette volna. Miközben az államot a hatalmi harcok kötötték le, addig az ország nyugati részén élő bányatulajdonosok, gazdasági előnyeik révén, de facto hatalomhoz jutottak, és a szegény indián réteg továbbra is kizsákmányolt körülmények között kereste mindennapi betevőjét vagy a mezőgazdaságban vagy a bányákban.

¹⁵ RÉVAI NAGY LEXIKONA: *Bolívia*. In III. kötet, Budapest, 1911, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 483-486. o.

¹⁶ RÉVAI NAGY LEXIKONA: *Bolívia*, 483-486. o.

¹⁷ CZIFRA, D.: *Bolívia Hágához fordult tengeri kijárata visszaszerzéséért*. Kitekintő.hu, 2013

Ezen időszakban az ország erőteljes protekcionista gazdaságpolitikát folytatott (magas vámok és tiltások, főleg a textilipari termékek számára), ettől remélve a gazdaság fellendülését, azonban a befektetések hiánya miatt ez nem következett be. Eközben a környező országok – Chile és Argentína – is akadályozták a bolíviai növekedést, védve ezzel saját privilégiumaikat.¹⁸

A csendes-óceáni háború elvesztése komoly gondot okozott az országnak, ugyanakkor egybeesett azzal az időszakkal, amikor az ezüst világpiaci ára megugrott. Ez lehetővé tette, hogy (végre) nyugodt évek következzenek. A XX. század elején az ón kitermelése is fontossá vált – ebből szerezte az állam a jövedelme legnagyobb részét. Azonban a hatalom még mindig kevesek kezében összpontosult. Az ónbányák legnagyobb részét három nagycsalád birtokolta. Így a lakosság többségét alkotó indián rétegek életkörülményei továbbra sem változtak.¹⁹

1935-ben újabb háborús vereséget szenvedett az ország: a mezőgazdaság szempontjából fontos Gran Chaco területének nagy részét át kellett adnia Paraguaynak. Ennek következtében a bányatulajdonosok hatalma még jobban megerősödött, és 1936 Toro katonai juntája vette át a hatalmat.

Az 1940-es években a választójog kibővítésére indult el a Nemzeti Forradalmi Mozgalom (Movimiento Nacionalista Revolucionario – MNR), ami főként az indiánok körében gyűjtött szimpatizánsokat. Megerősödését tulajdonképpen a '29-es válságnak köszönhette, ugyanis ennek következtében meggyengült ónbányászatból meggazdagodott eddigi vezetők hatalma.²⁰

A párt az '51-es választások eredménye ellenére nem vehette át a hatalmat azonnal. Egy évnek kellett eltelnie, míg végül fegyveres fellépés árán Víctor Paz Estenssoro lett az ország első embere. A párt hosszú ideig, egész 1964-ig uralta a politikát. A korábbi vezetőréteg teljesen eltűnt, így meglett volna az esély arra, hogy az a bizonyos pozitív körfolyamat elindulhasson, de

¹⁸ ANDRÉS DE SANTA CRUZ, militar... (é.n.): *Reorganización y consolidación de la república*, EducaBolivia [Online]

¹⁹ RÓBEL, S.: *Bolívia független fejlődését akadályozó társadalmi és gazdasági tényezők*. Doktori Disszertáció, 1984, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem

²⁰ BAPTISTA GUMUCIO, M.: *Breve historia contemporánea de Bolivia*. I. kiadás, Mexikóváros, 1996, Fondo de Cultura Económica

nem teljesen ez történt. Az új vezetés ugyanúgy kezében tartotta a hatalmat, mint a korábbiak: például államosították a bányákat. Ugyanakkor szélesebb támogatásban részesültek a földművesek, a munkások és ezek érdekképviselői.²¹

A viszonylag stabil időszak végét a bányareform elleni tüntetést, és ezáltal az MNR bukása okozta. A hatalmat Hugo Bánzer szerezte meg véres harcok során. Kormányzása alatt háttérbe szorult az indián földművesek támogatása. A gazdaság sem teljesített olyan jól, mint a korábbi években, ez pedig elfordította a középréteget Bánzertől.²²

A következő nagy változást az 1980-as évek hozták. 1978-ban a választásokat Herán Siles Zuazo nyerte, de tényleges hatalomra kerülését a korábban kormányzó párt – Nemzeti Demokrata Akció (ADN) – elnök utódja megakadályozta. Négy év káosz után végül 1982-ben Siles lett az ország elnöke. Elnöksége éppen a latin-amerikai adósságválságok időszakára esett, és a gazdaság súlyos problémáit (pl. hiperinfláció) nem tudta megoldani.²³

Talán ezért is, de 1985-ben pártja elvesztette a választásokat, és újra Víctor Paz Estenssoro lett az elnök. Ez az esemény azért is fontos Bolívia történelmében, mert ez volt az ország első koalíciós kormánya, illetve ezt a választást tartják az első demokratikus választásnak. A neoliberais gazdaságpolitikák időszaka következett: bevezették a lebegő árfolyamot, ami segített a válság kezelésében, az ország GDP-je növekedésnek indult, de a szegény rétegek életszínvonala nem sokat változott.²⁴

A következő kormány alatt sem változott meg a gazdaságpolitika iránya. Ugyanakkor a kormányzás szempontjából érdekes helyzet alakult ki. Az újabb koalíciós kormányt a baloldali Jaime Paz Zamora vezette, de a háttérből gyakorlatilag a jobboldali ADN kormányozott egy paktum értelmében.²⁵

A '90-es évek elejéig a szegények helyzete továbbra sem ja-

²¹ BAPTISTA GUMUCIO, M.: *Breve historia...*

²² VAN COTT, D. L.: *Bolívia - The Construction of a Multiethnic Democracy*. In WIARDA, H. J. - KLINE, H. F. (szerk.): *Latin American Politics and Development*. Colorado, 2007, West Rewiev Press

²³ CENTELLAS, M.: *Building Democracy in the Central Andes: Bolivia in Comparative Perspective*. 2004

²⁴ CENTELLAS, M.: *Building Democracy in...*

²⁵ CENTELLAS, M.: *Building Democracy in...*

vult, ezért is volt ez az az időszak, amikor az indián-földműves mozgalmak megerősödtek. Két őket képviselő párt is jelentős támogatásra tett szert, noha a parlamentben sokáig nem szereztek többséget. A kormányok a gazdaság fellendítésének reményében privatizációba kezdtek. Így a legfontosabb iparágak hatékonysága némileg javult, de az ország jóléte nem sokkal lett magasabb.²⁶

1997-ben egy új párt is megjelent a választásokon. A koka-termelők és a vidéki földműves indiánok uniója négy helyet szerzett meg a Kongresszusban. E négy hely azért jelentős, mert később e párt kettészakadásával alakult meg a „Movimiento al Socialismo” (MAS), azaz a mai kormányzó párt. A pártszakadás után az Evo Morales vezette szárny egyre nagyobb népszerűséget szerzett a széthúzó ötpárti (MNR vezette) koalícióval szemben.²⁷

2000 környékére világossá vált, hogy az eddigi liberális gazdaságpolitikák nem vezetnek pozitív eredményre. A liberális intézkedések ugyanis igencsak felborították a fizetési mérleg egyensúlyát és nem javították a munkanélküliek (7,5%) helyzetén sem.²⁸ 20 év után változásra volt szükség és ezt a tényt a lakosság tünetéseivel adta a kormány tudtára. Az eddig hatalmon lévő pártok hiába újították meg programjaikat, már nem tudták érdemben képviselni a lakosságot. Egy olyan erőre volt szükség, amely széles társadalmi rétegeket tud megszólítani és a zászlójára tűzi a társadalmi egyenlőtlenségek eltörlését és az ország bevételeinek emelését.²⁹

A 2003-as választásokon Gonzalo Sánchez de Lozada vezetésével az MNR nyert újból, viszont addigra már a parlamentben az indiánok és földművesek képviselői voltak többségben. Az országban a zavargások továbbra sem szűntek meg, egyre több utat vontak blokádnak alá. A közvélemény nem nézte jó szemmel, hogy az ország ásványkincseit főként külföldi nagyvállalatok termelik ki és azt külföldön értékesítik. Ebben a helyzetben Carlos Mesa alelnök magához vette a hatalmat és népszavazást írt ki a gáz-kitermeléssel kapcsolatban. (E tettek alkotmányossága vitatott.)³⁰

²⁶ CENTELLAS, M.: *Building Democracy in...*

²⁷ VAN COTT, D. L.: *Bolivia – The Construction of...*

²⁸ INDEXMUNDI: *Unemployment Rate*. IndexMundi.com, 2013

²⁹ DÖMÉNY, Zs.: *Bolívia, 2003 az erőszak éve*. In: DÖMÉNY, Zs. (szerk.), *Latin-Amerika balra át?* Budapest, 2004, MTA Politikai Tudományok Intézete, 58-63. o.

³⁰ VAN COTT, D. L.: *Bolivia – The Construction of...*

Carlos Mesa sem tudta az országot sikeresen vezetni, így 2005-ben választásokat írtak ki. Ennek tükrében érthető, hogyan nyerhetett az ajmara családból származó Evo Morales.³¹

A KÉPVISELET PROBLÉMÁJA

Megismervén az ország történelmét, láthattuk, hogyan alakult ki a mai helyzet. Vizsgáljuk most meg, milyen változások következtek a képviseleti demokrácia alakulásában.

Bolívia életében számos alkotmánymódosítás történt, főleg az ország fennállásának első száz évében. A hatalmi ágak szétválasztása viszonylag korán bekövetkezett, azonban a különböző pozíciók betöltése még cenzushoz volt kötve. A kritériumok időről időre változtak, és olyanok voltak, mint életkor, írni-olvasni tudás, katolikus vallás...³²

A választójog alakulását vizsgálva legkorábban az 1880-as rendszerről találtam információt. Ekkor az szavazhatott négyévente, aki tudott írni és olvasni.³³

A választók körét folyamatosan bővítették, míg 1952-ben sor került az első általános választásra. Az általános választójog kiterjesztése, a földreform és az államosítás nem oldotta meg maradéktalanul a képviselet problémáit. A választási rendszer csak részlegesen változott meg, függetlensége továbbra is kérdéses maradt. A pártoknak még mindig túl nagy volt a befolyása: továbbra sem lehetett párton belül egyéni képviselőkre szavazni – hogy ki fog ténylegesen a parlamentben ülni az a párton belül dőlt el, a lista pedig nem volt előre ismert. A '80-as évek demokratizálódási folyamatában az újabb változások értelmében már lehetett egyéni képviselőkre is szavazni és az elnököt is a parlament választotta.³⁴ De a legutóbbi nagy változást 2009 hozta.

Evo Morales megválasztása után sor került az állam „újraalapítására”. Ennek értelmében új alkotmányt dolgoztak ki 2006 és 2007 között. Az új alkotmány elfogadását egy népszavazás eredménye is megerősítette. Számos újítást hozott az alaptörvény, de

³¹ VAN COTT, D. L.: Bolivia – The Construction of...

³² BAPTISTA GUMUCIO, M.: *Breve historia...*

³³ RÉVAI NAGY LEXIKONA: *Bolívia*, 483-486. o.

³⁴ BARR, R.R.: *Another Uncompleted Revolution*. Latin American Politics and Society, University of Miami, 2005

kérdéseket is felvetett az alkalmazása. Lássuk most Jonas Wolff alapján ezeket.³⁵

Elsőként az általános választójog révén a választott parlament egyértelműen legitim hatalomhoz jutott, és kétségtelenül ez az eddigi legrepresentatívabb törvényhozó hatalom az ország életében, ugyanakkor olyan megkérdőjelezhető események történtek az országban, mint a később bemutatandó államosítások vagy az elnök újraválaszthatóságának meghosszabbítása. Továbbá érdekes az is, hogy az indián területeken különleges választókerületeket alakítottak ki.

A választást követően az intézményrendszerekben bekövetkezett változások több tekintetben is komoly nehézségeket okoztak az ország életében. Az új törvények alkalmazása egy időre például működésképtelenné tette a bíróságokat. Ez abból adódott, hogy a régi törvényeket már nem, az újakat pedig még nem alkalmazták. De ez a sajátosság nem csak a bíróságok munkájára vonatkozik.

A bíróságokat azért is emeltem ki, mert feladatuk különösen nehézé vált azért, hogy az eddigiekben európai mintára kialakult kontinentális-jog mellett már az indián törzsek szokásjoga alapján is ítélezhetnek. Ezzel a probléma az, hogy a szokásjog alapján a majdnem teljhatalmú törzsfőnök az, aki dönt – vagyis megvan a lehetőség arra, hogy a törvény előtti egyenlőség ne valósuljon meg.

Végül pedig azt említem meg, hogy az új alkotmány egyértelműen nagy hangsúlyt helyez a kirekesztettség megszüntetésére. A széles rétegek bevonása a politikai életbe üdvözlendő, ugyanakkor a törvény felerősítette a regionális különbségeket. Az összefüggés nem egyértelmű: azzal hogy az indián mozgalmak is bekapcsolódtak a politikai életbe, így a korábbi elitréteg egyre inkább kezd eltávolodni a vezetéstől, és mivel utóbbiak főként a keleti, gazdagabb területek lakói, az eltávolodás révén a regionális ellentétek felerősödnek.

A választások révén egyre szélesebb rétegek jutottak jogokhoz. Bevonásuk a döntéshozatalba segíti a gazdasági fejlődést, ugyanakkor az erőviszonyok átrendeződése óhatatlanul is instabilitást hordoz magában. Az új alkotmány egyértelműen előrelépés a gazdasági fejlődés útján, viszont el kell telnie egy kis időnek, míg

³⁵ WOLFF, J.: *Challenges to Democracy Promotion, The Case of Bolivia*. I. kiadás, Washington, 2011, Carnegie Endowment for International Peace

ezek a törvények letisztulnak (feltéve, hogy nem kerül sor újabb puccsra vagy az ország kettészakadására) és alkalmazásuk széles körben elterjed.

TÁRSADALMI KÜLÖNBΣÉGEK³⁶

Eddig láthattuk, hogy hogyan alakultak a hatalmi viszonyok a történelem folyamán és hogy az események milyen módon segítették vagy hátráltatták a gazdasági fejlődést. Most vizsgáljuk meg a társadalmi különbségeket!

A bolíviai társadalmat több szempontból is lehet csoportosítani. Az egyik ilyen szempont lehet a végzett munka típusa és az ebből következő bevételek nagysága. Ez alapján hat rétegbe sorolható az ország lakossága. A leggazdagabb réteget a földtulajdonosok képezik. Az arányuk mindössze 4,1% a lakosságon belül, de a jövedelmek nagy részével ők rendelkeznek. Tulajdonképpen ők a nagybefektetők, vállalatulajdonosok, illetve földbirtokosok.

A maguk 10,8%-ával a szakképzett munkások és diplomások képezik a bolíviai társadalom szűk középrétegét. Az előző réteg mellett ők termelik az ország GDP-jének legnagyobb részét. Ugyanakkor nehéz feladat is hárul rájuk, hiszen ők lennének hivatottak egy hidat képezni a társadalom felső és alsó rétegei között. A középosztály viszonylag jól képviselteti magát különböző civil és politikai szervezetekben – nem véletlen, hogy egészen idáig a felső rétegekkel együtt, gyakorlatilag maguk közül választották ki a képviselőiket, figyelmen kívül hagyva a szegényebb rétegeket.

Társadalmi réteg	Arány	Éves kereset (USD/év)
Városi „földtulajdonosok”	0,40%	2045
Vidéki földtulajdonosok	3,70%	2355
Szakképzett munkások	10,80%	2220
Informális munkások	24,40%	724
Munkások	27,70%	927
Földművesek	33,20%	309

1. Táblázat. A bolíviai társadalom és havi átlag keresetük

Forrás: Saját elkészítés Buzaglo – Calzadilla (2008) alapján

³⁶ BUZAGLO, J., CALZADILLA A.: *La pobreza y las clases: Dinámicas y estrategias en Bolivia*. MPRA, 2008. 28750. sz.

A társadalom alsóbb rétegei további alcsoportokra oszthatók. Legnagyobb részük, 33,2%-uk, vidéki földműves, 27,5%-uk a városokban, mint képzetlen munkás keresi kenyerét, a maradék 24,4% pedig az informális munkások csoportba sorolható. Az utóbbi csoportba tartozók közé nagyrészt kézművesek, utcai árusok tartoznak, akik más megélhetési lehetőség hiányában ilyen módon próbálják meg fenntartani magukat. Számukra a felső (de talán még a középfokú) oktatási rendszer is elérhetetlen, a felemelkedés esélye pedig nagyon kicsi. A városi szakképzetlen munkások egy ideig magasabb arányban voltak jelen. A változások a 2000-es évek elején következtek be, amikor is számos állami vállalat elbocsátotta dolgozóit. Így aztán a képzetlen munkások egy része külföldre (főleg Brazíliába és Paraguayba) vándorolt, másik része pedig visszatért a falvakba és újra földműveléssel kezdett foglalkozni.

De nemcsak jövedelmi szempontból csoportosíthatjuk a társadalmat. Körvonalazódik egy kelet-nyugat és egy bennszülött-európai származású ellentét-halmaz is. Ezen ellentétek szoros kapcsolatban állnak egymással. Az ország nyugati területeit főként európai származású ásványkincs-kitermelésből élők lakják (az ország lakosságának 30%-a), míg keleten a kevésbé modern mezőgazdaság a meghatározó és az indiánok leszármazottai is itt élnek (70%). A helyzetet fokozza, hogy az indián törzsek sem egyformák: a legtöbben a kecsuák vannak, őket követik az ajmarák és még – az alkotmány alapján – 34 másik törzs.³⁷

A gazdag nyugati területek bevételei a gáz kitermeléséből származnak, de korszerű mezőgazdasági termelés is folyik itt, jellemzően nagy földbirtokokon. Az ország GDP-jének jelentős hányada erről a területről származik, így nem meglepő, hogy a négy nyugati tartomány autonómiára törekszik. Santa Cruzban, Beniben, Tarijában és Pandoban népszavazást is tartottak a függetlenedés kérdéséről, de az egyébként igenlő eredményt a La Paz-i kormány nem fogadja el.³⁸

A keleti országgrészben ezzel szemben az indián mozgalmak jelentősége nagy. A bennszülöttek egészen a '90-es évekig csak nagyon kis mértékben tudták képviseltetni magukat a közéletben

³⁷ FARIÑAS DULCE, M. J.: *Diversidad étnica e inclusión social en Bolivia*, Fundación Carolina, Madrid, 2008

³⁸ FARIÑAS DULCE, M. J.: *Diversidad étnica...*

és a döntéshozatalban, azóta azonban hangjuk egyre erősödik. Evo Morales megválasztásával pedig a figyelem egyre inkább felénk fordul – nem véletlen hogy a választásokon éppen a keleti tartományok szavazataival tudott nyerni a MAS.³⁹

Az új alkotmányba számos olyan pont is bekerült, ami az indiánok kirekesztettségének megszüntetésére irányul. Ezek közül talán a legfontosabb az, hogy az országot Bolíviai Többnemzetiségű Államnak nevezi: 36 indián törzset ismer el etnikumként, hangsúlyozza nyelvi és kulturális jogait, valamint nem nevez meg államvallást. Fontos pont továbbá a földosztás is, amit a következő fejezetben bővebben is bemutatok.⁴⁰

Az alkotmány nagy lépést jelent a társadalmi különbségek csökkentése érdekében, ugyanakkor látnunk kell, hogy ez önmagában nem elegendő – szükség van olyan törvényekre, amik a legfontosabb jogi dokumentum alapján előmozdítják a társadalmi egyenlőtlenségek megszűnését. A kirekesztettség tényének felismerése és a megszüntetésére irányuló indítványok megléte önmagában pozitív, de szükség van egy olyan végrehajtó és felügyelő rendszerre, ami segíti ezek terv szerinti megvalósulását.

FÖLDREFORM ÉS ÁLLAMOSÍTÁS

Az, hogy a körfolyamat elsőként vizsgált lépései nem teljesültek tökéletesen, nem jelenti egyben azt is, hogy az ezeket követő területeken nem érhető el változás. Csupán azt jelenti, hogy e változások hatása nem lesz olyan átütő erejű. Ezért is érdemes megvizsgálni Evo Morales egyes gazdasági intézkedéseit.

A 2006-ban hatalomra kerülő elnöknek számos problémával kellett és kell küzdenie. Az általános elégedetlenség egyik oka a földek egyenlőtlen elosztása volt. Az ellentét itt is, mint oly sok más tekintetben, kelet és nyugat között húzódik. Az elnök célja a keleti területek szegény indián rétegének támogatása, így olyan intézkedésekkel állt elő, melyek főként a gazdag nyugat érdekeit sértették. Például a szója termesztést, és ezáltal a nyugati földtulajdonosok hatalmas bevételszerzését, államosítással próbálja megakadályozni. De alkotmányba foglalták azt is, hogy az egy

³⁹ FARÍÑAS DULCE, M. J.: Diversidad étnica...

⁴⁰ FARÍÑAS DULCE, M. J.: Diversidad étnica...

főre jutó maximális telek 5000 hektár lehet csak. (Ezt azonban visszamenőlegesen nem tudják érvényesíteni, így más módon – funkció szerinti átminősítéssel – próbálják meg csökkenteni a telek nagyságát.)⁴¹

A földreform sikeressége még nem biztos. Az igyekezet a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére és a mezőgazdasági munkások bevételeinek növelésére mindenképpen üdvözlendő. 2006 óta 11 millió hektárnyi földterületet osztottak szét főként indiánok között. Ugyanakkor a termelés szerkezetének megváltoztatása (a koka termesztéssel kapcsolatos problémák orvoslása) is szükséges egy jól működő mezőgazdaság kialakításához.⁴²

Nem csak a mezőgazdasági szektorban hajtott végre változásokat a jelenleg is hivatalban lévő elnök. Az ipar területén is gyökeres változások következtek be, melyek, ellentétben a földosztás pozitív hatásaival, ronthatnak is a gazdaság helyzetén. Az államosítási hullám 2006-ban kezdődött, amikor a kormány a felügyelete alá vonta a szénhidrogén kitermelését. A május 1-jei rendelet értelmében minden köbméter kitermelt kőolaj és földgáz az YPBF – állami vállalat – tulajdona és az anyagok kereskedelméről csak ő dönthet.⁴³

Aztán 2010-ben a villamosenergia-szektor államosítására került sor, ami váratlanul hatott a befektetőkre. Ezáltal a teljes energiatermelés 80%-a került állami kézre, miközben az országban továbbra is jellemző az áramkimaradás.⁴⁴ A bizalom jelentősen csökkent, nem tudni, mit hoz a jövő.⁴⁵ A legutóbbi államosítási akcióra ez év elején került sor. Ekkor a reptéri szolgáltatások biztosításával és fejlesztéssel megbízott spanyol vállalattól vette vissza az állam a három legnagyobb reptér biztosítását.⁴⁶

⁴¹ URIOSTE F. DE C, M. (): La revolución agraria de Evo Morales: desafíos de un proceso complejo. Nueva Sociedad, 2009. 223. sz. 113-127. o.

⁴² CNN México: Las reformas y los conflictos en seis años de 'cambio' en Bolivia. CNN México [Online], 2011

⁴³ Gutierrez Flores 2007

⁴⁴ CSEPREGL, ZS.: Sokkolta a befektetőket a május elsejei államosítás. Kitekintő.hu, 2010

⁴⁵ AZCUI, M.: Bolivia expropia la filial de Abertis y Aena que gestiona tres aeropuertos en el país. El País [Online], 2013

⁴⁶ AZCUI, M.: Bolivia expropia...

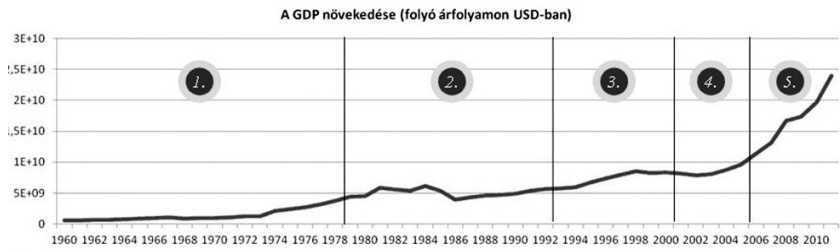
Láthattuk tehát, hogy az új intézkedéseknek milyen pozitív (földosztás) hatása van, és milyen fenyegetések merülnek fel az államosítások kapcsán. Egy biztos, mindkét folyamat befolyásolja a pozitív körfolyamatot, az viszont csak pár év múlva derül ki, hogy milyen irányba.

KONKLÚZIÓ

Mit mondanék, ha valaki megkérdezi, hogy mit tudtam meg a fejlődésről, fejlődő országokról? Nos azt, hogy a gazdasági fejlődés egy komplex, nehezen meghatározható folyamat. Több szempontból kell megragadnunk, nem elég csak a GDP növekedését vizsgálni, tisztában kell lennünk a háttérben zajló társadalmi folyamatokkal is.

E háttérfolyamatok egyike az intézményrendszerek átalakulása, ami nemcsak következménye, hanem előidézője is annak a körfolyamatnak, amit gazdasági fejlődésnek nevezünk. Egy gazdaság fejlettségi szintjét intézményrendszereik minősége határozza meg. A kulcsszó itt a „befogadás”. Befogadás olyan értelemben, hogy a társadalom széles rétegei élvezzék az intézményrendszerek nyújtotta előnyöket. Cél, hogy minden országban elindulhasson egy pozitív körfolyamat, mely által egyre többen gyakorolhatják hatalmat és az éppen uralmon lévők felett egy kontroll mechanizmus alakul ki. Ezáltal elkerülhetjük, hogy az országot ugyanaz az elit vezesse hosszú időn keresztül, mégpedig úgy, hogy csupán saját hatalmuk fenntartásával foglalkoznak, szem elől tévesztve az ország és a nép érdekeit.

Vizsgáljuk meg a GDP-t egy kicsit részletesebben! A növekedés szempontjából 5+1 korszakot alakítottam ki. A „0. korszakból” sajnos nem találtam pontos adatokat e mutató változására, annyi azonban bizonyos, hogy a függetlenedésétől egészen az 1950-es évek elejéig az ország jövedelme nem emelkedett nagymértékben. Az intézmény- rendszerekben sem következtek be gyors változások, bár a választási cenzust folyamatosan szűkítették, de az országot a belső hatalmi harcok kötötték le. Az 1. korszakot az 1940-es évektől a demokratizálódás felé megtett első lépésekig számítom. Ebben az időszakban ugyan sokáig egy párt volt uralmon, de a választójog kiszélesítése és a kismértékű földosztás javított a helyzeten.

3. ábra. A bolíviai GDP növekedés folyó árfolyamon (USD)

Forrás: saját elkészítés a Világbank adatai alapján

<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>

Nagy változás egyértelműen a 2. szakaszban következett be: megtartották az első demokratikus választásokat és megalakult az első koalíciós kormány is. Közreműködésük által javult az ország infrastruktúrája, kis mértékben az életszínvonala és gazdasági teljesítménye is. Az ország bekapcsolódott a nemzetközi gazdasági folyamatokba, ugyanakkor teljesítményén érződött a Latin-Amerikát sújtó 1986-os válság.

A harmadik szakaszt a neoliberalizmus korszaknak is nevezhetjük. Ekkoriban privatizációs folyamatok zajlottak és az ország vezetői kevés figyelmet fordítottak a társadalmi osztályok széles alsó rétegére. Ez vezetett az indiánmozgalmak megerősödéséhez, és ahhoz az időszakhoz, amit negyedik korszakként válságkorszaknak hívok. Ez volt az az időszak, amikor a lakosság elégedetlenségét kifejezve az utcára vonult a kormány tudtára adva a változás igényét.

Most pedig az ötödik korszakát éli az ország. Evo Morales megválasztása után gyors növekedésnek indult a bolíviai gazdaság. Az új alkotmány elfogadása révén megindulhat az indián rétegek integrációja, a társadalmi különbségek csökkenése. Továbbá a földosztás révén egyre több gazda kerül be a gazdasági körforgásba. Az államosítás jogszerűsége ugyanakkor megkérdőjelezhető, de az ország gazdasági fejlődésében mindenképp előrelépett.

Nem tudjuk, pontosan mit hoz majd a jövő, reméljük a pozitív folyamat nem áll meg, a társadalmi egyenlőtlenségek csökkennek, az államosítási folyamatok veszteségeinek kártérítést fizetnek,

az alkotmány aggályos pontjait és a törvényeket finomítják, a politikai stabilitás megmarad és nem Evo Morales marad 500 évre uralmon, hanem egy kiegyensúlyozott vezetői réteg irányítja majd Bolíviát egy jobb világ felé.⁴⁷

Irodalom

- ACEMOGLU, D., JONSHON, S., ROBINSON, J. A.: Institutions as a fundamental cause of long-run growth. In: AGHION, P., DURLAUF, N. S. (szerk.): *Handbook of Economic Growth*, I. kiadás, USA, 2005, Elsevier B.V.
- ACEMOGLU, D., ROBINSON, J. A.: *Why nations fail*. I. kiadás, USA, 2012, Crown Publishing Group
- ANDRÉS DE SANTA CRUZ, militar... (é.n.): *Reorganización y consolidación de la república*, EducaBolivia [Online] http://www.educabolivia.bo/educabolivia/images/archivos/user_files/p0001/file/lecturaconfederacion.pdf [2013.02.27.]
- AZCUI, M.: *Bolivia expropia la filial de Abertis y Aena que gestiona tres aeropuertos en el país*. El País [Online], 2013 http://economia.elpais.com/economia/2013/02/18/actualidad/1361197291_755202.html [2013.03.23.]
- BALLA, Zs.: *Argentina és Bolívia: szorosabbra fűzött viszony*. Kitekinő.hu, 2012 – http://kitekinto.hu/latinamerika/2012/07/23/argentina_es_bolivia_szorosabbra_fzott_vizony/ [2013.02.27.]
- BANDEIRA, P.: Instituciones y desarrollo económico. Un marco conceptual. *Revista de Economía Institucional*, 2009. 11. évf. 20. szám, 355-373. o. <http://www.scielo.org.co/pdf/rei/v11n20/v11n20a13.pdf> [2013.03.17.]
- BAPTISTA GUMUCIO, M.: *Breve historia contemporánea de Bolivia*. I. kiadás, Mexikóváros, 1996, Fondo de Cultura Económica
- BARR, R.R.: *Another Uncompleted Revolution*. Latin American Politics and Society, University of Miami, 2005 – <http://www.jstore.org/stable/4490418> [2013.03.08].
- BBC: *Bolivia: Morales criticises Chile over sea and soldiers*. BBC [Online], 2013 <http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-21466553> [2013.02.27.]
- BUZAGLO, J. – CALZADILLA A.: *La pobreza y las clases: Dinámicas y estrategias en Bolivia*. MPRA, 2008. 28750. sz. – http://mpra.ub.uni-muenchen.de/28750/1/MPRA_paper_28750.pdf [2013.03.17.]
- CENTELLAS, M.: *Building Democracy in the Central Andes: Bolivia in Comparative Perspective*. 2004, <http://www.centellas.org/miguel/dblog/proposal.pdf> [2013.03.13.]

⁴⁷ VAJNA, M.: Evo Morales: „ötszáz évre jöttünk”. Kitekinő.hu, 2013

- CIA – WORLD FACTBOOK: *Bolivia*. CIA [Online], 2013 – <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bl.html> [2013.02.27.]
- CNN México: *Las reformas y los conflictos en seis años de 'cambio' en Bolivia*. CNN México [Online], 2011 – <http://mexico.cnn.com/mundo/2011/10/16/las-reformas-y-los-conflictos-en-seis-anos-de-cambio-en-bolivia> [2013.03.16.]
- CZIFRA, D.: *Bolívia Hágához fordult tengeri kijárata visszaszerzéséért*. Kitekintó.hu, 2013 – [HTTP://KITEKINTO.HU/LATINAMERIKA/2013/03/24/BOLIVIA_HAGAHOZ_FORDUL_TENGERI_KIJARATA_VISSZASZERZESEERT/](http://kitekinto.hu/LATINAMERIKA/2013/03/24/BOLIVIA_HAGAHOZ_FORDUL_TENGERI_KIJARATA_VISSZASZERZESEERT/) [2013.04.29.]
- CSEPREGI, Zs.: *Sokkolta a befektetőket a május elsejei államosítás*. Kitekintó.hu, 2010 – http://kitekinto.hu/latinamerika/2010/05/03/sokkolta_a_befektetket_a_majus_elsejei_allamositas/ [2013.03.23.]
- DÖMÉNY, Zs.: *Bolívia, 2003 az erőszak éve*. In: DÖMÉNY, Zs. (szerk.), *Latin-Amerika balra át?* Budapest, 2004, MTA Politikai Tudományok Intézete, 58-63. o.
- FARIÑAS DULCE, M. J.: *Diversidad étnica e inclusión social en Bolivia*, Fundación Carolina, Madrid, 2008
<http://www.fundacioncarolina.es/esES/nombrespropios/Documents/NP%20MJFari%C3%B1as%201108.pdf> [2013.03.16.]
- GUTIERREZ FLORES, M.: *Nacionalización de Hidrocarburos*, FjerneNaboer, Bolivia, 2007 – <http://www.fjernenaboer.dk/pdf/bolivia/Nacionalizacion%20hidroc.pdf> [2013.03.23.]
- INDEXMUNDI: *Unemployment Rate*. IndexMundi.com, 2013 – <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=bl&v=74> [2013.03.17.]
- LETENYEI, L.: *Tanulmányok az Andokról*. I. kiadás, Budapest, 2008, TeTT Könyvek
- NORTH, D. C.: *Institutions, institutional change and economic performance*. I. kiadás, Cambridge, Anglia, 1990, Cambridge University Press
- PLATÓN (é.n.): *Állam*. In: PACZOLAY, P., SZABÓ, M.: *Az egyetemes politikai gondoskodás története*. Szöveggyűjtemény, 1999, Rejtjel Kiadó
- RÉVAI NAGY LEXIKONA: *Bolívia*. In III. kötet, Budapest, 1911, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 483-486. o.
- RÓBEL, S.: *Bolívia független fejlődését akadályozó társadalmi és gazdasági tényezők*. Doktori Disszertáció, 1984, Marx Károly Közgazdaságtud.Egy.
- TODARO, M. P., SMITH, S. C.: *Economic Development*. X. kiadás, Harlow, Anglia, 2009, Harlow: Pearson Education
- URIOSTE F. DE C, M.: *La revolución agraria de Evo Morales: desafíos de un proceso complejo*. *Nueva Sociedad*, 2009. 223. sz. 113-127. o. – http://www.nuso.org/upload/articulos/3635_1.pdf [2013.03.17.]
- VAJNA, M.: *Evo Morales: „ötszáz évre jöttünk”*. Kitekintó.hu, 2013 – http://kitekinto.hu/latin-amerika/2013/01/25/evo_morales_otszaz_evre_jottunk/ [2013.03.23.]

- VAN COTT, D. L.: Bolivia – The Construction of a Multiethnic Democracy. In WIARDA, H. J. – KLINE, H. F. (szerk.): *Latin American Politics and Development*. Colorado, 2007, West Rewiev Press
- VILÁGBANK: *Glossary*. Világbank [Online], 2013/a <http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/global/glossary.html> [2013.02.22.]
- VILÁGBANK: *Worldwide Governance Indicators, Bolivia*. Világbank [Online], 2013/c http://info.worldbank.org/governance/wgi/sc_chart.asp [2013.03.13.]
- VOGEL, D.: *Bolívia: az indiánok és a koka földje*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2009 – http://mhtt.eu/hadtudomany/2009/2009_elektronikus/2009_e_10.pdf [2013.03.15.]
- WOLFF, J.: *Challenges to Democracy Promotion, The Case of Bolivia*. I. kiadás, Washington, 2011, Carnegie Endowment for Internatinal Peace, http://carnegieendowment.org/files/democracy_bolivia.pdf [2013.03.08.]

ABSTRACT

During my studies at university I have heard a lot about developing countries and have become interested in how we can distinguish between developing and developed countries. In my paper I intend to investigate what factors may influence the development of a country and how these factors affect one another. Based on the works of Daron Acemoglu I have created a model stating that economic development is defined by institutions: the electoral system (voting system), the structure of society or the market. If these are able to renew themselves, to become „inclusive”, then the country is on the right track to becoming more prosperous.

However, a model in itself is not self-sufficient enough. Therefore I started to investigate the economy of a distant, yet rather interesting country: Bolivia. I touch upon the history, voting system, social differences and the actual events of the country. My aim is to find out why Bolivia is still at this phase of its development and what support the government offers to help its country move forward.

Key words: economic development, virtuous cycle, de facto or de jure power, constitutional amendment, land reform, nationalization

HUSZTHY ZITA KATALIN

Téglaépítészet a magyar historizmus felsőoktatási épületein

Adalékok
a Trefort-kerti „F” épület történetéhez

Konzulens: Dr. Farbaký Péter

Absztrakt

Tanulmányomban az ELTE BTK campusán található „F” épület építéstörténetét, architekturális leírását, az egyetem és Budapest építéstörténetében elfoglalt szerepét a magyar historizmus téglaeépítészetének kontextusán belül ismertetem kitérve a felsőoktatási épületekre, mint épülettípusokra.

A Trefort-kert Puskin utcai oldalán álló „F” épület egykor a Steindl Imre által a Műegyetem részére tervezett Főépület pavilonjaként épült. Az épület három különböző egyetem tulajdonában volt,¹ de építészeti dokumentációra egyedül Budapest Főváros Levéltárában bukkantam. Jelentős forrásom volt az 1900-ban és 1908-ban² készített, a királyi magyar egyetemekről szóló háromkötetes album Divald Károlynak az épületekről készített fényképeivel, azok részletes alaprajzával, a helyiségek funkcióinak mutatójával, metszetekkel és homlokzati tervekkel.³ A pavilonról információt leginkább a Műegyetem Múzeum körüti épületeit tárgyaló írásokban találunk, illetve a Főépületre vonatkozó adatok sok esetben

¹ Ezek mai jogutódjai: BME, SOTE, ELTE

² Az 1900-as magyar, francia és német nyelven, az 1908-as angolul jelent meg.

³ A királyi magyar egyetemek épületei 1. és 2. köt. Bp., 1900; 1908, Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. minister.

relevánsak a pavilon esetében is.⁴ Jelentős források még a korabeli folyóiratok cikkei.⁵ A Bölcsészkar épületeinek történetével foglalkozó rövid írások kevés adattal szolgálnak, inkább homlokzati leírást tartalmaznak.⁶ Steindl Imre monográfiáiban is található még érdembeli információ.⁷

Kulcsszavak: építészettörténet, téглаépítészet, historizmus, felsőoktatási épületek, ELTE BTK, Steindl Imre, örökségvédelem

Bevezetés

Az örökségvédelem a legjobb állapotú műemléknek az olyan épületet tartja, amely amellett, jó karban van tartva és történetileg hűen van felújítva, valamilyen funkciót is ellát, tehát múzeum, iskola magánlakás stb. De mit tehetünk akkor, ha az épület történeti, kulturális, vagy művészeti értékei pont a benne folyó tevékenység miatt sikkadnak el, válnak érdektelenné az operatív szempontokkal szemben? 2009-ben kezdtem járni az ELTE Bölcsészettudományi Karára. A Trefort-kert sok épületében megfordultam, de mindig csak ott, ahová a kötelesség, tehát az előadások hallgatása, vagy a vizsgázás, vitt. Egy beszélgetés azonban felhívta a figyelmem arra, hogy az egyes épületek történetével, műemléki értékeivel a szakirodalom eddig csak minimálisan foglalkozott. Tanulmányom témáját tulajdonképpen a személyes, művészettörténeti kíváncsiság szülte, de az eredmény

⁴ JÁMBOR GYULA: A Királyi József-Műegyetem. Bp., 1896; NEY BÉLA: A József-Műegyetem építkezése és a Zsolnay-gyár. Építő Ipar. 1881, 237. o.; NEY BÉLA: A Magyar Királyi József-műegyetem Budapesten. Építő Ipar. 1882, 295–296.; 303–304. o.; SZABADVÁRY FERENC DR.: A kiegyezéstől a Monarchia bukásáig 1868–1918. In. Dr. Héberger Károly (szerk.): A Műegyetem története. Bp., 1979. BME; ZELOVICH KORNÉL: A Magyar Királyi József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története. Bp., 1922, Pátria.

⁵ Építésügyi Szemle, Építő Ipar, Vasárnapi Újság

⁶ PAPP JÓZSEF: Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Bp., 1982, ELTE Eötvös Kiadó.; SZENTPÉTERY IMRE: A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935. Bp., 1935; SZÖGI LÁSZLÓ: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben 1635–2002. Bp., 2003, ELTE Eötvös Kiadó.

⁷ SISA JÓZSEF: Steindl Imre. Bp., 2005, Holnap Kiadó; VÍZY LÁSZLÓ: Zsolnay építészeti kerámia mesterei 14. Steindl Imre (1839–1902) építész munkássága. Magyar Építőipar. 2009, 6. sz. 239–241. o.

több tudományág számára is tanulságos lehet. Remélem, hogy ez az írás mások szemét is megnyitja életterük, munkahelyük szépségeinek felfedezésére, hogy a falakban és a falak mögött rejlő történeti, kulturális és művészi értékek a társadalom valódi, ismert és gondozott örökségévé váljanak.

A TÉGLAARCHITEKTÚRA

A különböző kifejezések (téglaarchitektúra, látszó téгла, nyers-téglahomlokzat, illetve burkolat) mind ugyanarra a homlokzatképzésre, az épület vakolat nélküli téglafalaira, vagy a kőfalak burkolatként alkalmazott téglaborítására utalnak. Zádor Anna ezt a nyerstégla felületet építészeti szakszótárában így jellemzi: „Meghatározott szerkezeti jellegét a soronként váltakozó helyű, hézagokkal illeszkedő, egymásra rakott, vakolatlan téglasorok adják.”⁸ A téгла „nem pusztán építőanyag, hanem a szerkezetek formai alakításának, a falfelületek képzésének s ezzel az épületek sajátos jellegének is meghatározója.”⁹ A téglák és a köztük lévő fuga mintázata valamint a homlokzat síkjából kiemelkedő téglatestek által keltett plaszticitás, a rajtuk megtörő fény színe meghatározó eleme lehet egy-egy utcaképnek, vagy akár tájnak. Ezt a domináns hatást jól tükrözik az alábbi, Vörösvár településéről (Rotenturm an der Pinka, Ausztria) szóló sorok: „Volt egy régi téglaszin vörös kastélya, s ettől a meszeletlen vártól kapta mai nevét.”¹⁰ Ez a bizonyos „öreg vár” az Erdődy-családé volt, akik ennek lebontása után egy új kastély építésével bízták meg Wéber Antalt, aki az 1864-re elkészült tornyos, kőcsipkés épületet téglafalat imitáló vakolattal burkolta be. A *Magyar Építőművészet* című folyóirat 1885-ös évfolyamának első számát teljes egészében a téglának szentelte. Előszavában Moravánszky Ákos a téglahomlokzatot, mint „idegen reminiscenciákat ébresztő” felületet jellemzi, amely „északi”, „angolos”, vagy „skandináv” hatást kelt, ugyanakkor a kortárs építészetben a téгла Moravánszky számára „elsősorban a kapcsolatteremtés eszköze”, „nosztalgikus asszociációkat keltő” burkolóanyag.¹¹

⁸ ZÁDOR ANNA: Építészeti szakszótár. Bp., 1984, 115. o., Corvina Kiadó Vállalat.

⁹ BOJÁR IVÁN ANDRÁS ÉS MÁSOK: Téglaépítészet Magyarországon II. Bp., 2003, 74. o., Octogon.

¹⁰ AUGUSTLICH IMRE: Két kép Vas megyéből. Vasárnapi Ujság. 1876, 38. o.

¹¹ Magyar Építőművészet. 1985. 1. sz. 9. o.

A tégláról, mint építőanyagról és gyártásának történetéről számtalan (főként műszaki) írás jelent meg, de a magyarországi téглаépítést, mint építészettörténeti kategóriát a szakirodalom sokáig nem vette figyelembe. Néhány, a téглаépítést csak részleteiben érintő tanulmány¹² után az első átfogó, alapos feldolgozást először Bojár Iván András kísérelte meg. A *Téглаépítészet Magyarországon* című könyv 2002-ben és 2003-ban jelent meg két kötetben.¹³ Az első könyv bevezetőjében Bojár a kortárs téглаarchitektúrát történelmi kontextusba helyezi: „[...] a magyar építészet a XIX–XX. század fordulójától kezdődően egyes nagy építész személyiségek munkásságában, kiemelkedő művek során keresztül olyan hagyományt teremtett, amely mostanra egy immáron tendenciaszerűen jelen lévő építészeti gondolkodásmód alapját vetette meg. A magyar téглаépítészetről van szó.”¹⁴ Bojár keresi a választ arra a kérdésre is, hogy nevezhető-e irányzatnak a téглаépítészet. Szerinte ennek feltétele elsősorban, hogy az építész ne csak szerkezeti elemnek tekintse a téglát, hanem annak láttatásán keresztül valamiféle sajátos többletjelentést is adjon neki.¹⁵ A modern magyar építészet¹⁶ 180 művét megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „az épületek kialakításának immanens technológiai, ugyanakkor ornamentikai problematikája” és önálló története alapján a téглаépítészetnek más irányzatoktól megkülönböztethető és terminus technicusként alkalmazható kategóriája van.¹⁷

¹² IPOLYI ARNOLD: Téглаépítészeti műemlékek Magyarországon. In. Archeológiai Közlemények II. Bp., 1861, MTA; KOZÁK KÁROLY: Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnánk a XII–XIII. században. In. JUHÁSZ ANTAL (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1976–77/1, 49–89. o., illetve az egyes, kiemelkedő téглаépítészeti életművel rendelkező építészek alkotásait tárgyaló írások.

¹³ Az első és a második kötet társszerzői dr. Józsa Zsuzsanna, Kállai Géza, Klein Rudolf, Martinkó József, Nagy Zoltán, Pálinkás Norbert, Somogyi Krisztina, Szász Katalin, Szentpéteri Márton, Torma Tamás, Tóth Balázs és Varjasi Farkas Csaba voltak.

¹⁴ BOJÁR IVÁN ANDRÁS ÉS MÁSOK: *Téглаépítészet Magyarországon* I. Bp., 2002, 7. o., Octogon.

¹⁵ A könyv következetesen „téглаépítészet” emleget, a második kötet történeti példái alapján azokat az épületeket értik e fogalom alatt, amelyek homlokzata látszóteгла burkolattal rendelkezik, vagy amelyek homlokzatképzésében jelentős dekoratív, vagy formáló szerepet kap a téгла alakja, színe illetve a téglakötések mintázata.

¹⁶ Bojár értelmezésében modern, vagyis nem akadémikus építészet, az 1890-es évektől.

¹⁷ BOJÁR: *Téглаépítészet...* I. 8. o.

A magyar historizmus téглаépítészetének közvetlen előzménye a romantikus építészet, amely a homlokzatok dekorativitásának növelése ürügyén alkalmazta a téglát, mint burkolóanyagot. A 19. században eleinte csak a hasznossági és ipari épületekre volt jellemző a nyerstégla burkolat (vö. Ganz-, Dreher-, Láng-gyárak épületei), a kisszámú téglarchitektúrák középület alkotói többnyire külföldi építészek voltak (Ludwig Förster, Dohány utcai zsinagóga; Hans Petsching, Budai Császári és Királyi Főreáliskola, a mai Toldy Gimnázium; August Serres, Nyugati pályaudvar), akik a holland és észak-német téглаépítészet hagyományait közvetítették Magyarországra.

A dolgozatomban részletesen tárgyalt „F” épület tervezője, Steindl Imre bécsi akadémiai éve alatt ismerkedett meg a német téglagótika hagyományával. Tanára a gótika emblemikus professzora, Friedrich Schmidt volt, aki maga is számtalan téглаépületet emelt, amik mintául szolgálhattak Steindl számára.¹⁸ Valószínűleg ezen munkák magas presztízse is hozzájárult, hogy Steindl a korban még inkább a másodlagos, gyár- vagy raktárépületeken használt téglaburkolatot a reprezentatív építészet körébe emelhette és ezt a kortársak körében nem csak elfogadottá, de kifejezetten népszerűvé tette.

FELSŐOKTATÁSI ÉPÜLETEK A 19. SZÁZADBAN

A 19. század végén a kiegyezést követően a felsőoktatási intézmények hallgatóinak és szakjainak száma is növekedni kezdett, a korábban egy épületbe összezsúfolt karok saját épület megvalósításába kezdtek.¹⁹ Az ekkor meginduló egyetemi építkezések során jött létre a ma is fennálló fővárosi campusok többsége. A korábban Nagyszombatról Budára költözött Magyar Királyi Tudományegyetem az 1800-as évek utolsó harmadában kezdett bele az Egyetemi Könyvtár és az Egyetem téri központ létrehozásába, az Orvostudományi Kar pedig az Üllői út mentén a Klinikák kiépítésébe. A specializálódó és így egyre szaporodó természettudományi intézetek a Múzeum körúti Fűvészkertbe költöztek. A

¹⁸ Ilyenek a đakovói Szent Péter katedrális, a bécsi Maria vom Siege templom vagy a stuttgarti Akadémiai Gimnázium.

¹⁹ A teológia, a jog és a bölcsészkar például 1805 óta egyetlen épületben, a régi központi szemináriumban működött.

József-Polytechnicumként, majd 1871-től József-Műegyetemként működő mérnökképző intézmény a Budai várból a Múzeum körútra, majd a lágymányosi campusra települt. Az Állatorvosi egyetem (helyét átadva a Műegyetemnek) a Múzeum körútról a Rottenbiller utcába költözött. Az egyetemi építkezések megindulása egy új épülettípus, a felsőoktatási épület megszületését jelentette, ami három követelménynek kellett, hogy megfeleljen. Helyiségei és felszerelése tegyenek eleget a benne folyó oktatás speciális igényeinek (nagy előadótermek, laboratóriumok, gyűjteménytárak stb.), megjelenése legyen középülethez méltón reprezentatív, kivitelezése ellenben legyen költségtakarékos. Az utóbbi két kritériumnak eleget tevő látszótéglá burkolatot Steindl Imre zseniális megoldásként alkalmazta 1880-ban a Műegyetem új, Múzeum körúti épületein. Arra, hogy vajon Steindl megoldására vezethető-e vissza, hogy a 19. századi historizmus felsőoktatási épületeinek elsöprő többsége téglarchitektúrát kapott, csak egy hosszabb és több épületre kiterjedő kutatás adhatja meg a választ, de tény, hogy a legelső, kifejezetten felsőoktatási céllal épült látszótéglá burkolatú építmény Steindl Imre műegyetemi épületcsoportja volt. A téglá költségeket tekintve olcsóbb volt, mint a kőburkolat, de tartósabb és igényesebb, mint a vakolat ugyanakkor voltak, akik a Vallás- és Oktatásügyi Minisztérium által preferált téglarchitektúrát (elítélő jelleggel) Trefort Ágoston kultuszminiszter (1817–1888) nevével és ízlésével hozták kapcsolatba.²⁰

A ma az ELTE bölcsészettudományi szakjainak helyet adó Trefort-kert története a ferencesek kolostorából ide települő Fűvészkerttel kezdődött. A kert ugyan később tovább költözött a Ludovika líceum mellé, de ez a botanikus gyűjtemény volt az oka, hogy Trefort a budapesti természettudományi tanszékeket mind ide, a Múzeum körút, Rákóczi út, Puskin utca és a régi Képviselőház közötti telkekre gyűjtötte. Az elsőként megépülő Vegytani Intézetet („B”) követte a Természet- („D”), Állat- és Ásvány- („A”), majd az Élettani („Semmelweis-tömb”) intézetek épületei. A szintén ide települő Műegyetem négy épülettel képviseltette magát a Trefort-kert történetében (Főépület, Gólyavár, „F” és „I” épületek).

²⁰ MARÓTY KATALIN: Weber Antal építésze a magyar historizmusban. Bp., 2009, 45. o., Terc.; SISA: Steindl... 29

Az „F” épület

Jelenlegi cím: VIII. kerület, Puskin utca 11–13

Hrsz.: 36558

Az 1871-es egyetemi rang előtt József Polytechnikumként működő mérnökképző intézmény²¹ az oktatás lebonyolításához megalakulásától kezdve a várkerületben, a Bécsi kapu utcában, később Buda és Pest különböző részein bérelt magánlakásokat. Ezek a helyszínek egyrészt oktatásra nem voltak kifejezetten alkalmasak, másrészt a bérleti díjak nagyon sok pénzt emésztettek fel. Ugyanakkor a diákság folyamatos gyarapodása újabb és újabb termek bérbé vételét követelte.²² A saját egyetemi épület létrehozására tett erőfeszítések története majdnem fél évszázados. Az első mérföldkő Széchényi István 1836-os országgyűlési javaslata volt, miszerint küldjenek tanulmányútra egy bizottságot, „mely »egy műegyetemi intézetnek helyéről, épületéről kimerítő véleményt adjon«”²³.

Steindl Imre, a későbbi Országház építésze egyszerre kapta meg a Múzeum körútra szóló megbízást a Műegyetem és az addig ott lévő Állatorvosi egyetem új épületeinek megtervezésére. A két műegyetemi épület, a Főépület és a pavilon terveit 1880 márciusában nyújtotta be, a munkálatok augusztusban kezdődtek, a kivitelező Kauser János építőmester volt. Az építkezés ellenőrzésére héttagú bizottság jött létre, melynek vezetője Szász Károly miniszteri tanácsos volt, az építési ellenőr szintén műegyetemi tanár, Ney Béla. Felmerült az ötlet, hogy a forgalom optimalizálása érdekében a Fűvészkert és a Kunewalder-telek között a körutat és az Eszterházy utcát (ma Puskin utca) összekötő utcát nyitnak, de ezt a heves tiltakozások²⁴ hatására elvetették.

A műegyetemi épületeken alkalmazott téglahomlokzatnak hosszú előzménye van, Steindl Imre épületein pályafutása legele-

²¹ A Királyi Tudományegyetem Mérnöki Intézete 1782-ben alakult meg, majd 1850-ben egyesült az 1844-ben létrejött Ipartanodával, innentől politechnikumként működött.

²² Az intézmény az 1871/72-es tanévben 11 500 forint bérleti díjat fizetett, ezen felül 21 582 forintot a kibérelt helyiségek átalakítására és berendezésére. A hallgatók száma az 1867/68-as és az 1870/71-es tanévek között 60%-kal nőtt. (JÁMBOR: A Királyi... 24., 27. o.)

²³ Vasárnapi Ujság. 1883, 761. o.

²⁴ Szentpétery Imre a Bölcsészettudományi Kar történetének írója egyenesen „veszedelmként” emlegeti az ötletet. (SZENTPÉTERY: A Bölcsészettudományi... 546. o.)

jétől jelen van a látszótéglá-architektúra,²⁵ Sisa József, az építész monográfusa ezt munkássága sajátosságának tartja.²⁶ Tehetségét a különböző színű téglák komponálásában fényesen bizonyította az Új Városháza homlokzatán (1870–1875).

Steindl, rövid polytechnikumi képzés után magyarországi felsőfokú építészképzés hiányában kortársaihoz és nagy elődeihez hasonlóan Bécsben tanult a Képzőművészeti Akadémián. Két évre egy segédtanári állás betöltésére visszatért a budai Polytechnikumba,²⁷ ezen évek alatt kitanulta a kőművesmesterséget is. Mindezeket követően még hat évig tanul Bécsben, színtudiumokat végzett,²⁸ Rudolf Eitelbergnél hallgatott építészettörténetet, a legnagyobb hatást azonban Friedrich Schmidt, a gótika híres professzora gyakorolta a munkásságára.²⁹ Steindl épületeinek tervezésénél mindig a neogótikát részesítette előnyben,³⁰ de az állami építkezéseknél erről sokszor le kellett mondania a neoreneszánsz javára.³¹ A középkori építészet formakincsének ismeretét nem csak a bécsi egyetemi évek alatt, hanem később, műegyetemi tanárként a hallgatóival végzett középkori emlékek feltárásai során is gyarapította.

Nyers téglaburkolatot eleinte csak a gótikus formanyelvű épületein alkalmazott, később, eltérve a korabeli gyakorlattól, a reneszánsz architektúrákat is ebből formázta meg. A korban vonatlan téglahomlokzattal sokáig csak hasznossági és ipari épü-

²⁵ Legkorábbi látszótéglát alkalmazó terve egy sírkápolnához készült, amelyet kőburkolattal is elkészített (1860).

²⁶ SISA: Steindl... 28. o.

²⁷ 1868-tól Szkalnitzky Antal helyettesíti, 1870-től rendes tanára a Műegyetemnek.

²⁸ Hajós György ezen élménynek tulajdonítja Steindl homlokzatainak színességét pl. a Műegyetem főépületének téglarchitektúráján. (HAJÓS GYÖRGY: Építészek, mérnökök, építők. Bp., 2011, 143. o., Építésügyi Tájékoztatói Központ Kft.) Róth Miksa viszont ezt írja munkatársáról: „Steindl az ő színszeretetét, a színekért való rajongását a szülői házból hozta magával. Atyjának, a kiváló ötvösnek műhelyében fogta őt meg a színes ékkövek és zománcok varázsa, mely azután egész életére volt kihatással.” (RÓTH MIKSA: Egy üvegfestőművész az üvegfestészetéről. Bp., 1942, 39. o., Xénia Könyvkiadó)

²⁹ Ezzel a hatással részletesen Sisa József foglalkozik monográfiájában.

³⁰ „Ebben a stílusformában érezte magát igazán otthon, ha csak tehetett, ilyen épületet tervezett, illetve megpróbálta rávenni megbízóit ilyen épületek megvalósítására.” (SISA: Steindl... 24. o.)

³¹ A Műegyetemhez készített terveit a legelső pályázattól kezdve olasz neoreneszánsz stílusban tervezte.

letek készültek, de Steindl átlépte ezt a fajta ikonográfiát, olyan magas rangú épületekhez is készített ilyen terveket, mint a berlini Reichstag vagy az Országház.³² Az építész vonzódását a látszóteglaburkolathoz Sisa egyrészt az észak-német téglagótika hagyományának magyarországi érvényesülésével,³³ másrészt az anyag és a szerkezet őszinte bemutatásának igényével magyarázza.³⁴

Steindl nem csak a nyers téglafal, de a terrakotta alkalmazásában is elől járt. A két anyag harmóniája a kortársakat és a következő generációt is meghihlette.³⁵ Épületeinek első kerámiadíszei Marchenke Vilmos műhelyében készültek,³⁶ de a Műegyetem épületszobrászati elemei már egy új, történelmi találkozás gyümölcsei. Steindl Imre és Zsolnay Vilmos az 1870-es években ismerkedtek meg egymással, az építész 1871-ben Ney Bélával hivatalos tanulmányi út keretében is meglátogatta az akkor még főként edénygyártással foglalkozó Zsolnay-gyárat. A keramikus Steindl biztatására kezdett a terrakotta anyagokkal való kísérletezésbe.³⁷ A pirogránit – ez a könnyen alakítható, mégis fagyálló épületdekorációs anyag – először Steindl-massza néven, kifejezetten a Műegyetem Múzeum körüli épületeire lett kifejlesztve.³⁸ Vízzy László szerint a historizáló épületeken lévő, Klein Armin által tervezett kerámiadíszítés a reneszánsz szellemű velencei márvány architektúra metamorfózisa.³⁹ Az elkészült Főépület (és a pavilon) homlokzatának színpompás díszével indult a Zsolnay-majolika világhódító útjára.⁴⁰ Megható a ma is fennálló gyár érdemeinek és eredményeinek tudatában Ney Béla 1881-es szavait olvasni: „Ha e gyárat [...] ezen alkalom [...] által sikerülni fog az építési iparnak

³² Az elkészült Országház udvari homlokzatait is színes téglaburkolja.

³³ Steindl ezt legnagyobb valószínűséggel a bécsi Akadémián ismerhette meg, mert nem sokat utazott élete folyamán.

³⁴ SISA: Steindl... 29. o.

³⁵ Pecz Samu, Lechner Ödön, Lajtha Béla formanyelvének legmeghatározóbb elemei a téglaburkolás és a kerámia.

³⁶ Ezeket láthatjuk az Új Városházán is.

³⁷ VÍZZY: Zsolnay... 239. o.

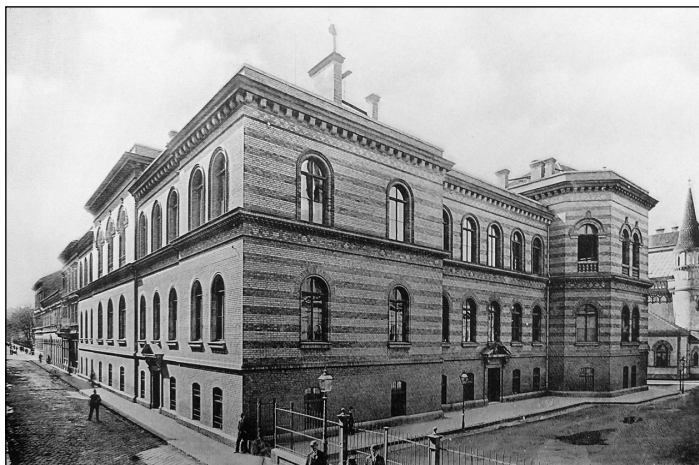
³⁸ HAJÓS: Építészek... 144. o.

³⁹ VÍZZY: Zsolnay... 239. o.

⁴⁰ A Zsolnay-gyárnak ezt megelőzően két nagyszabású megbízása volt épületkerámia készítésére, a Szkalnitzky Antal-féle Fechtig-ház (1875) és az Ybl Miklós által tervezett Várkertbazár (1872-1879).

is megnyerni, az igazán nagyszabású működés terére vezetni, ez által – bizony állíthatjuk – a műiparnak újból egy hálás ágazata lesz hazánkban meghonosítható úgy, hogy hasonló termékekért sem leszünk többé kénytelenek a külföldre fordulni [...]”⁴¹

A Műegyetem építkezése az Eszterházy utcai részen lévő kis épületek bontásával kezdődött, Steindl „a tervezés során az épület minden részének egységére törekedett”.⁴² A pavilon bokré-taünnepén, amelyet 1881 júniusában tartanak Trefort Ágoston, Wéber Antal és Hauszmann Alajos is jelen volt, a közszerepléstől elzárkózó Steindl azonban nem jelent meg. A kész épületek ünnepélyes megnyitására 1882. november 25-én került sor.⁴³ A pavilonban kaptak helyet a vegytani és a fizikai szakosztály tantermei, laboratóriumai és gyűjteményei. 1884-ben maga a király is tiszteletét tette az új Főépületben, a fogadási ünnepségen elmondta, reméli, hogy „a műegyetemi ifjúság előmenetele a díszes épületnek és fényes berendezésnek megfelelő lesz”.⁴⁴ (1. kép)

1. kép

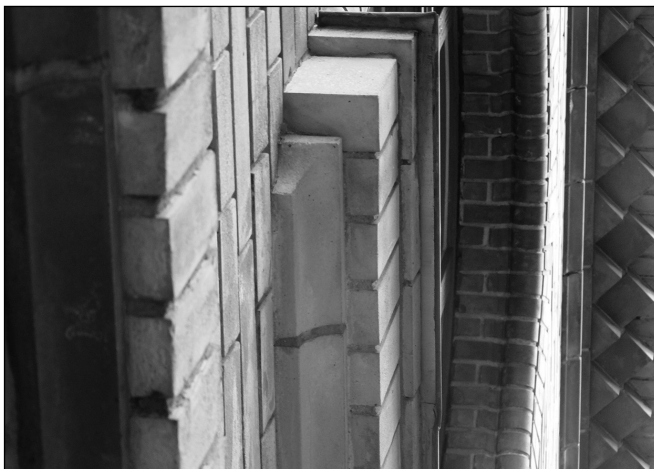
⁴¹ NEY: A József-Műegyetem... 237. o.

⁴² HAJÓS: Építészek... 144. o.

⁴³ Az építési költség 800 000 forint volt, emellett a berendezés 80 000 forintba került. A pavilon épület beépített területe 1413 m².

⁴⁴ Beszédek, melyek a kir. József-műegyetemen az 1884/5-ki tanév megnyitásakor MDCCCLXXXIV. évi szeptember hó XIV-én tartattak. Bp., 1884., 8. o., Athenaeum.

Noha Steindl a két műegyetemi épületre egyszerre kapott megbízást a tervezésük is párhuzamosan folyt, a kivitelezés gyakorlati szempontjából nem elhanyagolható tény, hogy a Trefort-kert legelső látszótéglá burkolatú épülete az Eszterházy utcai pavilon volt. A Főépület építkezése 1881 tavaszán kezdődött, ezt követte Wéber Antal Állat- és Ásványtani majd Természettani Intézete (1883–1885), Hauszmann Alajos „kis Műegyeteme” (1891–1892), végül Pecz Samu Gólyavára (1897).

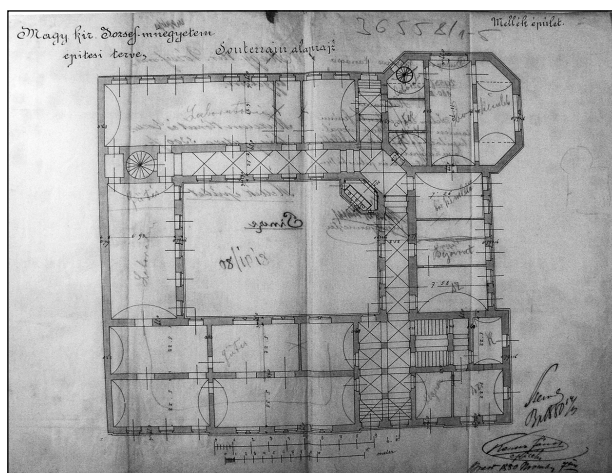
2. kép

A pavilon a Puskin utcában zárt soros beépítéssel kapcsolódik a bal oldalán lévő épülethez, míg a jobb oldalán kovácsoltvas kerítés és kapu helyezkedik el. Egyudvaros piros és sárga iszapolt,⁴⁵ szárazon sajtolt⁴⁶ téglákkal burkolt tömbje majdnem négyzet alaprajzú, de a Trefort-kert belseje felé eső sarka bástyaszerű rizalittal hangsúlyozott. (2. kép) A Főépület olasz neoreneszánsz homlokzatá-

⁴⁵ Az iszapolás folyamatának célja, hogy az agyagból eltávolítsák a nagyobb mészkő és kavicsdarabokat, amik az égetés folyamán megrepesztenék a téglákat. Ez az eljárás igen költséges volt, csak finomabb téglák gyártására használták.

⁴⁶ Ennek lényege, hogy az agyagot szárazon, pontosabban minimális nedvességtartalommal sajtolják, hogy a téglá csak erős nyomás hatására álljon össze. Előnye, hogy az így készült téglák sokkal keményebbek, ellenállóbbak, alakja szabályosabb, széle éles marad, nem mállik le, száradási ideje pedig jóval rövidebb.

nak egyszerűsített, funkcionálisabb változatát találjuk itt. A lábazat, a koronázópárkány és a ballusztrádok köelemeit budakalászi (fehér) és süttői (vörös) mészkőből faragták. Az ablakok formája és keretezése a Főépületre rímelve emeletenként különbözik, mindegyik félköríves záródású, idomtégglából rakott szegéllyel. A földszint ablakai a többinél kisebbek, egyszerű sugaras keretezésük van, párkányuk maga a kőlábazat. Az alagsor és az első emelet ablakai méretben megegyeznek, keretezésük is nagyon hasonló, utóbbiaké profilosabb. A kiugró sarokrész és az utcai homlokzat középrizalitjának első emeleti francia ablakait a nyílás közepéig érő kőballusztrád, szemöldökeiket Zsolnay-kerámia díszíti. A kerámiadíszek eredeti, Klein Ármin által rajzolt tervei a Zsolnay gyár 2. számú fazonkönyvének 556. oldalán találhatóak.⁴⁷

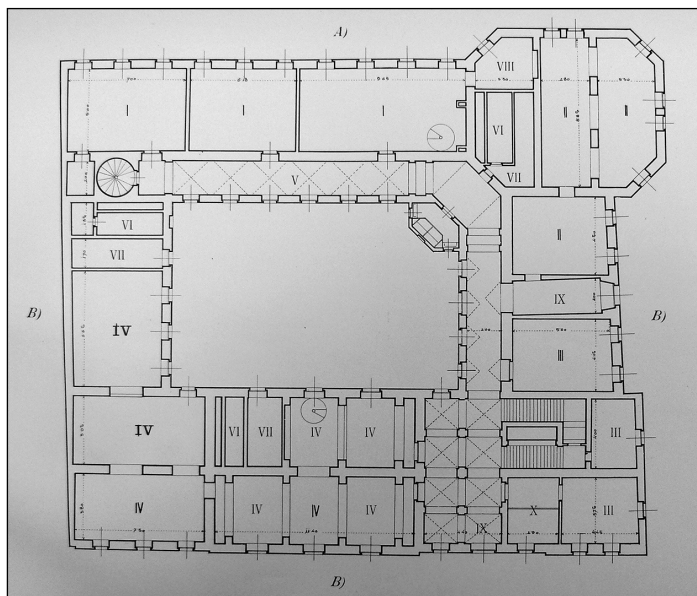
3. kép

A meglehetősen hangsúlytalan, alagsorba nyíló főbejárat az épület északi homlokzatának közepén helyezkedik el, fölötte konzolokkal alátámasztott nyitott timpanon volt, ennek mezőjé-

⁴⁷ A gyárban 19 Terrakotta könyvben tartották számon az épületkerámiákat. (MATTYASOVSZKY ZSOLNAY TAMÁS, DR. VÉCSEY ESTHER, VÍZY LÁSZLÓ: Zsolnay épületkerámiák Budapest. Bp., 2005, 62. o., Nemzeti Tankönyvkiadó)
A gyárban 19 Terrakotta könyvben tartották számon az épületkerámiákat. (MATTYASOVSZKY ZSOLNAY TAMÁS, DR. VÉCSEY ESTHER, VÍZY LÁSZLÓ: Zsolnay épületkerámiák Budapest. Bp., 2005, 62. o., Nemzeti Tankönyvkiadó)

ben leveles kerámia indák fogtak közre egy címerpajzsot (ennek mára nyoma veszett). Ugyanígy bejárata nyílik az épületnek a Puskin utca felől (ma szintén címer híján van). Az eredeti Steindl által készített 1880-as terveket (3. kép) és a magyarországi egyetemekről 1900-ban és 1908-ban készített albumban található alaprajzot (4. kép) összevetve két markáns különbség figyelhető meg. Az eredeti terven a Puskin utcáról az alagsorba két kapu nyílik, amelyekből lépcsősor vezet az épületbe, vagyis Steindl minden valószínűség szerint ide szánta a főbejáratot. Nem tudni, végül miért került a másik oldalra és lett ennyire hangsúlytalan.

Valószínűleg a szűk folyosók miatt Steindl a kétkaros ballusztrádós főlépcsőn kívül több, másik lépcsőt is beillesztett az épületbe. Egy nagyobb csigalépcső a főlépcsőházzal átellenes sarokban teszi lehetővé a közlekedést a három szint között. Az eredeti 1880-as terveken ezen kívül csak egy csigalépcső van, ez az alagsorban lévő ventilátor helyiségét és a nagyelőadót köti össze. Az említett albumban szereplő, tehát a már meglévő épületről készült alaprajzon azonban ez már nem szerepel, új lép-

4. kép

csők viszont annál inkább. A nagyon kívül vezet egy-egy kisebb csigalépcső az első emeleti előkészítő szobából és a kiselőadóból az alagsorba, egy pedig a földszinti kerámia gyűjteményből az első emeletibe.

A keskeny kőlabazat fölött lévő, a földszinten monokróm vörös, a felsőbb emeleteken sávosan rakott kétszínű téglalburkolat a Főépület virtuóz téglamintázatának redukált változata. Az övpárkányok is téglából készültek, a főpárkány farkasfogas illesztésben rakott idomtéglaórából áll, a koronázó párkányt Steindl kisméretű, egymást sűrűn követő kőkonzolokkal egészítette ki. A kiugró koronázó párkány mögött a földem jóval hátrébb emelkedett fel, az utcáról az épület a reneszánsz „stylnek” megfelelően lapos tetejűnek hatott.

5. kép

A pavilon eredetileg a Műegyetem Fizikai Intézetének épült, megépülésével egyszerre, itt jött létre az első Borászati Tanszék Magyarországon, 1907-től az Élettani Intézetből kiszorult Vegytani Intézet is kapott itt termeket. A bölcsészeti tanszék előtt voltak itt helyiségei többek között az Üvegtechnikai, a Kísérleti Fizikai, a Fizikai Kémiai, a Kolloidkémiai, a Kémiai

Technológiai és a Radiológiai Intézetnek. A Tudományegyetem bölcsészka 1909 decemberében költözött be a Műegyetem főépületébe, de a pavilont már 1903-ban a tulajdonába vehette.⁴⁸ A Műegyetem azonban egy örökséget magával vitt a Múzeum körúti épületből, a téglarchitektúrát. Czigler Győző eredetileg magas kupolával koronázott kémiai épületén („Ch”) a téglaburkolat még a gazdag kőtagozatok mögé simult. Hauszmann Alajos új főépületén a Dunára néző büszke középrizalit kőburkolatot kapott, de az oldalszárnyakat és a hátsó frontot téglaborítja. Pecz Samu a könyvtárral, a Sóhajok hídjával és a műhelyépületekkel erősítette a Műegyetem téglahagyományának fundamentumát. A Budapesti Műszaki Egyetem modern épületei máig folytatják a téglarchitektúra tendenciáját („R”, „Z”, „I”, „Q” épületek).

A Puskin utcai pavilon első jelentősebb, a Középülettervezési Vállalat által végzett átalakítására 1953-ban került sor, egy emelettel bővítették az épületet. (5. kép) A korabeli épületátalakításokhoz képest szokatlan figyelmességről tesz tanúságot az építész munkája.⁴⁹ „Az emeletréépítéssel kapcsolatos homlokzatokon igyekeztünk az eredeti jelleget megtartani és az építész kiképzést folytatni, hogy harmonikus és egyöntetű homlokzati képet kapjon” – áll az átépítés dokumentációjában.⁵⁰ Az építész azt az utasítást kapta, hogy a ráépítés homlokzatának burkolásához szükséges téglákat az udvar felé néző falakról bontsa le. Szerencsére a külső burkolat vizsgálatának eredményeképpen kiderült, hogy nem egyszerűen felületi burkoló téglákról, hanem a falakkal kötésben egybeépített egész téglákról van szó. Az építész ragaszkodott az eredeti szintéglákkal való fedéshez, amihez végül a régi Képviselőház (jelenleg Olasz Kultúrintézet) és a Gólyavár között lévő, szintén Steindl által tervezett kazánház lebontása folytán jutottak, az így nyert téglá

⁴⁸ HEINRICH GUSZTÁV: Beszámoló az 1903/1904. tanévről. In. A kir. József-műegyetem 1903/4. tanévének megnyitásakor MDCCCCIII. szeptember hó 16-án tartott beszédek. Bp., 1904, 97. o., Pesti Lloyd-Társulat.

⁴⁹ A Budapest Főváros Levéltárában található tervrajzokon a tervező neve alig olvasható, v. sz. Tóth.

⁵⁰ A Középülettervezési Vállalat által végzett átalakítás dokumentációja. Budapest Főváros Levéltára – Tervtár. törzssz.: 23.220., 1953. január. 20., 2.o.

elegendő volt a Puskin utcai homlokzatra és a sarokrész első emeletére. A sarokrízalit koronázópárkányát felemelték, avatatlan szemnek az épület nem árul el változást.

A Trefort-kert tíz épülete közül hat a magyarországi historizmus téглаépítészetének egy-egy remekbe szabott példája. A kertbe lépve a látogató gyönyörködhet a különböző színű és elrendezésű téglafelületek izgalmas textúrájában. Az elmúlt évek felújítási munkáinak köszönhetően a téglák újra régi színükben pompáznak. Steindl, Wéber, Hauszmann és Pecz Samu homlokzatát ugyanaz az egyszerű anyag, az égetett agyagtégla formálta. Ez a szemet gyönyörködtető egységet alkotó változatosság teremti meg az Bölcsészettudományi Kar kampuszának egyedülálló építészeti karakterét.

Irodalom

A királyi magyar egyetemek épületei 1. és 2. köt. Bp., 1900; 1908, Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. minister.

A Középülettervezési Vállalat által végzett átalakítás dokumentációja. törzssz.: 23.220., 1953. január. 20. Budapest Főváros Levéltára – Tervtár.

AUGUSTLICH IMRE: Két kép Vas megyéből. *Vasárnapi Ujság*. 1876, 38. o.

Beszédek, melyek a kir. József-műegyetemen az 1884/5-ki tanév megnyitásakor mdccclxxxiv. évi szeptember hó xiv-én tartattak. Bp., 1884. Athenaeum.

BOJÁR IVÁN ANDRÁS ÉS MÁSOK: *Téglaépítészet Magyarországon II.* Bp., 2003, Octogon.

BOJÁR IVÁN ANDRÁS ÉS MÁSOK: *Téglaépítészet Magyarországon I.* Bp., 2002, Octogon.

Építésügyi Szemle. 1894, 3–6. o.

HAJÓS GYÖRGY: *Építészek, mérnökök, építők.* Bp., 2011, Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft.

HEINRICH GUSZTÁV: *Beszámoló az 1903/1904. tanévéről.* In: *A kir. József-műegyetem 1903/4. tanévének megnyitásakor MDCCCIII. szeptember hó 16-án tartott beszédek.* Bp., 1904, Pesti Lloyd-Társulat.

JÁMBOR GYULA: *A Királyi József-Műegyetem.* Bp., 1896.

Magyar Építőművészet. 1985. 1. sz.

MARÓTYZ KATALIN: *Wéber Antal építésze a magyar historizmusban.* Bp., 2009, Terc.

MATTYASOVSKY ZSOLNAY TAMÁS, DR. VÉCSEY ESTHER, VÍZY LÁSZLÓ: *Zsolnay épületkerámiák Budapesten.* Bp., 2005, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- NEY BÉLA: A József-Műegyetem építkezése és a Zsolnay-gyár. Építő Ipar. 1881, 237. o.
- NEY BÉLA: A Magyar Királyi József-műegyetem Budapesten. Építő Ipar. 1882, 295–296.; 303–304. o.
- PAPP JÓZSEF: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen*. Bp., 1982, ELTE Eötvös Kiadó.
- RÓTH MIKSA: *Egy üvegfestőművész az üvegfestészetéről*. Bp., 1942, Xénia Könyvkiadó.
- SISA JÓZSEF: *Steindl Imre*. Bp., 2005, Holnap Kiadó.
- SZABADVÁRY FERENC DR.: A kiegyezéstől a Monarchia bukásáig 1868–1918. In. Dr. Héberger Károly (szerk.): *A Műegyetem története*. Bp., 1979. BME.
- SZENTPÉTERY IMRE: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Bp., 1935.
- SZÖGI LÁSZLÓ: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben 1635–2002*. Bp., 2003, ELTE Eötvös Kiadó.
- Vasárnapi Ujság*. 1883, 761–762.; 777–778. o.
- VÍZY LÁSZLÓ: Zsolnay építészeti kerámia mesterei 14. Steindl Imre (1839–1902) építész munkássága. *Magyar Építőipar*. 2009, 6. sz. 239–241. o.
- ZÁDOR ANNA: *Építészeti szakszótár*. Bp., 1984, Corvina Kiadó Vállalat.
- ZELOVICH KORNÉL: *A Magyar Királyi József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Bp., 1922, Pátria.

ABSTRACT

In this essay we study the history and architecture of building 'F' at the campus of the Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University. We also try to provide a boarder view on buildings of higher education which were built in the period of the Hungarian historicism. Brick architecture is mentioned here as a context of my subject as well.

The building stands on the eastern area of the campus, facing Puskin Street, located in the 8th district of Budapest. It was designed by Imre Steindl (architect of the Hungarian Parliament) in 1880. It used to be an side building (pavillon) of the University of Technology operating formerly here.. Although building 'F' was used by three different universities none had any architectural reference of it. The only architectural documentation I have found was in the Budapest City Archives. An album about Hungarian universities (published in 1908) with photos, detailed

ground plans, lists of the rooms, sections, and plans of the facades turned to be out a very rich source as well. Some relevant information can also be found in the articles about the buildings of the universities (Technical University, Faculty of Humanities) or in the monographies about the architect. The articles of the contemporary journals are also significant sources.

Keywords: history of architecture, brick architecture, historicism, buildings for the higher education, Eötvös Loránd University the Faculty of Humanities, Imre Steindl, protection cultural heritage

KISS ESZTER

Siklós város fejlődésének és településszerkezetének vizsgálata

Konzulens: Körmeny Imre

Absztrakt

Dolgozatomban azon vizsgálati lehetőségek bemutatására törekedtem, amelyek segítségével egy település szerkezetének kialakulása, az ezt meghatározó adottságok és lehetőségek feltárhatók, megismerhetők, továbbá az ezekből nyert ismeretek segítséget nyújthatnak a távlati településfejlesztéshez. Céлом volt mindezt egy értékes, ám talán kevésbé ismert dél-baranyai település példáján végigvezetni. Siklós barátságos, vendégváró történelmi városunk, mely máig őrzi kisváros jellegét, ami hosszú évszázadok alatt jött létre és maradt fenn épületeiben, utca- és térhálózatában, társadalmi, gazdasági szerkezetében, kulturális örökségében. Településszerkezetéből és épületeiből a megfelelő módszerekkel kiolvasható a múltja, amit megismerve megérthető jelene és meghatározható jövője is. Kutatásomat korábban megjelent tanulmányok, történeti összefoglaló művek, történeti térképek, korai leírások és ábrázolások, légifotók, talajmechanikai szakvélemények, valamint a hatályos szabályozási tervek alapján végeztem.

Kulcsszavak: Siklós, településtörténet, településtervezés, településszerkezet, környezeti adottságok, talajmechanika

Bevezetés

Egy település életének velejárója területének növekedése, a településszerkezet folyamatos változása, átalakulása. A településtervezés során fontos megismerni e rendszer kialakulásának okait, hogy ezen ismeretek is hozzájárulhassanak a jövőbeni szabályozások során a jelenlegi szerkezet fejlesztéséhez, a meglévő értékeket megőrző változtatásához, valamint új értékeket terem-

tó bővítéséhez. Tanulmányomban egyik dél-baranyai történelmi kisvárosunk, Siklós településszerkezetének változását, történelmi fejlődését, valamint az ezt meghatározó legfontosabb földrajzi, természeti tényezőket kutattam.

A következetes fejlesztési célkitűzések meghatározása, a különböző programok tervezése és megvalósítása lényeges része a települések igazgatásának, irányításának. Minden egyes beavatkozás hatással van az adott település lakosainak életkörülményeire, mindennapjaira és jövőbeni lehetőségeire egyaránt, a fizikai környezet pedig jelentős mértékben meghatározza a városi társadalom összetételét, felépítését, hangulatát. A fejlesztési döntések tehát nagy felelősséggel járnak, megfelelő megalapozásuk így különösen fontos. A településtervező kiemelkedő szerepet játszik ebben a folyamatban. Munkája a társadalom jelene és jövője szempontjából egyaránt felelősségteljes, hiszen előzetesen ismeretein alapuló tervei, javaslatai nagyban meghatározzák az adott településen lakók jövőjét. Dolgozatomban olyan vizsgálati módszerek bemutatására törekedtem, amelyek a településtervezés összetett folyamata során segítenek megismerni a település múltját, megérteni jelenét, valamint meghatározni távlati fejlesztési lehetőségeit.

A VIZSGÁLAT CÉLKITŰZÉSE ÉS MÓDSZEREI

A dolgozat célja bemutatni a siklói településszerkezet kialakulásának főbb állomásait, feltárva a múltbeli változásokat, és a jövőbeli fejlődési lehetőségeket meghatározó tényezőket.

A vizsgálódás a földrajzi elhelyezkedés és természeti környezet meghatározásával indult, annak okait kutatva, hogy őseink miért éppen ezt a helyet választották a letelepedésre, majd később a várépítésre. Ehhez korábban megjelent tanulmányok, légifotók és talajmechanikai szakvélemények elemzése nyújtott segítséget. A továbbiakban a történeti múlt feltárása, és ennek tükrében az utca- és térrendszerek elemzése volt a célom, amit elsősorban katonai felmérések és korai ábrázolások alapján, valamint a már megjelent történeti összefoglaló művekre alapozva végeztem el. Itt említendő meg, hogy bár a történeti leírásokban elkerülhetetlenül szó esik a településszerkezet alakulásáról, arról önálló leíró művet nem találtam, így ez a dolgozat ennek

rövid áttekintésévé, összefoglalásává, valamint részletesebb kutatásának alapjává válhat. A kutatás során vizsgáltam a különböző települési rétegek egymásra rakódását, ezek nyomainak mai fellelhetőségét, továbbá a megmaradt építészeti örökség településen belüli elhelyezkedését, talajmechanikai fúrások, régészeti lelőhelyek, műemlékek és egyéb védett épületek adatainak felhasználásával.

SIKLÓS ELHELYEZKEDÉSE ÉS A TELEPÜLÉS KIALAKULÁSÁRA, ALAPRAJZI FEJLŐDÉSÉRE HATÓ KÖRNYEZETI TÉNYEZŐK

Siklós dél-dunántúli kisváros, a Siklósi kistérség központja, Péctől való távolsága (légvonalban) körülbelül 35 km, míg a Dráva folyótól – és így a magyar-horvát határtól – mintegy 15 km-re található. 1977-től viseli a városi rangot. Népsége a 2010-es adatok alapján 9700 fő, területe 51 km²,¹ népsűrűsége 190 fő/km².

A város a Villányi hegység déli előterében, a Tenkes hegy lábánál, lösszel borított pleisztocén hegylábi fennsík és a Dráva hollócén árterének határán fekszik, 92-132 m tengerszint feletti magasságon.² Telepítő tényezőkként a terület kedvező domborzati, klimatikus és vízrajzi viszonyait, gazdag vadállományát, majd a tatárjárás után egyre fontosabbá váló, harcászati és védelmi szempontból kedvező adottságait említhetjük. A település magvat képező vár a hegység déli előteréből 35-40 m-rel kiemelkedő mezozoos mészkőrögön („sasbércen”) épült fel a XIII. században. A Várhegynek a Dráva felé eső oldala 30-40 %-os meredekségű, jól védhető, azonban a hegylábi lejtő felé kevésbé meredek, így alkalmas a letelepedésre és a település későbbi terjeszkedésére. A Várhegy déli oldalán meleg vizű forrás tör fel, ami a Villányi-hegység előterében húzódó „termál-vonal” tagja,³ évszázadok óta használják ivásra, fürdésre, léte már az ókori telepek létrejöttében is szerepet játszott.

¹ VÁTI NONPROFIT KFT: *Dél-Dunántúli régió/Baranya megye/Siklósi kistérség/Siklós. Települési helyzetkép*

² GYENIZSE PÉTER-LOVÁSZ GYÖRGY: A természeti környezettípusok és a települési alaprajz kapcsolata Baranya megye déli részén. *Földrajzi Értesítő* 1996. XLV. évf. 3-4. füzet. 198. o.

³ GYENIZSE PÉTER: *A természeti adottságok hatása a délkelet-dunántúli települések fejlődésére*. Intézet. Pécs, 2010, PTE-TTK Földrajzi Intézet. 198. o.

Az említett telepítő tényezők látszólag már önmagukban is egyértelműsítik a település mai helyének kialakulását, ezt és a későbbi terjeszkedési lehetőségeket azonban leginkább a földtani viszonyok, valamint a talajvizek felszínhez való közelsége határozta meg és határozza meg ma is. A továbbiakban ezek kerülnek rövid bemutatásra.

FÖLDTANI VISZONYOK

Rétegtani szempontból a területen előforduló legjellemzőbb kőzetrétegek a dolomitok és a mészkövek, ez utóbbiakra több bánya is települt a történelem folyamán. A hegylábi területek felé fokozatosan vastagszanak a fiatalabb, laza fedőüledékek, amelyek közül a legfontosabb a pleisztocén korú lösz jelenléte egészen a Dráva egykori árteréig. Geotechnikai megnevezéskor ezt a réteget többnyire iszapos homoklisztnek vagy homoklisztes iszapnak említik.⁴ Egykor az egész Villányi-hegységet boríthatta, később az erózió hatására a gerinc környezetéből jelentős mértékben lepusztult. Mivel közismerten jó termőtalajnak számít, elterjedését Siklós környékén jól mutatják a szőlőművelésbe bevont területek.

A lösz, löszvályog előfordulásának legdélebbi határa a 95 m-es szintvonal. Siklós belterületi részein ezek a rétegek a vizsgált fúrások és feltárások alapján többnyire homokos, homoklisztes és agyagos iszap formájában jelennek meg, helyenként lejtőtörmelek közbeékelődésével.⁵ A történelmi városmag területén antropogén feltöltéstalajjal található – ezekről a dolgozat következő alfejezetében részletesen szó esik.

A városközponttól délre fekvő területeken már a Dráva folyó által lerakott fiatal hordaléktalajokkal találkozunk. Leginkább a kavicsos homok, homok, homokliszt, néhol iszap és sovány agyag jellemző. A hordalékos rétegsorozat a várostól távolodva és a Drávához közelítve folyamatosan vastagodik. Ezek a talajok gyenge teherbírásúak, magas víztartalmúak, nem fagyállóak, így az építkezés ezeken a területeken nem javasolt.⁶ Mivel

⁴ Dr. Balázs Ferenc geotechnikai szakmérnök szíves közlése nyomán.

⁵ Dr. Balázs Ferenc szíves közlése és a rendelkezésemre bocsátott fúrászelvények tanulmányozása nyomán.

⁶ Dr. Balázs Ferenc közlése nyomán.

a város a történelem során mindig alkalmazkodott a természeti adottságokhoz, így az egykori ártér felé nem jellemző a területi növekedés.

A földtani adottságok a növekedés irányának korlátozása mellett a már meglévő épületállományra is veszélyeket jelenthetnek. A mészkőfelszínekre jellemző barlangok, valamint a löszbe, löszvályogba mélyített pincék a város számos pontján, elsősorban a Várhegy környezetében és a szőlőterületeken jelenthetnek előre nem látható veszélyforrást. A löszpartok leválása, megcsúszása a hegyoldalakon elsősorban a 130 mBf. szintnél magasabb területeken jellemző, így itt lakóterületek kialakítása, nagy külterületi telkek feldarabolása és belterületbe vonása nem ajánlott.⁷ A Várhegy környékén, a vár alatti falak teherviselő talajainak geológiai tulajdonságai, és az azokat károsan befolyásoló mesterséges beavatkozások okoznak omlás formájában felszínmozgásokat. Ez a probléma legfőképpen a Várhegy meredekebb, déli oldalán, a Várajla utcában tapasztalható, ahol az egykori Cigányváros házai szinte magára a várfalra tapadva épültek.

AZ ANTROPOGÉN FELTÖLTÉSEK VIZSGÁLATA

TALAJMECHANIKAI FŰRÁSOK EREDMÉNYEINEK FELHASZNÁLÁSÁVAL

Siklós belterületén a természetes keletkezésű löszös felszín többnyire erősen bolygatott, jelentősebb (helyenként 1-5 m) vastagságú antropogén feltöltés fedi. A nagy vastagság oka az egykori agyagnyerő gödrök, árkok, pincék feltöltéséből származik.⁸ Ezen antropogén feltöltésekre általában elmondható, hogy textúrájukban erősen inhomogének, gyakran nagyon magas, az 50 %-ot is meghaladó a mesterséges vázanyag (murva-, kavics- vagy téglatorrmelék) részaránya.⁹ Összetételük és helyenkénti kivastagodásuk miatt nem jelentenek megbízható alapozási lehetőségeket. Siklós területén a Balázs Mérnök Iroda Bt. végzett talajmechanikai vizsgálatokat 2002 és 2009 között.¹⁰ Az általam vizsgált talajmechanikai szakvélemények a város különböző,

⁷ Dr. Balázs Ferenc közlése nyomán.

⁸ Dr. Balázs Ferenc közlése nyomán.

⁹ GÉCZI RÓBERT: *Városi talajok*. 2007.

¹⁰ A fúrásszelvényeket is tartalmazó általános talajmechanikai szakvéleményeket Dr. Balázs Ferenc bocsátotta rendelkezésemre.

más-más történelmi múlttal rendelkező területein található telkeken készültek. Elemzésük alapján megállapítható, hogy emberi tevékenység hatására létrejött felszíni feltöltéstalajjal Siklós belterületének jelentős részén találkozhatunk, a feltöltés vastagsága pedig összefüggésbe hozható a történelmi múlttal. A vizsgált helyszínek: a várfalon belül található Batthyány Kázmér u. 3., a középkori város területén álló Kálvin utca 31., az ún. palánkon kívüli, de még a történelmi belvároson belül található Felszabadulás út 26. és a már a XX. századi újszerű, telepes beépítés által meghatározott területen fekvő Gyúdi út 8.

A Batthyány K. u. 3. szám a római katolikus plébániahivatal épülete. A telek a település elsőként kialakult utcáinak egyikében található, tehát már megközelítőleg a XV. századtól lakott, és őrzi ősi formáját. A talajfúrás kimutatta, hogy -1,8 méterig laza, antropogén eredetű, sötétbarna téglatörmelékes agyagos iszap alkotja a talajt, amely alatt közepesen tömör sötétbarna, sovány agyag, alatta pedig -5,2 méterig világosbarna, homoklisztes iszap, tehát pleisztocén eredetű lösz található. A Kálvin u. 31-es számú épülethez tartozó ingatlan a középkori-kora újkori város keleti szélén, az egykori palánkon belül állt. Itt a fúrások 1,1-1,7 méter mélységben mutattak ki barna (feketepikkelyes, téгла- és kőszemcsés) homokos iszap feltöltést, ami alatt – felülről lefelé haladva – 0,8-2,2 m vastagságban szürkésbarna, homoklisztes iszap, 0,4-1,0 m vastagon barna, agyagos iszap, majd 0,4-1,0 m vastagságban vörösbarna iszap réteg található. A legfelső, antropogén eredetű, alapozásra alkalmatlan talajréteg a környéken több épületben is károsodást okozott. A sérülések egyetlenlen épületsüllyedésre utalnak, aminek oka egyrészt a talaj nedvességtartalmában, másrészt a rétegek inhomogenitásában keresendő.¹¹

A Felszabadulás út 26-os számú saroktelken áll a századforduló Siklósának egyik legimpozánsabb épülete, az egykori Kölcsönös Segélyező Egylet székháza. A telken végzett fúrások jelentős vastagságú antropogén feltöltés nyomát mutatják. A három fúrás három különböző típusú és mélységű feltöltéstalajt jelzett. Az antropogén feltöltések 1,9-3,1 m mélységig mutathatók ki, a legmélyebb szelvényben a szürkésbarna kötörmelékes, apró-

¹¹ Dr. Balázs Ferenc közlése nyomán.

kavicsos iszapfeltöltés egészen 3,1 m-től 6,2 m mélységig lenyúlik. Feltehetően ez, a palánkon korábban még éppen kívül eső, de a XVIII. századtól kezdve jelentős fejlődésen keresztülment, frekventált helyen található telek és környéke mehetett át a legtöbb változáson és folyamatos emberi alakításon. A korábban létrejött utcák már kialakultak, épületállományuk nem cserélődött jelentősen, így ilyen nagy mértékű feltöltés sem keletkezhetett, a később beépült területeken pedig beépítésük előtt nem volt számottevő az emberi beavatkozás.

A város belterületének nyugati, csupán a XX. század közepétől beépítetté vált részén, a Gyúdi út 8-as szám alatt található a városi könyvtár. A telken a fúrások tapasztalatai alapján az antropogén feltöltés -1,2 méterig tart, az ennél mélyebb, -2,2 méterig lenyúló barna kő- és téglatörmelékes iszapfeltöltéssel az udvar dél felé lejtő felszínét egyenlítették ki.¹² Az antropogén réteg alatt barna (homokos) iszap és barna iszapos sovány agyag, agyagos iszap réteg található. A telek környezetében általában eredetű épületkár nyomok nem tapasztalhatók, ami a talaj megfelelő minőségét jelzi.

A TALAJVÍZ SZEREPE

A felső-pleisztocénben a Villányi-hegység erőteljes emelkedése a hegység közelébe kényszerítette a Drávát, majd a holocén mozgások ismét délre terelték a folyót.¹³ Ennek köszönhetően a településtől délre egy morotvákkel, és morotvaközi homokhát-ságokkal tarkított síkság maradt a folyó nyomában, ami a XVIII-XIX. századi folyószabályozások és a Lanka-csatorna kiépítése ellenére továbbra is vizenyős, belvízveszélyes terület maradt. A települések már az őskortól kezdve ebből a lápos területekkel borított ártérből kiemelkedő „nyergeken”, dűlőkön jöttek létre. A folyó egykori, legészakibb mederfalát a 95-100 méteres szintvonalak közötti tereplépcső jelenti.

Az a természeti tulajdonság, amely kezdetben indukálta a lakott hely kialakulását (hiszen a kiemelkedő Várhegyet délről és nyugatról körülvevő vizenyős területek kiváló védelmet biztosítottak), a későbbiek folyamán a település terjeszkedésének gátjá-

¹² Dr. Balázs Ferenc közlése nyomán.

¹³ GYENIZSE: *A természeti adottságok hatása...* 193. o.

vá vált. Az egykori ártéren ugyanis nem csak a hordaléktalajok tömörsége, hanem a magas talajvízszint is problémát jelent az építkezésekkor, a talajvíz egyes homokos területeken akár már 2 méteres mélységben is megjelenhet.¹⁴ Az ártér ezen adottságai szoros összefüggésbe hozhatók a településszerkezet alakulásával. Megfigyelhető, hogy Siklós beépített területének déli határa szinte egybeesik a 95 m-es szintvonallal.¹⁵ A város dél-délnyugati irányú terjeszkedést megakadályozza a Dráva ártere, a település napjainkban is kerüli az ármentesített, de ma is nedves környezetet. A város fejlődése leginkább észak-északnyugati irányban, a Villányi-hegység előterében húzódó enyhén lankás hegylábi területek és a délies kitettséű lejtők felé képzelhető el.¹⁶ A felszínmozgások miatt azonban ezeken a lejtőkön is érdemes kerülni a 130 méteres szintvonal feletti területek beépítését. Összefoglalva elmondható, hogy a távlati településfejlesztést a földrajzi adottságokhoz leginkább alkalmazkodóan a 95-130 m tengerszint feletti magasságú területsávon célszerű előirányozni.

TOVÁBBI TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK HATÁSAI A TELEPÜLÉSRE

Siklós városa „organikus” fejlődése során kénytelen volt alkalmazkodni a természeti adottságokhoz, a település ősi magja még szerves kapcsolatban állt természeti környezetével. Napjainkban is megfigyelhető, hogy a belváros legősibb utcái (a mai Felszabadulás út, Ady Endre utca, Kuluk köz, Deák Ferenc, Berzsenyi, Magyar, Vörösmarty és Kálvin utcák) igazodnak a szintvonalakhoz, a későbbi terjeszkedés során létrejött dűlőutak pedig a hegyoldali deráziós¹⁷ völgyek futását követik.¹⁸ A XX. században kiépített utcák azonban szabályos vonalvezetésükkel már alig veszik figyelembe a terepadottságokat.

A terület híres borvidék, amit szintén a helyi domborzati és az ebből fakadó klimatikus adottságoknak köszönhet: a Villányi-hegység meredek, lösszel és löszös lejtőüledékkel fedett déli

¹⁴ Dr. Balázs Ferenc közlése nyomán.

¹⁵ GYENIZSE: *A természeti adottságok hatása...* 202. o.

¹⁶ GYENIZSE: *A természeti adottságok hatása...* 202. o.

¹⁷ Deráziós völgy: Aprózódás, mállás révén létrejött közettörmelék tömegmozgásos folyamati által kialakult völgy.

¹⁸ GYENIZSE: *A természeti adottságok hatása...* 202. o.

kitettségű lejtői évszázadok óta ideális terepet biztosítanak a hagyományos szőlőművelésnek.¹⁹ A táji adottságokból fakadóan a település helyzeti energiája is kedvező. Két eltérő természeti táj határán való fekvése a kereskedelem szempontjából hozta előnyös helyzetbe a kisvárost, amely már a középkorban élénk vásárközponttá vált, a XIX. században pedig évente többször országos vásárnak adott helyet.

A TELEPÜLÉS TÖRTÉNETE ÉS A VÁROSFEJLŐDÉS FONTOSABB ÁLLOMÁSAI

Siklós és környékének története egészen az őskor korai korszakáig, a paleolitikumig (őskőkorszak) nyúlik vissza. A település határában fellelt régészeti emlékek tanúskodnak arról, hogy őskori és ókori őseink idejében más képet mutatott a természeti táj és eltérő telepítő tényezők játszottak szerepet a korai telepek, falvak létrejöttében, mint évezredek múltán a középkorban. A keves leletanyagból arra következtethetünk, hogy ekkor még nem volt kiemelt jelentősége a Várhegynek és szinte alig találunk korai letelepedés nyomait őrző lelőhelyeket a város mai belterületén – bár elképzelhető, hogy csak részletes kutatások hiányában nincsenek pontosabb információink a terület korai történetéről. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a mai helyén fekvő város létrejötté csupán a XIII. században kezdődött meg, majd a török hódoltság és a visszafoglaló harcok viharait átvészelve a XIX. században indult rohamos fejlődésnek.

AZ ŐSKORTÓL A XIII. SZÁZADIG

Végigtekintve a régészeti lelőhelyek során, látható, hogy elődeink a különböző korokban a környék más-más területeit választották lakóhelyül. Ennek a változásnak elsődleges oka a természeti környezet koronkénti módosulása lehetett, amely leginkább a Dráva árterének változásában, a folyómeder vándorlásában és az ezt követő löszös feltöltődésben mutatkozott meg. Mivel a terület jelentős része ekkor mocsaras, lápos ártér volt, tisztán kivehető, hogy őseink a szárazabb kiemelkedéseken hozták létre telepeiket, falvaikat. A Várhegynek ekkoriban még nem volt lényeges a védelmi, harcászati szerepe (a védelmet kellően biztosította a

¹⁹ GYENIZSE-LOVÁSZ: A természeti környezettípusok... 210. o.

környező vízjárta síkság), az őskori és ókori ember számára nem volt vonzó lakhely, feltehetően nehéz megközelíthetősége, meredek hegyoldalai miatt. Az egyes korok legfontosabb lelőhelyeit az **1. ábra** foglalja össze.

1. ábra. Régészeti lelőhelyek Siklós közigazgatási területén
*(Készült NAGY: Siklós területének története.... alapján, a topográfiai térkép
 forrása: TÉKA)*

A neolitikumban (újkőkör) a legjelentősebb telepek a Nyerges- és a Széchenyi dűlő kiemelkedésein jöttek létre, a lengyeli kultúra népe élt ezeken a területeken. A Kárpát-medence déli részén megjelenő korai földművelő kultúra, a Körös-Starčevo népének jelenléte azt bizonyítja, hogy a Dunántúl déli része ez időben kedvező éghajlati, vízrajzi és talajadottságai alapján alkalmas volt a földművelésre. E nép életében azonban a földművelés mellett továbbra is fontos szerep jutott a vadászatnak és halászatnak. Telepeik ezért vizes területek közelében létesültek, ehhez pedig Siklós környezetének akkori természeti adottságai kiváló helyet biztosítottak.²⁰ Egy hosszan elnyúló, időközben löszös feltöltődés

²⁰ NAGY ERZSÉBET: *Siklós területének története a magyar honfoglalásig (Régészeti emlékek)*. In: VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 38. o.

által eltakart telepet a Gyúdi úttól északra az elkerülő út építéséhez kapcsolódó ásásokon tártak fel.

Szintén az elkerülő építésekor bukkantak rá az első ókori telep nyomára. Egy rézkori erődített telep maradványai kerültek elő a Göntér domb alatt. A településmagot északról kettős, mély árok, délen sekély árok és a természetes, vízjárta lapos védte.²¹ A bronzkorban a mészbetétes edények népének a környéken több telepe is volt: a téglagyárak területén, valamint a Várhegy lábánál fakadó forrás közelében és a mai kórház területén is felfedezték a nyomaikat. Érdekesség, hogy ebből az időszakból származó lelet került elő a várban is, ez azonban nem jelenti azt, hogy ekkor a Várhegy területe lakott lett volna. Valószínűsíthető, hogy a XIV. században Perényi nádor várépítési munkálataikor került a lelet – a mai kórház területéről kitermelt földdel együtt – a falszoros feltöltésébe.²²

A rómaiak a Kr.u. I. század közepére hódították meg Pannóniát. Siklós területén a korai római települések már meglévő vaskori és kelta telepek helyén jöttek létre. A Serena nevű katonai tábor pontos helye ismeretlen, azonban Máriagyúd határában római kori épületek nyomaira bukkantak. Feltételezhető, hogy a hegy lábánál, védett helyen, és egy forrás közelében villaépület állhatott.²³ Ettől délkeletre, a mai Iskola utca területén késő római kori temető nyomai találhatóak. E két római kori településnyom között vezethetett a római út Nagyharsány felé.²⁴

A római uralom megszűnte után a terület a hun birodalom része volt, ebből az időből azonban leletanyag Siklós területéről nem maradt ránk. A honfoglaló magyarok Baranya megyében csak a X. század utolsó harmadában telepedtek le. Kora Árpád-kori temető nyomait találták meg a Csukma dűlőben, a közelben település is lehetett. A XII-XIII. század idejéről szintén kevés emlék került elő, csupán tanyaszerű megtelepedések nyomait fedezték fel a régészek a magasabb térszíneken (Nyerges-dűlő, Rákóczi-dűlő, Schneider tanya területén). A várról és a hozzá tartozó településről ebből az időszakból még nincs forrásunk.

²¹ NAGY: *Siklós területének története...* 40. o.

²² Nagy Erzsébet szóbeli közlése nyomán.

²³ NAGY: *Siklós területének története...* 51. o.

²⁴ Nagy Erzsébet szóbeli közlése nyomán.

A KÖZÉPKOR: SIKLÓS SZÜLETÉSE

A siklósi vár és a névadó Siklósi család első említése a XIII. század második feléből származik. A Kán nemzetségbeli Siklósiakat, mint baranyai nemesi családot elsőként egy 1251-ben kelt oklevél említi,²⁵ míg a vár először egy 1294-es oklevélben szerepel. Építésének pontos ideje homályba vész, Font Márta feltételezése szerint 1270 körül épülhetett,²⁶ ettől kezdve pedig alapvetően meghatározta a tövében kialakuló váraljai település fejlődését. Az ekkor épült belsőtornyos vár egy lakótoronyból és a hozzá kapcsolódó melléképületekből, valamint egy erős kaputoronyból állt, körbe védőfal-gyűrű övezte. Ez megfelelt a tatárjárás utáni várépítési szokásoknak, az e korból fennmaradt várak megjelenése alapján következtethetünk rá, hogy a siklósi vár ekkoriban egy kőből készült, kifele zárt, magas, védőoromzatos épület volt, az oromzat mögött védőfolyosóval. A kapukon át szűk kapusorozonon át lehetett az udvarba jutni, ahova az épület ablakai is néztek.²⁷

A várat 1387-ben Zsigmond király elkobozta a Siklósiaktól, majd 1395-ben a Garaiaknak adományozta. Garai Miklós, aki 1402-1433 között az ország nádora volt, családi birtokközpontjává tette Siklóst és megkezdte a vár gótikus várkastéllyá alakítását. Az épületet kibővítette, az U alakú szárnyak egy belső udvart fogtak közre, ekkor épült a gótikus várkapolna is az épület délkeleti oldalán. Garai Miklós idején vált az addig belsőtornyos vár szabálytalan alaprajzú külső tornyos várrá: új, pártázatos lőréses, kerek tornyokkal tagolt várfal épült, amit körben vizesárok is védett. Ez a közel 1 km hosszúságú külső várfal egy kisebb középkori város nagyságú ovális területet fogott közre.²⁸ Erre az időszakra tehetjük a váralja település létrejöttét. A külső és a belső várfal között létrejött település utcahálózatáról egyetlen forrásunk a Joseph Haüy császári hadmérnök által 1686-ban készített felmérés **(2. ábra)**. A külső várfal védelmében létrejött település-mag alig pár utcából állt. Ezek az utcák elsősorban a belső vár, valamint az ovális terület déli részére épült templom és kolostor

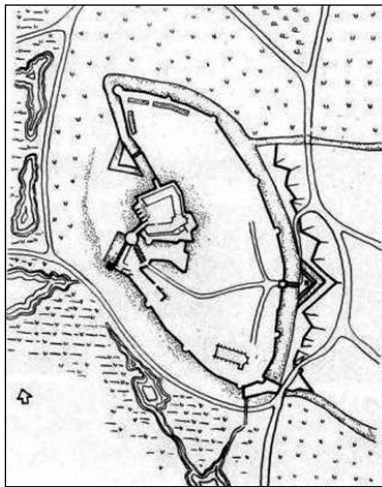
²⁵ FONT MÁRTA: *Siklós középkori története*. In. VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 57. o.

²⁶ FONT: *Siklós középkori története*. 59. o.

²⁷ GERŐ LÁSZLÓ: *Magyar várak*. Budapest, 1968, Műszaki Könyvkiadó, 72. o.

²⁸ *Siklós, Vár. Tájak - Korok - Múzeumok Kiskönyvtára (TKM) 96. szám. 1987.*

megközelítésére szolgáltak. A XV. században létrejött utcarendszert a mai Batthyány Kázmér utca és a Vajda tér őrizte meg, a Batthyány K. u. szinte eredeti vonalvezetésével maradt fenn.

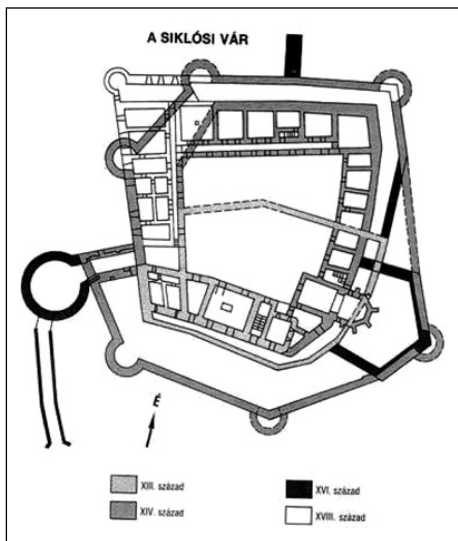
2. ábra. Joseph Haüy felmérése (1686.)
(Forrás: FONT: Siklós középkori története. 11. kép)

Jellemzően a külső várkapuk előterében összefutó utak alkotta teresedéseken, valamint a főbb közlekedési útvonalak kereszteződéseiben jöttek létre a középkorban a piacterek. Így történt ez Siklóson is, ami már a XIII. század végén vásáros helyként szerepelt.²⁹ A XIV. század közepére már vonzó vásárközpont lett az uradalmi központból, majd a XV. században elnyerte az oppidum, vagyis mezővárosi rangot.³⁰ Ez a váralja település bővülésének is kedvezett: erre a századra tehetjük a külső várfalon kívüli település létrejöttét. Ezt a településrészt a mezővárosokra jellemzően árok, tömésfalból készült sánc és sövénykerítés vette körbe, ez az úgynevezett palánk, amiről a török időkben maradtak ránk leírások (ld. később). Ez az időszak a hetivásároknak köszönhetően meghozta a kézműipar fejlődését is, ami jelentősen növelte Siklós regionális szerepét.

²⁹ FONT: Siklós középkori története. 67. o.

³⁰ FONT: Siklós középkori története. 72. o.

1507-ben a vár és a Siklősi uradalom Perényi Imre nádor kezébe került, aki 1509-1511 között a várat a kor hadászati szempontjai szerint alakította át. Haüy felmérése ezt az átalakított állapotot jeleníti meg. A külső várfalgyűrű északnyugati negyedét lebontották, így a vár magját Pécs felé szabaddá tették, azonban ezzel együtt megszűnt a gyúdi kapu és a vár megközelítése Pécs felől csak „csigavonalban”, a településen át, a mai Kossuth tér helyén lévő egykori kapun keresztül volt lehetséges (ld. 2. ábra). A várudvar és a külső terep között így létrejött szintkülönbséget egy derékszögben megtört vonalú, hídból, barbakánból és bekötő nyakfalszorosból álló védművel hidalták át.³¹ A belsővár körüli falszorost feltöltötték és ágyúteraszokká alakították, a várkapolna mögött és a külső fal déli sarkánál ötszögletes bástyát építettek. (A vár építési periódusait a **3. ábra** szemlélteti.) Ezt az erős, de muníció hiányával küszködő várat foglalta el a török 1543-ban, véget vetve ezzel a település virágzó gazdaságának.

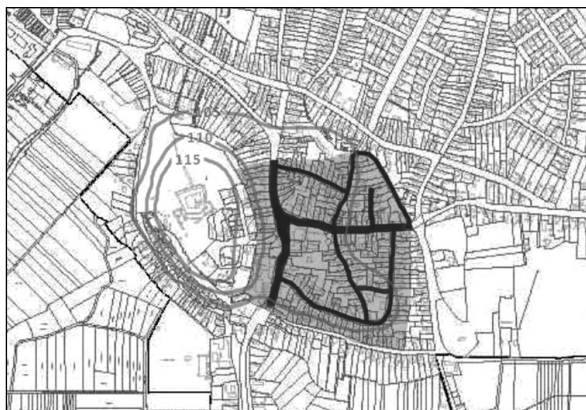

3. ábra. A siklősi vár építési periódusai
(Forrás: Siklős. TKM)

³¹ Siklős. TKM.

SIKLÓS A TÖRÖK IDŐKBEN (1543-1686)

A középkorban kialakult településről kevés korabeli forrás áll rendelkezésünkre. Utcarendszerét, kiterjedését csupán a Haüy-féle felmérésből és Evlia Cselebi török világutazó leírásából feltételezhetjük. Bár Haüy nem jelölte a külső várfalon kívül lévő települést, csupán néhány fontosabb utat ábrázolt, azok meglehetősen pontossággal azonosíthatók a mai utcahálózatban (**4. ábra**). A település belső utcahálózata tehát a XVI-XVII. századra már kialakult, ezt a szerkezetet a mai utcák is őrzik. A palánk feltételezhetően a terepi adottságoknak megfelelő legkedvezőbb helyen állhatott, helye és így a török kori külső város kiterjedése az utcák szintvonalakat követő futásirányából, a Haüy felmérésén ábrázolt utcák és védőművek indítása alapján, valamint Cselebi leírásának megfelelően rekonstruálható.

4. ábra. A palánk által körülvett török kori külső város feltételezhető kiterjedése és az egykori palánkon belüli utcák a mai utcahálózatban.

(Alaptérkép forrása: Koller és Társa Tervező Kft.)

Evlia Cselebi leírásából tudható, hogy a palánk nem fogta körül a várhegyet, mivel a világutazó beszámolója szerint: „...a belső vár nyugoti oldalának két helyén nádas, süppedékes ingovány van, minden oldalról pedig nagyon meredek és mély a körülete.”³² Ha megvizsgáljuk

³² EVLIA CSELEBI: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664.* Ford. Karácson Imre. Budapest, 1985, MTA, 537. o.

a mai utcahálózatot, és azt összevetjük a topográfiai térképekkel és Haüy felmérésével, a következők állapíthatók meg: a Magyar u., Vörösmarty u. és Táncsics M. u. belvárosi szakaszának nyomvonalára egyértelműen követi a 105 m-es szintvonal futását, a mai Felszabadulás út, Magyar u. és a Széchenyi u. Haüy felmérésén is beazonosítható, a védművek pedig a felmérés tanúsága szerint a mai Berzsényi és Ady E. utcák vonalán futottak. Ez alapján feltételezésem szerint a palánk és így a XVII. századi város határa délen a mai Berzsényi u. vonalán futhatott, a Deák Ferenc u. nyomvonalának közelében északra fordulhatott, majd a ma is egy védőárok hatását keltő Kuluk köz után a mai Ady E. utca vonalához közel kanyarodhatott vissza a várfal felé (ld. 4. ábra). A Kuluk köz egykori védmű funkcióját megerősíteni látszik, hogy két oldalán napjainkban is beépítetlen telkeket találunk, továbbá óvó módon veszi körbe a zsákutcaként végződő Hunyadi utcát.

Evliya Cselebi Siklósról szóló úti leírásában „*a belső vár magas csúcsáig menve háromszoros erős kőfal*”-ról írt,³³ majd kitért az egyes „várak” bemutatására. Leírása szerint Siklós a „belső várra”, az „alsó várra” és a „külső városra” tagolódott. A külső várfalon belüli terület (Cselebinél az „alsó vár”) a leírás szerint 50 házból állt, míg a „külső város”, amely alatt a palánkon belüli települést kell érteni, „*árokkal és sorompófallal körülvett palánka erődtítmény, azonban nagyon erős tömésfala van, itt-ott tornyai vannak, bástyái csak töméses sövénykerítések*”,³⁴ továbbá „*nyolcszáz deszkatetejű és deszka udvarkerítésű alacsonyabb-magasabb tágas ház van benne, melyek mindegyikénél a paradicsomhoz hasonló kert van*”.³⁵ Ha figyelembe vesszük a szerzőre általában jellemző túlzásokat, akkor is elmondható, hogy Siklós erre az időre már viszonylag nagy méretű településsé fejlődhetett.

A török a keresztény templomokat dzsámikká alakította, és egy újat is épített: a mai Széchenyi és Vörösmarty utcák kereszteződésében létrejött kis téren épült fel Malkocs bej dzsámija, amely ma szépen felújított műemlék. Látogatható, napjainkban is tartanak benne péntekenként muzulmán istentiszteleteket. A palánkon kívül, a városból dél felé kivezető út mentén a Várhegy

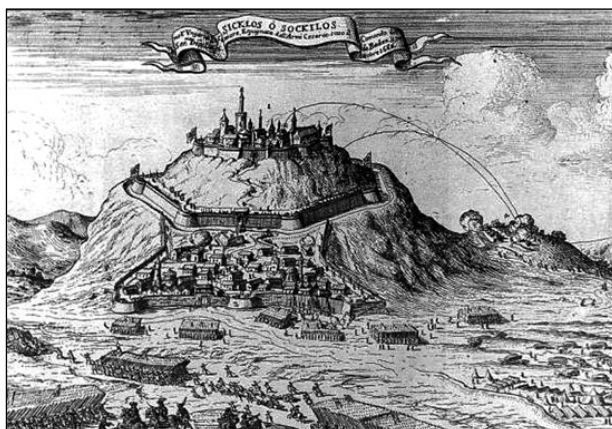
³³ CSELEBI: *Evliya Cselebi török világotató...* 536. o.

³⁴ CSELEBI: *Evliya Cselebi török világotató...* 537. o.

³⁵ CSELEBI: *Evliya Cselebi török világotató...* 537. o.

tövében fakadó hévforrások felett török fürdő is működött, bár pontos helye nem ismert. Mint ahogy a közeli Pécssett is, Siklóson is a hódoltság korában a középkori magyar, és a hódítók által meghonosított oszmán-török építészet együtt élő alkotásai sajátos városképet hoztak létre.

A település első ábrázolásai az 1686-87-es visszafoglaló harcokból maradtak ránk. A metszeteken jól kivehető a város hármas tagolása: a belső vár, a külső várfalgyűrű, valamint a palánk által közrefogott terület (**5. ábra**). Siklós városának a XVI-XVII. századból összesen 16 ábrázolása ismert.³⁶

5. ábra. Siklós 1686. évi ostroma
(Forrás: SZALAY: *Magyar várak...*)

A visszafoglaló harcok során a környék elnéptelenedett, a korábban művelés alá vont területeket visszahódította a természet. Szinte nyoma sem maradt a XV. századi virágzó gazdaságnak: a terület ismét mocsaras lett, a mezővárosban alig maradt polgári lakosság. Még a vár felrobbantásának gondolata is felmerült,³⁷ azonban erre szerencsére nem került sor. A XVII. század végén

³⁶ SZALAY BÉLA: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken (1515-1800)*. I. kötet: *A mai Magyarország*. Budapest, 2001. 37. o.

³⁷ SZITA LÁSZLÓ: *A török alóli felszabadulástól az 1848-1849-es szabadságharc bukásáig*. In: VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 111. o.

a környékbeli falvakban lassú népességyarapodás indult meg, amit a különböző nemzetiségek bevándorlása segített elő és gyorsított fel. A siklósi vár új birtokosa, gróf Caprara császári generális is szorgalmazta a betelepedéseket: ekkor érkeztek nagyobb számban németek, szerbek, horvátok és görög kereskedők az újjáéledő mezővárosba. 1727-től a környék erdeiben élő cigányokat is letelepedésre kötelezték. Ekkorra a vár már egy újabb főnemesi család tulajdonába került: 1728-tól a Batthyány család birtokolta Siklóst.

FEJLŐDÉS ÉS VÁROSIASODÁS A XVIII-XIX. SZÁZADBAN

A Batthyányiak alatt ismét megindult a gazdasági fejlődés, ez azonban a településszerkezetben nem hozott jelentős változást. Ha megfigyeljük a XVIII-XIX. században készült katonai felméréseken Siklós fejlődését, láthatjuk, hogy az utcák szerkezete alig változott, a település elsősorban a dűlőutak mentén terjeszkedett északi irányba, valamint a Pécs felé vezető országút mentén tapasztalhatunk kismértékű területi bővülést (lásd 6-8. ábra). A XVIII. századi kevés településszerkezeti változás közül kiemelendő az úgynevezett Cigányváros létrejötte a Várhegy délnyugati oldalán, a mai Váralja utca területén. Az 1727-28-ban ide telepített cigányság önálló közösséget alkotott, adót fizetett, és közösségből saját cigánybíróvá választhatott.³⁸ A település keleti határán

6. ábra. I. katonai felmérés (1780-1784.)
(Forrás: TÉKA)

7. ábra. II. katonai felmérés (1806-1869.)
(Forrás: TÉKA)

8. ábra. III. katonai felmérés (1869-1888.)
(Forrás: TÉKA)

³⁸ SZITA LÁSZLÓ: *A török alóli felszabadulástól...* 138. o.

temetők sora jött létre (református, izraelita, szerb és katolikus), amelyek egy idő után összenőttek.³⁹ A vásárhelyek (Flórián tér, Mária utca, Kossuth tér) ismételten kiemelt jelentőségűek lettek.

Érdekesség, hogy a belváros középkorban kialakult település-szerkezetében jelentős változás mind a mai napig nem történt. Ha egy 1856-ban készült, a belvárosi utcahálózatot és telekhatárokat ábrázoló rajzot összevetünk a ma aktuális alaptérképpel, látható, hogy az utcák nyomvonalai, sőt, néhol még a telekhatárok is közel változatlan formában élnek tovább napjainkban is (9. ábra).

9. ábra. A közel változatlan belvárosi utcarendszer és telekszerkezet bemutatása egy 1856-os rajz és a mai alaptérkép egymásra vetítésével

*(Forrás: Kiss: Az önkényuralom... 9. kép,
az alaptérkép forrása: Koller és Társa Tervező Kft.)*

A város, amely a XVIII. század második feléig nem mutatott valódi városi jelleget, a megélénkült kézművesiparnak és kereskedelemnek köszönhető gazdasági növekedés következtében a XIX. században építészeti karakterében is fejlődésnek indult. A városiasodás folyamatát az 1847-ben megkötött örökváltsági szerződés

³⁹ KOLLER ÉS TÁRSA TERVEZŐ KFT.: *Siklós város szabályozási terve - Egyeztetési anyag*, Pécs, 1999. 11. o.

indította el. A polgári átalakulás iránt elkötelezett haladó szellemű földbirtokos, Batthyány Kázmér a szellemi-politikai haladás és a gazdasági érdekek hatására kötötte meg a szerződést a mezővárossal.⁴⁰ A városias településkép a XIX. század második felében kezdett kialakulni, és a XX. század elejére Siklós már határozottan városi képet mutatott. Kikövezték a belvárosi utcákat, az akkor Pécsi utcának nevezett főutcán (a mai Felszabadulás úton) felépültek a kereskedők, hivatalnokok és módosabb polgárok többszintes házai. Vendéglők, szállodák, hitelintézetek és segélyező egyletek székházai épültek. 1860-ban megépítették a neoromán városházát a Kossuth téren, ami 1890-ben kapta a nevét, amikor is a városvezetés egységesítette a házak számozását és döntött bizonyos utcák, terek nevééről.⁴¹ A város több jelentős épülete épült fel ekkor, és Siklós ebben az időszakban virágzó kisvárossá fejlődött.

Siklós műemlékeinek és helyi védettség alatt álló épületeinek többsége ennek az időszaknak az emlékét őrzi. A XIX. század közepe és a XX. század eleje között épített historizáló, romantikus, eklektikus vagy szecessziós stílust követő, védettséget élvező épületek jelentős része a Felszabadulás úton és a Kossuth téren, továbbá az Ady Endre, Mária, Szabadság és Széchenyi utcákban áll.⁴² Ebből következtethető, hogy a századforduló virágzó időszakában ezeken a területeken volt a legjelentősebb a városias fejlődés. A várfalon belüli, a Várhegy domborzata által meghatározott területeket és a belváros keleti részét azonban kevésbé érintették a XIX. századi építkezések. Ezeken a területeken (Vajda tér, Berzsenyi u., Kálvin u., Deák Ferenc u., Hunyadi u.) idősebb, barokkos jellegű, valamint földszintes, népies jegyeket viselő lakóházakat találunk nagy számban, számos épület védettség alatt áll. Míg a település központi és észak-északnyugati része jelentős fejlődésen ment keresztül, az egykori palánk déli, délkeleti, keleti oldalán megőrződött a mezővárosi jelleg és a falusiasabb beépítési mód.

⁴⁰ SZITA LÁSZLÓ: *A török alóli felszabadulástól...* 170. o.

⁴¹ KISS Z. GÉZA: *Az önkényuralom és a dualizmus kora (1849-1914)* In. VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 201. o.

⁴² Siklós Város Önkormányzata Képviselő-testületének a város közigazgatási területének helyi építési szabályzatáról szóló 30/2004. (XI.26.) számú önkormányzati rendelete (HÉSZ) 4. számú melléklete: *Építészeti értékek Siklós belvárosában*, 2004.

A városiasodás lendületét és a jómódot a trianoni békediktátum egy csapásra derékba törte. Az ország településszerkezetében addig betöltött biztos vásárváros szerep megingott, az utódállamok közti korlátozott együttműködés, a kedvezőtlenülé váló forgalmi viszonyok és a Jugoszláviával fennálló rossz politikai viszony igen rosszul érintette Siklóst. A korábban a Dráván túlra is kiterjedő gazdasági vonzaskörzet drasztikusan lecsökkent, 1921 után már csupán magára a siklói járásra terjedt ki.⁴³

SIKLÓS XX. SZÁZADI FEJLŐDÉSE

A város XX. századi növekedésére, fejlődésére elsőként a vasút megépülése volt hatással. Ekkor épült meg a Táncsics Mihály utca folytatása a településtől északkeleti irányban található vasútállomásig. Az egyenes, tervezett utca mentén fasort telepítettek. Szintén a vasútfejlesztésekhez kapcsolódik a vasútállomástól északkeletre megnyitott Petőfi Sándor utca beépítése is 1926-ban. A 2-3 szintes téglalapú épületekből álló vasutas „lakótelepet” építéskor modernitása miatt „Amerikának” keresztelték el a városlakók.⁴⁴

1926-ban 20 utca is új nevet kapott: a Cigányvárost ekkor keresztelték át Váralja utcára, több utca pedig jeles történelmi személyek után kapta új nevét.⁴⁵ 1935-ben megépítették a Gyúdi sétányt, ami mentén sportpályát létesítettek. Az utat szegélyező gesztenyefa-sor ma védelem alatt áll. A hosszú, egyenes utca a Flórián térről indul, amely a belváros Pécs felőli kapuja. Bár elvesztette egykori kereskedelmi funkcióját és piactér jellegét, rendezésére és parkosítására nagy gondot fordított a város. 1944-ben itt épült fel a postapalota Hidegkuti Andor tervei alapján, így ma is fontos szolgáltatásoknak ad otthont a tér.

A városfejlesztés legfőbb kérdése általában az, hogy milyen irányban határozza meg a település további fejlődését. Siklós a két világháború között két fő irányzat vetélkedett egymással: az egyik a vasútállomás és a Horthy utca közötti területnek, a város északi-északkeleti részének a beépítését szorgalmazta, míg

⁴³ NAGY IMRE GÁBOR: *Siklós története a két világháború között (1921-1944)*. In: VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 245. o.

⁴⁴ NAGY I, G.: *Siklós története...* 286. o.

⁴⁵ NAGY I, G.: *Siklós története...* 286. o. 20. sz. táblázat

a másik fejlesztési irány képviselői nyugatra kívántak terjeszkedni.⁴⁶ 1943-ban a Gyúdi úttól nyugatra megépítették a szabályos négyzethálós utcarendszerű „Pengő-negyedet”, aminek az utcáit a történelmi Magyarország városairól neveztek el Zombori, Kassai, Pozsonyi és Aradi utcának. Végül azonban az első irány képviselőinek javaslata mutatkozott előnyösebbnek, és a század folyamán a Gyúdi út és a Táncsics Mihály utca közötti terület épült be, kialakítva a ma is látható utcaszerkezetet.

A század második felére jellemző lakásépítési láz Siklóst sem kerülte el. A szocializmus lakótelepei itt is megjelentek, sokszor rossz elvarrt településszövetet hagyva maguk körül, mint például a Felszabadulás út és a Gyúdi út között lévő terület szűk, elszakadó útjai, zsákutcai, bizonytalan telekvégei.⁴⁷ További úszótelkes panelépületeket és a hozzájuk tartozó „garázsutcákat” találhatunk a Vértanúk útja és az Iskola utca környékén, amik – mint sok más településünkön – a hagyományos utcaszerkezetbe és városi szövetbe való durva beavatkozás példáiként jelennek meg Siklóson is.

Összességében elmondható, hogy a XX. század első felének beépítései már élesen eltérnek a történelmi városmag utcahálózatának organikusságától, tervezettek, szabályosak, merevek, és szinte egyáltalán nem alkalmazkodnak a meglévő településrészek morfológiájához és a mikrodomborzati adottságokhoz. A leírt beavatkozásokat, új építéseket a **10. ábra** mutatja.

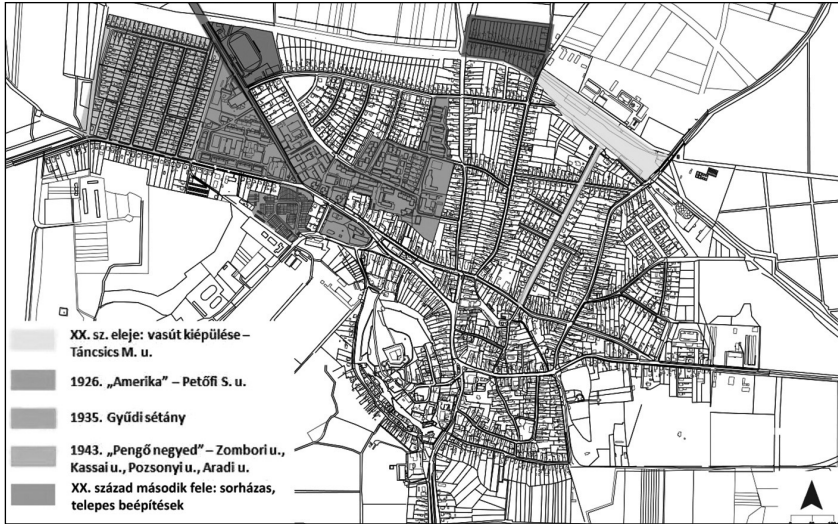
A VÁROS JELENE ÉS JÖVŐKÉPE

Siklós az elmúlt évszázadok során mindig a környék közigazgatási, gazdasági és kulturális központja volt, ezt a szerepét ma is őrzi. Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményeként határmenti pozícióba került város azonban „egy helyben toporog”. A Siklósi kistérség mikroközpontokat tartalmazó policentrikus kistérségnek minősül, Siklós szempontjából meghatározó a szomszédos idegenforgalmi központ, Harkány lendületes fejlődése. A településre bejáró foglalkoztatottak nagy száma Siklós foglalkoztatási mutatóit rontja.⁴⁸ Emellett a megye-

⁴⁶ NAGY I, G.: *Siklós története...* 285. o.

⁴⁷ KOLLER: *Siklós város szabályozási terve*. 10. o.

⁴⁸ PIRISI GÁBOR-TRÓCSÁNYI ANDRÁS: Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon. *Földrajzi Értesítő* 2006. LV. évf. 1-2. füzet, 100. o.

10. ábra. Siklós fejlődésének fontosabb mozzanatai a XX. században
(Alaptérkép forrása: Koller és Társa Tervező Kft.)

székhely, Pécs elszívó hatása is jelentős. Fontos lenne tehát a helyi munkaerőpiac és a vásárváros funkció ismételt fellendítése, kapufunkció kialakítása a határon átívelő kapcsolatok kihasználásával, mélyítésével.

Siklós fejlesztésében elsősorban a turizmusra helyezhető hangsúly, mivel a város ebből a szempontból kedvező adottságokkal rendelkezik. Több épülete, utcája a várostörténet szempontjából jelentős emlékeket őriz. Elsődleges idegenforgalmi célpont az 1929-ben műemlékké nyilvánított és 2010-2011 folyamán minőségi felújításon átesett, modern látogatóközponttal bővült vár és annak műemléki környezete, amibe a Kossuth tér, valamint a Felszabadulás út és a Táncsics utca egy része is beletartozik. Már az 1999-ben készült szabályozási tervben felmerült az a probléma, hogy a Felszabadulás út nyugati, majd északra forduló utcasora, ahol a házak még nem tapadnak közvetlenül a várfalra, rendezetlen kertvégekkel néz a Várhegy felé.⁴⁹ Ennek rendezése (pl. a beépítés keretessé történő bővítése) során egy

⁴⁹ KOLLER: *Siklós város szabályozási terve*. 50. o.

új, akár búcsúk, vásárok céljára használható utca lenne kialakítható, így hasznosíthatóvá válna ez a jelenleg elhanyagolt terület is. A várfallal közvetlen határos telkek esetében azonban a városfal védelme érdekében a keretes beépítést kerülni kell, ennek megfelelően Siklós város építési szabályzata ezeken a telkeken az épületek hátsó traktusának telken belüli határát is szabályozza, és legalább 8,5 méteres hátsókertet ír elő.⁵⁰ A szabályozásokat betartó építkezésekkel elősegíthető a terepadottságokhoz illeszkedő beépítettség, megőrizve a XX. századig Siklóstra jellemző organikus fejlődést, továbbá a Várhegy és a Felszabadulás út közötti terület is kihasználható értékévé válhat a városszerkezetnek.

Mind a turisták, mind a városlakók számára fontos helyszín a város fő ütőere, a Felszabadulás út. Megújítása – az út- és járdaburkolatok javítása, egységes kialakítása, a zöldfelületek és parkolási viszonyok rendezése, új utcabútorok kihelyezése, valamint a gyalogosok számára minél nagyobb terület biztosítása – várhatóan a belváros központjához a jelenleginél méltóbb megjelenést és használatot biztosít majd ennek az utcának, amely épületeiben Siklós XIX. századi lendületes fejlődésének emlékét őrzi. Ugyanígy a Várhegy déli oldalához tapadó hangulatos, ám leromlott műszaki állapotú Cigányváros fejlesztése is indokolt lehet. Ez elsősorban az itt lakók életminőségének javítását szolgálná, de hangulatára, különleges településszerkezeti elhelyezkedésére tekintettel a terület turisztikai célú bemutatása is megfontolható. A vár mellett a másik kiemelkedő építészeti látványosság a szintén műemlékké nyilvánított Malkocs bej dzsámi, ami 1993-ban a műemléki helyreállítás kiemelkedő minőségét elismerő Europa Nostra díjban részesült.

1977-ben a közeli Máriagyűdöt a frissen várossá nyilvánított Siklóshoz csatolták. A korábban önálló község fontos búcsújáró hely, Mária-kegyhely, évente több ezer zarándok fordul meg itt. Fontos megemlíteni továbbá a Villány-Siklós borutat is: Villányban országos hírű vörös-, míg Siklóson fehérborokat kóstolhat meg a látogató. Mindemellett a térség hévforrásainak

⁵⁰ Siklós Város Önkormányzata Képviselő-testületének a város közigazgatási területének helyi építési szabályzatáról szóló 30/2004. (XI.26.) számú önkormányzati rendelete (HÉSZ)

vonalaiba Siklós is belesik, így a városban is működik gyógy- és termálfürdő, amelynek bővítése jelenleg is folyik. Látható tehát, hogy számos érték található a városban. A meglévő vonzerők megőrzésével és folyamatos fejlesztésükkel Siklós Dél-Baranya kedvelt turisztikai célpontjává válhat a jövőben.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalásként elmondható, hogy Siklós mind történelme, mind pedig településszerkezete szempontjából érdekes és értékes városa a Dél-Dunántúlnak. A település utcahálózatában, műemlékeiben ma is őrzi múltját. A belvárosi, a szintvonalakra és természeti adottságokra érzékenyen reagáló utcák az évszázadok során szinte változatlanok maradtak, ugyanakkor a XX. század erőszakos, a mikrodomborzati adottságokat figyelmen kívül hagyó szabályos utcarendszerű és telepes beépítései jól elkülöníthetők az ősi településszerkezettől. A városban az elmúlt években megkezdett fejlesztések biztosíthatják, hogy a trianoni békediktátum következtében periférikus helyzetbe került település idegenforgalmi központként, minőségi életfeltételeket kínáló lakóhelyként ismét virágzó kistérségi központtá válhasson a jövőben.

Siklós fejlődésének a környezeti elemek (talaj, víz) ma is hátráltatnak. A településmagtól délre eső, magas talajvíz-állású területeken megfelelő előkészületek nélkül építkezni ma sem lehet. A legelőnyösebb irány a város területének növekedéséhez a Villányi-hegység előterének hegylábi lejtői felé képzelhető el, a talajadottságoknak megfelelően azonban itt is csak a 130 m-es tengerszint feletti magasságig. A természeti adottságokkal összhangban álló területhasználattal és a terepadottságokhoz illeszkedő új beépítésekkel megőrizhetők, ideális esetben akár tovább is növelhetők a város kialakult településszerkezetének évszázadok alatt létrejött és napjainkig megőrződött értékei.

Irodalom

- EVLIA CSELEBI: *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660-1664*. Ford. Karácson Imre. Budapest, 1985, MTA
- FONT MÁRTA: *Siklós középkori története*. In. VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 55-76. o.
- GÉCZI RÓBERT: *Városi talajok*. 2007. Elérhető az interneten: http://www.geography.hu/geographer/geczi_robort/GR_varosi_talajok.pdf (Utolsó letöltés: 2012. december 1.)
- GERŐ LÁSZLÓ: *Magyar várak*. Budapest, 1968, Műszaki Könyvkiadó
- GYENIZSE PÉTER: *A természeti adottságok hatása a délkelet-dunántúli települések fejlődésére*. Intézet. Pécs, 2010, PTE-TTK Földrajzi Intézet.
- GYENIZSE PÉTER-LOVÁSZ GYÖRGY: *A természeti környezettípusok és a települési alaprajz kapcsolata Baranya megye déli részén. Földrajzi Értesítő* 1996. XLV. évf. 3-4. füzet. 205-219. o.
- KISS Z. GÉZA: *Az önkényuralom és a dualizmus kora (1849-1914)*. In. VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 175-226. o.
- KOLLER ÉS TÁRSA TERVEZŐ KFT.: *Siklós város szabályozási terve – Egyeztetési anyag*. Pécs, 1999.
- NAGY ÉRSZÉBET: *Siklós területének története a magyar honfoglalásig (Régészeti emlékek)*. In. VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 31-54. o.
- NAGY IMRE GÁBOR: *Siklós története a két világháború között (1921-1944)*. In. VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 245-314. o.
- PIRISI GÁBOR-TRÓCSÁNYI ANDRÁS: *Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon. Földrajzi Értesítő* 2006. LV. évf. 1-2. füzet, 87-108. o.
- Siklós Város Önkormányzata Képviselő-testületének a város közigazgatási területének helyi építési szabályzatáról szóló 30/2004. (XI.26.) számú önkormányzati rendelete (HÉSZ)
- HÉSZ 4. számú melléklet: *Építészeti értékek Siklós belvárosában*, 2004.
- SZALAY BÉLA: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken (1515-1800)*. I. kötet: *A mai Magyarország*. Budapest, 2001.
- SZITA LÁSZLÓ: *A török alóli felszabadulástól az 1848-1849-es szabadságharc bukásáig*. In. VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós, 2000, Siklós Város Önkormányzata, 107-174. o.
- Siklós, Vár. Tájak – Korok – Múzeumok* Kiskönyvtára (TKM) 96. szám. 1987.

VÁTI NONPROFIT KFT: Dél-Dunántúli régió/Baranya megye/Siklói kistérség/Siklós. Települési helyzetkép. <https://teir.vati.hu/> (Utolsó letöltés: 2012. június 23.)

A topográfiai térkép és a katonai felmérések forrása:
TÉKA - Tájérték Kataszter. <http://tajertektar.hu/> (Utolsó letöltés: 2012. március 28.)

Ábrajegyzék

1. ábra: Régészeti lelőhelyek Siklós közigazgatási területén (*Készült NAGY: Siklós területének története... alapján, a topográfiai térkép forrása: TÉKA*)

2. ábra: Joseph Haüy felmérése (1686.) (*Forrás: FONT: Siklós középkori története. 11. kép*)

3. ábra: A siklói vár építési periódusai (*Forrás: Siklós, TKM*)

4. ábra: A palánk által körülvevett török kori külső város feltételezhető kiterjedése és az egykori palánkon belüli utcák a mai utcahálózatban. (*Alaptérkép forrása: Koller és Társa Tervező Kft.*)

5. ábra: Siklós 1686. évi ostroma (*Forrás: SZALAY: Magyar várak...*)

6. ábra: I. katonai felmérés (1780-1784.) (*Forrás: TÉKA*)

7. ábra: II. katonai felmérés (1806-1869.) (*Forrás: TÉKA*)

8. ábra: III. katonai felmérés (1869-1884.) (*Forrás: TÉKA*)

9. ábra: A közel változatlan belvárosi utcarendszer és telekszerkezet bemutatása egy 1856-os rajz és a mai alaptérkép egymásra vetítésével. (*Forrás: Kiss: Az önkényuralom... 9. kép, az alaptérkép forrása: Koller és Társa Tervező Kft.*)

10. ábra: Siklós fejlődésének fontosabb mozzanatai a XX. században (*Alaptérkép forrása: Koller és Társa Tervező Kft.*)

ABSTRACT

The aim of my study was to unfold examination methods which can provide us with a better understanding of a settlement's structure, its formation and development together with those conditions which can determine a settlement's future growth. This knowledge can help in the decision making of the future town development policies as well. My aim was to demonstrate this through the example of a valued but less well-known town from the South Transdanubian region. Siklós is a friendly historical Hungarian town which still preserves its small town

atmosphere in its buildings, in the street and square structure, in the social and economic structure and in its cultural heritage. From its urban form and historical buildings we can read the past, understand the present and appoint the future goals. My research is based on other published studies and on the examination of historical maps, descriptions and depictions, aerial photographs, ground-mechanical expert opinions as well as current building regulation laws.

Keywords: Siklós, urban history, urban planning, settlement structure and urban form, environmental conditions, soil mechanics

MOHAY BORBÁLA

A természetszemlélet változása a 18. századi Angliában

Vizsgálat a *Spectator* című napilap alapján

Konzulens: Dr. Szijártó M. István

Absztrakt

Az ember természetszemlélete a 18. századi Angliában lényeges változásokon ment keresztül. Ezeknek egy szeletét, a természethez való viszony erkölcsileg elfogadott jellegét vizsgálom dolgozatomban a szakralitás és az esztétikum eszméjére koncentrálni. A kora újkorban a Teremtő jelenléte alapvetésnek számított: a természetről a társadalom és a vallás fogalmaiban gondolkodtak. A felvilágosodás folyamán az ember eltávolodott, elkülönült környezetétől – a táj vizualitására, esztétikai értékére helyeződött a hangsúly, míg Isten eltűnni látszott a természetből. A társadalmi-kulturális kontextust figyelembe véve azonban láthatjuk, hogy az esztétikum eszméje valójában erősen kötődött egyfajta morális tartalomhoz, sőt, a „fenséges” kategóriája a szakrálishoz vezetett vissza. Azt állíthatjuk tehát, hogy a természettel való viszony kiindulópontja megváltozott, de a végső cél ugyanaz maradt: Isten. Ehhez az összetett változáshoz kötődő tendenciák karakteresen kirajzolódnak a korabeli népszerű napilapnak, a *The Spectator*nak a természetszemléletében is, így ezt a forrást helyezem mentalitástörténeti kutatásom középpontjába.

Kulcsszavak: természetszemlélet, esztétikum, moralitás, szakrális

Bevezetés

Korunk természeti, környezeti problémáira adott „etikai válaszadás hatékonyságának gyengesége elsősorban nem az erkölcsi támpontok (...) hiányából vagy alkalmatlanságából adódik, hanem a kortárs kultúrának abból a jellemzőjéből, hogy sokkal inkább kedvez az esztétikai választásoknak, mint az etikai indítatású elköteleződéseknek” – írja Béres Tamás evangélikus teológus.¹ A természet helytelen használatának, kihasználásának megváltoztatására adott megoldási javaslatok esetében az erkölcsi érvek mára kétségtelenül elvesztették súlyukat, de gyakran talán már esztétikai megfontolások sem jutnak eszünkbe a kényelmeség mindenható szempontja mellett. Ráadásul a természethez való viszonyunk napjainkban legtöbbször már csak közvetetten érzékelhető. A felvilágosodás évszázadában a természetszemlélet esztétikus és morális jellege különös összhangban létezett egymás mellett.² A természet esztétikai értékelése ugyanúgy, mint az erényesség követése a kifinomult kultúra részeként alapvető társadalmi normának számított. Nem feltételezem, hogy a megváltozott gazdasági-tudományos feltételek és társadalmi-kulturális trendek mellett megvalósítható a 18. század speciális, „ideális” értékrendje. Társadalmi felelősségünk tudatában azonban fel kell vázolnunk a lehetséges megoldásokat és le kell fektetnünk a saját társadalmi rendszerünkön belül megélhető elveket, valamint a rendelkezésünkre álló eszközeink által szervesen megvalósítható módszereket; ugyanakkor mégis újat, szokatlant javasolni, ahogy a *Spectator* tette azt a maga korában.

Az 1711. és 1714. között megjelenő *Spectator* című napilap³ a 18. századi Anglia kulturális és szellemi életének meghatározó eleme volt, ezért a szigetország társadalom- és művelődéstörténetének, valamint a modernitás kialakulásának fontos forrása. Jelentősége népszerűségében ragadható meg leginkább: a felvilágosodás számos meghatározó gondolkodója, mint Edmund Burke esztétika-filozófus, David Hume, és Adam Smith műveiben felfedezhetőek a *Spectator* egyes elvei, valamint Benjamin Franklin, Rousseau és

¹ BÉRES TAMÁS: Teremtéshit, megigazulás, fenntarthatóság. *Theologiai Szemle*, 2010. 53. sz. 33-36. o.

² ANDREWS, MALCOLM: *The Search for the Picturesque. Landscape Aesthetics and Tourism in Britain, 1760-1800*. Stanford, 1989, Stanford University Press. 52. o.

³ Joseph Addison és Richard Steele írta és szerkesztette esszészerű számaint.

Voltaire is olvasta számaint.⁴ A napilap léte szorosan összefonódott a kávéházak élénk kultúrájával, bár a *Spectator* a többi laptól és általában a kávéházi eszmecserektől eltérően elzárkózott a politikától.⁵ Mr Spectator, a lap fiktív főszereplője néző pozícióba helyezkedett, és egy „univerzális szemként” figyelte az emberiséget.⁶ Így szemlélte és bírálta a körülötte levő viselkedési formákat, társadalmi és kulturális jelenségeket, miközben ő maga abszolút példaképpé alakult. A napilap írói, valódi „hősei,”⁷ Joseph Addison és Richard Steele közül az előbbi tekinthető a lap eredeti szellemi szerzőjének, és erkölcsi képviselőjének is. Addison kiemelkedő latin műveltsége, az antik klasszikusok iránti vonzalma, és élményekben gazdag európai utazásai magyarázzák gondolatainak eredetiségét és írásainak irodalmi értékét.⁸ A napilap színes témavilága közül csak a természetszemléletre vonatkozó részeket vizsgálom behatóbban. A *Spectator* tartalmaz a korábbiakkal folytonos és a felvilágosodás korszakában kibontakozó új elemeket is, így a mentalitástörténeti változásokat mindezek összetettségében, de mégis az újra fókuszálva tanulmányozom. Tudatosítanunk kell, hogy a napilap – újszerűsége és hatása miatt – legalább ugyanolyan mértékben játszott aktív szerepet ezeknek a kialakításában, mint amennyire passzív befogadója és tükrözője volt a már megjelent tendenciáknak.

⁴ A sikerről a *Spectator* egyik számából az derül ki, hogy minden tizedik ember olvashatta a napilapot az angol fővárosban. Sp. 10. Vol. I. 53-54. o. (A továbbiakban a magazin nevét rövidítem. A *Spectator* példányaait azok megjelenése után rövidesen kötetekbe rendezték – munkám során ezeket használtam fel. A következőkben a napilap sorszámán kívül a kötet számát és azon belül a releváns oldalszám(ka)t tüntetem fel. A kötetek pontos bibliográfiai adatait lásd a *Forrásoknál*.) A *Spectator* eljutott Amerikába, és a század második felére több fordítást is megért. BREWER, JOHN: *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the Eighteenth Century*. London, 1997, Farrar, Straus and Giroux. 87, 100-101. o.; PORTER, ROY: *Enlightenment. Britain and the Creation of the Modern World*. London és New York, 2000, Penguin Books Limited. 201, 203. o.; ASHFIELD, ANDREW – DE BOLLA, PETER (szerk.): *The sublime. A reader in British eighteenth-century aesthetic theory*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press. 58. o.

⁵ HABERMAS, JÜRGEN: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. (Társadalomtudományi könyvtár) Ford. Endreffy Zoltán. Budapest, 1971, Gondolat Könyvkiadó. 86-99. o.

⁶ NEWMAN, DONALD J. (szerk.): *The Spectator. Emerging Discourses*. Danvers, 2005, University of Delaware Press. 13. o.; PORTER: *Enlightenment...* 196. o.

⁷ Porter használja ezt a kifejezést. PORTER: *Enlightenment...* 93. o.

⁸ SMITHERS, PETER: *The Life of Joseph Addison*. Oxford, 1954, Clarendon Press. 203. o. Pontosán nem lehet beazonosítani, hogy melyik számot ki írta, a szerzők álneveket, illetve titkos monogramokat használtak.

Előzmények

A felvilágosodás évszázada előtt Isten jelenléte a természetben evidenciának tekinthető – ez határozta meg a kora újkori ember természetszemléletét. A földművelési eszközök fejlettségi szintjéből és a vallásos gondolkodásból adódóan a 16-17. századi Angliában az ember szorosan kötődött a természethez – azt nem különálló objektumként érzékelte, hanem saját társadalmi-vallási eszköztárát vetítette ki rá.⁹ Például a kor protestáns gondolkodásának jellegzetes eleme, az eredendő bűn hangsúlyozása miatt egyes sziklákat, hasadékokat és a mérgező növényeket kimondottan a Sátán művének tulajdonítottak.¹⁰ Ezzel magyarázták a hegyek és földek terméketlenségét és esztétikailag visszataszító voltát, amely a vadonnal asszociált civilizátlansággal szembeni ellenérzésekkel párosult.¹¹ A természet mint Isten műve értelmezhető volt úgy, ahogy a Biblia: a természetet Isten másik könyveként tartották számon.¹² A bálványoknak tartott, ember által létrehozott képekkel szemben néhány protestáns gondolkodó kifejezetten a természetes környezetben vélte felfedezni Isten képését.

A *Spectator* néhány részlete megőrizte a természetszemlélet felvilágosodás előtti hagyományát. Az 519. számban Addison Istent „kommunikatív természetűnek” tartja, aki minden lény szintjén megmutatja magát.¹³ Mr Spectator számára a Teremtő jelenléte a

⁹ IMHOF, ARTHUR É.: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* (Hermész Könyvek) Ford. Gellériné Lázár Márta. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó. 23. 124-125. o.; WALSHAM, ALEXANDRA: *The Reformation of the Landscape. Religion, Identity, and Memory in Early Modern Britain and Ireland.* Oxford, 2011, Oxford University Press. 337. o. A természettudományos osztályozás korai képviselői még mindig a társadalom kategóriáit használták a természeti világ leírására. THOMAS, KEITH: *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England, 1500-1800.* o. London, 1983, Penguin Books Limited. 52-57. o.

¹⁰ NICHOLSON, MARJORIE H.: *Mountain Gloom and Mountain Glory. The Development of the Aesthetics of the Infinite.* Cornell, 1959, University of Washington Press. 2, 44-45. o.; PREST, JOHN: *The Garden of Eden. The Botanic garden and the re-creation of Paradise.* New Haven, 1988, Yale University Press. 1981. 87. o. Érdekes látni, hogy a reformáció után a katolikusok éppen a protestantizmus terjedése miatt felgyúlt isteni harag jeleiként értelmezték a megmagyarázhatatlan jelenségeket. WALSHAM: *The Reformation of...* 218. o.

¹¹ THOMAS: *Man and...* 194-196, 212, 258. o. A középkori előzményekről lásd GUREVICS, ARON J.: *A középkori ember világgépe.* Ford. Előd Nóra. Budapest, 1974, Kossuth Könyvkiadó. 50-51. o.

¹² BARTLETT, ROBERT: *The Natural and the Supernatural in the Middle Ages.* Cambridge, 2008, Cambridge University Press. 3. o.; GUREVICS: *A középkori...* 53. o.

¹³ Sp. 519. Vol. VII. 248. o.

végtelen óceánban, a messzi csillagokban, sőt, az egész univerzumban is megtapasztalható.¹⁴ A természet szépsége a Teremtő szépségét dicsérte – az Isten jelenléte szolgált tehát alapul a természet esztétikai értékelése számára.¹⁵ Bár megjelentek és elterjedtek más tendenciák, mint a természetben töltött világi szórakozások, valamint az öncélú gyönyörködés és kedvtelés, ezek a 18. század előtt nem számítottak morálisan megengedettnek. A természethez való minden vallási-erkölcsi szempontból elfogadható hozzáállás Isten jelenlétéhez, mint abszolút kiindulópontoz kötődött. Erre vezethető vissza a természetes környezetben végzett imádság gyakorisága – a nyílt területek egyes esetekben megfelelőbb szinterei voltak a Teremtő imáadásának és a közös liturgiának, mint a mesterséges építmények.¹⁶ A kertek szakrális szerepét tükrözik a szabályos elrendezéstől elkülönülő, kifejezetten a visszavonulás helyszínének biztosítása céljából kialakított részek.¹⁷

A szakrális jelenlétéből és a természet vallásos értelmezéséből fakadt a szabályosság dicsőítése is: a kertek geometrikus formái a világ idilli, rendezett paradicsomi állapotát voltak hivatottak visszatükrözni, amely kiegészült az erkölcsi fegyelmezetség eszméjével.¹⁸ A természet és a kert e régi hagyományokra visszanyúló szimbolikus jelentéstartalma is előfordul a *Spectator*-ban: a 627. számban a kertészkedés, a szabályos kertépítés során egy „kis Édent” hoz létre a tulajdonos.¹⁹ A kert művelését gyakran a lélek művelésével, tökéletesítésével vonták párhuzamba,²⁰ amelyről szintén olvashatunk a napilapban: az 583. szám hangsúlyozza a kertészkedés, de különösen az ültetvények erkölcsileg jótékony hatását – érvként azonban már inkább a szépség, a vidék számára való hasznosság, de legfőképpen az evilági boldogsághoz is elvezető és a kifinomult

¹⁴ Sp. 565. Vol. VIII. 52-54. o. Lásd még Sp. 571. Vol. VIII. 87-85. o.; Sp. 580. Vol. VIII. 135-142. o.; Sp. 626. Vol. VIII. 374. o.

¹⁵ PREST: *The Garden of...* 57. o.

¹⁶ THOMAS: *Man and...* 215. o.; WALSHAM: *The Reformation of...* 91, 234-252. o. Az ágostoni hagyományra építkező meditációt szorgalmazták a szigorú szabályokat felállító, és az ima helyszínéül „távolli helyeket” javasló protestáns prédikátorok, például Joseph Hall és Edmund Calamy.

¹⁷ STRONG, ROY: *The Renaissance Garden in England*. London, 1979, Thames&Hudson. 210-211. o.

¹⁸ THOMAS: *Man and...* 220-221. o.; PREST: *The Garden of...* 88, 85. o.

¹⁹ Sp. 627. Vol. VIII. 380. Egy kínai emberekről szóló történetben az erdővel borított hegy-völgyes táj egy „második Paradicsomként” jelenik meg a néző előtt. Sp. 584. Vol. VIII. 159. o.

²⁰ PREST: *The Garden of...* 21; Brown 1999. 52. o.

kultúrához elengedhetetlen erényesség szerepel.²¹ Mindez valójában már a 18. századi karakteres változások felé mutat.

AZ ESZTÉTIKUS TÁJ

A természettudományos osztályozás és vizsgálódás a 17. század folyamán a természetet anyagi valóságként, és egyre ritkábban „olvasandó szöveggként” értelmezte. A környezetet már nem az ember és a társadalom szabályai szerint, azokkal párhuzamosan működő, sokkal inkább egy elkülönült – Isten alkotta – saját törvényekkel rendelkező birodalomnak tekintették a század végétől.²² Ez a különállás egyfajta kívülről, távlatból való szemlélést eredményezett, és a tájat egyre inkább képpé alakította. A természetet már egyre kevésbé Isten másik könyveként értelmezték – helyett népszerűvé vált az a hasonlat, mely szerint a táj Isten művészetének megnyilvánulása.²³ Nem kérdőjeleződött meg, hogy Isten teremtette a világot, de szerepe a természetszemléletben jelentősen átalakult. Az ember viszonya a természethez vizuális jelleget nyert.²⁴ A *The Pleasures of the Imagination*²⁵ című önálló sorozat a *Spectator*-ban a látás dicsőítésével kezdődik. Ez – ahogy Addison²⁶ érvel – az összes érzékszervünk közül a leg-
tökéletesebb és a legnagyobb gyönyörűséget okozó, mivel ez teszi lehetővé környezetünk legfinomabb és legkiterjedtebb érzékelését.²⁷ A látvány szerepének előtérbe kerülésével a természet

²¹ Sp. 583. Vol. VIII. 152-154. o.

²² WALSHAM: *The Reformation of...* 358. o.; THOMAS: *Man and...* 90-91. o.; NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 310. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 621-623. o. Brewer nem lát egységes álláspontot abban a tekintetben, hogy Istennek, emberi értelem szüleményének vagy magának a természetnek tulajdonították-e annak szabályosságait.

²³ WILTON, ANDREW: *Preface*. In: WHITE, CHRISTOPHER (szerk.): *English Landscape, 1630-1850. o. Drawings, prints and books from the Paul Mellon Collection*. New Haven, 1977, Yale University Press. xi. o.; BARRELL, JOHN: *The Idea of Landscape and the Sense of Place, 1730-1840. o. An Approach to the Poetry of John Clare*. Cambridge, 1972, Cambridge University Press. 21-23, 54. o.

²⁴ BREWER: *The Pleasures of...* 624. o.; PORTER: *Enlightenment...* 297. o. A vizualitás, a látás felértékelődésében szerepet játszott a teleszkóp 17. századi feltalálása és elterjedése is. NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 309. o.

²⁵ „A képzelet élvezetei.” Sp. 411-421. Vol. VI. 83-139. o. Maga a képzelet élvezete az esztétikus terek, mindenekelőtt a tájak képének látvány befogadása során az új ötletek, ideák keletkezésének folyamata a képzeletünkben.

²⁶ A sorozat minden bizonnyal Addison nevéhez köthető. NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 308. o.

²⁷ Sp. 411. Vol. VI. 83-84. o.; ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 15. o.

egyfajta „vizuális autonómiát” kapott,²⁸ így lehetővé vált az esztétikum önmagában való – Isten természetbeli lététől független – felértékelődése.

Az esztétikum és a természet – mint sajátosan 18. századi koncepciók – összekapcsolásának legismertebb megnyilvánulása a tájképfestészet. Az itáliai és németalföldi művészek hatása az angliai eszmék fejlődésével összefonódva eredményezte a tájbárázolás átalakulását. A tájkép „esztétizálódott,” és a mű céljává a gyönyörködtetés vált a korábbi tájékoztatás helyett.²⁹ A festő aktívan részt vett a táj formai szerkezetének felismerésében, annak elemzésében és újjászervezésében, és bár a képek a valós tájképből táplálkoztak, a hangsúly mégis az elképzelt látványra és ennek megjelenítésére tolódt.³⁰ Bár Addison a képzelet élvezeteinek csak másodlagos típusaként különbözteti meg a tájbárázólást mint a természet befogadásának közvetett módját, mégis részletesen tárgyalja azt. A 416. számban a festészet előnyeiként említi, hogy az még „egy vak képzeletére is élénken hat,” illetve hogy „színek minden nyelven beszélnek.” Ezen kívül hangsúlyozza, hogy a képi ábrázolás valóságos lenyomatát tükrözi az eredeti látványnak³¹ – a festő számára tehát a természet utánzásának és a képzelet fontosságának kettős feladatát jelöli meg.

A tájon, a vidéken való elmélkedés azonban nemcsak a művészek kiváltsága volt, hanem a társadalom művelt köreiből általános is egyre nagyobb figyelmet kapott.³² A jó ízlésű embernek szintén el kellett sajátítania a természet szemlélésének szabályait, valamint felismernie a művészet és a természet hasonlóságának nyomait és a képzelet fontosságát, ami már önmagában szinte művészettel ért fel.³³ A *Spectator* festményekkel kapcsolatos elvei

²⁸ ANDREWS: *The Search for...* 52. o.

²⁹ Claude, Salvator Rosa és Gaspard Poussin teremtette meg az új nézőpontot. BREWER: *The Pleasures of...* 458. o.

³⁰ BARREL: *The Idea of...* 4-6. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 620. o. HUNT: *The Figure...* 39. o.

³¹ Sp. 416. Vol. VI. 411. o. A művészi tájbárázolás kompozíciójának szabályai William Gilpin által felállított „festői szépség” kategóriájában csúcsosodtak ki a század utolsó harmadában. Gilpin fő kifejti, hogy ha valami „festői,” az sokkal inkább megfelelő egy kép szempontjából, mint ha csak egyszerűen szép vagy fenséges. Gilpin később beutazta Nagy-Britanniát és lejegyezte azokat a helyeket, ahol a szépségnek ez a speciális fajtája felismerhető a tájban. BARREL: *The Idea of...* 57. o.; WILTON: *Preface*. xiv. o.

³² BARREL: *The Idea of...* 3-4. o.

³³ ANDREWS: *The Search for...* 39. o.; BARREL: *The Idea of...* 5. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 635. o.

sem öncélúak, hanem a kifinomult rétegek számára szolgálnak egyfajta útbaigazításként a tájképek értelmezéséhez és értékeléséhez.³⁴ A napilap szerzője a legfőbb általános alapelvként azt fogalmazza meg, hogy annál értékesebb az adott képzőművészeti vagy irodalmi alkotás, minél inkább magában hordozza a táj természetességének nyomait.

A természet és a művészet összekapcsolása önmagában is nagy hagyományokkal rendelkezik, ám jelentősen újszerűnek az esztétikus természet valódi látványának felértékelődése számított. Addison ezt a közvetlen szemlélést helyezi az elsődleges kategóriába.³⁵ A képzelet örömeit a természet látványában három tényező teszi teljessé: a nagyszerűség vagy hatalmasság (greatness), amely főként a hegyekben, vagy a hegyekről való kilátásban teljesül; az újdonság vagy szokatlanság (new or uncommon), amely a lélek felfrissülését szolgálja; valamint a szépség (beauty), amely a színekben és formákban rejtőzik.³⁶ A természet nagysága, változatossága és szépsége mögött ott szerepel annak művészi értéke: egy késői darabban egy fákért rajongó olvasó számol be arról, hogy az erdő közepén fekvő vidéki birtokán a látvány gyönyörűbb, mint amit egy művész valaha is létre tudna hozni.³⁷ A 414. számban szereplő elv szerint a természet látványa annál kellemesebb, minél inkább hasonlít egy művészi alkotásra.³⁸ A természet és a művészet kapcsolatát ez a szemlélet éppen nem a művészet, hanem a természet felől közelíti meg, de végső soron ugyanarra a következtetésre jut: a természetnek és a művészetnek hasonlítaniuk kell egymásra. Ezek a részek kiválóan illusztrálják a táj szépségének hangsúlyozását, és azt, hogy az esztétikum elsősorban a művészetekhez kapcsolódott, kevésbé Istenhez.

A természetesség esztétikai ideálja gazdaságtörténeti okokkal is összefonódott: A természet „megszelídítése,” mezőgazdasági művelés alá vonása egyre nagyobb méreteket öltött – a termé-

³⁴ Sp. 416. Vol. VI. 114-115. o. Ahogy a *Spectator* megértette, a nyilvánosság tanító célzatú esztétikát kívánt. BREWER: *The Pleasures of...* 44. o.

³⁵ A két kategória elhatárolását lásd Sp. 411. Vol. VI. 85. o.

³⁶ Sp. 412. Vol. VI. 88-93. o.

³⁷ Sp. 589. Vol. VIII. 185. o.

³⁸ Sp. 414. Vol. VI. 99. Korábban Addison megállapítja, hogy az utóbbi azért hiányosabb és tökéletlenebb, mint az előbbi, mert hiányzik belőle az óriási terjedelem, a hatalmasság. U. o. 98. o.

szet mesterséges szabályosságának esztétikai értéke csökkenni kezdett, és a szabálytalan, természetes állapothoz közelebb álló vadon képe felértékelődött.³⁹ A *Spectator* egy, a májusról és a májusi ünnepegekről szóló számában a hónap varázsát nagyrészt a természet átalakulásával magyarázza: a földek és a rétek tarka látványa természetes örömet szerez az emberi szellemnek.⁴⁰ A 477. számban Addison levél formájában számol be saját különös kertjéről, amelyet egy idegen a természet műveletlen részének gondolna, hiszen „olyan szabálytalanság uralkodik az ültetvényekben, hogy szinte teljesen beleolvad a természetes vadonba.”⁴¹ A 18. század elején a legtöbb kert még nem hagyta el az isteni rendet reprezentáló szabályosságot, de az írott forrásoknak később nagy szerepük volt a sokféleség népszerűsítésében, és ezzel az angol tájképi kert normáinak átalakulásában.⁴² Az angol kert céljának immár a lehető legtermészetesebb, legszabálytalanabb formák kialakítását tekintették. Előnyben részesítették a facsoportokkal szegélyezett kanyarokat az egyenes sövényekkel szemben, valamint a környező vidékkel való fokozatos összeolvadást ellentétben az éles határokkal.⁴³ A természetesség elérése azonban mesterséges eszközökkel történt – ez a vadon már nem a valódi veszély helyszíne volt, hanem esztétikailag gyönyörködtető természet.⁴⁴

³⁹ WILLIAMSON, TOM: *Polite Landscapes: Gardens and Society in Eighteenth-century England*. Baltimore, 1995, Johns Hopkins University Press. 3. o.; PORTER: *Enlightenment...* 312. o.; WALSHAM: *The Reformation of...* 320. o.

⁴⁰ *Sp.* 365. Vol. V. 278. o. Lásd még *Sp.* 455. Vol. VI. 328. o.; *Sp.* 477. Vol. VII. 18. o. Mindez ugyanakkor nem mondott ellent a szimmetria eszméjének – sőt, a szabályos részek még intenzívebbé tették a látogató élményét. HUNT, JOHN DIXON: *The Figure in the Landscape. Poetry, Painting, and Gardening during the Eighteenth Century*. Baltimore, 1989,² Johns Hopkins University Press. 65. o. A szimmetria és a változatosság együttes értékelésére lásd *Sp.* 412. Vol. VI. 92. o.

⁴¹ *Sp.* 477. Vol. VII. 17-18. o. Addison saját kertjét Bilton Hallban azonban egyenes vonalú formák és hosszú fasorok jellemezték. Williamson szerint a társadalom még nem állt készen az ilyen radikális változások gyakorlatba való átültetésére – erre a század második felében kerül majd sor. WILLIAMSON: *Polite...* 49, 51. o. Még egy hasonlatot is felfedezhetünk egy korai számban, ahol a legtehetségesebb, legnagyobb hatású költőket Addison a „mindenféle rend és szabályosság nélküli tájakkal” vonja párhuzamba, míg a kevésbé eredeti, középszerű szerzőket a kertész által egyenletes formákba vágott kertekhez hasonlítja. *Sp.* 160. Vol. II. 415-416. o.

⁴² WILLIAMSON: *Polite...* 50. o.

⁴³ GIROUARD, MARK: *Life in the English Country House. A Social and Architectural History*. New Haven, 1978, Yale University Press. 210. o.; PREST: *The Garden of...* 102. o.; THOMAS: *Man and...* 262. o.

⁴⁴ PREST: *The Garden of...* 24. o.

A szabálytalanság azonban korántsem csak a tájak mesterséges szimmetriájának – a korábbi esztétikai ideálnak – a tagadását jelentette: a korábban rútnak, sőt félelmetesnek vagy megvetettnek tartott vadont is felruházták a szépség kategóriájával. Addison már a *Pleasures of the Imagination* első számában leszögezi, hogy a kifinomult képzelettel rendelkező embert a természet legdurvább, műveletlen részei is boldoggá teszik.⁴⁵ A 412. szám tartalma szerint az esztétikum hatalmassága és szokatlansága éppen a mérhetetlen sivatagok és a gigantikus hegyek tökéletlenségében teljeseedik ki.⁴⁶ Ezekkel az elvekkel Addison a kor esztétikai gondolkodóinak radikális kisebbségéhez tartozott; a *Spectator* népszerűsége és tekintélye miatt azonban később – a gazdasági-tudományos okokkal összefonódva – látványosan átforgalmódott a vadonhoz való általános viszony.⁴⁷ A 18. század közepére a hegyvidékek csodálata már széles körben elterjedt: minél vadabb látványt nyújtott a táj, annál inkább nőtt az esztétikai értéke, hiszen annál közelebb állt a természetes állapothoz.⁴⁸ Az utazók a század második felében már nagyobb érdeklődéssel járták az „aránytalan,” „széttroncsolt” hegységeket, mint a „rend nőies bűbáját” megtestesítő tájakat. A környezetét figyelő ember számára a korábbi rettentő hegyek csodálni valóvá, majd fenségessé, festőivé váltak.⁴⁹

A természet esztétikai ideálja a *Spectator*ban összefonódik gyakorlati elvekkel is. A 414. szám híres bekezdése arra buzdítja a vidéki kastélyok tulajdonosait, hogy az egész földjüket egyfajta beültetett kertté alakítsák, ami egyszerre hozna profitot és szerezne esztétikai élményt.⁵⁰ Itt a „landskip” (landscape, tájkép) szót használja Addison, amelynek koncepciója a korszakban jellegzetesen átalakult: Ez az eredetileg szoros értelemben vett művészethez kapcsolódó – a táj egy rögzített helyből való szemlélése

⁴⁵ Sp. 411. Vol. VI. 86. o.

⁴⁶ Sp. 412. Vol. VI. 88. o.

⁴⁷ SCHAMA, SIMON: *Landscape and Memory*. New York, 1995, Knopf. 452. o.; NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 317. o. A vadon és a vadon szemlélése a korai felvilágosodás néhány gondolkodója számára már egyértelműen örömet szerzett THOMAS: *Man and...* 260. o.

⁴⁸ U. o. 259. o.

⁴⁹ Idézi ANDREWS: *The Search for...* 45. o.; Lásd még: BARREL: *The Idea of...* 37. o.; PORTER: *Enlightenment...* 314. o.

⁵⁰ Sp. 414. Vol. VI. 99. o. A vidék látványának változatosságát megemlíti egy későbbi szám is. Sp. 417. Vol. VI. 118. o.

során, egy tekintettel befogadható részét, vagy annak képi ábrázolását jelentő – fogalom a 18. század folyamán egyre általánosabb értelmet nyert, végül már minden terület természetes alakjára vonatkozott.⁵¹ A változás során nem a fogalom esztétikai jelentéstartalma szűnt meg, hanem a természet egésze ruházódott fel a korábban specifikus területre vonatkozó esztétikai értékkel. Addison tanácsában a gazdasági hasznosság és az esztétikum eszméje egyszerre szerepel – a szerző tehát a korszakban általában egymástól elhatárolt szépművészetek és haszonközpontú „művészetek”⁵² összeegyeztethetőségét hirdette, hangsúlyozva az esztétikum szerepét a tájban, valamint annak mindenre való kiterjedését. Úgy tűnhet ezek alapján, hogy a természetszemlélet alapvető elemeit tekintve az esztétikum eszméje átvette a szakrális jelenlét eszméjének szerepét a 18. században.

KEDVTELÉS ÉS ERÉNY

Az esztétikum eszméjének kibontakozása nem tárgyalható a 18. századi Anglia társadalmi-kulturális környezetének figyelembe vétele nélkül. A Dicsőséges Forradalom, a szabadság és az urbanizáció egy új, londoni központú magas kultúra addig nem ismert légkörét teremtette meg, amelyben a jó ízlés kulcsfontosságú normává vált.⁵³ A társasági életben intenzíven részt vevő közép- és felsőosztály tagjainak nemcsak az egyes esztétikai értékkel rendelkező – természetes vagy mesterséges – képek, alkotások szemlélésének és elemzésének szabályait kellett megtanulniuk, hanem az azokról való társalgás normáit is. Az esztétikum a kifinomult kultúra szerves részévé vált. Mindezzel összhangba került a *Spectator* különleges „missziója:” az illem, az ízlés, az érzékeny, kifinomult gondolkodás és viselkedés, valamint az önművelés légkörének fejlesztése, tökéletesítése, illetve mindennek népszerűsítése a társadalom széles rétegeiben.⁵⁴

Az ízlés részét képezték az esztétikai érzéken kívül a kifinomult

⁵¹ WALSHAM: *The Reformation of...* 2. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 620. o.; BARREL: *The Idea of...* 1. o.

⁵² „Fine/elegant arts” és „practical/mechanical arts.” BREWER: *The Pleasures of...* 87. Az összeegyeztethetlenségről lásd még THOMAS: *Man and...* 285-286. o.; *Sp.* 387. Vol. V. 396-397. o.; *Sp.* 627. Vol. VIII. 378-380. o.

⁵³ BREWER: *The Pleasures of...* xvi, xviii-xix. o.

⁵⁴ Tömören összefoglalva lásd *Sp.* Vol. I. *The Dedication* (oldalszám nélkül).

kedvtelések. A felvilágosodás évszázadában az élvezetek, szórakozások egyre több mindenre kiterjedtek és elfogadottá váltak – de nem mint alkalmi arisztokratikus kicsapongások, hanem mint nagy tömegek földi beteljesülésére irányuló vágya.⁵⁵ A *Spectator*ban az író többször beszámol boldogságot sugárzó tapasztalatairól, a természetben megélt kellemes élményeiről.⁵⁶ Ez a boldogság – bár inkább pillanatnyi jó érzésként írható le – nem számított elítélendő világias szórakozásnak. Az a benyomásunk keletkezhet, hogy a kedvtelések elfogadottsága tovább erősítette a vallásos elem eltűnését a természetből. Ennek vizsgálatakor azonban figyelembe kell vennünk a kifinomult kedvtelések – és általában a kifinomult kultúra – egy nagyon lényeges jellemzőjét: az erényességet. A moralitás a *Spectator*ban is elsőrangú szerephez jut.⁵⁷ Addison megtagadta az arisztokratikus liberalizmust ugyanúgy, mint a puritán aszkétizmust és ájtatosságot; helyette a józan és nemes, de mindenekelőtt erényes szórakozások középútját javasolta,⁵⁸ ami a lap különböző témái mögött mintegy alapelvként ott húzódott.⁵⁹ A 365. számban konkrétan megjelenik néhány, a kifinomult kedvtelések kategóriájába nem illő élvezet „veszélyességére” való felhívás, illetve a bűnös, pezsgő városi élet, a pompa és a külsőségek elítélése.⁶⁰

⁵⁵ Sp. 418. Vol. VI. 123. A kedvtelések „legitimitását” a kor gondolkodói is igazolták David Hume és Adam Smith szerint az egoizmus és az élvezet-keresés a társadalom kohézióját eredményezi, illetve mozgatórugója a szabad versenynek, és végül élvezet a jóléthez. PORTER, ROY: *Enlightenment and Pleasure*. In. PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited. 3, 14-15, 17. o.

⁵⁶ A 425. számban egy olvasó levelében mindennapjainak legkedvesebb tevékenységeként a kertben való tartózkodást jelöli meg; a hús árnyékok és a friss levegő elkergeti a kellemetlen gondolatokat és boldogságot eredményez. Sp. 425. Vol. VI. 160-161.

⁵⁷ Addisont néhányan a kor legnagyobb hatást gyakorló keresztényének tartották. PORTER: *Enlightenment...* 195. o.

⁵⁸ PORTER: *Enlightenment and Pleasure...* 18. o.; PORTER: *Enlightenment...* 197. o.; ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 58. o.

⁵⁹ A *Spectator* témái az élet minden területére és az emberi tevékenységek széles skálájára kiterjedtek: a nőkről, a házasságról, a gyereknevelésről, az oktatásról ugyanúgy találunk számokat, mint a kereskedelemről, gazdaságról, vallásról és a már említett kulturális termékek kritikájáról. Lásd még SMITHERS: *The Life of...* 218-219. o.

⁶⁰ Sp. 365. Vol. V. 280-281. o. Az addisoni személyiség a korszakban univerzális státusszal rendelkezett az effajta elvárások terén. PORTER: *Enlightenment...* 87, 198. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 32-33. o. Ugyanakkor Addisonnak magának is sokszor nehézséget okozott a mértékletesség. Lásd SMITHERS: *The Life of...* 236. A 15. számban hamis boldogságnak nevezi a külvilágnak való tetszelést, és a másoktól kapott csodálatot Sp. 15. Vol. I. 86-87. o.

A kedvtelések elfogadása részben a keresztény elveken belül is megtörtént – ez gyakran együtt járt és az erényesség hangsúlyozásával a teológiai elvek helyett.⁶¹ A jólét és rend az Istenről alkotott kép módosulását vonta maga után: a büntető, önmegtagadást váró Isten képe eltűnt, és a Teremtő jóságára helyeződött a hangsúly, amely az ember földi és égi boldogságának megvalósulását eredményezi.⁶² A *Spectator* 393. száma megállapítja, hogy az erdők, mezők és virágok szeretete az ember természetébe bele van ültetve, így a természet az embert egy örökké tartó gyönyörűséggel és ünnepléssel ajándékozza meg. Mindezek után felmerül Isten szerepe, majd a természetfelettit összhangba hozva a természet esztétikai élvezetével Addison ezt ajánlja olvasóinak: Tegyék erkölcsössé a léleknek ezt a természetes élményét, és az érzéki élvezetet tökéletesítve formálják keresztény erénnyé. A következőkben a vallásos gyakorlatok kellemességének, Isten jóságának és az esztétikus táj látványából fakadó örömnak összhangjával érvel tézise mellett.⁶³

A kereszténység tehát összeegyeztethetővé vált a könnyedséggel és a kényelemmel. Az erényesség többé már nem az ember alapvető hajlamainak megtagadását jelentette, hanem sokkal inkább azok kiteljesítését.⁶⁴ A kor gondolkodói hangsúlyozták: az Isten által belénk ültetett „erkölcsi érzék” lehetővé teszi, hogy ha az a szándékunk, hogy másokkal jót tegyünk, valójában saját javunkhoz is hozzájárulunk.⁶⁵ Így az erényesség elvesztette kizárólag túlvilági irányultságát, és pszichológiai dimenziót kapott: az

⁶¹ Az egyházi személyek maguk is azt gondolták, hogy az állam számára hasznosabb, ha ezt a tanítást és a gyakorlatias erényeket hangsúlyozzák, mint a teológiai elméleteket. WILLIAMS, CAROLYN D.: *The Luxury of doing good. Benevolence, sensibility, and the Royal Humane Society*. In: PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited. 79-80. o.

⁶² PORTER: *Enlightenment...* 105, 298-301. o.; PORTER: *Enlightenment and Pleasure...* 3. o.; WILLIAMS: *The Luxury of...* 79. o.

⁶³ Sp. 393. Vol. V. 429-434. o. Lásd még Sp. 387. Vol. V. 394-397. o.

⁶⁴ PORTER: *Enlightenment and Pleasure...* 7. o.; PORTER: *Enlightenment...* 103. o.; BREWER *The Pleasures of...* 89. o.

⁶⁵ Például Francis Hutcheson és Shaftesbury. WILLIAMS: *The Luxury of...* 81-82; 87-88. o. A felvilágosodás morálfilozófiai megalapozottságának szerepét más témában – a bécsi arisztokrácia nevelési szokásait vizsgálva – szemlélteti Ivo Cerman. SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN könyvismertetése: IVO CERMAN: *Habsburger Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert. Századok* 2012. 4. sz. 1004-1007. o.

erények élvezetes voltára magyarázatot adott az ember lelki működése.⁶⁶ A 18. századnak az antiklerikalizmus divatossá válásával fémjelezhető, egységes vallásosság nélküli időszakában az erényesség szerepe felértékelődött, mintegy a szakrális teológiai helyére került. A moralitás áthatotta a kifinomult kultúra egész területét – így az esztétikum eszméjét is. A kanti kontinentális hagyományokkal ellentétben a szigetországban a szépség nem volt önmagáért való, minden érdek nélküli kategória, hanem szorosan összekapcsolódott egy etikai tartalommal.⁶⁷ A táj esztétikuma és az esztétikusban való gyönyörködés egybefonódott a művészet és az ízlés tökéletesítésének morális tartalmával. A látvány élvezete – bár érzékhez kapcsolódó élvezetről van szó – erkölcsi tartalmat nyert.

Ennek a mentalitásbeli folyamatnak szemmel látható megtestesítői voltak az előkelők vidéki rezidenciái. A vidék ártatlansága, tisztasága, az erényes munka és a „természetesség” a város (mindenekelőtt London) fizikailag és erkölcsileg szennyezett voltával, csábításaival ellentétben értékelődött fel.⁶⁸ A vidéki élet magányosságának morális előnyeit a *Spectator* gyakran hangoztatta. Mr Spectator legjobb barátját, Sir Rogert szerette meglátogatni vidéki birtokán, ahol a szórakozások helyett sokkal inkább élvezte az „egyedüllét kiváltságos állapotát.”⁶⁹ A vidéki rezidencia erkölcsi értékessége mellett „vizuális fókuszpontként” szolgált, ahonnan a tájban való gyönyörködést ajánlották. A vidéki ház és környéke esztétizálódott.⁷⁰ A 15. számban a szerző arról ír, hogy az igazi boldogság elsősorban a társadalomtól való visszavonulásban és a magányosságban rejlik, amit a természetes környezet – a ligetek, mezők, forrásvölgyek – tehetnek teljessé.⁷¹

⁶⁶ Az erkölcsös életben és a meditációban való kedvtelés újszerűsége megcáfolható, de a középkorban és kora újkorban az sokkal inkább a halál utáni mennyei örömeket vetítette elő WILLIAMS: *The Luxury of...* 87-92. o.

⁶⁷ ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 2-3. o.

⁶⁸ BREWER: *The Pleasures of...* 626-627, 650. o.; THOMAS: *Man and...* 249. o. Mindezzel párhuzamosan a vidéki birtok elsődleges funkciója a birtokos hatalmának reprezentálása volt. A hosszú, tájat átalakító sétányok, hatalmas kertek és parkok ezt a célt is szolgálták. GIROUARD: *Life in...* 2-5, 145. o.

⁶⁹ *Sp.* 131. Vol. II. 258. o.

⁷⁰ BREWER: *The Pleasures of...* 629-630. o.

⁷¹ *Sp.* 15. Vol. I. 86-87. o.

Mindez egy korai, jellegzetes példa a vidéki élet szépségének és a magány élvezetének, valamint a természetszeretet és az erényes, esztétikus szórakozások összefonódására.

ESZTÉTIKUM ÉS SZAKRALITÁS

A változások sorát végigtekintve láthatjuk, hogy a természetet szemlélő ember a felvilágosodás-kori Angliában már egyre kevésbé Istent látta környezetében, sokkal inkább annak esztétikai értékére fókuszált. A *Pleasures of the Imagination* első két részében, ahol az esztétikummal kapcsolatos elveit kifejti, Addison egyáltalán nem említi a természetfeletti nevét. Az elsődleges és másodlagos esztétikai élményeket tárgyaló számokban újra csak elvétve találunk utalást az isteni jelenlétre, és akkor sem konkrétan a tájra vonatkozóan.⁷² Az utolsó előtti sorozat-darabban szóba kerülnek a végtelenség és a tökéletesség fogalmai, de nem, mint teológiai, inkább mint filozófiai terminusok.⁷³ Ha a jó ízléssel rendelkező ember rábukkant egy gyönyörködtető tájra, nem asszociált egyből a teremtés csodájára, hanem lekötötte a természet önmagában levő szépsége. Az angol felvilágosodás kultúrája megteremtette az érzékek által felfedezhető környezetet.⁷⁴ A szakrális elem eltűnt a természetből, és helyét átvette a felvilágosodás magas kultúrájának moralitás-eszménye.⁷⁵ A természetszemlélet 17. és 19. század között az alapvetően vallásos-erkölcsi jellegtől az esztétikus felé mozdult el, a hangsúly és a kiindulópont immár nem Isten jelenléte, hanem az esztétikum lett. De valóban kizárta-e az esztétikum és az erényesség felértékelődése a természetből a szakrális elemet?

A korszak brit esztétika-elméletét vizsgálva az etikai tartalmon túl lényeges jellemző a „fenségesség” kategóriájának kialakulása. Ez hidalta át az érzékek és a szakralitás közti látszólagos szakadékot – a fenségesség tehát több volt, mint önmagában szép vagy festői: benne tökéletesen megnyilvánult az isteni tartalom is az esztétikummal egyidejűleg.⁷⁶ A fenségesség többféle alakot ölthetett a külső

⁷² Sp. 415. Vol. VI. 109. o.

⁷³ Sp. 419. Vol. VI. 133. o.

⁷⁴ ANDREWS: *The Search for...* 52; PORTER: *Enlightenment...* 319. o.

⁷⁵ SZIJÁRTÓ: könyvismertetés. 1005. o.

⁷⁶ A korszak híres irodalmi kritikusa, John Dennis számára a fenségesség igazi forrását a vallás jelentette. NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 281. o.

vagy a belső világunkban, de egyik legfőbb színtere maga a természetes környezet volt.⁷⁷ A *Spectator*ban nagyszerűség elemzése tehát már sugallhatja a fenséges szakrális eszméjének kialakulását és a szép kategóriájától való különválást.⁷⁸ A fenséges speciális jellegét jól illusztrálja a vad hegységek csodálata, amelyből a kortársak azok szakrális eredetére következtettek. Ehhez köthető a „rémületes” élvezete (pleasure of horror) is, amely Addison szerint is egyik legerősebb hatású szenvedély.⁷⁹ A *Spectator* 489. számának levélírója „kellemes rémületről” beszél, amelyet a tenger látványa vált ki benne: az óceán a leghatalmasabb mozgó tömeg, amelyet az ember a Földön észlelhet, és ezért ez a képzelet örömeinek a legmagasabb rendű formája. A szemlélő azonban nem áll meg ennél a pontnál, hanem továbblép: mindez a Teremtőt juttatja eszébe, és az Ő időbeli és térbeli végtelenségét hozza megtapasztalható közelségbe.⁸⁰ Addison képzeletét betölti a természet magasztos volta, és bár a fenséges szót csak irodalmi kontextusban használja, a rémületes esztétikus élményének pontos leírása a természet fenségességének egyik első definíciójaként tekinthető.⁸¹ A táj fenségessége által keltett érzelmek és a vallásos lelkesedés közti határok lassan elmosódtak.⁸²

Bár a 18. század gondolkodói és művészei elsősorban a természet esztétikai értékeire koncentráltak, a szépséget felfedezve ráismertek annak fenséges voltára, ami viszont magában rejtette a természet isteni eredetét. Ezt a sorrendiséget szemléletesen illusztrálja *Spectator* is: A 413. szám – miután az előtte levő számokban az esztétikum önmagában való értékéről és sajátosságairól

⁷⁷ ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 12. o.

⁷⁸ NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 313. o.

⁷⁹ Sp. 418. Vol. VI. 123-124. o. Addison válasza az, hogy csak akkor következik be mindez, ha nem érezzük minket fenyegetőnek, tehát ha térben vagy időben távol van tőlünk a rettenetes élmény. CLERY, E. J.: *The Pleasure of Terror. Paradox in Edmund Burke's Theory of the Sublime*. In: PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited. 166, 168. o. Az ízlés társadalmában már a közömbösség számított a legveszélyesebb hozzáállásnak. THOMAS: *Man and...* 261. o.

⁸⁰ Sp. 489. Vol. VII. 84. o.

⁸¹ NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 300. o. A rettenet jellemzésében azonban itt (még) inkább a derűs békesség, mint a patetikus szenvedés uralkodik. Addison fenségessége tehát „hűvös temperamentumot” tükröz. U. o. 307. o.

⁸² ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 3. 8-9. o. A fenséges kultúrája és az esztétika újonnan nyert jelentősége a vallást „pszichologizálták.” PORTER: *Enlightenment...* 226. o.

beszélt a szakrális szerepének megemlítése nélkül – a képzelet élményének okait kutatva elérkezik a „végső okhoz” (final cause), amely maga az Isten. Ő formálta az ember érzékeit és értelmét úgy, hogy nagy teret kapjon a képzelet, és hogy mindig az ismeretlen felé legyen motivált, valamint ő alkotta a szépség végtelen számú megnyilvánulását.⁸³ A *Pleasures of the Imagination* befejező részének végén konklúzióként egyértelműen a Mindenható Létezőt nevezi meg, mint aki az emberbe beleoltotta a képzelet képességének „végtelen előnyét,” és így lehetővé tette az esztétikum különböző fajtáinak élvezetét, ami az ember földi boldogságához vezet.⁸⁴ Már nem Isten természetbeli jelenléte szolgált kiindulópontként, amelyre építve a szépség értelmet nyert, hanem éppen fordítva: a természet esztétikai jellegéből következett annak isteni eredete.

A természethez való viszony változásának lényeges és a 18. században kibontakozó új elemeinek legfőbb okai közt a természet és az ember egymástól való elszakadása, valamint a keresztény elvek átalakulása említhető. A vizualitás előtérbe kerülése a természetesség és a vadon felértékelődéséhez vezetett, míg a kedvtelések erkölcsileg elfogadott volta mindennek morális háttérrel adott. Az esztétikum eszméjének kibontakozása, valamint ennek az élvezetekkel és egyben a moralitással való összekapcsolódása végül a szakrálishoz való visszatérést eredményezte. A természet szemlélésének kiindulópontja, amelyhez annak gazdagságát viszonyították, többé már nem Isten, hanem az esztétikum jelenléte lett. Az esztétikum viszont csak akkor számított értékesnek, ha etikai tartalommal rendelkezett – a kiindulópont megváltozása ellenére a végső cél ugyanaz maradt: a morálishoz, a szakrálishoz, az Istenhez eljutni, azt megtapasztalni. A természetszemlélet megváltozásának új elemeit és ezek összetettségét a *Spectator* esszéi szemléletesen tükrözik.⁸⁵ Ha elméleti jelentősége mellett figyelembe vesszük a napilap népszerűségét és hatását, joggal állíthatjuk, hogy a *Spectator* a termé-

⁸³ Sp. 413. Vol. VI. 94-95. o.

⁸⁴ Sp. 421. Vol. VI. 140. o.

⁸⁵ Addison honosította meg a vallásos elemeket a tájleírásban és ugyanakkor jelentős hatást gyakorolt a későbbi, természettel foglalkozó keresztény művekre is. MATTHEW, ROBERT J.: *Landscape, Literature and English Religious Culture, 1660-1800. o. Samuel Johnson and Languages of Natural Description*. Basingstoke és New York, 2004, Pargrave Macmillan. 185-186, 88-90. o.

szetszemlélet tekintetében a 18. századi Anglia mentalitástörténetének nélkülözhetetlen forrása.⁸⁶ A *Spectator* által hangsúlyozott képzelet fontossága és az esztétikum szakrálishoz való visszatérésének szerepe majd a romantika eszméinek fényében kristályosodik ki teljesen.

Irodalom

FORRÁSOK

ASHFIELD, ANDREW – DE BOLLA, PETER (szerk.): *The sublime. A reader in British eighteenth-century aesthetic theory*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press

The Spectator. Vol. I. London, 1712. (No. 1. – No. 80.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. II. London, 1714.² (No. 81. – No. 169.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. III. London, 1713. (No. 170. – No. 251.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. IV. London, 1712. (No. 252. – No. 321.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. V. London, 1713. (No. 322. – No. 394.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. VI. London, 1713. (No. 395. – No. 473.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. VII. London, 1713. (No. 474. – No. 555. 1712.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. VIII. And Last. London, 1715. (No. 556. – No. 635.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

⁸⁶ Ugyanakkor a felvilágosodás korszakában az említett tendenciák nem voltak kizárólagosak – gyakran más, azokkal éppen ellentétes folyamatokra is felfigyelhetünk.

Szakirodalom

- ANDREWS, MALCOLM: *The Search for the Picturesque. Landscape Aesthetics and Tourism in Britain, 1760-1800.* o. Stanford, 1989, Stanford University Press
- BARRELL, JOHN: *The Idea of Landscape and the Sense of Place, 1730-1840. o. An Approach to the Poetry of John Clare.* Cambridge, 1972, Cambridge University Press
- BARTLETT, ROBERT: *The Natural and the Supernatural in the Middle Ages.* Cambridge, 2008, Cambridge University Press
- BÉRES TAMÁS: Teremtéshit, megigazulás, fenntarthatóság. *Theologiai Szemle*, 2010. 53. sz. 33-36. o. (<http://teol.lutheran.hu/tanszek/rendszeres/rdsz/munkatarsak/bt/teremteshit.pdf> Letöltés: 2013. április 15.)
- BREWER, JOHN: *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the Eighteenth Century.* London, 1997, Farrar, Straus and Giroux
- CLERY, E. J.: *The Pleasure of Terror. Paradox in Edmund Burke's Theory of the Sublime.* In: PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century.* New York, 1996, Macmillan Publishers Limited, 164-181.
- GIROUARD, MARK: *Life in the English Country House. A Social and Architectural History.* New Haven, 1978, Yale University Press
- GUREVICS, ARON J.: *A középkori ember vilásképe.* Ford. Előd Nóra. Budapest, 1974, Kossuth Könyvkiadó
- HABERMAS, JÜRGEN: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* (Társadalomtudományi könyvtár) Ford. Endreffy Zoltán. Budapest, 1971, Gondolat Könyvkiadó
- HUNT, JOHN DIXON: *The Figure in the Landscape. Poetry, Painting, and Gardening during the Eighteenth Century.* Baltimore, 1989,² Johns Hopkins University Press
- IMHOF, ARTHUR E.: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* (Hermész Könyvek) Ford. Gellériné Lázár Márta. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó
- MATTHEW, ROBERT J.: *Landscape, Literature and English Religious Culture, 1660-1800. o. Samuel Johnson and Languages of Natural Description.* Basingstoke és New York, 2004, Pargrave Macmillan
- NEWMAN, DONALD J. (szerk.): *The Spectator. Emerging Discourses.* Danvers, 2005, University of Delaware Press
- NICHOLSON, MARJORIE H.: *Mountain Gloom and Mountain Glory. The Development of the Aesthetics of the Infinite.* Cornell, 1959, University of Washington Press

- PORTER, ROY: *Enlightenment and Pleasure*. In. PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited, 1-18. o.
- PORTER, ROY: *Enlightenment. Britain and the Creation of the Modern World*. London és New York, 2000, Penguin Books Limited
- PREST, JOHN: *The Garden of Eden. The Botanic garden and the re-creation of Paradise*. New Haven, 1988, Yale University Press
- SCHAMA, SIMON: *Landscape and Memory*. New York, 1995, Knopf
- SMITHERS, PETER: *The Life of Joseph Addison*. Oxford, 1954, Clarendon Press
- STRONG, ROY: *The Renaissance Garden in England*. London, 1979, Thames&Hudson
- SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN könyvismertetése: IVO CERMAN: Habsburger Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert. *Századok* 2012. 4. sz. 1004-1007. o.
- THOMAS, KEITH: *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England, 1500-1800*. o. London, 1983, Penguin Books Limited
- WALSHAM, ALEXANDRA: *The Reformation of the Landscape. Religion, Identity, and Memory in Early Modern Britain and Ireland*. Oxford, 2011, Oxford University Press
- WILLIAMS, CAROLYN D.: *The Luxury of doing good. Benevolence, sensibility, and the Royal Humane Society*. In. PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited, 77-107. o.
- WILLIAMSON, TOM: *Polite Landscapes: Gardens and Society in Eighteenth-century England*. Baltimore, 1995, Johns Hopkins University Press
- WILTON, ANDREW: *Preface*. In. WHITE, CHRISTOPHER (szerk.): *English Landscape, 1630-1850. o. Drawings, prints and books from the Paul Mellon Collection*. New Haven, 1977, Yale University Press

ABSTRACT

In the 18th century England attitudes towards nature significantly changed. In this essay I am studying modifications in some of them, especially the morally acceptable ones, concentrating on the ideas of sacred and aesthetic. In the early modern ages the presence of the Creator was fundamental, thus nature was comprehended in terms of religion and human society. During the Enlightenment era, men was separated from the environment and the emphasis was placed upon the visual appearance and the aesthetic value of the landscape while God seemed to disappear

from nature. However, when focusing on the social and cultural context, a strong moral substance can be discovered connected to the concept of aesthetic; moreover, the category of „sublime“ finally led back to the sacredness of nature. Therefore it should be stated that, though the starting point of contemplating nature had changed, the final aim remained the same, which was God. Tendencies associated with these complicated changes are clearly present in *The Spectator*, the popular contemporary magazine which I place in the centre of my historical research.

Key words: attitudes to nature, aesthetic, morality, sacred

A magyar háziiorvosi rendszerről, avagy a legújabb hiányszakma kialakulásának okai

Konzulens: dr. Komáromi Zoltán

Absztrakt

A dolgozat a háziiorvosi rendszer fenntarthatatlanságára, és az így könnyen kialakuló alapellátásbeli krízisre kívánja felhívni a figyelmet. Hazánkban a háziiorvosi állomány átlagéletkora folyamatosan növekedik, mivel a nyugdíjkorhatárt elért háziiorvosok létszámát nem képes követni a frissen praktizálni kezdő háziiorvosok száma. A problémát leginkább a gyermekorvosok 58 éves átlagéletkora szemlélteti, melynél még drasztikusabb, hogy hazánkban összesen nyolc harmincöt évnél fiatalabb gyermekorvos praktizál.

Írásom egy nemrég lezajlott ombudsmani jelentésre és gyakorló háziiorvossal készített interjún alapszik; mindkét fő forrásom megerősítette, hogy a jelenlegi helyzet kialakulásának fő oka a nem megfelelő praxisfinanszírozás. Mára a praxisok fix bevételéből a háziiorvos nem képes versenyképes fizetést kigazdálkodni magának, így a praxisjog kötelező megvétele akár egy évtizedre is eladósíthatja a háziiorvost. Bár a probléma egyszerű tőkeinjekcióval kezelhető lenne, dolgozatomban olyan megoldást igyekszem bemutatni, mely szerkezeti átalakításokon keresztül képes lehet kevesebb plusz kiadásból jobb minőségű szolgáltatást és fenntarthatóbb háziiorvosi rendszert kialakítani.

Kulcsszavak: betöltetlen praxis, humánerőforrás-krízis, finanszírozási szerkezet, nővérképzés, praxisjog

Bevezetés

A mai magyar közgondolkodásban gyakran megtalálható az elégedetlenkedés, mely mögött számos, jogosan megfogalmazott igény található; több fórumon keresztül lehet kritikákról hallani a magyar közlekedésről, nyugdíjrendszerről vagy gazdaságpolitikáról, ahogyan az egészségügyről is. Legtöbbször a megjegyzések mögött valós problémák húzódnak meg, ám még talán a legkritikusabb hangok sem hallottak róla, hogy mai egészségügyi rendszernek van egy pontja, ami Dr. Szabó Máté ombudsman szerint sem felel az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége elvének.¹

Az elégedetlenkedőket megkérdezve a legtöbben az emelkedő gyógyszerárakat, a hosszú várakozási listákat vagy a kórházi rendszer átalakítását említenek, mint a fő okokat, amik az emberek egészségügyi ellátáshoz való hozzáféréseinek jogát csorbítják. Kevesen gondolnák, hogy az egyik legégetőbb probléma az alapellátás, a háziorvosi rendszer szakemberhiánya és rendszer szintű finanszírozási nehézsége. Pedig a probléma adott: a mai napig közel 250 tartósan betöltetlen háziorvosi praxis nehezíti a lakosság alapvető egészségügyi igényeinek kielégítését, miközben a háziorvosok átlagos életkora évről-évre emelkedik, a szakma utánpótlása pedig folyamatosan szűkül. Nem túlzás állítani, hogy ha a jelenlegi trendek folytatódnak, öt-tíz év múlva lesznek olyan kistérségek, ahol több lesz a betöltetlen praxis, mint a még működő, mely körzetenként akár az egészségügyi alapellátás összeomlásához is vezethet.

A fenti problémákat látva érdemesnek tartottam egy, a háziorvosi rendszerről szóló rövid tanulmány írását, melyben a jelenlegi nehézségekre való rámutatáson túl szeretnék alternatívákat is nyújtani a rendszer fenntarthatóvá tétele ügyében. Nem kérdés, hogy a problémák nagy részét egyszerű tőkeinjekcióval orvosolni lehetne, ám igyekszem olyan motivációs tényezőket is találni, melyek a finanszírozási kérdésektől függetlenül is megoldást kínálhatnak az alapellátás nehézségeire. Írásom elején ismertetem a háziorvosi praxisok finanszírozásának mai gyakorlatát, mely humánerőforrás-krízishez vezetett, majd dolgo-

¹ Alapvető jogok biztosának jelentése

zatom második felében egy háromlépcsős megoldási kísérletre teszek javaslatot.

A HÁZIORVOSI RENDSZER FINANSZÍROZÁSA

E fejezetben kívánom bemutatni a háziiorvosi rendszer finanszírozásának mai gyakorlatát, külön kiemelve, hogy a rendszer mely pontjai tántoríthatják el a végző orvostanhallgatókat a házi-orvosi pálya választásától.

A 2013-as központi költségvetés a hazánkban működő közel 6800 háziiorvosi rendelő és a háziiorvosi ügyelet ellátására 86,943 milliárd forintot irányzott elő, ami bár nem kevés, mégis csak a 4,82 százalékát adja az Egészségbiztosítási Alap 1.804,273 milliárd forintos kiadási oldalának.² Ezen finanszírozási összeg növekvő tendenciát mutat évek óta: 2000-ben még nem haladta meg 34, 2011-ben pedig a 71 milliárd forintot;³ a háziiorvosi ellátás finanszírozási keretnek két évben belüli 15 milliárd forintot meghaladó növelése jelzésértékű, ám még mindig nem elegendő.

A források szűkössége akkor szembetűnő, ha megvizsgáljuk egy háziiorvosi praxis fenntartásának költségvonzatait és bevételeit. Egy praxis havonta 600- 1 200 ezer forint közötti bevételre számíthat az Országos Egészségbiztosítási Pénztártól, mely főként az ellátandó praxis demográfiai-és földrajzi változatosságától függ (könnyen belátható, hogy más költségvonzata van egy nagyvárosi lakótelepen működő háziiorvosi praxisnak, mint egy főként idősek lakta alföldi tanyaviláginak). A legfrissebb, 2011-es OEP statisztikák szerint viszont így is csak 877 ezer forint az egy praxisra jutó finanszírozási összeg.⁴ Ebből a megállapított összegből, vállalkozási formában kell ellátnia a praxis háziiorvosának a munkája során fellépő összes költségét, és pont ez adja működésének kockázatát: fix bevételéből kell ellátnia változó összegű kiadásait, ám a felmerülő költségtételek közül háziorvos szinte csak egy tételt csökkenthet, a saját bérét.

Egy átlagos praxis két személyből, egy háziiorvosból és egy nővérből áll; alig háromszáz olyan háziiorvosi körzet van az országban, mely még egy nővért alkalmazna.⁵ Első lépésként a vállal-

² Magyarország 2013. évi központi költségvetéséről szóló 2012. évi CCIV. törvény

³ OEP Statisztikai évkönyv, IV/6.2.1-es tábla

⁴ OEP Statisztikai évkönyv, IV/6.2.1-es tábla

⁵ dr. Komáromi Zoltánnal készített interjú

kozásként működő praxisnak így ki kell gazdálkodnia az alkalmazott nővér 140-150 ezer forint közé tehető átlagos havi bruttó bérét és az azt terhelő közel 40-45 ezer forintnyi járulékot. Ezen túl a vállalkozásnak kell finanszíroznia a rendelő változó fenntartási költségeit, melyben benne van a felmerülő havi rezszi- és anyagköltség, illetve az időszakonkénti felmerülő felújítások is; ezek a kiadási tételek fennmaradó bevétel nagy részét felemésztik. Végso tételként az orvos bruttó bére következik, így egy esetleges felmerülő költség is ezt csökkenti. Így gyakori, hogy a házi orvos az adók- és járulékok befizetése után mindössze 70-150 ezer forint közötti nettó bért képes realizálni tevékenységéből.

Az alacsony nettó bért tovább csökkentheti a praxisjog megvásárlásának költsége, illetve az, ha a házi orvos szeretné kiszélesíteni szolgáltatási spektrumát, vagy modernizálni gépparkját. Napjainkban megfigyelhető, hogy az egészségügyi berendezések ára – melynek általános forgalmi adója nem igényelhető vissza – jobban emelkedik, mint a házi orvosok OEP-től származó bevételei, így az esetleges felújítások egyre nagyobb terhet jelentenek a praxisok számára. Végso soron így a házi orvos nem a praxisának fejlesztésében lesz érdekelt, hanem elavult gépparkjának fenntartásában, sőt, ellenérdekelt lesz a betegén végzendő költséges vizsgálatok elvégzésében, mivel így költségeinek csökkentésén keresztül magasabb nettó bért képes realizálni.

A praxisjog vásárlása egyszeri, ám annál nagyobb kiadást jelent a praktizálását kezdő házi orvos számára. Hazánkban a praxisok számát a területi önkormányzatok határozhatják meg. Praxist alakítani jogilag lehetetlen, ezért a leggyakoribb megoldás kezdő házi orvosok között a praxisjog vásárlása nyugdíj előtt álló házi orvosoktól. A házi orvosi praxisvásárlás az egyedüli a szakvizsgát igénylő praxisjogok közül, melyet a házi orvos csak magánszemélyként tud megvásárolni: mindez leggyakrabban azt jelenti, hogy a kezdő házi orvosok személyi kölcsönből finanszírozzák a működésükhöz szükséges praxisjog árát; a havi törlesztéseket viszont nem fizethetik vissza közvetlenül a praxisuk költségére, hanem csak a nettó realizált bérükből.

A praxisjog ára nincsen törvényileg határozva, általában a 10-12 havi OEP finanszírozás nagyságában szokták árulni őket.⁶

⁶ Magyar Orvosi Kamara honlapja, saját felmérés

Nominális értéken ez ma átlagosan nyolc és tizenkettő millió forint közötti összeget tesz ki, mely a kezdő és nyugdíjba vonuló háziorvos közötti alkufolyamat során változhat; a 2008-as gazdasági válság előtt előfordult, hogy egy-egy frekventált helyen fekvő praxisért tízmillió forint körüli összeget fizettek ki végül. A mai alacsonyabb praxisárak is komoly kiadást jelentenek egy kezdő, harmincas évei elején járó háziorvos számára, melyet az alacsony nettó béréből igen nehezen tud kigazdálkodni. Ha ehhez hozzá tesszük, hogy Ausztriában vagy Németországban, lényegesen magasabb nettó realizálható jövedelem mellett is hasonlóak a praxisok árai, érthetővé válik, hogy miért a háziorvosi szakma rendelkezik a második legnagyobb elvándorlási aránnyal az orvosi szakképzettek között.⁷

Gyakori érv és tévedés szokott lenni a háziorvosi rendszer fenntarthatósága mellett a paraszolvencia megléte: lehet, hogy papíron egy háziorvos 100 ezer forintot keres, ám legalább ugyanekkora összeget kap a zsebébe a betegeitől. A paraszolvencia létező jelenség a háziorvosi rendszerben, ám manapság nagysága nem jelentős: egy átlagos praxis havi harmincezer forintnál nem kap több hálapénzt, havi százezer forintot pedig szinte egy háziorvos sem tud realizálni. Tapasztalatok alapján ez körülbelül a háziorvos munkája során használt gépkocsijának üzemanyagköltségét tudja fedezni.

Mint ahogyan az előző bekezdésekből látható volt, a háziorvosi praxisok kevés jövedelmet generálnak a háziorvosnak, mely a szakma választásának egyik legnagyobb akadály. Amíg a háziorvosok fizetése meg nem közelíti a kórházban dolgozó, tapasztalt orvosok átlagbérét, várhatóan kevés olyan frissen végzett orvostanhallgató lesz, aki praktizálni kívánna a közeljövőben.

HUMÁNERŐFORRÁS-KRÍZIS

Az előző fejezetben taglaltak miatt is folyamatosan csökken a háziorvosok száma, mely ma 6750 körülire tehető. Ez a létszám képes ellátni a felmerülő alapellátás iránti szükségletet, ám közel sem biztos, hogy ez az állítás öt év múlva is igaz lesz.

A mai háziorvosi állomány problémáit legjobban a már említett ombudsmani jelentés dolgozza fel, mely szerint praktizáló háziorvosok csoportja erősen elöregedett az elmúlt húsz év során; ezt leginkább a hatvan évnél idősebb korosztály növekvő aránya jel-

⁷ Alapvető jogok biztosának jelentése

zi. 1990-ben ez a korosztály tette ki a házi orvosok számának 10,38 százalékát, míg ez a ráta 2007-re 27,44 százalékra nőtt – hozzá kell tenni, hogy ebben benne van 300 hetven évet is meghaladó házi orvos is. Mindezek következtében 1500 és 2000 közé tehető azon házi orvosok száma, akik várhatóan az elkövetkezendő öt év folyamán fel fognak hagyni a praktizálással; mindez az egészségügyi alapellátás ellehetetlenülésével járna.

A legnagyobb probléma a gyermekorvosi alapellátásban mutatkozik meg, itt az 1572 praktizáló gyermekorvos átlagéletkora 58 év. Mindez köszönhető a hatvan éven felüli gyermekorvosok 550 fős, valamint a harmincöt év alattiak kimagaslóan alacsony, 8 fős létszámának. Érdekes, hogy a legnagyobb krízis pont a fővárost érinti, mivel itt az ország régiói közül a legnagyobb a hatvan éven felüliek aránya, mely közel 45 százalékra rúg.

Minderre magyarázatot ad a házi orvosi pályát választók alacsony létszáma. Napjainkban a házi orvosi rezidensképzésre nyolcvanfős létszámkeret van megszabva, ami nehezen is, de megtelik; jól mutatja a házi orvosi pálya csökkenő népszerűségét, hogy a kilencvenes évek elején még két-két és félszeres túljelentkezés volt a rezidensképzésben. Ami igazán aggasztó, hogy a képzés után csak közel évi negyven házi orvosi licence-vizsgálással rendelkező orvos kezd el a praktizálást. Ennek a lemorzsolódásnak jó magyarázója lehet a praxisjogok magas ára, illetve a licencet szerzett kezdő házi orvosok külföldön történő munkavállalása.

A házi orvosi hiány csökkentésének érdekében a kormány 2012 szeptemberétől kibővítette azon orvosi szakképesítések listáját, melyek birtokában rövidített szakképzés után házi orvosi praxis vásárolható: ilyen többek között a pszichiáteri, a sebész vagy a szemész szakképesítés. Mindez viszont nem hozott lényegi változást a rendszerben, kissé csökkent a betöltetlen praxisok száma, ám még mindig közel 250 házi orvosi körzet emberhiánnyal küzd.

Hasonló korstruktúra figyelhető meg a nővéri szakállományban is, mint a házi orvosiban, mely ugyanazokat a kockázatokat hordozza magával. A több tízéves tapasztalattal rendelkező, nyugdíjas korú nővérek viszont kevésbé fognak a rendszerben maradni: őket nem motiválja a praxisjog eladása, mint az orvosokat, akik addig maradnak a pályán, amíg elfogadható ajánlatot nem kapnak a praxis megvételére.

A be nem töltött praxisok elhelyezkedését figyelve szembetűnő az eltérő fejlettségi szintű nyugati- és keleti régiók közötti különbség. Nem meglepő módon a legnagyobb szakemberhiány az ország észak-keleti részében, legkisebb pedig a nyugati régióban található, mely erős korrelációt mutat a térség munkanélküliségi rátájával és bruttó átlagkeresetével. Az egészségügyi alapellátás hiánya még tovább növelheti az országhatárokon belüli területi egyenlőtlenségeket, mely a betöltetlen praxisok számának növekedésével várhatóan csak növekedni fog.

Megoldási javaslatok

Az előző két fejezetben felvázolt, finanszírozási és emberi erőforrás nehézségekre kívánok megoldási javaslatot kínálni, nemzetközi példákon és magyar szakemberektől származó ajánlásokon keresztül.⁸ Úgy vélem, a megoldás finanszírozási része elkerülhetetlen, a másik két, szorosan egymásra épülő ajánlás viszont a rendszer a managed care rendszer kialakításában segíthetne.

FINANSZÍROZÁSI SZERKEZET MEGVÁLTOZTATÁSA

Úgy tűnik, hogy a háziiorvosi rendszer újjáépítésének és finomhangolásának elengedhetetlen eleme a praxis társadalombiztosítási finanszírozási keretének emelése, legalább olyan mértékben, hogy a vállalkozóként tevékenykedő háziiorvosnak tisztességes bére származhasson belőle.

Ám egyáltalán nem biztos, hogy mindezzel a központi költségvetést kellene terhelni: elsősorban a praxisok területén fekvő önkormányzatok érdeke, hogy egészséges munkaerővel és stabil egészségügyi ellátással csalogassák településükre a vállalkozni vagy letelepedni vágyókat. Egy igényes rendelő ugyanúgy a falu dicsősége, mint az egészségügyi alapellátás érdeke, így elvárható lenne, hogy - amennyire tudják - az önkormányzatok támogassák a körzeti praxisokat. A háziiorvosi rendszer kidolgozása során eredetileg az OEP csak a működési kiadásait fedezte volna a házi-orvosoknak, az infrastrukturális és felújítási költségeit a rendelőknek elvileg az önkormányzatoknak kellene finanszírozniuk.

⁸ Itt szeretném megköszönni dr. Komáromi Zoltán segítségét, akitől a fejezetben olvasható gondolatok jó része származik.

Ha a központi költségvetésből kellene a praxis havi finanszírozási összegét felemelni, érdemesebb lenne egy minőségfinanszírozási rendszert bevetni, mint egy korrekciókon alapuló, de fix havi juttatást tartalmazó új támogatási formát. A jelenlegi finanszírozási feltételek a házi orvosokat arra ösztönzik, hogy a költséges vizsgálatokat igénylő pácienseiket utalják járóbeteg- szakellátásba, mivel így költséget takaríthatnak meg. Ez bár növeli a saját hasznukat, a rendszer szempontjából többletköltséget jelent, mivel a kapacitáshiány miatt fejleszteni kell a költségesebb fenntartású járóbeteg-ellátást. Ezzel szemben egy minőségfinanszírozási rendszer, mely plusz finanszírozási összeggel jutalmazná a házi orvost bizonyos kontrollvizsgálatok elvégzése esetén, érdekelté tenné az orvost a páciens kivizsgálására és meggyógyítására. Ilyen kezdeményezés van már Magyarországon, mely bizonyos, OECD által ajánlott mutatószámok alapján hasonlítja össze a házi orvosok teljesítményét, ám a többletmunka folyamán elérhető extra finanszírozási keret igen alacsonynak mondható: az összes praxis kevesebb, mint két százaléka képes csak bekerülni a legfelső finanszírozási kategóriába, melyben a legmagasabb havi juttatás értéke 120 ezer forint.⁹ A házi orvosi rendszer minőségi javulásához ennek az értéknek legalább akkorára kell nőnie, hogy a praxis képes legyen legalább egy részmunkaidős nővér felvételére, akinek egyedüli feladata a betegek életútjának követése és az időszakonként ismétlődő kontrollvizsgálatok elvégzése lenne.

Ezzel a megoldással hosszú távon a finanszírozási szerkezet változása csökkenthetné a járóbeteg-ellátás kapacitásproblémáit és motiválná az orvosokat a praxisuk által nyújtott szolgáltatások kibővítésére.

A minőségfinanszírozási rendszer bevezetése a fix finanszírozás mellé emelhetné a prevenció célú vizsgálatok számát is. Manapság sajnos azért nem nyílik lehetőség a prevencióra, mivel a tünetmentes, ám beteg emberek ellátása nem rendelkezik elég kapacitással az egészségügyi rendszer. Hiába szűri ki a háziorvos a szívritmus-zavarral rendelkező betegeket, mivel saját maga nem tudja kezelni őket, az így is túl hosszú kardiológiai várólistákat emelné csak velük. Ha viszont a házi orvosnak anyagi érdeke lenne a saját maga által kezelhető betegségekre törté-

⁹ dr. Komáromi Zoltánnal készített interjú

nő prevenciós szűrések lefolytatása, majd a feltárt betegek gyógyítása, az egészségügyi rendszer hosszabb távon a komolyabb kiadásait – költséges vizsgálatok, műtétek, rehabilitáció – képes lenne csökkenteni.

PRAXISOK FELÉPÍTÉSÉNEK MEGVÁLTOZTATÁSA

Mint ahogyan azt már a korábbi fejezetekben is említettem, egy átlagos magyar praxisban egy házi orvos és egy ápolónő dolgozik. Erre a rendszerre sajnos jellemző, hogy minden szereplő a képzettségi szintjénél eggyel alacsonyabb képzettséget igénylő munkát végez munkaidejének nagyobb részében. A számítógépes rendszerek elterjedésével a nővéreknek sokszor az adminisztratív munkákat is el kell látniuk, amíg a házi orvosnak kell vérnyomást mérnie és vért vennie, melyet egy nővér is képes lenne elvégezni.

Az idős házi orvosok tömeges nyugdíjba vonulásakor az ellátási problémák kezelésének egyik legjobb módja a praxisok felépítésének alapvető megváltoztatása lenne. Ha egy orvos mellett nem csak egy, hanem két-három nővér, egy adminisztratív feladatokat ellátó kolléga és egy recepciós dolgozna, az orvos leterheltsége csökkenhetne és a komoly szakmai kihívást jelentő betegekkel tudna foglalkozni. Dániában működik hasonló felépítésű házi orvosi praxis, és ott két ilyen kibővített csapat képes ellátni ugyanazt a létszámot, mint hét-nyolc kétfős magyar praxis. Ha itthon nem is lenne képes hasonló eredményességgel működni a rendszer, több pontja is van, mely csökkenti az egészségügyi rendszer kiadásait.

Ha egy ilyen új praxis képes legalább három régi helyét átvenni, könnyen megkaphatná a régi három finanszírozási kereteit, ám a bevételek triplázása közel sem vonná maga után a kiadások triplázását. Várhatóan nagyobb lenne a rendelők fenntartási költsége, ám költségcsökkentő tényező, hogy a praxisban dolgozó nővérek bérigénye jóval kisebb, mint a házi orvosoké. Egészségügyi adminisztratív munkaerőt könnyen és olcsón lehet képezni érett-szorgalmas fiatalokból, akik így magukra tudnák vállalni a nővérek dokumentálási feladatait, csökkentve azok leterheltségét és időt nyújtva számukra valóban nővért igénylő feladatok ellátására.

Így a praxisok felépítésének megváltoztatásával a rendszer kevesebb házi orvossal képes lenne jelenlegi alapellátási igényeket

ellátni, jóval magasabb határfokon működve. A rendszer előnye lenne, hogy minden szereplője a képzettségének megfelelő feladatot tudná ellátni, a praxisok bérszerkezetének megváltoztatása miatt pedig a házi orvos magasabb jövedelmet realizálhatna. A rendszer bevezetésének egyedüli akadály a házi orvosi rendelők átalakításának szükségessége, mivel a sokszor csak egyszobás rendelők helyett a nagyobb házi orvosi teamnek legalább három-négy szobányi helyre lenne szüksége.

HÁZIORVOSI ÉLETPÁLYA-MODELL KIDOLGOZÁSA

A meglévő házi orvosi rendszer rendkívül sok kockázati tényezőt tartalmaz, mely eltérítheti az orvostanhallgatókat a házi orvosi pálya választásától. A szakma vonzóbbá tételéhez elengedhetetlennek tűnik a praxisból származó nettó jövedelem növelése, ám véleményem szerint legalább ennyire motiváló lehet a fennálló bizonytalanságok csökkentése és a társadalmi elismertség is.

A második fejezetben már beszámoltam a praxisvétel nehézségeiről és költségvonzatáról: a praxis ára megterhelő kezdeti beruházás a kezdő házi orvos számára, ám egyben ez a nyugdíjba vonuló házi orvos utolsó komolyabb bevételi forrása is. A kormányzat akármelyiket csökkenti törvényi szabályzás útján, valamelyik szereplő rosszul fog járni. Ezt elkerülendő, be lehetne vezetni egy, a praxis bevételein alapuló alkusávot, mely rögzítené a praxisjog árának alsó-és felső határát. Az ezen összeghatáron belül lévő összeget az központi költségvetés vagy az OEP segíthetné előteremteni, államilag támogatott, vagy akár kamatmentes hosszú távú hitellel is.

A kiszámíthatóság növelése érdekében be lehetne vezetni egy tapasztalati időhöz kötött, a társadalom vagy az egészségügyi dolgozók átlagbéréntől függő bérminimumot, ahol egy erre a célra létrehozott alap segítségével a házi orvosok praxisukból származó nettó jövedelmét ki lehetne egészíteni az előre meghatározott bérminimumra. Ez a tervezet sok visszaélésre adhat okot, mégis egy szigorú ellenőrzési szabályrendszer működtetése esetén tervezhetővé tenné a házi orvosok jövedelmének alakulását, ami szintén növelné a pálya népszerűségét.

A pénzügyi biztonság és támogatáson túl vonzóvá tehetné a házi orvosi praxisokat vállalkozói életforma is: egy kibővített

háziiorvosi csapatának vezetőjévé válna háziiorvos, mely növelné társadalmi és praxison belüli megbecsültségüket is. Sokak számára vonzó lehet a háziiorvosok viszonylagos függetlensége is, mivel már praktizálásuk kezdetétől maguk irányítják vállalkozásukat, ők gyakorolják az összes munkáltatói jogkört.

ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatomban igyekeztem bemutatni, hogy melyek azok a tényezők, amik a jelenlegi háziiorvosi rendszer fenntarthatóságát legkomolyabban veszélyeztetik, és amiket rövid távon orvosolni lehet és kell.

Elsőként a praxisok finanszírozási szerkezetét kell megváltoztatni és érdekelté tenni a háziiorvosokat a minél szélesebb körű diagnózis felállítására. Ha fix finanszírozási összeg mellett minőségfinanszírozási bevételeket is kaphatnának a háziiorvosi praxisok, növekedhetne az alapellátásban elvégzett vizsgálatok száma és annak minősége, továbbá a háziiorvosi hatáskörben meggyógyított betegek száma is. Ez csökkenthetné a járóbeteg- szakellátás terheit is, melynek kapacitásfejlesztése lényegesen drágább, mint az alapellátási rendszeré. Így hosszú távon a háziiorvosokat anyagi érdek fűzné a minél teljesebb szolgáltatásnyújtáshoz és beteggondozáshoz.

A finanszírozás megváltoztatása mellett reális út lehet a praxisok felépítésének megváltoztatása, mely főként a bérszerkezet megváltoztatásán keresztül képes befolyásolni a praxisok kiadási oldalát. A nyugati országokban működő modell kevesebb háziiorvossal, ám nagyobb hatásfokkal képes azonos szolgáltatási színvonal fenntartására, mint a jelenlegi magyar rendszer. A háziiorvosi képzés utánpótlásának biztosítása érdekében jó megoldás lehetne a háziiorvosi életpálya-modell, mely garantálná a háziiorvosok minimálisan megszerezhető jövedelmét, kiszámíthatóvá és tervezhetővé téve praktizálásuk idejét.

Bízom benne, hogy írásomban kifejtett változtatások megvalósítása javíthatna a jelenlegi krízishelyzeten, és képes lehet a háziiorvosi rendszer hosszú távon is fenntartható működésének biztosítására. Ha más nem, az ombudsmani jelentés jelzi a jelenlegi krízishelyzet fontosságát, és csak remélni tudom, hogy a köz-

eljövőben pozitív változás fog beállni az egészségügyi alapellátás működési rendszerében.

Irodalom

Országos Egészségbiztosítási Pénztár Statisztikai Évkönyve, 2011 - forrás: <http://site.oep.hu/statisztika/2011/html/hun/A2.html>
letöltés dátuma: 2013.04.10

DR. KOMÁROMI ZOLTÁN, gyakorló háziorvossal készített interjú.
interjú felvételének időpontja: 2013.03.27.

Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB - 4169/2012. számú ügyben

Magyar Orvosi Kamara honlapjának apróhirdetése - forrás: <http://www.mok.hu/hirek.aspx?cid=252>
letöltés dátuma: 2013.04.11.

ABSTRACT

The essay would like to draw attention to the general practitioner system's unsustainable functioning, therefore easily evolving crisis of service. In our country the average age of general practitioners is constantly increasing, since the amount of newly graduated doctors could not compete with the number of practitioners, who reached the retiring age. The problem is mostly demonstrated by the average age of pediatricians, which is 58-year, but the more drastic is, that in our country there are only eight practitioner pediatricians under the age of 35.

My study is based on a recent report of the ombudsman, and an interview with a practicing general practitioner; both of my main sources verified, that the main reason of the recent state's formation is the inefficient financing of practices. In the recent days, a general practitioner is not able to have a competitive wage from the fixed income of the practice, so thus the obligatory to buy the right of practice can effect the indebtedness of practitioners for a decade. Although the problem could be solved by a simple injection of capital, I aim to present a solution, which is able to shape up a better quality and more sustainable service of general practicioning through structural reform with less expense.

PÓLYA VIKTOR

A klímaváltozás hatása a Kárpát-medence madárfaunájára

Konzulens: Dr. Csörgő Tibor

Absztrakt

Az elmúlt évtizedben folytatott vizsgálatok eredményeképpen megállapítható, a klímaváltozás tény, és a legtöbb élőlény életciklusát befolyásolja. A változó klíma komplex hatást gyakorol az egész élővilágra. A Kárpát-medence speciális helyzetéből és gazdag madárvilágából kifolyólag kiváló terep annak tanulmányozására, milyen hatással van a klímaváltozás a madarakra. Annak ellenére, hogy a vonuló madarak nem egyenlő időt töltenek el életciklusuk alatt a különböző területeken, a folyamatban rejlő változások jól detektálhatók. Különbséget kell tennünk a madarak vonulási stratégiáját illetően, hiszen más módon hat a klíma megváltozása a rövid-, illetve a hosszútávú vonuló madarakra. Ezenfelül a változások értékelésénél számos egyéb tényezőt is figyelembe kell vennünk (pl. életkori és nemi különbségeket) ahhoz, hogy valós következtetéseket vonhassunk le a hosszútávú adatsorok elemzésekor. A Kárpát-medencében tapasztalt változások javarészt összecsengenek az Európa egyéb területein észleltekkel, de mutatnak sajátos vonásokat is. A várható hőmérsékletemelkedés és csapadékmennyiség-csökkenés a régióban bizonyos fajok terjedését, mások akár teljes eltűnését okozhatja. A természetvédelem fontos ügy, hiszen az éghajlat megváltozása mellett számos egyéb élőhely-romboló és biodiverzitás-csökkentő tevékenységet folytatunk, ami megakadályozza a természetes alkalmazkodást. Különös tekintettel kell lennünk a hosszútávú vonuló és a speciális élőhelyekhez kötődő madarakra, hiszen a gyorsütemű változások rájuk vannak a legnegatívabb hatással.

Kulcsszavak: fenotípusos plaszticitás, hosszútávú vonulók, klímaváltozás, populációdinamikai változások, rövidtávú vonulók, természetvédelem

Bevezetés

Korunk embere számos kihívás előtt áll. A klímaváltozás csak egy a sok fenyegető probléma közül, amelyre sürgősen megoldást kell találnunk. Már mindennapi életünkben is észlelhető a klíma gyorsütemű változása. Felelőtlen magatartásunk, környezetünk pusztítása és annak következményei ma már szemmel láthatóak. A természetben zajló kiegyenlítő mechanizmusok beindultak ugyan, és az élővilág is folyamatosan reagál, de gyökeres változtatások nélkül a problémák csak tovább mélyülnek.

A természetes élőhelyek degradációja, a vizek, a levegő és a talaj beszennyezése mind-mind olyan problémákat szülnek, amelyekre az egyes fajok elterjedési területük visszaszorulásával és populációjuk létszámának visszaesésével válaszolnak. A biodiverzitás csökkenése, a faji sokféleség eltűnése óriási problémák előidézője. A fajgazdag ökoszisztéma létünk alapja, nélküle semmilyen jól szervezett társadalom nem maradhat fenn. A madáchi falanszter szín így nem csupán tragédia, de képtelenség is, ti. nem jutunk el odáig. A természeti környezettel való harmonikus együttélésünk a jövőnk záloga.

Az emberi felelősségvállalás abban áll, hogy a magunk köré épített (fizikai és virtuális) környezet eltávolító mechanizmusait felismerjük, és még időben változtatunk rajtuk. Szükségünk van személyes tapasztalatokra (kirándulásokra, természetvédelmi programokon való részvételre, békamentésre stb.), hiszen ahogyan S. J. Gould rámutat, *„Akkor nyerhetjük meg a fajok és környezetünk megmentéséért vívott csatát, ha érzelmi köteléket alakítunk ki a természettel is, hiszen az ember nem harcol olyan dolgok megmentéséért, amelyeket nem szeret.”*¹ A célt tehát a rousseau-i *„Vissza a természetbe!”* helyett a *„Vissza a tapasztalathoz!”* felkiáltás jobban leírja.

Jelen dolgozatomban a klímaváltozás madarakra (*Aves*) gyakorolt hatásait vizsgálom, különös tekintettel a Kárpát-medencére. Lévén, hogy a madarak életciklusának minden szakaszát jelen-

¹ ORR, DAVID W.: A szeretet. *Liget*, 2001. 14. évf. 5. sz. 66-69. o.

tősen befolyásolja a mindenkori klíma, illetve, hogy nagyfokú alkalmazkodóképesség jellemzi őket, kiváló indikátorai a környezet, ezen belül a klíma megváltozásának. A Kárpát-medence madárvilága különösen alkalmas a fent említett hatások vizsgálatára. Ennek oka az itt tapasztalt sokszínűség, ami a terület biogeográfiai egységéből és speciális helyzetéből fakad.

Az elmúlt évtizedek kutatásai alapján a klímaváltozást a legtöbb tudományos fórumon tényként kezelik. A hőmérséklet tendenciaszerű emelkedése, a csapadékmennyiségek eloszlásában tapasztalt változások, illetve a szélsőségek megjelenése minden ember számára tapasztalható valóság. Sorra dőlnek meg a különféle éghajlati rekordok. A legnagyobb probléma a változás sebességében, intenzitásában valamint az antropogén környezetpusztítás egymást erősítő hatásaiban rejlik.

A madaraknál megfigyelhető, hogy életciklusuknak szinte minden szakaszára hatással van a klímaváltozás. Az elmúlt évtizedekben folyó vizsgálatok részletesen kimutatták a változások irányát és mértékét. Megváltozott a madárfajok földrajzi eloszlása, módosultak elterjedésük határai, új telelő- és pihenőhelyek keletkeztek. Változás volt észlelhető a vonulás időzítésében és fenológiájában, a vedlés és költés elkezdésének időpontjában. Módosultak a biometriai és demográfiai jellemzők, valamint a természetes és szexuális szelekciós nyomás is erősödött egyes területeken.

A természetvédelem jelentősége vitathatatlan, hiszen nagy a tét: vajon képesek leszünk-e gyermekeinket felvértezni azzal az ökológiai intelligenciával, ami szükséges a körülöttünk zajló folyamatok megértéséhez? Vajon képesek leszünk-e belátni, hogy az élővilág sokszínűségének megóvása nem pusztán egy kedves és hasznos cselekedet, hanem életben maradásunk alapfeltétele?

A KLÍMAVÁLTOZÁSRÓL

Földünk rendszerei folyamatos változásban vannak. Így a klíma, amely a Föld egyik leglátványosabb globális rendszere, szintén állandó, periodikus változással jellemezhető. Ezt a rendszert a különböző tér- és időskálán zajló fizikai folyamatok összessége alakítja. A rendszer elemei a légkörön túl az óceán, a talajfelszín, a krioszféra (tengeri és szárazföldi jég és hó összessége) és a bioszféra. Ezek együttesen alakítják a mindenkori éghajlatot.

A légköri folyamatok után az óceánok szerepe a legjelentősebb. Az óceánok aránya a szárazföldekhez képest jóval nagyobb (70,8 %), a különböző óceáni áramlatok jelentős befolyással bírnak az egész földfelszín éghajlatára. E jelentős hideg- és meleg óceáni áramlatokról ma már tudható, hogy nem csupán a különféle szélrendszerek irányítják, hanem sokkal inkább a vízben oldott sótartalom mennyiségi különbségéből és a hőmérsékleti értékek eltéréséből adódó sűrűségkülönbségek okozzák. Ezt nevezzük termohalin cirkulációnak.²

A klíma állandó változása a többmilliárd éves skálán vizsgálva számos természetes okra vezethető vissza. Ezeket a lemeztektonika (vagyis a kontinensvándorlás), a Föld Nap körüli pályájának csillagászati ciklusai, a napsugárzás erősségének, a légkör összetételének és a termohalin cirkuláció változásai, valamint a vulkanikus tevékenységek határozták meg. A változások csak igen kis léptékben vizsgálva lehettek egyirányú éghajlatváltozások. Sokkal inkább értelmezhetők éghajlat-ingadozásokként. Emberi léptékben vizsgálva, ezek – a különböző természeti katasztrófákat leszámítva – általában lassan, hosszán elnyúlóan érvényesültek, amelyhez gyakran évezredek, évmilliók kellettek. Így a bolygó természetes élővilága fokozatosan lépést tudott tartani a változásokkal. Jelen korunk, a holocén – amely 11.550 évvel ezelőtt kezdődött – az elmúlt néhány millió évhez viszonyítva, jóval stabilabb és kiegyenlítettebb éghajlata van. A pleisztocén kori eljegesedéseket követően ma egy ún. interglaciálisban, azaz két jégkorszak közötti felmelegedési fázisban vagyunk.³

Számos kutatócsoport és tanulmány⁴ foglalkozott a közelmúltban azzal a mára már tényné vált feltételezéssel, hogy a természetes folyamatok mellett az emberi tevékenység is jelentős befolyással bír a Föld éghajlatának módosításában. Ebből kifolyólag egyes kutatók, már nem is holocénról, hanem antropocénról beszélnek. Úgy tűnik, az éghajlati rendszer elemei viszonylag rövid idő alatt (évtizedes, évszázados időskálán) is jelentős vál-

² HARNOS, ZS., GAÁL, M., HUFNAGEL, L.: *Klímaváltozásról mindenkinek*. Budapesti Corvinus Egyetem, Kertészettudományi Kar, Matematika és Informatika Tanszék, Budapest, 2008, 7-88. o.

³ PÉCZELY, GY.: *Éghajlatlan*. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó, 258-284. o.

⁴ HARNOS, ZS., GAÁL, M., HUFNAGEL, L.: *Klímaváltozásról mindenkinek*. Budapesti Corvinus Egyetem, Kertészettudományi Kar, Matematika és Informatika Tanszék, Budapest, 2008, 7-88. o.

tozáson mehetnek keresztül, amelynek mind természetvédelmi, mind egészségügyi, mind pedig gazdasági vonatkozásai vannak. E folyamatok potenciálisan hatással lehetnek a globális és a regionális klímára, az időjárásra, a levegőminőségre, valamint a növény- és állatfajok földrajzi elterjedésére, illetve kipusztulására. Természetesen a gyors változások csak a több természetes és antropogén tényező komplex kölcsönhatásaként jöhetnek létre. Azonban az ma már világosan látszik, hogy az ember az üvegházhatású gázok és szennyezőanyagok légköri emissziója, illetve a földfelszín nagymértékű megváltoztatása (erdőirtás, felszíni vizek átalakítása, urbanizáció) révén a környezeti változások egyik főszereplőjévé vált.⁵

Klímakutatásról a műszeres megfigyelések kezdete óta, mintegy 200-250 éve lehet beszélni. A meteorológiai megfigyelések azonban csak az elmúlt 100 évre visszamenőleg szolgálnak olyan jellegű eredményekkel, amelyek segítségével az egész Földre vonatkozó klimatikus változások jellemezhetők.⁶ A klímakutatásban jelenleg számos módszert alkalmaznak, hogy a múltbéli tendenciákat értelmezzék, illetve hogy a hőmérsékleti és légköri jellemzők összefüggéseit kutassák. Vizsgálják a különböző földrajzi területekről származó eltérő korú fák évgyűrűit, a korallok épülésének alakulását (mintázatának és növekedési sebességének változását), a növények pollenjeit, a jégtakaróban található zárványokat és a mélytengeri meszes üledékekben lévő oxigénizotópok arányát. Ezekből mind-mind hasznos információkat tudnak kigyűjteni.⁷ Az IPCC 2007-es jelentésének különböző módszerrel számolt scenáriói szerint az átlaghőmérsékleti változás 1,4 és 5,8 °C között várható a század végére. Nem csupán az átlaghőmérséklet emelkedése a gond, hanem annak következményei is. A szélrendszerek és óceáni áramlások megváltozása, a csapadék mennyiségének, eloszlásának valamint jellegének átalakulása egyaránt probléma.

A vészjósló előrejelzések napjainkra tapasztalattá váltak. Hőmérsékleti és csapadékeloszlási szélsőségek jellemzők. Ezek a

⁵ HURRELL, J. W., TRENBERTH, K. E.: *Climate change*. In: Møller, A. P., Fiedler, W., Berthold, P.: *Effects of climate change on birds*. Oxford, 2010, Oxford University Press, 9-29. o.

⁶ PÉCZELY, GY.: Éghajlatlan

⁷ HARNOS, ZS., GAÁL, M., HUFNAGEL, L.: *Klímaváltozásról...*

hideg- és melegrekordok megdőntésében, illetve árvizek és aszályok – gyakran ugyanazon a földrajzi helyen történő – pusztításában egyaránt megmutatkoznak. Megfigyelések szerint, 1861. óta a globális átlaghőmérsékletet tekintve a három legmelegebb év rendre a következőképpen alakult: 2003-ban $+0,473$ °C-al volt melegebb az 1961-1990 közti átlagnál, 2002-ben ez $+0,474$ °C-ot ért el, így ez a második a sorban. A rekord 1998-ban volt a $+0,579$ °C többlethőmennyiséggel.⁸ Ez azt bizonyítja, hogy az utóbbi év(tized)ekben történő felmelegedés valamiféle tendencia eredménye, semmiképp sem véletlen egybeesés. A melegrekordokhoz kapcsolódóan az erdőtüzek megjelenése is jóval gyakoribb, amelyeknek szintén számottevő pusztító hatásuk van. Klímakutatók szerint az ilyen jellegű szélsőségek a jelentősebb éghajlatváltozások kezdetén és végén jellemzőek. Az éghajlat-ingadozások kapcsán rendkívül fontosak az ún. visszacsatolási mechanizmusok, amik az adott fizikai rendszerben lejátszódó önszabályozást mutatják be. A klímarendszeren belül ismert pozitív vagy más néven labilizáló visszacsatolás, amely a rendszert erő külső gerjesztő hatásokat erősítik fel és fokozzák a megkezdett változást. A másik típus a negatív vagy stabilizáló visszacsatolási mechanizmus, ami a megkezdődött folyamatokra negatív módon, lassító folyamatként hat.⁹ Ezekre legjobb példa a jégfelszín, az albedó (fényvisszaverő tulajdonság), a felhőzet és a napsugárzás kapcsolatai.¹⁰ A kutatók többnyire abban már egyetértenek, hogy a 2 °C átlaghőmérsékleti változás már katasztrófális lehet, mert különféle öngerjesztő folyamatok indulnak el. Természetesen nem mindenütt számolnak felmelegedéssel, hiszen számos helyen lehűlés fog bekövetkezni. Ezért érdemesebb a globális felmelegedés kifejezés helyett a globális éghajlatváltozást használni.

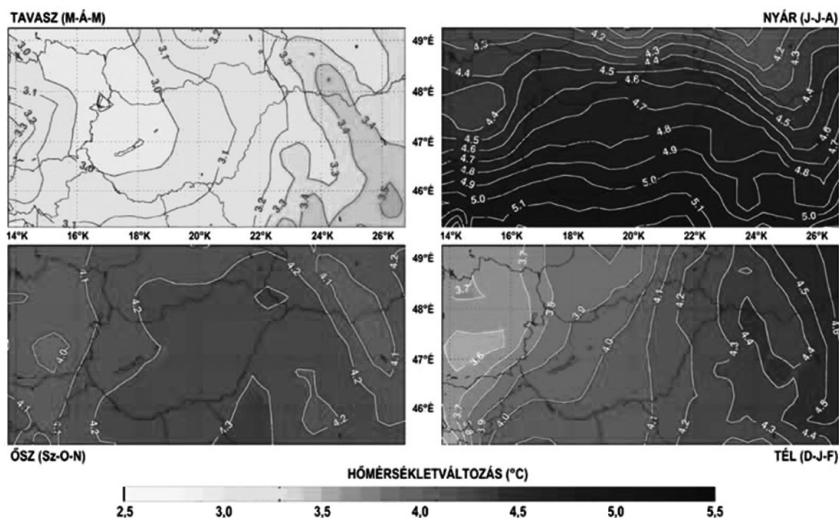
Jégfuratokból vett levegőmintákból tudjuk, hogy az ipari forradalom előtt a CO_2 légköri koncentrációja nem haladta meg a 300 ppm-et, azonban ez a koncentráció 2006-ban már elérte a 381 ppm

⁸ MENZEL, A., DOSE, V.: Analysis of long-term time series of the beginning of flowering by Bayesian function estimation. *Meteorologische Zeitschrift*, 2005, 14. 3. 429-434. o.

⁹ PÉCZELY, GY.: Éghajlatlan & IPCC (INTERGOVERNMENTAL PANEL OF CLIMATE CHANGE): Synthesis report. *An Assessment of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, 2007

¹⁰ CURRY, J. A., SCHRAMM, J. L., EBERT, E. E.: Sea ice-albedo climate feedback mechanism. *Journal of Climate*, 1994, 8. 240-247. o.

értéket. Ez az utóbbi 650 ezer év legmagasabb koncentrációja. A vizsgálatok során az is kiderült, hogy a CH_4 mennyisége a légkörben megduplázódott, a N_2O pedig 20 %-kal nőtt az ipari forradalom óta. A jégfuratok elemzésével sikerült megállapítani azt a tényt, hogy a jégkorszakok közötti felmelegedési periódusokban (interglaciálisokban) ugyanannyi volt a CH_4 koncentráció, mint az ipari forradalom előtti évszázadokban. Ez jelentős bizonyíték arra, hogy az emberi tevékenység áll a megnövekedett koncentráció hátterében.¹¹

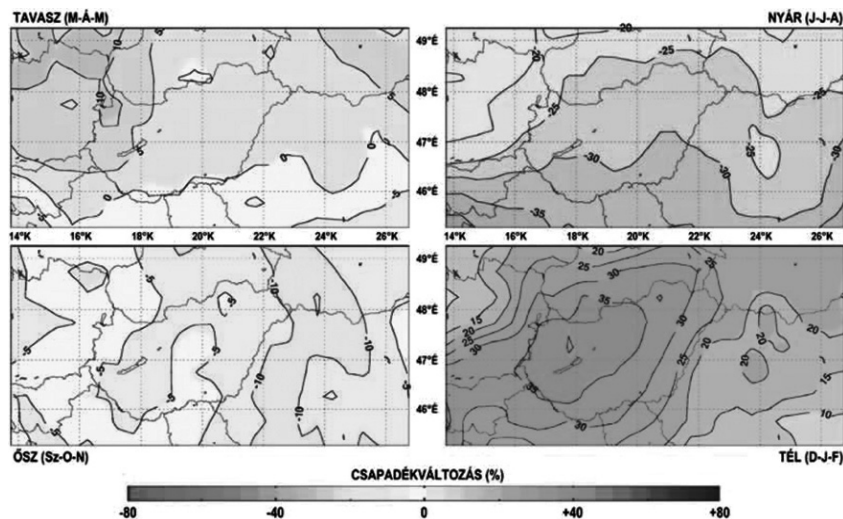
1. ábra. Évszakos hőmérsékletváltozás (°C) a Kárpát-medence térségére a 2071–2100 időszakra

(http://www.kormany.hu/download/9/67/10000/N%C3%89S_2008-2025.pdf)

A klímaváltozást illetően a legnagyobb probléma a változások sebességében rejlik. Az alig néhány évtizedes változások körülbelül ötvenszer, százszor gyorsabban történtek, mint a földtörténeti korok során. A jégsapkák és a gleccserek elolvadása nem csak azért probléma, mert hűtik a világtengereket, hanem mert ezek

¹¹ HANSEN, J., SATO, M., RUEDY, R., LAJCS, A., OLNAS, V.: Global warming in the twenty-first century: An alternative scenario. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2000, 97. 9875-9880. o. & NÉS (NEMZETI ÉGHAJLATVÁLTOZÁSI STRATÉGIA) 2008. Országgyűlési határozat

édesvizek, ezért jelentősen csökkentik az óceánok só koncentrációját. A só koncentráció pedig döntően befolyásolja az óceáni áramlatok alakulását. Ilyen veszély fenyegeti az európai térséget is a Golf-áramlat mérséklődése illetve megszűnése kapcsán.

2. ábra. Évszakos csapadékváltozás (%) a Kárpát-medence térségére a 2071–2100 időszakra

(http://www.kormany.hu/download/9/67/10000/N%C3%89S_2008-2025.pdf)

A klíma globális átalakulásával párhuzamosan egyértelmű változások mutathatók ki a Kárpát-medence hőmérsékleti és csapadékviszonyaiban is. Az Európai Unió PRUDENCE nevű programjának kutatásai szerint egy globálisan 1 °C-os átlaghőmérséklet emelkedés hazánk területén akár 1,7 °C-os is lehet.¹²

A tendenciák értékeléseként megállapítható, hogy összességében a hőmérséklet emelkedésével, a csapadékmennyiség csökkenésével (30-35 %-os változás) és az eloszlás átrendeződésével valamint a szélsőségek erősödésével kell számolnunk a Kárpát-medence területén (1. és 2. ábra).

Hazánk területén minden évszakban egyértelmű melegedés várható. Ennek mértéke nyáron a legnagyobb (4–5 °C) és tavasz-

¹² NÉS (NEMZETI ÉGHAJLATVÁLTOZÁSI STRATÉGIA) 2008. Országgyűlési határozat

szal a legkisebb (3–3,5 °C). A hőmérséklet emelkedés tendenciája, hogy nyáron északról dél felé, télen és tavasszal pedig nyugatról kelet felé haladva növekszik. Az alkalmazott modellek szerint a legnagyobb szórás nyáron (0,9–1,1 °C) a legkisebb télen (0,3 °C) figyelhető meg, így a nyári előrejelzés bizonytalansága lényegesen nagyobb, mint a télié.¹³

A csapadék éves átrendeződése során a téli csapadékmennyiség növekvő, a nyári csökkenő tendenciát mutat. A növekvő téli esőzések miatt a késleltetés nélküli téli lefolyás növekedése várható, így nőhet az árvizek gyakorisága és nagysága. A nyári csapadékmennyiség csökkenése az emelkedett hőmérséklettel párosulva a hidrológiai aszály gyakoriságának növekedésével fenyeget. Ennek következtében csökkennek a mértékadó természetes vízkészletek, rosszabbodnak a vízkivételi lehetőségek, kedvezőtlenül alakulhatnak a hajózási viszonyok, romlik a vízfolyások öntisztuló képessége és jelentősen változik a vízfolyások élővilága.¹⁴

A KLÍMAVÁLTOZÁS HATÁSA A MADARAKRA

A klímaváltozás madarakra gyakorolt hatásáról viszonylag gazdag irodalom áll rendelkezésre, ami egyrészt az állatcsoport változatosságának és népszerűségének valamint az összetett adatbázisoknak köszönhető, amelyek gyakran hosszú távú vizsgálatok eredményeként születtek. Crick¹⁵ munkájában rámutat arra, hogy a változások a megfelelő élőhelyek ismételt, nagyléptékű mintavételével követhetők a legjobban.

A madarakat jelentősen befolyásolja az éghajlat változása, és a rájuk gyakorolt hatás legalább annyira komplex, mint a részleteiben még ma sem értett klímaváltozás. Ilyen változásokat már a múlt század elején is észleltek¹⁶, és az 1940-es években tetőző felmelegedési hullám egyik hatása volt, hogy bizonyos madárfajok fészkelőterülete észak felé tolódott. Ilyen volt a csicsörke (*Serinus serinus*) és a házi rozsdafarkú (*Phoenicurus ochruros*) északi irá-

¹³ UO.

¹⁴ HARNOS, ZS., GAÁL, M., HUFNAGEL, L.: *Klímaváltozásról...*

¹⁵ CRICK, H. Q. P.: The impact of climate change on birds. *Ibis*, 2004, 146. évf. 1. szám, 48-56. o.

¹⁶ PARMESAN, C.: Ecological and evolutionary responses to recent climate change. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 2006. 37. 637-669. o.

nyú terjedése. Hazánkban a legszembetűnőbb a balkáni gerle (*Streptopelia decaocto*) huszadik századi megjelenése és elterjedése, valamint a balkáni fakopáncs (*Dendrocopos syriacus*) és a halvány geze (*Hippolais pallida*) kárpát-medencei expanziója. A balkáni gerléknek még a Kárpátok vonulata sem jelentett akadályt és tovább terjedtek észak, északnyugat felé, ellentétben a balkáni fakopáncssal, amely csupán Csehországig, illetve Lengyelországig jutott. Ezen balkáni madárfaj terjeszkedésének következtében a fákkal ritkásabban benőtt területeken kiszorította hazai rokonfaját, a nagy fakopáncsot (*Dendrocopos major*). Megfigyelhető a két faj közti hibridizáció is (*Dendrocopos syriacus* X *Dendrocopos major*), hiszen elterjedésüknek határzónájánál alkalmanként előfordulnak kereszteződések. A halvány geze szintén a Balkán-félsziget felől érkezett, de terjedése több okból sem volt annyira látványos, mint az előbb tárgyalt két fajé. Egyrészt csak az 1950-es évektől érte el hazánkat (addig a Balkán-félszigeten belül terjedt a délebbi részekről az északi irányba), és ekkorra már egy lehülési hullám volt jellemző Európa szerte, ami visszafoghatta terjedését. Másrészt pedig jóval rejtettebb életmódot folytat (többnyire folyók mentén terjeszkedik, kerüli a településeket), és emellett kevésbé látványos, próbabb testű állat.¹⁷

Az elmúlt évtizedekben észlelt változások jelentősen befolyásolták a madarak életjelenségeit és különféle jellemzőit. Változott a madárfajok földrajzi eloszlása és elterjedésük határai, új telelő- és pihenőhelyek keletkeztek. Változás észlelhető a vonulás időzítésében és fenológiájában, a vedlés és költés elkezdésének időpontjában. Továbbá változás mutatható ki a biometriai jellemzők kapcsán, valamint a szelekciós nyomás is erősödött az egyes területeken.¹⁸ Ezek a változások természetesen populációdinamikai következményekkel járnak. A klímaváltozás következtében az egyedszám- és népességviszonyok térbeni és időbeni változásai egyaránt kimutathatók, ami jelentősen függ attól, mekkora a populáció mérete.

¹⁷ HADARICS, T.: Új madárfajok Magyarország faunájában a Magyar Madártani Egyesület 1974-es megalakulása óta. ELTE Állatrendszertani és Ökológiai Tk, Szakdolgozat, 2006. 11-43. o., 59-156. o.

¹⁸ CRICK, H. Q. P.: The impact of climate change... & CSÖRGŐ, T., HARNOS, A., KOVÁCS, SZ., NAGY, K.: A klímaváltozások hatásainak vizsgálata hosszútávú madárgyűrűzési adatsorok elemzésével. *Természeti és Környezeti Közlönyek*, 2009, 15. 1-12. o.

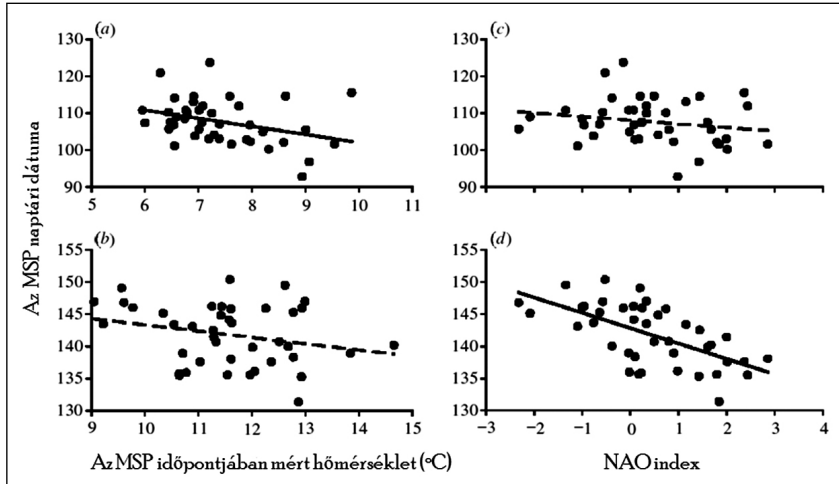
Számos kutatás foglalkozott már a klímaváltozás madarak vonulására gyakorolt hatásával. A madárvonulásnak a Föld ökológiai rendszerében betöltött szerepe igen jelentős, hiszen a több mint 9.000 madárfaj közel kétharmada vonul, és ez nagyságrendileg mintegy 50 milliárd példányt tesz ki. A vonulás mindenekelőtt a környezet megváltozásának hatására kialakuló evolúciós válasz. A madarak majd 150 éves evolúciója során több alkalommal is kialakulhatott ez a jelenség, így ennek mai egységes definiálása igen nehéz. Célja legfőképp a megfelelő táplálkozási és/vagy szaporodási terület megszerzése az év különböző szakaszaiban, hogy így lehetőség nyíljon a túlélésre és a szaporodásra.

A klíma megváltozása az eltérő stratégiájú fajokra eltérő módon és eltérő súllyal hat. Az erősebb genetikai kontroll alatt álló madárfajok kevésbé tudnak a klíma gyors változására reagálni, szemben azokkal a madarakkal, amelyek fakultatív vonulókként az időjárás változásaira rugalmasabban reagálnak.¹⁹

A tavaszi és az őszi vonulás mintázata, motivációja jelentősen különbözik. Tavaszi vonulás esetén ugyanis a szaporodásra optimalizálnak a madarak, hiszen minél korábban érkeznek, annál nagyobb valószínűséggel foglalják el a jobb territóriumokat, így sikeresebb lehet szaporodásuk is. Őszi vonuláskor azonban az egyedek a túlélésre optimalizálnak, azaz ha úgy adódik, a madarak tovább maradnak és zsírt halmoznak fel a sikeresebb vonulás érdekében. Számos kutató ért egyet abban, hogy a tendencia folytatódik, és egyre több fajra, egyre nagyobb mértékben lesz hatással a klímaváltozás minden előnyével és hátrányával együtt. Bizonyos scenárió szerint 2080-ra már a madarak 75 %-ának fog előrébb tolódni tojásrakásuknak dátuma. Ez persze egy igen elnagyolt jóslat, hiszen az adatok elemzésekor nem különítették el az ivarokat. Ez azt eredményezi, hogy ha csak a hímek érkeznek hamarabb, akkor is átlagosan korábbi érkezés lesz észlelhető. Számos kutató pedig pont azt támasztja alá, hogy csak a hímek érkeznek hamarabb, így nincs korábbi tojásrakás.²⁰

¹⁹ LEHIKONEN, E., SPARKS, T. H.: *Changes in migration*. In: Møller, A. P., Fiedler, W., Berthold, P.: *Effects of climate change on birds*. Oxford, 2010, Oxford University Press, 89-112. o.

²⁰ BERGMANN, F.: Long-term increase in numbers of early-fledged Reed Warblers (*Acrocephalus scirpaceus*) at Lake Constance (Southern Germany). *Journal of Ornithology* 1999, 140: 81-86.

3. ábra, Az átlagos tavaszi áthaladás (MSP) időpontja és a hőmérséklet illetve NAO index közti kapcsolat rövidtávú vonuló vörösbegy (*Erithacus rubecula* - a,c) és hosszútávú vonuló mezei poszáta (*Sylvia communis* - b,d) madárfajokon vizsgálva (Hüppop - Hüppop 2003 alapján átszerkesztve)

Egy Németországhoz tartozó Északi-tengeren lévő kis szigeten (Helgoland) 1909 óta folynak ornitológiai megfigyelések (befogások, gyűrűzés stb.). 12 rövid- és középtávú, illetve 12 hosszútávú vonuló madár átlagos tavaszi áthaladásának időpontjait (MSP – mean spring passage) vizsgálták. Egy faj kivételével minden faj korábban érkezett, mint az előző időszakokban és ezt a klímaváltozás hatásának tudják be. Szignifikáns különbség 7 rövid és középtávú vonulónál, illetve 10 hosszútávú vonulónál volt kimutatható. Az átlagos tavaszi áthaladás időpontjának görbéje egybeesik az ekkor mért hőmérsékletek görbéjével, ami emelkedő hőmérsékleti tendenciát mutatott. Kutatásukban összefüggést találtak a NAO-index alakulása és a madárvonulások időzítése között (3. ábra).²¹

Nagy-Britanniában – ahol évszázados hagyománya van a madarászásnak és óriási mennyiségű adat gyűlt már össze, külö-

²¹ HÜPPOP, O., HÜPPOP, K.: North Atlantic Oscillation and timing of spring migration in birds. *Proceedings of Royal Society London B*, 2003, 270. 233–240. o.

nösen a vonulással kapcsolatban – 74.258 feljegyzést elemeztek. Mintegy 65 faj tojásrakásának dátumát vizsgálták egy 25 éves (1971-1995) periódusban. Ebből 20 faj (31 %) szignifikánsan korábban kezdte el a tojásrakást. Átlagosan 8,8 nappal költöttek korábban (a szórás 4 és 17 nap közötti). Erre magyarázatot abban találtak, hogy a korábban emelkedő tavaszi hőmérséklet serkentő hatással van a vegetációra, hamarabb lesz lombfakadás és virágzás, így jóval korábban képesek a madarak a sikeres költéshez szükséges táplálékforrást beszerezni.

A korábbi tavaszi érkezés célja, hogy minél jobb territóriumot szerezzenek a madarak. Így nem meglepő, hogy gyakran a hímek hamarabb érkeznek vissza tavasszal a telelőterületekről, mint a tojók,²² hiszen ők foglalják el a területeket és majd a később érkező tojók választanak párt maguknak. A verseny célja tehát, hogy a korábban érkezők növeljék szaporodási esélyüket, és tulajdonságaikat nagyobb valószínűséggel örökítsék tovább, mint később érkező fajtársaik. A költési siker jelentősen függ attól, hogy időben mikor kezdődik, és milyen feltételek között kell a madaraknak a fiókákat felnevelni. A klímaváltozás tehát közvetve és közvetlenül is hatással van a reprodukciós sikerre.²³

A klímaváltozás hatására módosult időzítések problémákat is rejthetnek magukban. Számos vizsgálat rámutatott már arra, hogy ha nincsenek szinkronban a madarak az adott területen jellemző táplálékforrások megjelenésével, akkor komoly gondot jelenthet a fiókák felnevelése. Abban az esetben ugyanis, amikor a tavaszi hőmérséklet korai emelkedése miatt hamarabb érkeznek meg a költőterületre a madarak, de azon a területen a vegetáció és így a táplálékul szolgáló ízeltlábúak még vagy már nincsenek bőségben, a szűkös táplálékforrás fokozott versenyt és jelentős stresszt okoz a madarak számára. Extrém esetben a mortalitás jelentősen megnőhet.²⁴

²² FRANCIS, M. C., COOKE, F.: Differential timing of spring migration in Wood Warblers (*Parulinae*). *The Auk*, 1986, 103. 3. 548-556. o.

²³ DUNN, P. O., WINKLER, D. W.: *Effects of climate change on timing of breeding and reproductive success in birds*. In: MØller, A. P., Fiedler, W., Berthold, P.: *Effects of climate change on birds*. Oxford, 2010, Oxford University Press, 113-128. o.

²⁴ ROSIVALL, B., SZÖLLŐSI, E., TÖRÖK, J.: Maternal compensation for hatching asynchrony in the collared flycatcher (*Ficedula albicollis*). *Journal of Avian Biology*, 2005. 36. 531-537. o.

Táplálékláncok szinkronizált rendszerére jó példa a kocsányos tölgy (*Quercus robur*), kis téliaraszoló (*Opheroptera brumata*), széncinege (*Parus major*) kapcsolatrendszer. A széncinege kiváló példája az erdei rovarevő madárfajoknak, amelyek főleg hernyókkal táplálják fiókaikat. A hernyók tavasszal csak egy viszonylag rövid ideig érhetőek el nagyobb mennyiségben. Ebből kifolyólag ez egy szelekciós nyomást jelent a reprodukciós időszak időzítésében. A reprodukciós sikerhez a szaporodási és fiókaetetési időszakot a hernyók abundanciájának csúcsához kell igazítaniuk, ami pedig a kocsányos tölgy rügyfakadásához alkalmazkodik. Abban az esetben, ha ennél korábban vagy később raknának tojásokat, utódaik száma jóval kevesebb, kondíciójuk pedig jóval gyengébb lenne.²⁵

Megfigyelések szerint a klímaváltozás hatására a vedlés is korábbra tolódott. Seregélyeken (*Sturnus vulgaris*) végeztek vizsgálatokat Hollandiában. Mesterségesen szabályozott hőmérsékleti körülmények között tartották a madarakat, és azt vizsgálták, milyen eltérés észlelhető az 5 °C-os és a 20 °C-os hőmérsékletű madárházakban tartott seregélyek nemi érésére és vedlésére. A vizsgálat eredménye szerint, a magasabb hőmérséklet hatására jóval hamarabb kezdték el vedlésüket. A klímaváltozás miatt bekövetkező hőmérsékletemelkedés a természetes populációkra is hasonló módon hat.²⁶

Az areahatárok is módosulhatnak a klímaváltozás hatására. A legtöbb kutatás egy-egy faj vizsgálata során figyelte meg a változásokat. Készültek azonban összegző munkánk is, amelyek a különböző táplálkozású és vonulási stratégiájú madárfajokat hasonlítja össze. Vizsgálatuk eredménye, hogy a specialisták, a mag- és rovarevők gyorsabban változtatták areahatáraikat, mint a generalista, ragadozó és mindenevő fajok. Különbséget találtak a vonulási stratégiák kapcsán is, ugyanis a helyben maradónál nem találtak jelentős areamódosulást, ellenben a vonuló madarak egyre gyakrabban repülnek tovább a pólusok felé tavasszal, ahol szintén találnak alkalmas területeket a költéshez. A parciá-

²⁵ VISSER, M. E., BOTH, C.: Shifts in phenology due to global climate change: the need for a yardstick. *Proceedings of the Royal Society B*, 2005. 272. 2561-2569. o.

²⁶ DAWSON, A.: The effect of temperature on photoperiodically regulated gonadal maturation, regression and moult in starlings – potential consequences of climate change. *Functional Ecology*, 2005, 19. 995-1000. o.

lis- és rövidtávú vonuló fajok esetén különösen gyors változások észlelhetők, hiszen ezek a közelebbi telelésből kifolyólag jobban tudnak reagálni a klimatikus változásokra.

A megváltozott klimatikus tényezők a fajok közötti versengésre is hatással vannak. Ez elsősorban a maradó, illetve a vonuló madarak között számottevő. Finnország dél-nyugati részén 1953-2005. között végeztek kutatásokat a széncinegéken (*Parus major*) és kormos légykapó (*Ficedula hypoleuca*) fészek-odúért zajló interspecifikus kompetícióra. A kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a versengés a fajok denzitásától függ, ami pedig a klimatikus tényezők által módosulhat. Ez elsősorban a hőmérséklet tojásrakás időzítésére gyakorolt hatása révén érvényesül.

A svájci-francia Alpokban az 1958-1999 közötti 63 vonuló madárfajt vizsgáltak. A 42 éves periódus alatt szignifikáns különbség volt kimutatható a rövid- és hosszútávú vonulók viselkedése között. Azok a fajok, amelyek a Szaharán túl telelnek, egyfajta szelekciós nyomásnak kitéve (hogy elkerüljék a kedvezőtlen vonulási időszakot a Szaharán), hamarabb indultak el. Azok a fajok, amelyek Észak-Afrikában telelnek, tovább maradtak a költési területen és a megszokottnál többször raktak tojásokat. A kutatók végkövetkeztetése, hogy az őszi vonulás a tavaszhoz képest összetettebb, több tényezőtől függ. Általánosítani nehéz, a tendenciózus változásokra adott válaszokat fajonként érdemes értelmezni.²⁷

A populációdinamika változások egyben a tápláléklánc teljes hálózatára hatással vannak. Ezek komplex folyamatok és kapcsolatok révén többek között befolyásolják a ragadozó-préda valamint a gazda-parazita interakciókat. Egyfelől azzal, hogy módosulnak az areahatárok és így a fajok előfordulási helyei, ami szükségszerűen kihat köztük lévő kapcsolatra. Másfelől azzal, hogy megváltozik a madarak és/vagy ragadozók vonulási fenológiája. Ekkor – szemben az előző esettel – nem térbeli elkülönülés alakulhat ki, hanem időbeli. A folyamatszerű változások mellett előfordulhatnak extrém, nagyszabású (katasztrófaszerű) változások is, amik alapjaiban boríthatják fel a tápláléklánc

²⁷ JENNI, L., KÉRY, M.: Timing of autumn bird migration under climate change: advances in long-distance migrants, delays in short-distance migrants. *Proceedings of the Royal Society B*, 2003, 270. 1467-1471.o.

egyensúlyát. Viselkedésbeli változások is előfordulhatnak, amik szintén az interakciók módosulásához vezethet.²⁸

A klímaváltozás által kiváltott változások genetikai háttere még ma sem teljesen tisztázott. Kérdés, hogy az egyes változások hátterében (mikro)evolúciós válaszok állnak, vagy az egyedek fenotípusos plaszticitásából származik a madarak alkalmazkodása. Vajon van-e szelekciós nyomás az időzítés megváltozására, illetve öröklődik-e a további generációk számára az esetleges módosulás?

Az utóbbi időben egyre több kutatás foglalkozik ezzel a kérdéssel.²⁹ Egyes Skandináv- és Appennini-félszigeten lévő madárgyűrűző helyeken több rövid- és hosszútávú vonuló madárfaj tavaszi érkezését vizsgálták. A meglepő eredmény az volt, hogy a hosszútávú vonulók korábbi érkezésének mértéke szignifikánsan nagyobb volt, mint a rövidtávú vonulók. Ezt azzal magyarázták, hogy a nagyobb genetikai kontroll alatt álló madarak korábbi tavaszi érkezésének hátterében evolúciós változás áll. Ezzel szemben mások valószínűbbnek tartják, hogy a vonulási útvonal körülményeiben történtek pozitív változások, így hamarabb visszaérkeznek tavasszal. A jelenség tehát csak fenotipikus válasz, nem evolúciós. Utóbbi megállapítást is elvetették, ugyanis a vonulási útvonalon történő természetes változások inkább negatívak (pl. sivatagosodás, élőhely degradáció) mintsem kedvezőek a madarak számára.³⁰

A KLÍMAVÁLTOZÁS HATÁSA A KÁRPÁT-MEDENCE MADÁRFAUNÁJÁRA

Hazánkban számos kutatás folyik a vonulás fenológiájával kapcsolatos változások detektálására. Az Ócsai Madárvártán standardizált feltételek mellett 1987-2004 között befogott transz-szaharai, hosszú-távú vonuló nádiposzáta (*Acrocephalus*) és tücsökmadár fajok (*Locustella*) őszi vonulási adatait vizsgálták. Arra a következtetésre jutottak, hogy bár közeli rokon fajokról van szó, az éghajlatváltozásra különböző irányban és mértékben reagáltak. A korábban vonulók egyre korábban, míg a később vonulók egyre

²⁸ BRETAGNOLLE, V., GILLIS, H.: *Predator-prey interactions and climate change*. In: Møller, A. P., Fiedler, W., Berthold, P.: *Effects of climate change on birds*. Oxford, 2010, Oxford University Press, 227-248. o.

²⁹ PULIDO, F., BERTHOLD, P., MOHR, G., QUERNER, U.: Heritability of the timing of autumn migration in natural bird population. *Proceedings of the Royal Society B*, 2001. 268. 953-959. o.

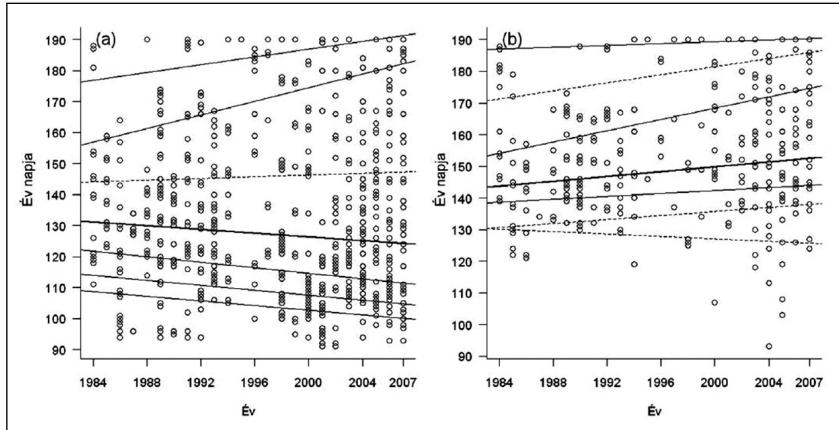
³⁰ JONZÉN, N., LINDÉN, A., ERGON, T., KNUDSEN, E. (EDS.): Response to comment on „Rapid advance of spring arrival dates in long-distance migratory birds”. *Science*, 2007, 315. 598.

később vonulnak. A látszólagos ellentmondás okai a fajok eltérő vonulási és vedlési stratégiájában kereshető. A vizsgálat alatt szignifikáns változást találtak a vonulás időzítésének évenkénti alakulásánál az augusztusi átlaghőmérsékletek függvényében.³¹

Szintén Ócsán hosszútávú madárgyűrűzési adatsorok elemzésével a klímaváltozás három fajpárra gyakorolt hatásait vizsgálták. A vizsgált fajpárok a cserregő nádiposzáta (*Acrocephalus scirpaceus*) és az énekes nádiposzáta (*Acrocephalus palustris*), a csilpcsalpfüzike (*Phylloscopus collybita*) és a sisegő füzike (*Phylloscopus sibilatrix*) valamint a barátposzáta (*Sylvia atricapilla*) és a kerti poszáta (*Sylvia borin*) voltak. A vizsgálat eredménye, hogy bár testvér fajokról van szó, mégis teljesen eltérő lehet azok vonulási stratégiája, így a hatások mértéke és iránya is eltérhet. A vizsgált fajok közül kettő a Mediterráneumban is telet (barátposzáta, csilpcsalpfüzike), a másik négy tipikus hosszútávú vonuló. Emellett két faj (cserregő nádiposzáta, csilpcsalpfüzike) északi populációi például elkerülik a Kárpát-medencét, míg a többi négy faj észak-európai állományai keresztülvonulnak rajta. A változások tehát többnyire csak fajonként, sőt populációnként, esetleg kor- és ivarcsoportonként értelmezhetők. A vonulások időzítése mellett a vonulási hullám alakjában is változást észleltek. A kezdeti és végpontok mellett lényeges tehát a vonulás lefolyásának időbeli eloszlása, azaz, hogy a tömeges érkezések az egész periódust vizsgálva mikor zajlanak. Az adatsorok elemzésével megállapították, hogy az észlelt biometriai változások (a jelentős átvonuló állománnyal rendelkező fajok esetén nőtt a szárnyhossz és csökkent a testtömeg) oka az állományátrendező-dés lehet, ami pedig közvetetten a klímaváltozás következménye.

Őszi vonuláskor az egyedek a túlélésre optimalizálnak. Ebből kifolyólag bizonyos hazai madárpopulációk esetén megfigyelhető, hogy a fiatal madarak tovább maradnak és zsírt halmoznak fel a sikeresebb vonulás érdekében. Így előfordulhat, hogy 13 nappal később indulnak téli élőhelyükre. Az öreg, tapasztaltabb madarak viszont hamarabb felkészülnek a vonulásra és egy 24 éves vizsgálat kimutatta, hogy őszi vonulásuk időzítése számottevően nem változott. Ezt egy kerti poszáták (*Sylvia borin*) vonu-

³¹ MIHOLCSA, T., TÓTH, A., CSÖRGŐ, T.: Change of timing of autumn migration in *Acrocephalus* and *Locustella* genus. *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2009. 55. 2. 175-185. o.

4. ábra A cserregő nádiposzták (a) és az énekes nádiposzták (b) tavasi vonulás időzítésének változása a 24 év során.

(Nagy et al. 2009)

lasi fenológiájának változását vizsgáló 1984-2007 között zajló magyarországi kutatás során sikerült kimutatni.³²

Cserregő és énekes nádiposztákon (*Acrocephalus scirpaceus*, *A. palustris*) végzett vizsgálatok arra hívják fel a figyelmet, hogy közeli rokonfajok is eltérő módon reagálhatnak a klímaváltozásra, hiszen eltérő elterjedési területű, különböző élőhelyű, más-más vonulási stratégiájúak lehetnek. Egy 24 évre kiterjedő vizsgálati adatsor alapján kimutatható volt, hogy a cserregő nádiposztáta tavasi vonulási hullám mediánja 7,5 nappal előbbre, az énekes nádiposztáaté pedig 8 nappal későbbre tolódott. Eltérést mutatott az egyes fajokon belül a korösszetétel szerinti vizsgálat is. Ősszel a medián az öreg cserregő nádiposztátnál 8,5 nappal, a fiataloknál 6 nappal, az énekes nádiposztáta fiataljainál pedig 9 nappal tolódott későbbre. Ezzel szemben az öreg énekes nádiposzták őszi vonulási hullám mediánja nem mutatott szignifikáns eltérést (4. ábra).³³

³² KOVÁCS, SZ., CSÖRGŐ, T., HARNOS, A., NAGY K., REICZIGEL, J.: A kerti posztáta (*Sylvia borin*) vonulási fenológiájának változása Ócsán 1984-2007 között. *Természetvédelmi Közlemények*, 2009, 15. 422-433. o.

³³ NAGY, K., CSÖRGŐ, T., HARNOS, A.: A cserregő és az énekes nádiposztáta (*Acrocephalus scirpaceus*, *A. palustris*) vonulásának fenológiai változásai. *Természetvédelmi Közlemények*, 2009. 15. 434-445. o.

A biometriai jellemzők (szárny- és farok hossz) vizsgálatával az ivari különbözőséget is megállapíthatjuk. Ennek nagy jelentősége van abban, hogy a változások alakulása nem szerinti összehasonlításban is értelmezhetőek legyenek. A Kárpát-medencében fészkelő csilpcsalpfüzikék (*Phylloscopus collybita*) ivara ezzel a módszerrel nagy biztonsággal megállapítható. Ócsán 2.902 madár adatait vizsgálták, és azt tapasztalták, hogy mind tavasszal mind ősszel több volt a befogott hím, mint a tojó. Eredményeik szerint a vonulások során kimutatott ivararány eltérés lehetséges oka tavasszal a protandria, ősszel a protogynia. Összességében megállapítható, a klíma évenkénti változására a vonulás időzítésével elsősorban a hímek reagálnak.

Kutatások folynak a Kárpát-medence területén a költés időzítését illetően is. Abban az esetben, amikor a kelési aszinkronia elkerülhetetlen, a tojók befolyásolhatják a költés sikerességét és az utódok életképességét. Örvös légykapókat (*Ficedula albicollis*) vizsgáltak a Pilisben. Transzszaharai vonuló, a vonulási útvonalai és telelőhelyei kevéssé ismertek. Magyarországi költőterületükre április közepén érkeznek. A hazai költőállomány stabil, helyi egyedszámváltozás az időjárás és a rendelkezésre álló táplálékkészlet függvényében változhat. 2002-2003 között 45 fészekaljat vizsgáltak meg és kimutatták, a költési szezon végén, az aszinkroniából fakadó hátrányt a tojók azzal kompenzálták, hogy nagyobb tojásokat raktak, mint a szezon elején. Így amikor elegendő táplálék áll rendelkezésre, akkor több kisebb tojást raknak, ellenben ha nincs megfelelő mennyiségű ennivaló, akkor a kevesebb, de nagyobb tojás stratégiáját választják.³⁴

Az eredmények sok esetben ellentmondásosak a klímaváltozás hatásainak vizsgálatánál, aminek több oka is lehet. Egyfelől a vonulás időzítésének változása ugyanazon fajok esetén földrajzi területenként is eltérő lehet, hiszen más-más lehet az alfajok vagy populációk szokása. Emellett számolni kell azzal is, hogy az időjárási tényezők megváltozásai lokálisan szintén különböző mértékben hathatnak. Másfelől pedig lehetséges, hogy a vonulás különböző szakaszain folytatott vizsgálatok természetszerűen mutatnak eltéréseket, nem is beszélve arról, hogy sok eset-

³⁴ ROSIVALL, B., SZÖLLŐSI, E., TÖRÖK, J.: Maternal compensation for hatching asynchrony in the collared flycatcher (*Ficedula albicollis*). *Journal of Avian Biology*, 2005. 36. 531-537. o.

ben eltérő mérőszámokat és módszereket használnak az egyes kutató(csoporto)k.³⁵

A globális klímaváltozás hatására a Kárpát-medence legtöbb területén szárazodás várható, ami elsősorban a vizes élőhelyekre lesz hatással, valamint a szikes és homok puszták értékes madárfaunájára. A kifejezetten ezen élőhelyekhez kötődő (költés, megpihenés, táplálkozás) madárfajok esetén várható csökkenő tendencia. Bizonyos madárfajok számára kedvező lehet a felmelegedés, hiszen északabbra tolódhat elterjedésének határa. Ilyenek például a mediterrán elterjedésű, száraz élőhelyeket igénylő fajok.³⁶

TERMÉSZETVÉDELMI MEGFONTOLÁSOK

Számos nemzetközi tanulmány foglalkozik a klímaváltozás biodiverzitás csökkentő hatásával. Emellett olyan tanulmányok is készültek, amelyek a madarak diverzitásváltozását vizsgálják, illetve a jövőbeli elterjedési területeket is megjósolják. A diverzitás fontossága abban áll, hogy nagyfokú környezetváltozás esetén is lehetővé teszi olyan egyedek megjelenését, amelyek az új környezetben is sikeresek tudnak maradni, illetve csökkentik a populáción belüli beltenyésztés kockázatát.

Az élőlények bizonyos keretek között képesek alkalmazkodni a külső körülmények változásaihoz. Alapvetően három lehetőségük van: elviselik, elvándorolnak vagy elpusztulnak. Mivel a természetes ökoszisztémák stabil és önfenntartó rendszerek, az éghajlatváltozás káros következményeinek mérsékléséhez, illetve elkerüléséhez legjobb mód, ha a meglévő rendszerek természetes ellenálló- és alkalmazkodó képességének megerősítése. Fontos, hogy a fennálló ökológiai kapcsolatok megőrzéséhez az önszabályozó rendszerek és a sokszínűség megőrzése párosuljon. Az elvándorlás, mint második lehetőség közvetlenül csak a mozgékonyabb fajok egyedei számára kivitelezhető (pl.: rovarok, madarak). A legtöbb élőlény esetében a vándorlás több generáción keresztül tartó folyamat. Az elpusztulás többnyire a kis, elszigetelt

³⁵ CSÖRGŐ, T., HARNOS, A., KOVÁCS, SZ., NAGY, K.: A klímaváltozások hatásainak vizsgálata hosszútávú madárgyűrzési adatsorok elemzésével. *Természetvédelmi Közlemények*, 2009, 15. 1-12. o.

³⁶ CZÚCZ, B., KRÖEL-DULAY, GY., RÉDEL, T., BOTTA-DUKÁT, Z., MOLNÁR, ZS. (EDS.): Klímapolitika. Éghajlatváltozás és biológiai sokféleség – elemzések az adaptációs stratégia tudományos megalapozásához. MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, 2007

területen előforduló fajok esetén problémás, mivel az intenzív pusztulási hullám a faj kihalásához is vezethet. A természetvédelmi törekvések legfontosabb célja többnyire a hosszútávú állományfenntartás.³⁷

Lévén, hogy a mérsékelt övben a madárfajok 80 %-a vonul, kiemelt feladat ezeknek a fajoknak a védelme, hiszen a vonulás amúgy is számos veszélyforrást jelent. A klímaváltozás okozta kihívások nagyon összetettek. Egyrészt azért, mert életmenetük alatt több, egymástól jelentős távolságra lévő helyen fordulnak elő, másrészt mert a fajokat befolyásoló változások eltérő időben fejtik ki hatásukat. Pontosan ebből kifolyólag a természetvédelmi megfontolások során a teljes életciklust kell figyelembe venni.

A vonulási útvonalak védelme lényeges, hiszen több veszély is fenyegeti a vonuló madarakat. A pihenőhelyek degradációja mellett számolni kell a bizonyos területeken (Dél-Európa, Észak-Afrika) közkedvelt vadászattal is, amely még a Kárpát-medence madárfaunáját is érinti. Jelentős problémákat okoz az infrastruktúra is. Évente jelentős számú madár repül neki magas épületeknek, illetve magasfeszültségű elektromos vezetékeknek, ami legtöbbször pusztulásukhoz is vezet. A gond az, hogy vagy nekirepülnek a vezetékeknek, vagy áramütés éri őket, amikor két különböző potenciálú vezeték- vagy oszlopelemet egyidejűleg érintenek meg. Magyarországi felmérés szerint Magyarországon évente 20.000 madár lesz áldozata a halálos ütközéseknek. Ezek többnyire éjszaka történnek.³⁸

Az élőhelyvesztés és az egyéb emberi tevékenység okozta zavarás mind-mind hozzáadódik a klímaváltozás okozta kihívásokhoz, mint például az egyre jelentősebb sivatagosodáshoz és az egyre extrémebb időjáráshoz.³⁹ A madaraknak azon túl, hogy a változó klímára kell reagálniuk, az élőhelyek elvesztésével és egyéb nehézségekkel is szembe kell nézniük. Ide tartozik a mocsarak, lápok eltűnése, a folyószabályozások okozta vizes élőhelyek degradációja,

³⁷ HARNOS, ZS., GAÁL, M., HUFNAGEL, L.: *Klímaváltozásról...*

³⁸ HORVÁTH, M., DEMETER, I., BAGYURA, J., KOVÁCS, A., LOVÁSZI, P., NAGY, K., SZÜGYI, K., TÓTH, P. 2010. Madarak és légvezetékek. – Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest.

³⁹ McCARTY, J. P.: Ecological consequences of recent climate change. *Conservation Biology*, 2001, 15. 2. 320-331. o.

az erdőirtás, az urbanizáció, az intenzív mezőgazdaság okozta diverzitáscsökkenés és fragmentáció valamint a szennyezések (a táplálékláncban akkumulálódó mérgezőanyagok). Az egyre intenzívebbé váló mezőgazdaság óriási problémát jelent. Szegélyeltűnással és gyepfeltöréssel folyamatosan nehezítik az amúgy is szegényessé vált élőhely kultúratűrő fajainak életbenmaradását. A fragmentáció, az élőhely feldarabolódás az egyik legnagyobb probléma, hiszen legfeljebb csak nagy kockázatok vállalása mellett van lehetősége az élőlényeknek a menekülésre, de többnyire abba is belepusztulnak. Az egyes fajokat nem egyenlő mértékben érintik a változások káros hatásai. A speciális élőhelyekhez kötődő fajok esetén a jobban növekvő kompetícióval is számolni kell.

A folyamatosan romló környezeti állapot felismerése egyre több és több embert készítet arra, hogy a természet megóvására szentelje életét. Nekik azonban két igen lényeges tényt kell szem előtt tartani. Egyrészt, hogy a természetvédelem nem ismer határokat, így a különféle akciók és kutatások során a természetes egységeket kell figyelembe venni, ami legtöbbször eltér a politikai határoktól. Másrészt a természetvédelem nem lehet csupán egy kedves jócselekedet a körülöttünk – és ma már sajnos tőlünk egyre elkülönítettebben – létező természet felé, hiszen a hosszútávú fenntarthatóság alaptétele, hogy csak olyan (gazdasági, társadalmi) rendszer maradhat fenn, amely képes a nála nagyobb (természeti) rendszer szabályai szerint működni. Rá kell ébredni, hogy vannak helyzetek, amelyekhez nem alkalmazkodni kell, hanem változtatni rajtuk. A változtatás egyik legkézenfekvőbb eszköze az oktatás és ismeretterjesztés, ami lehetővé teszi az ökológiai intelligencia széleskörű elterjedését. Enélkül lehetetlen lesz a problémákat orvosolni.

Irodalom

- BERGMANN, F.: Long-term increase in numbers of early-fledged Reed Warblers (*Acrocephalus scirpaceus*) at Lake Constance (Southern Germany) – *Journal of Ornithology* 1999, 140: 81–86.
- BRETAGNOLLE, V., GILLIS, H.: *Predator-prey interactions and climate change*. In: MØller, A. P., Fiedler, W., Berthold, P.: *Effects of climate change on birds*. Oxford, 2010, Oxford University Press, 227–248. o.
- CRICK, H. Q. P.: The impact of climate change on birds. *Ibis*, 2004, 146. évf. 1. szám, 48–56. o.

- CSÖRGŐ, T., HARNOS, A., KOVÁCS, SZ., NAGY, K.: A klímaváltozások hatásainak vizsgálata hosszútávú madárgyűrűzési adatsorok elemzésével. *Természetvédelmi Közlemények*, 2009, 15. 1-12. o.
- CURRY, J. A., SCHRAMM, J. L., EBERT, E. E.: Sea ice-albedo climate feedback mechanism. *Journal of Climate*, 1994, 8. 240-247. o.
- CZÚCZ, B., KRÖEL-DULAY, GY., RÉDEI, T., BOTTA-DUKÁT, Z., MOLNÁR, ZS. (EDS.): Klímapolitika. Éghajlatváltozás és biológiai sokféleség – elemzések az adaptációs stratégia tudományos megalapozásához. MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, 2007
- DAWSON, A.: The effect of temperature on photoperiodically regulated gonadal maturation, regression and moult in starlings – potential consequences of climate change. *Functional Ecology*, 2005, 19. 995-1000. o.
- DUNN, P. O., WINKLER, D. W.: *Effects of climate change on timing of breeding and reproductive success in birds*. In: Møller, A. P., Fiedler, W., Berthold, P.: *Effects of climate change on birds*. Oxford, 2010, Oxford University Press, 113-128. o.
- FRANCIS, M. C., COOKE, F.: Differential timing of spring migration in Wood Warblers (*Parulinae*). *The Auk*, 1986, 103. 3. 548-556. o.
- HADARICS, T.: Új madárfajok Magyarország faunájában a Magyar Madártani Egyesület 1974-es megalakulása óta. ELTE Állattrendszertani és Ökológiai Tanszék, Szakdolgozat, 2006. 11-43. o., 59-156. o.
- HANSEN, J., SATO, M., RUEDY, R., LACLS, A., OLNAS, V.: Global warming in the twenty-first century: An alternative scenario. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2000, 97. 9875-9880. o.
- HARNOS, ZS., GAÁL, M., HUFNAGEL, L.: *Klímaváltozásról mindenkinek*. Budapesti Corvinus Egyetem, Kertészettudományi Kar, Matematika és Informatika Tanszék, Budapest, 2008, 7-88. o.
- HORVÁTH, M., DEMETER, I. – BAGYURA, J. – KOVÁCS, A. – LOVÁSZI, P. – NAGY, K. – SZÜGYI, K. – TÓTH, P. 2010. Madarak és légvezeték. – Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest.
- HÜPPOP, O., HÜPPOP, K.: North Atlantic Oscillation and timing of spring migration in birds. *Proceedings of Royal Society London B*, 2003, 270. 233-240. o.
- HURRELL, J. W., TRENBERTH, K. E.: *Climate change*. In: Møller, A. P., Fiedler, W., Berthold, P.: *Effects of climate change on birds*. Oxford, 2010, Oxford University Press, 9-29. o.
- IPCC (INTERGOVERNMENTAL PANEL OF CLIMATE CHANGE): *Synthesis report. An Assessment of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, 2007

- JENNI, L., KÉRY, M.: Timing of autumn bird migration under climate change: advances in long-distance migrants, delays in short-distance migrants. *Proceedings of the Royal Society B*, 2003, 270. 1467–1471. o.
- JONZÉN, N., LINDÉN, A., ERGON, T., KNUDSEN, E. (EDS.): Response to comment on „Rapid advance of spring arrival dates in long-distance migratory birds”. *Science*, 2007, 315. 598c.
- KOVÁCS, SZ., CSÖRGŐ, T., HARNOS, A., NAGY K., REICZIGEL, J.: A kerti poszáta (*Sylvia borin*) vonulási fenológiájának változása Ócsán 1984-2007 között. *Természetvédelmi Közlemények*, 2009, 15. 422-433. o.
- LEHIKONEN, E., SPARKS, T. H.: *Changes in migration*. In: Møller, A. P., Fiedler, W., Berthold, P.: *Effects of climate change on birds*. Oxford, 2010, Oxford University Press, 89-112. o.
- MCCARTY, J. P.: Ecological consequences of recent climate change. *Conservation Biology*, 2001, 15. 2. 320-331. o.
- MENZEL, A., DOSE, V.: Analysis of long-term time series of the beginning of flowering by Bayesian function estimation. *Meteorologische Zeitschrift*, 2005, 14. 3. 429-434. o.
- MIHOLCSA, T., TÓTH, A., CSÖRGŐ, T.: Change of timing of autumn migration in *Acrocephalus* and *Locustella* genus. *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2009. 55. 2. 175-185. o.
- NAGY, K., CSÖRGŐ, T., HARNOS, A.: A cserregő és az énekes nádiposzáta (*Acrocephalus scirpaceus*, *A. palustris*) vonulásának fenológiai változásai. *Természetvédelmi Közlemények*, 2009. 15. 434-445. o.
- NÉS (NEMZETI ÉGHAJLATVÁLTOZÁSI STRATÉGIA) 2008. Országgyűlési határozat. 2008. május 17. (http://www.kormany.hu/download/9/67/10000/NÉS_2008-2025.pdf)
- ORR, DAVID W.: A szeretet. *Liget*, 2001. 14. évf. 5. sz. 66-69. o.
- PARMESAN, C.: Ecological and evolutionary responses to recent climate change. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 2006. 37. 637-669. o.
- PÉCZELY, GY.: Éghajlattan. Budapest, 2002, Nemzeti Tankönyvkiadó, 258-284. o.
- PULIDO, F., BERTHOLD, P., MOHR, G., QUERNER, U.: Heritability of the timing of autumn migration in natural bird population. *Proceedings of the Royal Society B*, 2001. 268. 953-959. o.
- ROSIVALL, B., SZÖLLÖSI, E., TÖRÖK, J.: Maternal compensation for hatching asynchrony in the collared flycatcher (*Ficedula albicollis*). *Journal of Avian Biology*, 2005. 36. 531-537. o.
- VISSER, M. E., BOTH, C.: Shifts in phenology due to global climate change: the need for a yardstick. *Proceedings of the Royal Society B*, 2005. 272. 2561-2569. o.

ABSTRACT

It can be proved that in the last couple of decades climate has changed, which affected the life cycle of several species. The changing climate has a complex effect on the whole wild-life. According to the fact that the Carpathian Basin has a unique location and a rich avifauna it provides a good opportunity to examine how the climate change influences birds' life. Although the migratory birds don't spend the same amount of time during their annual cycle in different areas, where the effects are different, the change in the processes can be well recognized. We have to distinguish between the different migration strategies of birds, since changing climate influences short- and long-distance migrants variously. Moreover a number of other factors (i.e. age and sexual differences) have to be considered while evaluating the changes to make relevant consequences from the long-term observation records. The changes experienced in the Carpathian Basin mainly link to the tendencies recognized in other parts of Europe but still they have some specific characteristics too. The expected rise in temperature and decrease in precipitation on one hand can cause the expansion of some species, but on the other hand some species might disappear from this region. The conservation is an important matter, since the climate change is only one problem because we make a number of other habitat destroying and biodiversity decreasing activities, which hinders natural adaptability. We need to put great emphasis on long-distance migrants and birds living in special habitats as the quick changes influence them heavily.

Keywords: climate change, conservation, long-distance migrants, phenotypic plasticity, population dynamical changes, short-distance migrants

PÜNKÖSTY MÁRIA

Elég egy „elég jó” döntés!

Döntéshozatali szokások vizsgálata
Longitudinális kutatás keretében

Konzulens: Dr. Szondy Máté

Absztrakt

Kísérletemben a pozitív szubjektív élményekkel járó optimalizáló és a negatív élményekkel járó maximalizáló döntéshozatali stratégiákat vizsgáltam. A 104 vizsgálati személlyel folytatott longitudinális kutatás során arra kerestem a választ, vajon ezek a stratégiák tudatosan változtathatóak-e pozitív irányba.

A kutatásban való részvétel háromszori kérdőívkitöltéssel járt, az első alkalom után még egy héttel, illetve egy hónappal későbbi időpontokban. A kérdőívek beérkezési sorrendje alapján három csoportba soroltam a résztvevőket; ezek a kontroll-, edukatív-, és instruált csoport voltak. A kutatás eredményei nagyrészt alátámasztották hipotéziseimet. Legkiemelkedőbb eredmény a maximalizáló tendencia állandósága a kontrollcsoport esetében, ehhez képest az első és második alkalom között szignifikáns csökkenése az edukatív, és tendenciózus csökkenése az instruált csoportban. Ezzel párhuzamosan – a várakozásnak megfelelően – az étellel való elégedettség szignifikáns növekedése az instruált csoportban.

Kutatásom eredményei azt bizonyítják, hogy a maximalizáló tendencia jól csökkenthető mind edukációval, mind instrukcióval egy rövidebb intőintervallumon belül.

Kulcsszavak: maximalizáló döntéshozatal, optimalizáló döntéshozatal, pozitív pszichoterápia, étellel való elégedettség, szubjektív boldogság

Bevezető¹

Klasszikusan a pszichológia feladatkörébe a mentális betegségek gyógyítása, traumák feldolgozásának segítése, az öngyilkosságok megelőzése tartozik. Fontos szerepet játszik ez a társadalomban, tekintve gyakoriságukat. Azonban elterjedőben van a pszichológián belül az az irány, amely nem csupán negatívról nullára, hanem nulláról pozitívrá akarja emelni az emberek közérzetét, szubjektív jóllétét, mentális egészségét. Megjelenése Martin E. P. Seligman nevéhez köthető, aki ráébredt, hogy a pszichológia elsősorban a betegség-modelleken alapszik, célja a diszfunkciók kezelése, közben pedig nem fordítanak a pszichológusok figyelmet arra, hogy hogyan lehet az életet élvezhetőbbé, értelmesebbé, boldogabbá tenni. Felismerése kapcsán szorgalmazni kezdte egy pozitívabb pszichológiai szemlélet elindítását.²

Ennek a szemléletnek alapvető témája az élettel való elégedettség, boldogság kutatása, mely Veenhoven³ gondolatához köthető, miszerint a boldogság szintje növelhető. Carl Rogers személyközpontú terápiáját veszi alapul, melyben a terapeuta nem megmutatni akarja a helyes irányt, gondolkodást, hanem támogatja a klienst a saját belső hangjára figyelésben. Segít a páciensnek az erősségeit, a pozitív oldalait felfedezni, s feladatul adja ezek használatát, az örömteli események tudatosítását, olyan dolgokat, amik növelik az elégedettség, boldogság érzését.⁴

Az egyik olyan lehetőség, ahol az egyén kezébe veheti saját boldogságának alakulását – a döntéshozatali stratégiák ismerete révén –, az optimalizáló stratégia tudatos használata. Saját tapasztalatom inspirált a téma vizsgálatában, mégpedig az, hogy a döntéshozatali stratégiákról való puszta tudás, és a kutatási eredmények ismerete, mentesített a maximalizálásom nyomása alól, elkezdtem könnyedebben döntést hozni, mely mindenapjaimban nagy felszabadító erővel hatott.

¹ Jelen tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetemen folytatott tanulmányaim során végzett kutatásomon alapul, amelynek egy korábbi változata szakdolgozat formájában publikálásra került 2011 év május hónapban.

² JOSEPH, S., LINDLEY, P.A.: *Positive Therapy. A meta-theory for positive psychological practice*. New York, 2006, Routledge

³ VEENHOVEN, R.: *General Perspectives*. In STRACK, F., ARGYLE, M., & SCHWART, N. (Eds.). *Subjective Well-Being*. (pp. 7-26). Oxford, 1991, Pergamon Press

⁴ JOSEPH, S., LINDLEY, P. A.: *Positive Therapy...*

Longitudinális kutatásom célja megvizsgálni, hogy az egy hónapos időintervallum elteltével a pszichoedukáció, illetve az optimalizáló döntéshozatalra biztatás következtében változnak-e pozitív irányba a kísérleti személyek döntéshozatali szokásai. Ez az ismeretátadás, bír-e olyan hatással, amely pozitív változást hozhat az emberek életébe. Ezek alapján egyúttal a terápiában való alkalmazhatóságról, jövőbeli pszichoedukációs tréningek hatékonyságáról szeretnék eredményeket kapni.

Irodalmi áttekintés

Mindennapjaink állandó része a döntéshozatal. Az egészen hétköznapi és egyszerű dologtól, mint egy vásárlás, egészen a nagyobb döntéseig, mint pályaválasztás, vagy lakásvétel.

Mindannyian el tudunk képzelni például egy ruhavásárlási helyzetet. Eldöntjük, melyik bevásárlóközpontba induljunk, ott melyik ruhaboltot válasszuk, milyen fazonú, színű ruhák között keresgéljük, míg végre megtaláljuk a megfelelőt.

Már ebben az egyszerű szituációban is jelentős egyéni eltéréseket mutat viselkedésünk. Vannak, akik betérnek az első boltba, kiválasztanak egy megfelelőnek tűnő ruhát, és boldogan viselik. Mások rengeteget fáradoznak, hogy rátaláljanak a legjobbra a hatalmas választék közül, s a biztonság kedvéért vásárlás előtt még végigjárják az eddig meg nem látogatott boltokat is. Ugyanakkor mégsem elégedettek, mert azt gondolják biztosan lett volna a kiválasztottnál még jobb, ha tovább kerestek volna.

A döntéshozatali stratégiák vizsgálata arra keresi a választ, hogyan lehet az, hogy egyesek a döntéseikben sokkal kevesebb energia-befektetéssel elégedettebbek és boldogabbak, mint mások egy sokkal alaposabban megfontolt döntést követően.

DÖNTÉSHOZATALI STRATÉGIÁK

Fél évszázaddal ezelőtt Herbert Simon (1955, 1956) Nobel-díjas közgazdász és pszichológus mutatott rá a maximalizáló és optimalizáló döntéshozatali stratégiák közti fontos különbségre. A „fogyasztó ember” elméletéből indult ki, aki racionális, birtokában van a környezetből érkező releváns információknak, jól ki-dolgozott, stabil preferenciái és érzéke van ahhoz, hogy kikalku-

lálja a számára elérhető lehetőségeket. Ezek segítik, hogy elérje a preferencia skáláján szereplő legmagasabb elérhető pontot. A növekvő gazdaság azonban megnehezíti ennek a modellnek a használatát. A feladat az, hogy a fogyasztó ember globális racionalitását felváltsa egy olyan racionális viselkedés, ami segít eligazodni a növekvő mennyiségű információ között.

Két alapvető megküzdési módot, két fajta döntéshozatali szokást talált. Az egyik csoportba tartoznak a **maximalizálók** (maximizer). Ők utánajárnak a lehetséges alternatíváknak, figyelembe veszik az összes tulajdonságot, és a kimerítő keresés közben állandóan a legjobbat kutatják. A másik csoportot, a maximalizálás alternatívájaként az **optimalizáló**, elégedettségre törekvő (satisficer) viselkedés. Az optimalizáló emberek döntéseikben az „elég jót” keresik. Sokkal kevesebb idő és energia befektetéssel döntenek egyik vagy másik alternatíva mellett. A két csoportot összehasonlítva azt találta, hogy bár a maximalizálók döntései objektíven jobbak, mégis negatívabb azok szubjektív megítélése.⁵

Az optimalizáló és maximalizáló döntéshozatali stratégia egy kontinuum két végén elhelyezkedő jellemvonásként írható le, mindannyian valahol a két végpont között helyezkedünk el, ki közelebb, ki távolabb egyikőtől és másiktól. A képet tovább színezi a maximalizálás területspecifikussága. Lehet, hogy valaki bámulatlan mértékben optimalizáló és könnyed döntéshozó az élet legtöbb területén, például vásárlás során, pénzügyi befektetések kapcsán, vagy bármilyen tudományos munka elkészítésében, mégis egy exkluzív étteremben, vagy egy műszaki boltban viselkedhet maximalizáló módjára, s átélheti a maximalizálókra jellemző érzéseket.⁶

A VÁLASZTÁS PARADOXONA

Schwartz⁷ nevéhez fűződik Simon teóriájának további vizsgálata, aki saját élménye kapcsán kezdett a téma iránt érdeklődni.

⁵ SIMON, H. A.: A behavioral model of rational choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 1955. 96. 99-118. o. & SIMON, H. A.: Rational choice and the structure of the environment. *Psychological Review*, 1956. 63. 129-138. o.

⁶ SCHWARTZ, B.: *A választás paradoxona: Miért a kevesebb a több?* Budapest, 2004b, Lexecon Kiadó

⁷ SCHWARTZ, B., WARD, A., MONTEROSSO, J., LYUBOMIRSKY, S., WHITE, K., LEHMAN, D.R.: Maximizing versus satisficing: Happiness is a matter of choice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002. 83. 1178-1197. o.

Korábbi vásárlási tapasztalathoz képest megsokszorozódott a ráfordítandó idő és energia, ráadásul utólag zavarta a gondolat, hogy nem is nézte végig a teljes választékot, lehet, hogy talált volna jobbat a megvásárolt termékénél.⁸

Ennek kapcsán fogalmazza meg Schwartz⁹ a választás paradoxonát. E szerint, ha az embernek nincs választási lehetősége, az élet szinte elviselhetetlen. A választék növekedése –, ami konzumvilágunkat jellemzi –, tehát pozitív hatással van ránk. Ám ha az opciók száma folyamatosan tovább emelkedik, elérkezik az a pont, amikor már elárasztanak minket. Ettől kezdve választásaink már nem szabadítanak fel többé, hanem gátolnak és túlterhelnek minket a lehetőségek áradata.

A döntéshozatali stratégiák irodalmában Beattie, Baron, Hershey, Spranca¹⁰ korábbi eredményei is azt mutatják, hogy a túl sok választási lehetőséggel bíró döntéshelyzetek kevésbé vonzóak. Két döntéshozatali attitűdről írnak, amelyek a döntésre való hajlandóságot, illetve az ellenhajlandóságot határozzék meg. Megkülönböztetik egyrészt az elkerülő attitűdöt, mely során az ember sokkal vonzóbbnak találja azt, hogy a döntését egy külső akarat határozza meg, míg a döntés-kereső helyzetben a saját választás lehetősége vonzóbb, még ha az nem is vezet jobb kimenetelhez. Szerintük, ha nagy repertoárból kell választani az egyénnek, akkor hajlamosabb lesz a döntéshelyzet elkerülésére, azaz az averzióra. Ilyenkor gyakran azt preferálja az egyén, ha más hozza meg helyette a döntéseket.

Iyengar és Lepper¹¹ által végzett kísérletekben a választék számának növekedésével és csökkenésével járó döntéshozatali kedvet vizsgálták. Azt tesztelték, hogy a limitált, befogadható mennyiségű választék motiválób-e annál, mintha sok lehetőség közül kell választani. Kísérleteik során azt találták, hogy a lehetőségek széles tárháza – legyen szó egzotikus ételekről, vagy az egyetemi beadandó dolgozat témájáról – vonzóbb a kisebb választéknál, azonban a döntési hajlandóság, így például a tényle-

⁸ PETERSON, C.: *A primer in Positive Psychology*. Oxford, 2006, University Press

⁹ SCHWARTZ, B.: *The paradox of choice: Why more is less*. New York, 2004a, Ecco

¹⁰ BEATTIE, J., BARON, J., HERSHEY, J. C., SPRANCA, M. D.: Psychological determinants of decision attitude. *Journal of Behavioral Decision Making*, 1994. 7. 129-144. o.

¹¹ IYENGAR, S.S., LEPPER, M.R.: When choice is demotivating: Can one desire too much of a good thing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000. 79. 995-1006. o.

ges vásárlás, vagy a plusz pontért megírt szemináriumi dolgozat a kisebb választéknál jelentősen nagyobb. A jelenség háttérében, miszerint a kisebb választási lehetőség pozitívan hat a választási kedvre, Iyenger és Lepper¹² két tényezőt feltételezett. Egyrészt a sajnálkozás elkerülését, hiszen több opciónál nagyobb esélye van, hogy nem a legideálisabbat választják. Másrészt pedig az információáradat problémáját: harminc lehetőséget mérlegelni és közülük a legjobbat választani ugyanis meglehetősen ijesztőnek tűnik.

A KIS DÖNTÉSEK ZSARNOKSÁGA

Schwartz¹³ három okát látja, hogy a lehetőségek túlburjánzása miért van negatív hatással a szubjektív jóllétre. Hogyan lesz az alapvetően értékes szabadság és autonómia, illetve a lehetőségek növekedése az ember „zsarnokává”, ahogy ő fogalmaz. Egyik oknak tartja az adekvát információk beszerzésének nehézségét. Másiknak, hogy a lehetőségek növekedésével az emberek igény-szintje is emelkedik. Harmadrészt Schwartz (2000) szerint, hogyha valami elérhetetlennek bizonyult az egyénnek, vagy a döntése után jobb lehetőséggel szembesül, azt a saját hibájaként fogja fel, hiszen annyi lehetőség közül meg kellene találni a legmegfelelőbbet. Bármikor, amikor egy döntésünk nem bizonyul elég jónak és elkezdünk sajnálkozni, még attól az elégedettségtől is megfosztjuk magunkat, amelyet a jó döntések nyújtanak. Ami még rosszabb, hogy ténylegesen sajnálkozunk már azelőtt is, mielőtt a döntést meghoznánk. A döntés utáni elégedetlenséget a „vevők büntudatának” is szokás nevezni.

Schwartz¹⁴ ezek fényében fogalmazza meg cikkében a pszichológia jövőbeli feladataként azt, hogy a társadalom a fentiekben vázolt mechanizmusaként előidézett elégedetlenséget, depressziót kezelni tudja.

¹² IYENGAR, S.S., LEPPER, M.R.: When choice is demotivating... 995-1006. o.

¹³ SCHWARTZ, B.: Self- determination. The tyranny of freedom. *American Psychology*, 2000. 55. 79-88. o.

¹⁴ SCHWARTZ, B.: Self- determination... 79-88. o.

AZ OPTIMALIZÁLÁSSAL ÉS A MAXIMALIZÁLÁSSAL EGYÜTT JÁRÓ TÉNYEZŐK

Schwartz és mtsai¹⁵ később egy négy tanulmányból álló kutatósorozatot végeztek a témában. Azt vizsgálták, milyen egyéni vonások határozzák meg, hogy mire milyen döntéshozatal jellemző, s ez miként működik visszafelé, azaz a döntéseknek milyen hatásai vannak az egyénre nézve.

Az első tanulmányukban¹⁶ bizonyítékokat hoznak, hogy egyéni különbségek határozzák meg a döntéshozatali módunkat, miszerint a maximalizálók a lehető legjobb eredményt várják el maguktól, az optimalizálók pedig megelégednek egy „elég jó” eredménnyel. Ez a minket általánosan jellemző szokás nem csak a döntéshozatali folyamattal van kapcsolatban, hanem a döntéshozatal utáni kedvünkkel, sőt az étellel való elégedettségünkkel is. Ennek a maximalizáló tendenciának a mérésére alkották meg a maximalizálást mérő skálát (Maximization Scale). Ezen, és a szubjektív jóllétet mérő skálán elért pontszámok korreláltak a korábbiakhoz, ami azt támasztja alá, hogy a maximalizálók szignifikánsan kevésbé elégedettek, boldogok, illetve optimisták, míg ezzel szemben szignifikánsan jellemzőbb rájuk a sajnálkozás és depresszió, az optimalizálókhoz képest. Jóllehet, ezen eredményüket árnyalja Diab, Gillespie, és Highhouse¹⁷ kutatása, akik a maximalizáló tendencia mérésére egy újfajta kérdőívet fejlesztettek ki, melynek eredményei alapján a maximalizálók és optimalizálók boldogság szintje között nincs különbség. A sajnálkozást és elégedettség mértékét azonban ők is különbözőnek találták.

ELÉGEDETTSÉG

Iyengar és mtsai¹⁸ ezt az elégedettségi szintet vizsgálták kísérleteikben. Végzős diákokat kísérték figyelemmel utolsó évük során, majd az álláskeresési folyamat közben, a maximalizáló tendenciát vizsgálva. Bár a maximalizálók 20%-kal magasabb kezdő kereset-

¹⁵ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

¹⁶ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

¹⁷ DIAB, D.L., GILLESPIE, M.A., HIGHHOUSE, S.: Are maximizers really unhappy? The measurement of maximizing tendency. *Judgement and Decision Making*, 2008. 3. 364-370. o.

¹⁸ IYENGAR, S.S., WELLS, R.E., SCHWARTZ, B.: Doing better but feeling worse: Looking for the 'best' job undermines satisfaction. *Psychological Science*, 2006. 17. 143-150. o.

tel rendelkeztek, mégis elégedetlenebbek voltak, és több negatív hatás érte őket a keresési folyamat során. A relatív siker mellett kisebb elégedettség, nagyobb pesszimizmus, stressz, fáradtság, idegesség, aggodás jellemezte őket. Feltételezésük szerint ennek oka a maximalizálókra általánosan jellemző kisebb elégedettségi szint lehet, ami a választások jóságától függetlenül is megjelenik.

TÁRSAS ÖSSZEHAJONLÍTÁS

A maximalizálókra továbbá a legjobb választásra való kényyszer jellemző. A „legjobb” azonban általában a másokhoz való viszonyítás, a szociális összehasonlítás által definiálódik.¹⁹

Schwartz és mtsai²⁰ ezért további két tanulmányukban a társas összehasonlítás aspektusait vizsgálták Lyubomirsky és Ross²¹ kutatására alapozva. Lyubomirsky és Ross²² kísérlete szerint az alacsonyabb boldogságszinttel rendelkező emberek sokkal inkább érintettek a szociális összehasonlításban a magasabb boldogságszinttel rendelkező embereknél. Schwartz és mtsai²³ ezen eredmények alapján feltételezték, hogy a szubjektív boldogság skálán alacsony értéket elérő maximalizálóknak fontos a relatív pozíció és a társas összehasonlítás. Egyik tanulmányukban vásárlási szokásokat figyeltek. Azt várták, hogy a hatalmas áru kínálat megnehezíti a maximalizálók dolgát, így hajlamosabbak a többi vásárló választására hagyatkozni. Eredményeik alátámasztották hipotéziseiket, a maximalizálók erősen érdekeltek voltak a szociális összehasonlításban, s emellett nagyobb sajnálkozást és kevesebb örömet mutattak a vásárolt árut illetően.

Másik helyzetben azt a hipotézist vizsgálták, hogy a maximalizálók hangulata és önbizalma sebezhetőbb és érzékenyebb-e a szociális összehasonlítás által, mint az optimalizálóké. Lyubomirsky és Ross²⁴ kísérletének mintájára a kísérleti személyt - akit az előzetesen kitöltött Maximalizáló Skála szerint maximalizáló vagy opti-

¹⁹ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

²⁰ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

²¹ LYUBOMIRSKY, S., ROSS L.: Hedonic consequences of social comparison: A contrast of happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1997. 73. 1141-1157. o.

²² LYUBOMIRSKY, S., ROSS L.: Hedonic consequences of... 1141-1157. o.

²³ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

²⁴ LYUBOMIRSKY, S., ROSS L.: Hedonic consequences of...1141-1157. o.

malizáló csoportba soroltak - egy szókirakási feladatra kérték meg. Egy beépített egyetemistával párba állították a kísérleti személyeket, és a teljesítménytől függetlenül összehasonlították őket. Így - a beépített pár rosszabb eredménye esetén - relatív sikert, vagy - a beépített ember jobb eredményét látva - relatív kudarcot éltek át. Az eredmények azt mutatták, hogy azok a maximalizálók, akik párjuk teljesítményét jobbnak ismerték, jobban kétségbe vonták saját képességeiket, és rossz hangulatba estek azokkal a maximalizálókkal szemben, akik saját teljesítményüket ismerték jobbnak a párjuknál. Hozzájuk képest az optimalizálók alig, vagy egyáltalán nem mutattak változást a párjukkal való összehasonlítás miatt.

SAJNÁLKOZÁS, DEPRESSZIÓ

Az Schwartz és mtsai.²⁵ negyedik kísérletükben a maximalizálás és a sajnálkozás, megbánás kapcsolatát vizsgálták. Eredményeik alapján valóban a döntést megelőző, a negatív kimenetelre vonatkozó sajnálkozás bénítja a döntéshozatal folyamatát, így fontos tényező az egyén maximalizáló döntéshozatalának és az ehhez kapcsolódó alacsonyabb boldogság és elégedettség kialakulásában.

Schwartz és mtsai²⁶ kutatása a maximalizáló skálán elért pontszámok állandóságáról nem mond semmit. Erről Gillham, Ward, és Schwartz²⁷ végzett egy kilenc hónapon át tartó kísérletet, ahol 102 egyetemistának négyszer mérték a Maximalizáló Skálán elért pontszámait. Az adatok olyan mértékben korreláltak egymással (első és második mérés között ($r=.81$), második és harmadik között ($r=.82$), harmadik és negyedik között ($r=.73$), ami bizonyos fokú állandóságot feltételez a maximalizáló orientációban.

A maximalizáló tendencia időbeli állandóságának megfigyelésén túl Gillham, Ward, és Schwartz²⁸ kísérletében arról nincs kutatási eredmény, hogy külső utasítás, pl. pszichoedukáció hatására változhat-e ez a maximalizáló orientáció. Iyenger és Lepper (2000) kutatási eredményének fényében Schwartz (2004b) azonban felteszi a kérdést, miért nem tudják a legtöbben figyelmen kívül hagyni

²⁵ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

²⁶ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

²⁷ GILLHAM, WARD, ÉS SCHWARTZ, 2001, In: SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing...

²⁸ GILLHAM, WARD, ÉS SCHWARTZ, 2001, In: SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing...

az egyes lehetőségeket, és miért nem tudunk a harminc lehetőség közül úgy foglalkozni eggyel, mint a hat lehetőség közül. Válasza az, hogy a kultúránk olyan mértékig szentesíti a választás szabadságát, hogy annak haszna magától értetődőnek tűnik, ezt senki sem kérdőjelezi meg. Úgy gondolja, az emberek nem fogják figyelmen kívül hagyni az alternatívákat úgy, ha nincsenek tudatában, hogy a túl sok választási lehetőség negatív következményekkel jár.

Vizsgálatomban arra keresem a választ, hogy a döntéshozatali stratégiáról szóló kutatási eredmények, azaz az optimalizáló döntéshozatallal rövid és hosszú távon együtt járó előnyöknek, illetve a maximalizálás hátrányainak²⁹ megismertetésével történik-e csökkenés az egyének maximalizáló tendenciájában. Bír-e a pszichoedukáció, illetve a pszichoedukációt kísérő instrukció olyan hatással, amely mérhető változást eredményez a döntéshozatali stratégiák használatában.

Céлом továbbá megvizsgálni, hogy a maximalizáló orientáció csökkenésének bekövetkezte esetén, ezzel párhuzamosan változik-e a szubjektív boldogság, az étellel való elégedettség s a szorongás szintje.

Hipotézisek

1. Első hipotézisem szerint Gillham, Ward, és Schwartz³⁰ kutatásához hasonlóan a kontrollcsoport maximalizáló tendenciája, a Maximalizáló Skálán mért pontszáma időbeli állandóságot mutat.
2. Feltételezem, hogy a pszichoedukatív módszert használva a kontrollcsoporthoz képest változást fog mutatni az edukatív csoport. A maximalizáló tendenciája már az egy héttel későbbi időpontban szignifikánsan csökken, s az optimalizáló felé közeledik az első alkalomhoz képest, feltételezem, hogy ez a tendencia folytatódik.
3. Az instruált csoportban hasonló változást várok a kontrollcsoporthoz képest, mint amit az edukatív csoportban: szignifikáns csökkenést a maximalizáló tendenciában már a má-

²⁹ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

³⁰ GILLHAM, WARD, ÉS SCHWARTZ, 2001, In: SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing...

sodik alkalommal is, ami később is megmarad, a harmadik alkalommal is.

4. Schwartz és mtasai³¹ a maximalizálás és a depresszió, illetve a sajnálkozás pozitív korrelációjára mutattak rá kutatásukban. Én vizsgálatomban a vonásszorongás szintjét mérve, ezen eredményekre alapozva feltételezem, hogy a maximalizálás és a szorongás szintje között is hasonló pozitív korreláció mutatkozik.
5. Végül feltételezem, hogy az edukatív és az instruált csoport maximalizáló tendenciájának szignifikáns csökkenésével párhuzamosan a szubjektív boldogság és élettél való elégedettség is szignifikánsan emelkedik, a szorongásszintjük pedig szignifikánsan csökken. A maximalizáló tendenciában várt különbségeknek megfelelően, a különbség második alkalommal is megjelenik, és megmarad a harmadik mérési időpont folyamán is.

Módszer

VIZSGÁLATI MINTA

A vizsgálati személyek felkereséséhez kényelmi alapú mintavételt, illetve hólabda módszert alkalmaztam. Az első alkalommal 104 kitöltő küldte vissza a kérdőívet, 46 férfi és 58 nő. Életkorukat tekintve 18-62 év közöttiek, 44 felsőfokú végzettséggel, illetve 60 középfokú végzettséggel rendelkező. A második alkalommal valamivel kevesebb, 101 kérdőív érkezett vissza. 45 férfi és 56 nő töltötte ki. Harmadszor pedig 97 kitöltött kérdőív érkezett, 43 férfitól, illetve 54 nőtől.

A kitöltőket a kérdőívek beérkezési sorrendje alapján három csoportba soroltam. Az első csoport tagjai alkották a kontrollcsoportot, a második csoport tagjai az edukatív csoportot, a harmadik csoportba tartozók pedig az instruált kísérleti csoportot képezték.

FELHASZNÁLT ESZKÖZÖK

Ugyanazt a négy skálát tartalmazó, interneten összeállított kérdőívet töltötte ki mindhárom időpontban minden résztve-

³¹ SCHWARTZ, B. és mtasai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

vő. A maximalizáló tendencia mérése mellett az ezzel negatívan korreláló étellel való elégedettséget és szubjektív boldogságot³² mértem. Schwartz és mtsai³³ kutatási eredményei szerint a maximalizálással pozitívan korrelál a depresszió, illetve a sajnálkozás. Kutatásomban utóbbiak helyett a szorongást mértem. Arra voltam kíváncsi, mutatkozik-e valamilyen féle korreláció a magyar mintán ezen skálák, és maximalizáló tendenciát mérő kérdőív-eredmények között.

Az ehhez használt skálák a következők voltak:

- Élettel Való Elégedettség Skála³⁴ (SWLS),
- Szubjektív Boldogság mérő Skála³⁵ (SHS),
- Szorongásmérő Skála³⁶ (STAI),
- Maximalizáló Skála³⁷ (MS).

ELJÁRÁS

A kutatás kezdetét megelőzően interneten küldtem szét a verbuváló szöveget, mely a kutatásról, annak céljáról valamint a részvétel feltételeiről, és az azzal járó feladatokról, azaz a háromszori kérdőívkitöltésről tartalmazott információkat. A kísérlet során az első alkalomhoz képest egy héttel és egy hónappal későbbi időpontban történt kérdőívkitöltés. A kísérletben való részvételhez a résztvevők ráutaló magatartással, azaz a teszt kitöltésével adták beleegyezésüket.

A kutatás végig interneten zajlott. E-mailben küldtem ki a kérdőív eléréséhez szükséges linket. A továbbiakban az itt megadott e-mail címeken küldtem a kontroll csoportnak a köszönő levelet, az edukatív csoportnak a pszichoedukációt, melyben a maximalizáló és optimalizáló stratégiákat vizsgáló kutatási eredményeket összegez-

³² SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

³³ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

³⁴ DIENER, E., EMMONS, R.A., LARSEN, R.J., GRIFFIN, S.: The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 1985. 49. 1. 71-75. o.

³⁵ LYUBOMIRSKY, S., LEPPER, H.S.: A measure of subjective happiness: Preliminary reliability and construct validation. *Social Indicators Research*, 1999. 46. 137-155. o.

³⁶ SIPOS K., SIPOS M., és SPIELBERGER, C.D.: *A State- Trait Anxiety Inventory (STAI) magyar változata*. In MÉREI F. és SZAKÁCS T. (Szerk.). *Pszichodiagnosztikai Vademecum 1/2.* (pp. 123-135). Egyetemi jegyzet. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó

³⁷ NENKOV, G.Y., MORRIN, M., WARD, A., SCHWARTZ, B., HULLAND, J.: A short form of the Maximization Scale: Factor structure, reliability and validity studies. *Judgment and Decision Making*, 2008. 3. 371- 388. o.

tem, illetve az instruált csoportnak pszichoedukáción túl, a korábbi kutatások fényében, az optimalizáló döntéshozatalra való buzdítást.

Az első, és másodszori kitöltés után is ugyan így zajlott a visszajelzés. Majd a harmadik kérdőív visszaküldésével zárult a kísérlet.

Eredmények

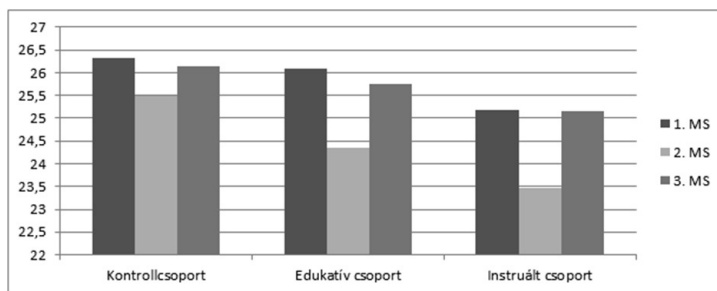
A kutatás során kapott eredményeket az SPSS Statistics 17.0 statisztikai program segítségével elemeztem. A 104 fős mintán végzett kutatásom során 3 csoport (kontroll-, pszichoedukatív- és kísérleti csoport) 4 skálán 3 különböző időpontban elért pontszámát hasonlítottam össze. Az egyes csoportok pontszámainak változását összetartozó mintás T-próbával hasonlítottam össze (feltételei - normalitás, szóráshomogenitás, intervallskálán való mérés - adottak).

MAXIMALIZÁLÓ TENDENCIA

A kutatás központi kérdésfelvetésének eredményét, a maximalizálás három csoportban való változását egy összesítő táblázatba foglaltam, mely a kontroll-, edukatív- és instruált csoport különböző időpontokban elért pontátlagait mutatja (1. táblázat). Az eredményeket közös grafikonon ábrázoltam (1. grafikon).

	1.MS	2.MS	3.MS
kontroll	26,31	25,50	26,13
edukatív	26,09	24,34	25,76
instruált	25,18	23,47	25,16

1. táblázat

1. grafikon

KONTROLLCSOPORT

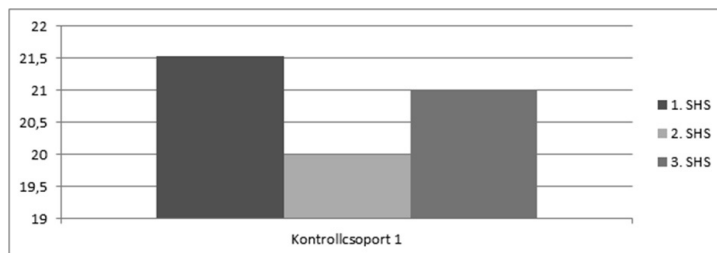
A kontrollcsoportnál (1. csoport) Maximalizáló Skála kiegyenlített pontszámát mutatót a három időpontban (1. grafikon).

Azonban az első és második időpontban elért SHS pontszám között szignifikáns különbséget találtam. A két időpontban mért eredmények leíró statisztikája a 2. táblázatban található. A változás szemléltetésére az SHS skálán elért pontszámátlagokat pedig a 2. grafikon ábrázolja.

	1.SHS	2.SHS	3.SHS
elemszám	35	34	32
átlag	21,54	20,00	21,00
szórás	16,197	15,273	15,226

2. táblázat

A kontrollcsoportnál második időpontban mért SHS skálánál szignifikánsan alacsonyabb pontszámot kaptam az első időpontban mérthez képest: $t(33) = 3,364$; $p < 0,05$.

2. grafikon

PSZICHOEDUKATÍV CSOPORT

A pszichoedukatív csoport (2. csoport) esetében a Maximalizáló Skálán mért pontszámok értékeiben történt szignifikáns változás mind az első és második, mind a második és harmadik időpontok között. Ezen értékek leíró statisztikáját a 3. táblázat tartalmazza, a pontszámátlagok változását pedig az 1. grafikon szemlélteti. (A táblázatot lásd a következő oldalon.)

	1.MS	2.MS	3.MS
elemszám	34	35	34
átlag	26,09	24,34	25,76
szórás	42,204	45,467	42,488

3. táblázat

Az első időpontban mért MS pontszámhoz képest a szignifikáns csökkenés figyelhető meg a második alkalommal: $t(33)=3,300$; $p<0,05$.

A második időponthoz képest viszont szignifikáns növekedés következett be a harmadik alkalommal a MS skála értékében: $t(33)=-2,309$; $p<0,05$.

INSTRUÁLT CSOPORT

A kísérleti, instruált csoport eredményeiben szignifikáns változás mutatkozott az SWLS és MS különböző időpontokban mért értékei között is. A MS skála leíró statisztikáját a 4. táblázatban, a SWLS skála leíró statisztikáját pedig a 5. táblázatban foglaltam össze. A maximalizáló tendencia változását az 1. grafikon, az étellel való elégedettség pontszámátlagának változását a 3. grafikon szemlélteti.

	1.MS	2.MS	3.MS
elemszám	34	32	31
átlag	25,18	23,47	25,16
szórás	35,422	29,934	21,273

4. táblázat

Az MS skálán mért értékek tendencia szintű csökkenés történik az első alkalomhoz képest a második alkalommal: $t(31)=1,967$; $p<0,05$.

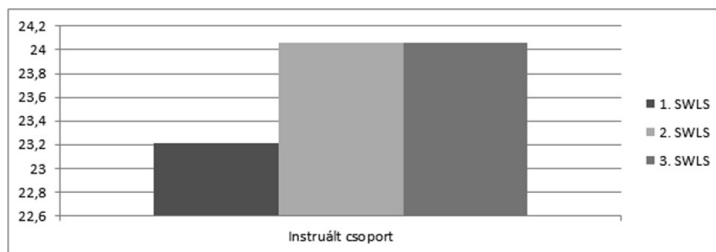
A második alkalomhoz képest pedig szignifikáns a növekedés a harmadik alkalommal: $t(30)=-2,628$; $p<0,05$.

	1.SWLS	2.SWLS	3.SWLS
elemszám	34	32	31
átlag	23,21	24,06	24,06
szórás	32,653	33,609	43,796

5. táblázat

Az SWLS skála első időpontban mért pontátlagához képest a második időpontban szignifikáns növekedés történt: $t(31) = -2,505$; $p < 0,05$.

Az első időpont átlagához képest a harmadik átlaga is szignifikáns emelkedett: $t(30) = -2,505$; $p < 0,05$.

3. grafikon

Diszkusszió

A kutatás során kapott eredmények jelentős része alátámasztja hipotéziseimet, azonban váratlan eredmények is mutatkoznak a statisztikai elemzés alapján.

Első hipotézisem szerint a kontrollcsoport (1. csoport) esetében a három különböző időpontban a Maximalizáló Skálán mért eredményinek átlaga nem változik, hanem időbeli állandóságot mutat. A vártak megfelelően a maximalizáló pontszámok az egyes időpontokban alig változtak.

Második hipotézisem szerint az edukáció hatására, a maximalizáló tendencia csökken, s egyre jobban közeledik az optimalizálás felé. A pszichoedukatív (2. csoport), csoportban szignifikáns csökkenés történt az első időpontban mért átlaghoz képest a második időpont átlagában. A továbbiakban azonban ez a tendencia

megfordult, három hét elteltével ugyanis a csökkenést szignifikáns (vissza)emelkedés követte. Bár a pontszámok nem érték el az első időpontban mértetket, visszaközelítettek hozzájuk.

Az instruált csoportnál (3. csoport) tendencia szintű csökkenés jelentkezett az edukáció és instruálás közös hatásaként a maximalizáló pontszámában az első és második időpont között, majd az edukatív csoporthoz hasonlóan, a harmadik alkalomra a folyamat visszafordult: a maximalizáló pontszám nagymértékű csökkenését emelkedés követte: ugyan a harmadik időpont pontszámátlagá itt sem érte el az első időpontét, de megközelítette azt.

Feltételeztem Schwartz és mtsai³⁸ eredményei alapján, miszerint a maximalizálás és a sajnálkozás, illetve a depresszió pozitív korrelációt mutatnak, hogy hasonló pozitív korreláció jelenhet meg a Maximalizáló Skálán és a Szorongás mérő Skálán elért pontszámok között. A statisztikai elemzések az előzőhöz hasonlóan ezt a hipotézisemet sem erősítették meg, bár a korreláció iránya két esetben pozitív volt, nem jelentkezett szignifikáns pozitív korreláció.

Utolsó hipotézisem, hogy az edukatív és az instruált csoportban a maximalizálásnak csökkenéséhez fűződően a másik három változó, azaz az elégedettség, boldogság és szorongás szintjének változását feltételezte. Azaz, hogy a maximalizáló tendencia optimalizáló felé való eltolódását kövesse ebben a két csoportban az elégedettség és a boldogság növekedését, illetve a szorongás csökkenését.

Bár a maximalizálás várt csökkenése szignifikánsan az edukatív csoportban, tendenciózusan pedig az instruált csoportban csak az első és második időpontban mért eredményei között mutatkozott, az instruált csoportban az első és második időpontban a maximalizáló pontszámában bekövetkezett változást az elégedettség szintjének szignifikáns növekedése kísérte. A második és harmadik időpontban az elégedettség szintje változatlan, annak ellenére, hogy a második és harmadik időpont között a maximalizálás szignifikánsan növekedett.

E két csoport változásainak számbavételénél említtem meg a kontrollcsoport szubjektív boldogság pontszámának csökkenését. A befolyásoló tényezőktől független, és egyéb változásokat

³⁸ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

nem mutató kontrollcsoportban meglepő szignifikáns csökkenés történt az első időponthoz képest a második időpontban mért étellel való elégedettség pontszámában. Ez csupán valamilyen mindenkit érintő külső tényező jelenlétével magyarázható. Mivel a kontrollcsoportot a populáció átlagának megbízható mutatójaként értelmezzük, úgy ez a változás az edukatív és instruált csoportról árul el áttételesen eredményeket, hiszen így azokban a csoportokban a szubjektív boldogság pontszámának változatlansága a kontrollcsoportéhoz (s így a populációhoz) képest szignifikáns növekedést jelent. Így bár szignifikáns korreláció az edukatív és az instruált csoport szubjektív boldogság pontszám-átlagai között nem mutatkozott, ez az eredmény implicit módon mutatja a két csoport első és második időpontban mért maximalizáló tendenciacsökkenést kísérő, a hipotézisnek megfelelő szubjektív boldogság növekedését.

A kutatás további részében a vártak megfelelően a kontrollcsoport négy skálán mért pontszámai nem változtak.

Konklúzió

Kutatásom központi kérdése az optimalizáló és maximalizáló döntéshozatalt vizsgálva, hogy a Gillham, Ward, és Schwartz³⁹ által megállapított időbeli állandóság pszichoedukációval, illetve instrukcióval változtatható-e.

Az Maximalizáló Skála eredményei Gillham, Ward, és Schwartz⁴⁰ kutatásához hasonlóan időbeli állandóságot mutattak a kontrollcsoport esetében, azonban a statisztikai elemzések alapján megállapíthatjuk, hogy a pszichoedukáció, illetve az instruálás hasonlóan jó határfokú a maximalizáló tendencia csökkenésének elérésében. A két módszer közel azonos mértékben hatékony egy rövidebb időtartamon belül.

A kísérlet további eredményei azt mutatják, hogy míg egy hét távlatából az edukatív csoportban szignifikáns, az instruált csoportban pedig tendenciózus csökkenés jelentkezett, addig három hét távlatában ez az eredmény eltűnt, s a tendencia visszaközelít a kiinduló állapothoz.

³⁹ GILLHAM, WARD, ÉS SCHWARTZ, 2001, In: SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing...

⁴⁰ GILLHAM, WARD, ÉS SCHWARTZ, 2001, In: SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing...

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a pozitív pszichoterápia folyamatába a döntéshozatali stratégiákkal való munka beépíthető, hiszen egy bizonyos intervallumon belül komoly hatása van az edukációnak, illetve az instrukciónak is. Az eredmények alapján fontos megjegyezni, hogy nem elég az egy-szeri edukáció, vagy instrukció, viszonylag rövid időn belül meg kell ismételni azt, a kísérlet során három hét távlatából ugyanis a hatás eltűnt.

Az optimalizáló tendencia felé tolódó maximalizáló tendenciát várhatóan pozitív változások kísérik majd azokon a skálákon, amiket Schwartz és mtsai⁴¹ kutatásukban együtt járó tényezőként állapítottak meg, s amik közül a szubjektív boldogság és élettél való elégedettség változását jelen kutatás mutatta.

Irodalom

- BEATTIE, J., BARON, J., HERSHEY, J. C., SPRANCA, M. D.: Psychological determinants of decision attitude. *Journal of Behavioral Decision Making*, 1994. 7. 129–144. o.
- DIAB, D.L., GILLESPIE, M.A., HIGHHOUSE, S.: Are maximizers really unhappy? The measurement of maximizing tendency. *Judgement and Decision Making*, 2008. 3. 364-370. o.
- DIENER, E., EMMONS, R.A., LARSEN, R.J., GRIFFIN, S.: The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 1985. 49. 1. 71-75. o.
- IYENGAR, S.S., LEPPER, M.R.: When choice is demotivating: Can one desire too much of a good thing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000. 79. 995-1006. o.
- IYENGAR, S.S., WELLS, R.E., SCHWARTZ, B.: Doing better but feeling worse: Looking for the 'best' job undermines satisfaction. *Psychological Science*, 2006. 17. 143-150. o.
- JOSEPH, S., LINDLEY, P.A.: *Positive Therapy. A meta-theory for positive psychological practice*. New York, 2006, Routledge
- LYUBOMIRSKY, S., ROSS L.: Hedonic consequences of social comparison: A contrast of happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1997. 73. 1141-1157. o.
- LYUBOMIRSKY, S., LEPPER, H.S.: A measure of subjective happiness: Preliminary reliability and construct validation. *Social Indicators Research*, 1999. 46. 137-155. o.

⁴¹ SCHWARTZ, B. és mtsai: Maximizing versus satisficing... 1178-1197. o.

- NENKOV, G.Y., MORRIN, M., WARD, A., SCHWARTZ, B., HULLAND, J.: A short form of the Maximization Scale: Factor structure, reliability and validity studies. *Judgment and Decision Making*, 2008. 3. 371- 388. o.
- PETERSON, C.: *A primer in Positive Psychology*. Oxford, 2006, University Press
- SCHWARTZ, B.: Self- determination. The tyranny of freedom. *American Psychology*, 2000. 55. 79-88. o.
- SCHWARTZ, B.: *The paradox of choice: Why more is less*. New York, 2004a, Ecco
- SCHWARTZ, B.: *A választás paradoxona: Miért a kevesebb a több?* Budapest, 2004b, Lexecon Kiadó
- SCHWARTZ, B., WARD, A., MONTEROSSO, J., LYUBOMIRSKY, S., WHITE, K., LEHMAN, D.R.: Maximizing versus satisficing: Happiness is a matter of choice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002. 83. 1178-1197. o.
- SIMON, H.A.: A behavioral model of rational choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 1955. 96. 99-118. o.
- SIMON, H.A.: Rational choice and the structure of the environment. *Psychological Review*, 1956. 63. 129-138.
- SIPOS K., SIPOS M., ÉS SPIELBERGER, C.D.: *A State- Trait Anxiety Inventory (STAI) magyar változata*. In MÉREI F. ÉS SZAKÁCS T. (Szerk.). *Pszichodiagnosztikai Vademecum I/2*. (pp. 123-135). Egyetemi jegyzet. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó
- VEENHOVEN, R.: *General Perspectives*. In STRACK, F., ARGYLE, M., & SCHWARTZ, N. (Eds.). *Subjective Well-Being*. (pp. 7-26). Oxford, 1991, Pergamon Press

ABSTRACT

In my study I examined the optimizing behaviour in case of positive subjective experience and the maximizing behaviour in case of negative experience. In a longitudinal study involving 104 test persons I tried to find an answer to whether or not these strategies can be changed consciously to a positive direction.

The participants had to take part three times in a questionnaire, a week and then a month after the first one was filled in. According to the order of arrival of the questionnaires, the participants were classified into three groups. Control, educative, and instructional

behaviour management groups. The research results largely supported my hypotheses.

The most important result was that the tendency to maximize was very stable in the control group nevertheless there was a significant decrease in this attitude between the first and the second time in the educative group as well as a decreasing tendency in the instructional behaviour management group. At the same time life satisfaction significantly increased in the instructional group as expected.

The results of my research prove that the attitude to maximize can be decreased as well with education as with instructional behaviour management. This prevails on a short term basis.

SÜTŐ LILI

Az új civil törvény és a benne rejlő kockázatok

Konzulens: Dr. Szabó Tibor

Absztrakt

Tanulmányom céljának a 2011. évi CLXXV. törvény az egyesületi jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról 2012. január 1-i hatályba lépését követően kialakult helyzet vizsgálatát, így elsősorban az ezzel kapcsolatos közvetlenül a civil szférától származó észrevételek összegyűjtését tűztem ki. Az új szabályozásnak az egyszerűbb, átláthatóbb, tömörebb megfogalmazás és gyakorlatban való alkalmazhatóság lett volna a célja. Az előbbieket mindenképpen sikerült elérnie a jogalkotónak, a gyakorlati megvalósítással járó tapasztalatokról azonban sok esetben még nem tudok beszámolni. A joggyakorlat hiánya csupán megerősíti a szervezeti vezetők véleményét, miszerint az új törvényi szabályozás meglehetősen kockázatos, azonban mindenképpen üdvözlendő és szükséges lépés volt. A több szempontból valóban reformszerű újításokat magában foglaló civil törvény hatályba lépése indokolta tehát dolgozatom születését, amely egyfajta útmutatóként is kíván szolgálni a civil szféra azon résztvevőinek, akik kevésbé jártasak a jogszabály újításaiban.

Bevezetés

A civil szféra egyik legfontosabb alapeleme a magánszemélyek, és rajtuk keresztül a társaságok társadalmi felelősségvállalása. Ez a tény nem szorul különösebb magyarázatra, egyértelmű, hogy a harmadik szektor csak akkor képes életben maradni, ha a lakosság kiveszi részét nem csak az anyagi támogatások folyósításából, hanem egyáltalán tudatosítja magában a nonprofit szervezetek létének fontosságát. A magyar társadalom történelmi múltja miatt

különösen nehéz helyzetben van ebből a szempontból, hiszen a szocializmusbeli államosítások nem engedtek teret a civil szektor egészséges, nyugati országokéhoz hasonló kiterjedésének. Bár a politikai rendszerváltás után gombamód elszaporodtak a különböző nonprofit szervezetek, hazánkban sajnos még mindig gyerekcipőben jár a szféra egyrészt szervezeti kiépítettsége, másrészt – az előzőből következően – az emberek fejében való tudatosítása a különböző fajta támogatások lehetőségének.

Borka Balázssal, a Civil Partner Nonprofit Tanácsadó és Szolgáltató Kft. ügyvezető igazgatójával folytatott beszélgetésben alaposan körbejártuk a társadalom szerepét a civil szféra szemszögéből. Sajnos arra a megállapításra kellett jutnunk – és ezt statisztikai adatok is alátámasztják –, hogy a személyi jövedelemadó (szja) meghatározott részének az adózó rendelkezése szerint felajánlott 1%-ból származó bevételek folyamatosan csökkenő tendenciát mutatnak. Emellett a magánadományokból származó bevételek is évről évre kisebb arányú jövedelmet jelentenek a szervezeteknek. Nem egészen világos a magyar társadalomban jelenleg elterjedt mentalitás oka, amelynek eredményeként a harmadik szféra támogatottsága már-már lehetetlen helyzetbe kerül. Vajon az egyszerű tájékozatlanság lenne az oka mindennek, vagy jóval nagyobb horderejű, komoly kutatást igénylő indítékról van szó?

A társadalom egyre kevésbé motivált magatartása mellett kiemelendő azonban az intézményi vezetők szerepe is. Borka Balázs rámutatott arra a tényre is, miszerint a szervezeteknek csak egy nagyon kicsi része érzékelt az új civil törvényből adódó változásokat, és talán még kevesebben vannak, akik már foglalkoztak is ezekkel. Ezen a ponton kapcsolódna be a menedzsment szerepe, amely azonban sok szervezetnél hiányzik. Amelyeknél megvan a vezetőréteget támogató aktív menedzsment, nincs okuk az aggodalomra. Itt elsősorban olyan szervezetekről beszélünk, amelyek valamely külföldi háló hazai kirendeltségébe tartoznak. Azt tehát mindenképpen fontos lenne tudatosítani a társadalomban, hogy egy nyugat-európai vagy mind inkább egy amerikai példát kellene szem előtt tartanunk. Nem csupán a hazai civil szektor lehetőségeit korlátozó jogszabályi intézkedések bevezetése, vagy az emberközpontúságot felvállaló szervezetek országon belül elfoglalt helyzetének vizsgálata, hanem az anyagi felajánlások moti-

vációjának, valamint a társadalmi felelősséget vállaló magatartás szempontjából is.

AZ ÚJ CIVIL TÖRVÉNY

2012. január 1-jén lépett hatályba a 2011. évi CLXXV. törvény, amely új civil törvényként vált közismertté. A jogszabály hatályba lépése óta már egy év telt el, amely időtartam talán kevés nagyobb horderejű reformok megvalósításához, a változtatások és az esetlegesen felmerülő kockázatok kezelésének megvitatását azonban nem lehet elég korán elkezdni.

A törvényjavaslatban az általános indokolás így magyarázza a jogszabály születésének okát, illetve célját: „Az egyesülési jogra vonatkozó szabályozás több szempontból is újításra szorul. Az új törvény az egyesülési jog gyakorlásának lehetőségét szélesebben értelmezi, a hatályos szabályozáshoz képest lényegesen kiterjeszti. (...) A törvény célja a fentiek mellett egy olyan keret jellegű szabály megalkotása, amely korszerű jogi keretek biztosításával támogatja a civil szektor további erősödését, valamint elősegíti a civil szervezetek működési környezetének fejlődését.”¹ Abban valóban egyeznek a különböző források és a megszólaltatottak véleménye is, hogy a törvény elsődleges célja a civil szféra jogi szabályozásának hatékonyabbá, gyakorlatban is alkalmazhatóvá és mindenekelőtt átláthatóbbá tétele. A vélemények alapján azonban a kitűzött nemes célt nem mindig sikerült megvalósítani a jogalkotónak. Bíró Endre 2011-es cikkében pozitív és negatív kritikát is olvashatunk, alapvetően azonban „a civil szektor letámadásának” nevezi az új törvényt.² Bármennyire is igazságosabb szeretett volna lenni a rendszer, sok esetben úgy tűnik, épp az ellenkezőjét érték el a törvény szövegezői. A civil szféra kivonásának elkezdése valósul meg ugyanis épp az őket érintő ügyekből.³

Mindezen felül többek között az elmúlt húsz évben a témában született jogszabályok elavulása, vagy nem a szférára szabottsá-

¹ T/4866. számú törvényjavaslat az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról, 54. o.

² BÍRÓ ENDRE: *Civil pályás letámadás, Társadalompolitikai és nonprofitjogi vélemény a „2011. évi (...) törvény az egyesülési jogról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról” című, 2011. június 22. napján a KIM honlapján közzétett tervezethez.* Budapest, 2011a. 1. o.

³ Uo.

guk is indokolta a nonprofit szektorra vonatkozó rendeletek összefoglalását. Habár több alkalomuk volt a szektor képviselőinek a törvénytervezet értékelésére, sok esetben nem feltétlenül sikerült érdekeiket szem előtt tartania a jogalkotónak. Ahogyan Móra Veronika, az Ökotárs Alapítvány igazgatója fogalmazza meg: „az egyik kezével ad, a másikkal elvesz” a jogszabály.⁴

A CIVIL SZFÉRA BEVONÁSÁRÓL

2010 nyarán intézte az első felhívást a nonprofit szervezetek felé a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) államtitkára, Szászfalvi László, amelyben arra kaptak lehetőséget, hogy 2010. augusztus 31-ig megkötés nélkül fejtsék ki javasolataikat a tervben lévő új szabályozással kapcsolatban. 2010. szeptember 20-án ismét felhívás jelent meg a KIM honlapján az előbbivel egyező célból.

Az Ökotárs Alapítvány véleményezése elsősorban a jogalkotás mechanizmusát kritizálja. Ennek értelmében a Móra Veronika által aláírt hivatalos összefoglalóban sérelmezték a véleményalkotás nyújtotta lehetőségeket. Szerintük nem vonták be kellő mértékben a civil szférát a tervezetről való konzultációba, illetve a definíciók tisztázása is megjelent egyfajta óhajtásként. Nem egyértelmű számukra, hogy „mit ért a jogalkotó az egyes fogalmak alatt, és így fontos lenne egyértelművé tenni, hogy a tervezet tisztán csak a véleményezésről vagy annál többről szól-e”.⁵ Illetve nem csupán a bevonás lehetőségét kellene biztosítani a szervezetek felé, hanem törvénybe foglalni a véleményezés kötelezővé tételét. A civil véleményezés hiányában félő lehet, hogy túl nagy szerepet kap a szakminiszteri vélemény és az eredeti álláspontok, amelyek nyilvánvalóan a kormányzati jogalkotótól származnak.⁶

A szféra felől érkező kritikák mellett látniuk kell azonban a civileknek, hogy problémát jelent a ténylegesen nem működő szervezetek száma, a széttöredezett, nem koherens nyilvántartások

⁴ Beszélgetés politikusokkal az új civil törvényről. Az Állampolgári Részvétel Hete keretében 2011.09.22-én rendezett beszélgetésen részt vettek: Ertsey Katalin (LMP), Lendvai Ildikó (MSZP) és Gulyás Gergely (FIDESZ). A beszélgetést Péterfi Ferenc a Közösségfejlesztők Egyesülete elnöke vezette.

⁵ MÓRA VERONIKA: *Vélemény a Közigazgatási és Igazságügyi minisztérium által közzétett a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvény tervezetéről*. Budapest, 2010, Ökotárs Alapítvány, 2. o.

⁶ Uo.

léte, az átláthatatlan jogszabályi környezet, a soklépcsős pályázati mechanizmusok vagy a Nemzeti Civil Alapprogram (NCA) szabálytalan támogatása, illetve az ezen tények miatt fellépő nehézségek. Emiatt szorgalmazza az állam az új, átfogó törvény születését, amely gyakorlatilag orvosolni próbálja mind adminisztratív, mind gazdálkodási szempontból a felmerült problémákat.⁷

A tervezettel kapcsolatban megjelent kritikák és vélemények alapján a szféra és a kormányzat is érezte az átfogó jogi szabályozás igényét, és mindenképpen pozitív, hogy a KIM még időben bevonta a civileket a jogalkotásba. Az természetesen egészen más kérdés, hogy a tervezetbe vagy a később jogszabályba került pontok bizonyos részével nem értenek egyet az érintettek, így a civil szektor autonómiájának megcsonkításával, a Nemzeti Együttműködési Alap (NEA) Tanácsának és a Kollégiumi döntéshozók összetételének arányával vagy a közhasznúsággal kapcsolatos pontokkal.⁸

ÚJ DEFINÍCIÓK?

A 2011. évi CLXXV. törvény talán egyik legfontosabb szakasza közvetlenül a jogszabály elején található, az értelmező rendelkezések nevet viselő paragrafusban. Bevezetésre kerül ugyanis néhány, korábban nem használt, vagy a gyakorlatban ugyan létező, de jogszabály által még nem definiált fogalom, mint például a tartós adományozás, az adományosztó szervezet, a civil szervezet vagy a közszolgáltatási szerződés. Ezeket túlmenően találunk olyan szómagyarázatokat is a törvény ezen részében, amelyeket szükséges volt pontosítani, esetleg új tartalmat kapott, mint a költségvetési támogatás, gazdasági-vállalkozási tevékenység, gazdálkodó tevékenység illetve a közhasznú tevékenység fogalma.⁹

KOCKÁZATOK

Egyedül a civil szervezet fogalmát szeretném kiemelni az „újítások” közül, amely a törvény szövege szerint „a civil társaság,

⁷ LATORCAI CSABA: *Civil jövőkép – átfogó civil jogi reform koncepció és az aktuális kezdeményezések*. 2011.

⁸ Beszélgetés politikusokkal...

⁹ 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról 2. § és KOLEJANISZ M. ÉS MÓRA VERONIKA: *Útmutató az új civil törvényhez és a jogszabályok közötti eligazodáshoz*. Budapest, 2012, Ökotárs Alapítvány.

illetve a Magyarországon nyilvántartásba vett egyesület – a párt kivételével –, valamint az alapítvány.”¹⁰ Ezt erősítve a tervezetben még megtalálhatjuk, a dolgozatom születésének időpontjára már hatálytalanná váló 79–170., illetve 172–196. paragrafusokat, amelyek rendelkeznek a társadalmi szervezet szóhasználat miatt módosításra kerülő törvényekről, és „a »társadalmi szervezet« terminológiájának a jogrendszerből való kivezetéséről”.¹¹

A civil szervezet tehát egy új gyűjtőfogalom, bár a definíció tisztázására láthatóan már korábban is igénye volt a szférának. Ahogyan azt Kolejanisz és Móra közös művében is kiemeli: a meghatározás „némileg hasonlít a 2003. évi L. törvényben meghatározott civil szervezet fogalomra”.¹² A Csehi által is felvázolt problémát, miszerint a jogrendszerben különböző, egymást fedő vagy érintő definíciók léteztek csupán,¹³ a törvénytervezet általános indokolása is említi.¹⁴ Az új jogszabály megszületésével tehát tisztázza a jogalkotó a nonprofit szervezetek jogi környezetét vizsgáló szakemberek által felvetett definíciós zavart.

CSŐD-, FELSZÁMOLÁSI ÉS VÉGELSZÁMOLÁSI ELJÁRÁS

A törvény II. fejezete kiterjeszti a csőd-, felszámolási és végelszámolási valamint az egyszerűsített törlési eljárásokat a nonprofit szervezetekre.¹⁵ Erre nem volt példa a korábbi jogalkotói folyamatok során.¹⁶ Elrendeli a civil szervezetek feletti törvényességi ellenőrzést, amely folyamat kifejezetten felhívja a figyelmet az úgynevezett alvószervezetekre, illetve ezek megszüntetésére irányuló törvényi kezdeményezésre. Olyan intézményeket értünk a fogalom alatt, amelyek lényegében már – nem feltétlenül saját döntésük miatt – nem tesznek semmit céljaik elérése érdekében. A „feleslegesen nyilvántartásban lévő” intézmények középpontba állítását leginkább azzal érte el a jogalkotó, hogy a

¹⁰ 2011. évi CLXXV. törvény 2. § 6.

¹¹ T/4866. számú törvényjavaslat..., 70. o.

¹² KOLEJANISZ ÉS MÓRA: Útmutató az új civil törvényhez... 98. o.

¹³ CSEHI ZOLTÁN: *A civil társadalom szervezeteinek joga Magyarországon*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó.

¹⁴ T/4866. számú törvényjavaslat...

¹⁵ 2011. évi CLXXV. törvény 9–10. §

¹⁶ BIRÓ: *Civil pályás letámadás...*

csőd-, felszámolási és végelszámolási eljárásról szóló paragrafusok a törvény elején találhatóak.

KOCKÁZATOK

Az érintett szervezetek vezetői közül többen is arról számoltak be, hogy a szféra üdvözli a törvény ezen fejezetét. Eddig nem volt készítés arra vonatkozóan, hogy az alvőszervezetek helyzetét tisztázzák, most azonban a széleskörű nyilvántartás miatt is szükséges, hogy a ténylegesen működők kerüljenek előtérbe. Ezt megerősítik a szervezetek az újra bejegyzési eljárás kapcsán is. Egy valóban tevékenykedő szervezetnek nem kell tartania az új nyilvántartásba vételtől, hiszen a beszámolókra és az éves értékelésekre egyébként is sor kerül.¹⁷

Jó kezdeményezés, hogy felülvizsgálják az ország harmadik szférájában jelenlévő szervezeteket, hiszen valamennyi tényleg nem tudja már ellátni az alapításakor kitűzött céljait. Ennek főként külső tényezők, elsősorban a források hiánya lehet az oka, kisebb mértékben talán a vezetőség motivációjának csökkenése, esetleg a már megvalósult cél ténye. A törvény csőd-, felszámolási és végelszámolási eljárásra vonatkozó paragrafusaival nyilvánvalóan arra buzdítják a szervezeteket, hogy gondolkozzanak el további működésük kereteiről, lehetőségeiről.

CIVIL SZERVEZETEK ÉS AZ ELEKTRONIKA

A nyilvántartásról szóló fejezet – a korábbi törvényekhez hasonlóan – rendelkezik arról, hogy a civil szervezeteket a törvényszék regisztrálja.¹⁸ Ezen „kívül a legfontosabb nyilvánossági eszköz a Civil Információs Portál”¹⁹, amelynek létrehozását a törvény 14. paragrafusa rendeli el 2013. január 1-jei hatálybalépéssel. A rendszer célja, hogy legyen egy nyilvános információk gyűjtésére és rendszerezésére szolgáló, illetve ezeket kiegészítve kérelemre történő adatszolgáltatás biztosítására alkalmas honlap.²⁰ Újdonsága már egyáltalán a megszületésében keresendő, ugyanis eddig „csak miniszteri és kormányrendeleti

¹⁷ Beszélgetés politikusokkal ...

¹⁸ 2011. évi CLXXV. törvény 13. § (1)

¹⁹ KOLEJANISZ ÉS MÓRA: Útmutató az új civil törvényhez... 106. o.

²⁰ 2011. évi CLXXV. törvény 14. § (1)-(2)

szinten léteztek a jogforrási hierarchiában” erről szóló rendelkezések.²¹

Ezen felül a VIII. fejezet úgynevezett Civil Információs Centrumok létrehozásáról dönt, amelyben szintén kifejtésre kerül ellátandó feladatkörük. Céljuk „a civil szervezetek működésének szakmai támogatása, fenntarthatóságuk erősítése, továbbá az államháztartás alrendszeréből nyújtott támogatások szabályszerű felhasználásának elősegítése (...)”²², amelyet információszolgáltatási funkciójukkal biztosítanak szervesen kapcsolódva egymáshoz, az állami és az üzleti szférához, de mindenekelőtt a Civil Információs Portálhoz. Ezeket a központokat nyilvános pályázat útján kiválasztott nonprofit szervezetek alkotják, amelyek adminisztratív, jogi, közhasznúsági, pénzügyi, könyvelési, adózási illetve pályázatokra, számítógép-kezelésre vonatkozó kérdések megválaszolásával egy szakmai tanácsadási rendszert működtetnek.²³

A KÖZHASZNÚ JOGÁLLÁS

A törvény VII. fejezete a közhasznúsági jogállásról szól, és bátran kijelenthetem, hogy ez váltotta ki a legtöbb kritikát a civil szféra résztvevői között. A jogszabály tisztázza a kategória pontos lehatárolását, kiemeli, hogy minden nyilvántartásba vett szervezet elnyerheti a státust, illetve biztosítja, hogy tevékenységüknek „megkülönböztetett, világos, rendezett viszonyok között” tehessenek eleget.²⁴

A jogszabály szót ejt a közhasznú státus megszerzésének feltételeiről. Eszerint olyan szervezet kaphatja meg, „amely a társadalom és az egyén közös szükségleteinek kielégítéséhez megfelelő erőforrásokkal rendelkezik, továbbá amelynek megfelelő társadalmi támogatottsága kimutatható (...)”²⁵ Érdekes módon nem csupán a kielégítő mennyiségű erőforrások meglétét, de a „megfelelő társadalmi támogatottságot” is egyfajta fiskális szempont szerint kell bizonyítania a szervezetnek. Mindkét pontot az intéz-

²¹ KOLEJANISZ ÉS MÓRA: Útmutató az új civil törvényhez... 120. o.

²² 2011. évi CLXXV. törvény 51. § (1)

²³ 2011. évi CLXXV. törvény 51. § (2), 52 § (1)

²⁴ T/4866. 2011, 55

²⁵ 2011. évi CLXXV. törvény 32. § (1)

mény „előző két lezárt üzleti éve vonatkozásában” fogja értékelni az illetékes szerv.²⁶

Továbbá az a szervezet nyerheti el a státust az új törvény értelmében, amely valamilyen közhasznú tevékenységet folytat, és ezt a tevékenységet valamely közfeladathoz kapcsolódóan végzi.²⁷ Ennek ellátását egyrészt a létesítő okiratba kell foglalni egy konkrét jogszabályi forrás megjelölésével, amely arról ad biztosítékot, hogy az ellátandó feladat valóban önkormányzat vagy állam által vállalt kötelezettség.²⁸ Végül ennek meglétét a közhasznúsági mellékletben – amelynek készítése kötelező minden szervezet számára²⁹ – fel kell tüntetni.

A törvény elején bevezetésre kerülő közszolgáltatási szerződés fogalma egészen más kérdéskörbe tartozik – megtévesztő elnevezése ellenére. Definíciója szerint „közfeladat – vagy annak egy része – ellátására a szerv nevében történő ellátására kötött írásbeli szerződés”.³⁰ Ilyen szerződést csak közhasznú szervezet köthet, de nincs rá kötelezve, hiszen a közfeladat ellátását már igazolta a közhasznú mellékletben. Mivel a közfeladat bizonyos mértékű támogatása, gyakran ellátása korábban a kiemelkedően közhasznú szervezetek sajátja volt, ezen kritérium bevezetésével tudják megvalósítani a törvény szövegezői a korábban kétlépcsős jogállás egyfokozatúvá tételét. Sok más újítás mellett ez volt az új civil törvény talán legjelentősebb szabályozása.

A fejezet zárásaként releváns még, hogy a jogszabály arról is rendelkezik, mi történik a hatályba lépéskor közhasznú vagy kiemelkedően közhasznú szervezetekkel. A 75. § szerint 2012. január 1-jéig jogállással rendelkező intézmények közhasznú státusban működhetnek tovább, és jogosultak az ezzel járó kedvezményekre 2014. május 31-ig. Természetesen minden szervezetnek lehetősége van a továbbiakban is közhasznúként tevékenykedni, ha időközben kezdeményezi nyilvántartásba vételét.³¹

²⁶ 2011. évi CLXXV. törvény 32. § (4)–(6))

²⁷ 2011. évi CLXXV. törvény 34. § (1) a)

²⁸ 2011. évi CLXXV. törvény 34. § (1)

²⁹ 2011. évi CLXXV. törvény 29. § (3)

³⁰ 2011. évi CLXXV. törvény 2. § 21.

³¹ 2011. évi CLXXV. törvény 75. § (5)

KOCKÁZATOK

Minden általam használt forrás arról tanúskodik, hogy a harmadik szektor is igényelte a státus körüli homályok feloszlátását, ahogyan azt Bullain Nilda, a szféra egyik szakértője is alátámasztja. A civilekre vonatkozó legfontosabb tények, hogy már nem voltak olyan kedvezmények, amelyek csak és kizárólag a közhasznú szervezeteknek jártak volna. Ennek következtében a fogalom teljesen kiüresedett, egyfajta presztízskérdéssé vált csupán a szférában, igazi védjegyet már nem jelentett. Ezen dilemmák megoldására igény született a valódi anyagi támogatások tisztázására, a „tisztulásra”, a tartalommal való megtöltésre.³²

A törvény legélesebb változtatása, hogy a közhasznúsági minősítést egyfokozatúvá teszi. Ezt a radikális módosítást azzal indokolták, hogy az évek során elmosódtak az egyértelmű határok a közhasznú és a kiemelkedően közhasznú státussal rendelkező szervezetek között.³³ Bizonyos szempontból érthető a kétlépcsős minősítés megszüntetését. A 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről (Kszt.) hatályba lépése óta valóban rengeteg szervezet vált a társadalom számára kiemelkedővé - elméletben. Természetesen nem kevés kritériumnak kellett megfelelniük ezeknek a civil kezdeményezéseknek, azonban a jogállással együtt járó gazdasági és pénzügyi kedvezmények csak azok számára indokoltak, akik a társadalmat kiemelkedően támogatják tevékenységük során. A gyakorlati változás abban fog megmutatkozni, hogy az eddig kiemelkedően közhasznú szervezetek közhasznúvá válnak, és a közhasznúak „egyszerű” civil szervezetekké. Az eddig kiemelkedőek csupán azt sérelmezik, hogy az anyagi támogatások terén - az új törvény értelmében immáron közhasznúként - kevesebb kedvezményre jogosultak. (Móra Veronika személyes közlése)

A szintén sok kritikát kapó változtatás a közhasznúsági státus elnyerésének egyik feltételéhez kötődik. Antal és Bíró értelmezése szerint csak azok a nonprofit szervezetek nyerhetik majd el a jogállást, amelyek egyfajta erőforrásgyűjtésre rendezkedtek be. Amelyeknek azonban kisebb a támogatottságuk, nem sok esélyük van közhasznúvá válni, hiszen jelentéktelenebb az anyagi

³² BULLAIN NILDA: *Egy kutatás tanulságai - a közhasznúsági reform lehetőségei*. 2011.

³³ T/4866. számú törvényjavaslat...

erőforrásuk.³⁴ Móra Veronika gyakorlati oldalról közelíti meg a dolgot. Szerinte egy valóban működő szervezet számára nem jelenthet problémát az új törvény által támasztott fiskális kritérium. Sőt kiemelte, hogy az mindenképpen pozitívuma az új elvárásnak, hogy csak két lezárt év után kezdeményezhetik a státus elnyerését, így a civilek arra vannak kötelezve, hogy „letegyenek valamit az asztalra”.³⁵

A jogszabály 2014. május 31-ét jelöli meg, ameddig a jelenleg kiemelkedően közhasznú és közhasznú szervezetek közhasznúként zavartalanul folytathatják működésüket. 2014. június 1-jétől azonban csak a jogállást birtoklók élvezhetik az ezzel járó előnyöket.³⁶

Érdekes lehet az a provokatív felvetés is, hogy a közhasznú szervezetek milyen jögről várják el az államtól származó adókedvezményeket, ha a közfeladatok ellátásának kötelezővé tételét egyenesen elvetik. Erre nyilvánvalóan Magyarország történelmi hagyományaiban kell keresnünk a választ. Az állam olyan szerepet tölt be a szocializmusnak köszönhetően még ma is, amelyet a jelen helyzetben nem lehetne pótolni. Csupán néhány területet említve, mint az egészségügy, a közoktatás vagy az infrastrukturális feladatok ellátása, ugyanúgy a szervezeti támogatási hálóból sem tud kivonulni.³⁷ Ezért sem irányadóak azok a felvetések a harmadik szféra jövőjére vonatkozóan, hogy próbáljunk meg minél inkább egy amerikai felépítést kialakítani. Ehhez óriási mértékű átalakulás lenne szükséges az állami szféra minden területén.

A közfeladatok legalább részbeni ellátásának abszolút pozitív oldala azonban, hogy az állami szféra mentesül néhány teher alól – ezáltal jobban végezve eredeti feladatait –, illetve egy egymást támogató légkör alakulhat ki a kormányzati és a civil szféra között. Bíró Endre szerint „az állami funkciók gyakorlásának hatékonyságát javítja a közfeladatok ellátásának társadalmisítása. Az állami források kimerülése és korlátozottsága okán nincsen

³⁴ BÍRÓ: *Civil pályás letámadás... és ANTAL ATTILA: Civiltörvény, civil kétségek*. 2011.

³⁵ Beszélgetés politikusokkal ...

³⁶ 2011. évi CLXXV. törvény 75. § (5)

³⁷ BÍRÓ ENDRE: „Álom és rémálom – a támogatási jogviszonyról” a jelenlegi hazai helyzet elemzése (Előadás az „Állam-civil kapcsolatok: mire jó és miért probléma a civil szervezetek támogatása?” című konferencián). 2010b

más út, mint a társadalom erőforrásainak (pénzének, tudásának, idejének és munkájának) bevonása a közfeladatok ellátásába”.³⁸

AZ ÁLLAMI TÁMOGATÁS KÜLÖNÖS SZABÁLYAI

A 2011. évi CLXXV. törvény IX. fejezete rövidsége ellenére meglehetősen fontos elemeket tartalmaz. A (3) bekezdés szakmai monitoring rendszer működtetését teszi kötelezővé, amely „az államháztartás központi alrendszeréből a civil szervezetek részére nyújtott költségvetési támogatások szakmai összehangolása, az azonos feladatok párhuzamos finanszírozásának kiszűrése érdekében”³⁹ jön létre.

A jogszabály a továbbiakban meghatározza a költségvetési támogatásban részesülő civil szervezet fogalmát. „Akkor mutatható ki egy szervezet esetében, ha az államháztartás központi alrendszerétől kapott támogatás (tehát nem ideértendő az önkormányzati vagy nemzetközi támogatás) eléri vagy meghaladja az éves bevétel felét, de legalább 10 millió forintot (vagyis a két feltételnek egyidejűleg kell megvalósulnia).”⁴⁰ A jogszabály következő bekezdése tartalmazza, hogy a költségvetési támogatásban részesülő szervezetek vezető tisztségviselőjének vagyonnyilatkozatot kell tennie, amely a Civil Információs Portálon keresztül válik nyilvánossá.⁴¹

KOCKÁZATOK

A szakmai monitoring rendszer létrehozása elég nyilvánvaló okok miatt volt szükséges. Az NCA és az egyéb költségvetési támogatások rendszerével kapcsolatban ugyanis több olyan kétely is felmerült, hogy nem szűrték ki a párhuzamosságokat, és így ugyanarra a célra két forrásból is szerezhetett támogatást a szervezet.⁴² A monitoring rendszer ennek a rendezőelvnek megfelelően tartalmazza a pályázati kiírások és támogatási döntések adatait.⁴³

Az 53. § elég szigorú szabályozását – mivel a törvény 19. paragrafusára hivatkozik, amely nem csupán az államháztartás köz-

³⁸ Uo.

³⁹ 2011. évi CLXXV. törvény 53. § (3)

⁴⁰ 2011. évi CLXXV. törvény 53. § (7), és KOLEJANISZ ÉS MÓRA: Útmutató az új civil törvényhez...

⁴¹ 2011. évi CLXXV. törvény 53. § (8)

⁴² KOLEJANISZ ÉS MÓRA: Útmutató az új civil törvényhez...

⁴³ 2011. évi CLXXV. törvény 53. § (4)

ponti alrendszerének forrásairól szól – enyhíti az 54. §. Az a)-c) pontok ugyanis kifejtik, hogy a jogszabályban meghatározott feladatok ellátását célzó, az 1%-os támogatásból befolyó, valamint az Európai Uniótól származó összegek nem tartoznak bele a kritériumként meghatározott 10 millió forintba.⁴⁴

NEMZETI EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAP

A jogszabály X. fejezete a Nemzeti Együttműködési Alap létrehozásáról dönt, amely 2012-től kezdődően „a civil önszerveződések működését és szakmai tevékenységét, nemzeti összetartozásuk erősítését és a közjó kiteljesedésében vállalt szerepük segítségét támogató finanszírozási forma”.⁴⁵ A rendelet alapján az NCA helyét a NEA veszi át, vannak azonban újítások is a szabályozásban.

A NEA leglényegesebb bevétele – az NCA-hoz hasonlóan – „a tárgyévre vonatkozó költségvetési törvényben az Alap támogatásaként meghatározott összeg”.⁴⁶ Ezen kívül más források is említésre kerülnek, mint az 1996. évi személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról szóló törvény alapján a felajánlott szja 1%-a, „a jogi személyek, jogi személyiség nélküli szervezetek és természetes személyek befizetési”, „(...) a jogutód nélkül megszűnt civil szervezetek vagyona”, „költségvetési támogatás” stb.⁴⁷

Az Alap rendelkezésére álló összegek felhasználása illetve kifizetése már jóval összetettebb, egy ellenőrzött mechanizmus által történik. A NEA-tól elnyert anyagi források felhasználási lehetőségei széles skálán mozognak, ezeket részletesen a jogszabály 56. § (1) bekezdése taglalja. A kiadható összegek arányáról tevékenységek tekintetében a következőképpen rendelkezik a törvény az 56. § (2) bekezdése szerint: a NEA tárgyévi forrásának 60%-át a szervezetek működésének támogatására kell fordítani, a fennmaradó részt pedig gyakorlatilag – habár a jogszabály kissé félrevezetően jelöli ki a vonatkozó pontokat – az összes többi tevékenységre. Hangsúlyozni szeretném, hogy az említett adható

⁴⁴ KOLEJANISZ ÉS MÓRA: Útmutató az új civil törvényhez...

⁴⁵ 2011. évi CLXXV. törvény 55. §

⁴⁶ 2011. évi CLXXV. törvény 58. § (1) d)

⁴⁷ 2011. évi CLXXV. törvény 6. §, 58. § (1)

források 10%-ában „a miniszter által jóváhagyott (...) költségvetési támogatásokra történhet kötelezettségvállalás”.⁴⁸

A jogszabály 60–63. paragrafusa írja le a NEA szervezetét, amely bár hasonló az NCA felépítéséhez, a delegált tagok arányában van eltérés. A kilenc tagú Tanácsi testület kapja a meghatározó „elvi, irányító és koordináló” szerepet, amelynek tagjai három különböző helyről érkeznek. Három fő a civil szervezetekből kerül ki közvetlen választás útján, három személyt az Országgyűlés illetékes szakbizottsága jelöl ki, a maradék három testületi tagot a miniszter saját hatásköréből kéri fel.⁴⁹ A Tanács elnökét szintén a miniszter nevezi ki a kilenc tag közül.⁵⁰ A vezetőszerző munkáját a szintén kilenc főből álló Kollégiumok támogatják. Fő feladatuk a NEA forrásainak felhasználása, amely a pályázatok kiírását majd elbírálását, és a támogatott célok szakmai ellenőrzését jelenti.⁵¹ A Kollégiumok a civil törvény 56. paragrafusában megfogalmazott tevékenységi körök alapján jönnek létre. A kilenc fő ugyanolyan módon áll össze, mint a Tanácsi testület, elnökét szintén a miniszter nevezi ki.⁵² A jogszabályban rögzített döntési eljárás a következő: első körben a Kollégiumok határoznak a beérkezett pályázatokról, a végső döntést azonban a Tanács hozza.⁵³

A 62. § fontos eleme az összeférhetetlenség. A törvény úgy rendelkezik, hogy „a Tanács elnökének és tagjainak, a Kollégium elnökének és tagjainak, valamint ezek közeli hozzátartozóinak érdekeltiségi körébe tartozóként összeférhetetlennek jelzett szervezet pályázata érvénytelen”.⁵⁴ Mindezt a 67. § (2) bekezdésével biztosítják, miszerint „a Tanács és a Kollégium tagja megbízásakor nyilatkozik az érdekeltiségi körébe tartozó civil szervezetekről (...) a Tanács elnökének”.⁵⁵ Az összeférhetetlenség illetve elfogultság kérdésének ilyen radikális rögzítésére azért volt szükség, mert az NCA a pályázati összegek odaítélése során gyakran nem

⁴⁸ 2011. évi CLXXV. törvény 56. § (2)

⁴⁹ 2011. évi CLXXV. törvény 60. § (1)–(2)

⁵⁰ 2011. évi CLXXV. törvény 60. § (3)

⁵¹ 2011. évi CLXXV. törvény 61. § (1)

⁵² 2011. évi CLXXV. törvény 61. § (2)–(3)

⁵³ 2011. évi CLXXV. törvény 61. § (7), (9)

⁵⁴ 2011. évi CLXXV. törvény 62 § (2)

⁵⁵ 2011. évi CLXXV. törvény 67. § (2)

objektíven döntött a civilek szerint. Ahogy erre Bíró 2009-ben megjelent cikke is rávilágít: „a rendszer önfinanszírozó egy bizonyos hányadában”.⁵⁶

A szervek tagjainak megbízása négy évre szól.⁵⁷ A civil jelölt-állítási rendszer mechanizmusa hasonlít a 2003. évi L. törvény 12–13. paragrafusában foglalt szisztémához. A tanácsbeli és Kollégiumokba szánt három tagot – akik a nonprofit szférából kerülnek ki – közvetett választás útján áll módjukban delegálni a civileknek. A delegált tagok az „országos vagy legalább területi hatókörrel működő”⁵⁸ civil szervezetek által küldött elektorok közül kerülnek ki. A választás egyéni listás szavazással történik, több testületbe bekerülni nincs lehetőségük az elektoroknak.⁵⁹

KOCKÁZATOK

A szakemberek és a civil szféra különösen is sérelmezik azt a ténytet, hogy a jogszabály alapján a NEA-n keresztül megnő a miniszteri jelenlét, a kormányzat befolyása a szektorban. Ez több pontban is megfogalmazásra kerül, hiszen egyrészt a tanácsai és kollégiumi tagok összeállításában, másrészt az Alap kiadásainak 10%-áról is a miniszter dönt.⁶⁰ Bíró szerint ez a változás a többi újdonsággal együtt a civil támogatási rendszer központosítását, visszaállamosítását, újrapolitizálását fogja eredményezni.⁶¹

A Tanács és a kollégiumi tagok díjazása terén is vannak eltérések: a korábbi jogszabály szerint a testületek tagjai minimum a kötelező legkisebb munkabért és maximum ennek háromszorosát kaphatják, míg a 2011. évi törvény szerint csak ennek legfeljebb felére jogosultak.⁶² A díjazás csökkentése valóban jogos, ezzel kapcsolatban nem is adtak hangot a szervezetek véleményüknek, talán ők is egyet értenek azzal, hogy a civil szféra képviselői belső motiváció alapján, egyfajta hivatásként végezzék munkájukat, és az anyagi juttatás utolsó szempontként szerepeljen.

⁵⁶ BÍRÓ ENDRE: A civil nonprofit szektor jogi környezete. *Civil Szemle*, 2009. 1–2. sz. 22–34. o.

⁵⁷ 2011. évi CLXXV. törvény 65. § (1)

⁵⁸ 2011. évi CLXXV. törvény 71. § (1)

⁵⁹ 2011. évi CLXXV. törvény 71–72. §

⁶⁰ 2011. évi CLXXV. törvény 56. § (2) c) pont, 60. § (2)–(3), 61. § (2)–(3)

⁶¹ BÍRÓ: Álom és rémálom ...

⁶² 2003. évi L. törvény 6. § (2), 2011. évi CLXXV. törvény 65. § (2)

A civil jelöltállítási rendszerben is van – leginkább elvi eltérésnek minősülő – különbség a korábbi szabályozáshoz képest. A Tanács öt tagját különböző területekben érdekelt civilek adják, így az egészségügy, a kultúra, a természetvédelem, a gyermek- és ifjúságvédelem valamint a közbiztonság kérdésével foglalkozó körökből kerül ki egy-egy tag, majd régióként is egy-egy.⁶³ Természetesen ehhez hasonló rendszerre a mostani törvény keretein belül nincs lehetőség, hiszen csak három tag delegálódik a civil szférából.

ÖSSZEZÉS

Tanulmányom céljának a magyarországi nonprofit szervezetek jogi környezetének vizsgálatát és a 2012. január 1-jén hatályba lépett 2011. évi CLXXV. törvény analizálásába való betekintést tűztem ki. Az eddigi jogalkotói folyamatok során az új civil törvény hatályba lépése előtt nem született jogszabály a civil szférában alkalmazott fogalmak tisztázására. Ezért is vált fontossá a civil szervezet, a köz- vagy közhasznú feladat fogalmak pontos definiálása.

Az elmúlt 25 év nonprofit szervezetekre vonatkozó jogi szabályozásai az évek során folyamatosan alakultak ki, egyre több jogi területet terjesztettek ki a civil szervezetekre, ezáltal egyre több lehetőséget kínálva a szférában tevékenykedők számára. Bár természetesen nem minden jogszabály felelt meg a civilek elvárásainak, jó úton halad a jogalkotói folyamat ezen a területen hazánkban. Az állam folyamatosan belátja a szféra társadalmi jelentőségét, mégpedig, hogy bizonyos feladatok ellátása a harmadik szektor tevékenysége során sikeresebb lehet korábbi tapasztalataik, emberközpontságuk szem előtt tartása miatt.

Ezzel szemben a miniszteri, kormányzati szerep befolyásának növekedését érte el a jogalkotó bizonyos korlátozások által, mint a közhasznú státus egylépcsőssé tétele vagy a *NEA* szervezeti felépítésében a miniszteri befolyás nagyobb arányú jelenléte. Ezen pontokkal – a teljesség igénye nélkül – épp a civilek szerepének meghazudtolását, a feladataik ellátásában való hiteles munka csorbulását érheti el a jogalkotó. A szervezeti vezetők többnyire borúlátóak – azok közül természetesen, akik észlelték a változások mibenlétét. Felmerül a kérdés, hogy a szektor ilyen mértékű

⁶³ 2003. évi L. törvény 12. § (1) a)-e)

megcsorbítása vajon milyen hatással lesz a társadalomra, a szektor által vállalt feladatok teljesítésének megvalósulására.

Az azonban figyelemre méltó, hogy a kormányzat igyekezett bevonni a szféra résztvevőit a törvényalkotói folyamatba. Nem csupán a KIM honlapján több ízben megjelent felhívást lehet itt példaként megemlíteni, hanem a Civil Információs Portál létrehozásának szorgalmazása is egy erre irányuló gesztus volt.

Irodalom

ANTAL ATTILA: *Civiltörvény, civil kétségek*. 2011.

<http://www.jogiforum.hu/hirek/25846> 2012. december 5.

Beszélgetés politikusokkal az új civil törvényről. Az Állampolgári Részvétel Hete keretében 2011.09.22-én rendezett beszélgetésen részt vettek: Ertsey Katalin (LMP), Lendvai Ildikó (MSZP) és Gulyás Gergely (FIDESZ). A beszélgetést Péterfi Ferenc a Közösségfejlesztők Egyesülete elnöke vezette.

– http://www.pafi.hu/_pafi/cikkek.nsf/nyomtat/B1A968B8056B9B25C1257914003B2ED0?OpenDocument 2012. november 29.

BÍRÓ ENDRE: A civil nonprofit szektor jogi környezete. *Civil Szemle*, 2009. 1–2. sz. 22–34. o.

BÍRÓ ENDRE: „Álom és rémálom – a támogatási jogviszonyról” a jelenlegi hazai helyzet elemzése (Előadás az „Állam-civil kapcsolatok: mire jó és miért probléma a civil szervezetek támogatása?” című konferencián). 2010b – http://civiljogok.hu/sites/default/files/4_BiroE_Alom_es_remalom.doc 2012. december 5.

BÍRÓ ENDRE: *Civil pályás letámadás, Társadalompolitikai és nonprofitjogi vélemény a „2011. évi (...) törvény az egyesülési jogról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról” című, 2011. június 22. napján a KIM honlapján közzétett tervezethez*. Budapest, 2011a. – http://nonprofit.hu/sites/default/files/article/2011/7/szak%C3%A9rt%C5%91i-v%C3%A9lem%C3%A9nyek-civil-t%C3%B6rv%C3%A9nyhez/Civilpalyas_letamadas.doc 2012. december 5.

BULLAIN NILDA: *Egy kutatás tanulságai – a közhasznúsági reform lehetőségei*. 2011. – http://civiljogok.hu/sites/default/files/3_BullainN_A_kozhasznusagi_reform_lehetosegei.ppt 2012. november 17.

CSEHI ZOLTÁN: *A civil társadalom szervezeteinek joga Magyarországon*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó.

KOLEJANISZ M. ÉS MÓRA VERONIKA: *Útmutató az új civil törvényhez és a jogszabályok közötti eligazodáshoz*. Budapest, 2012, Ökotárs Alapítvány.

LATORCAI CSABA: *Civil jövőkép – átfogó civil jogi reform koncepció és az aktuális kezdeményezések.* 2011.

http://civiljogok.hu/sites/default/files/2_LatorcaiCs_nonprofit_reform_kormanyzati_elkepzeselek.ppt 2012. november 17.

MÓRA VERONIKA: *Vélemény a Közigazgatási és Igazságügyi minisztérium által közzétett a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvény tervezetéről.* Budapest, 2010, Ökotárs Alapítvány

Vélemény az egyesülési jogról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló törvény tervezetéről. Budapest, 2011, Európai Nonprofit Jogi Központ Szolgáltató Nonprofit Kft.

Joganyag

1996. évi CXXVI. törvény a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról

1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről

2003. évi L. törvény a Nemzeti Civil Alapprogramról

2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról

T/4866. számú törvényjavaslat az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról

SZÜCS LAJOS

Az államadósság korlátozása a közjó érdekében – különös tekintettel az Alaptörvény államadósságfégeire

Konzulens: dr. Kecő Gábor

„közjó (lat. bonum commune): anyagi és szellemi javak és lehetőségek összessége, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy közösség tagjai boldogulását szabadon és hathatósan munkálhassák, de előállításukra önmagukban, egyenként nem képesek.”¹

Absztrakt

A dolgozat középpontjában a magyar államadósságfékek vizsgálata áll a Kopits-Symansky kritériumok segítségével, amelyek közül az elemzés során kettőt, a kikényszeríthetőséget és a rugalmasságot vettem alapul.² Különösen fontos a rugalmasság, amellyel az Alaptörvény és a Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló 2011. évi CXCV. törvény (Stabilitási törvény) közti ellentmondásra mutatok rá.

A kutatási hipotézis alapján a magyar szabályozást vizsgálva feltételeztem, hogy az Alaptörvényben foglalt államadósságfékek a kikényszeríthetőség követelményének teljes mértékben megfelelnek, a rugalmasságot azonban csak szűk körben biztosítják. Ezzel ellentétben a Stabilitási törvény szabályainak kikényszeríthetősége az Alaptörvény rendelkezéseihez képest kisebb mértékű, egyúttal rugalmasságuk nagyobb.

Dolgozatomban megállapítottam, hogy az Alaptörvény kikényszeríthető, kevésbé rugalmas szabályozást alakít ki, amelyet a Stabilitási törvény rendelkezései felülírnak, egy kevésbé

¹ A közjó fogalma, részlet In. Magyar Katolikus Lexikon

² A kritériumokat a 3. fejezetben mutatom be.

kikényszeríthető, ám rugalmasabb rendszerrel. Így a hipotézist sikerült igazolni.

Kulcsszavak: eladósodás, kikényszeríthetőség, rugalmasság, államadósság-fék

Bevezetés

Jelen tanulmánykötet központi gondolata a közjó fogalma, amelyhez szorosan kapcsolódik a közügyek intézése, illetve a közpénzügyek kezelése. A közpénzek kiegyensúlyozott, átlátható, fenntartható és felelős kezelése elősegíti a köz érdekének érvényesülését – az állam túlzott eladósodása azonban e célokat veszélyezteti, így annak korlátozása indokolt.

Az államadósság a 2. fejezetben ismertetett okokból következően napjainkban a magyar gazdaságpolitika egyik meghatározó tényezője és a közbeszéd állandó témája. Az adóssághoz kapcsolódó kérdéskört dolgozatomban jogi szempontokra tekintettel dolgozom fel, de a jogi vizsgálat háttérét képező alapvető közgazdasági ismeretek rövid bemutatásától nem tekinthettem el. Maga az államadósság kifejezés is más tartalmat nyer attól függően, hogy közgazdasági, jogi vagy köznyelvi értelemben használjuk. A közgazdasági irodalom felhívja a figyelmet arra, hogy szükséges különbséget tenni az államadósság nominális összege és az államadósság relatív mértéke között. Közgazdasági fogalomhasználat szerint az államadósság az előbbit fejezi ki, azaz az állam adósságának nagyságát jelenti. Az államadósság bruttó nemzeti termékhez (a továbbiakban: GDP) viszonyított aránya pedig az államadósság-ráta vagy másként adósságarány. A különbségtétel azért indokolt, mert az adósság önmagában nem jelent veszélyt a gazdaság működésére, a problémát az adósságarány magas szintje jelenti.³ Az államadósság hatályos jogban alkalmazandó fogalmát a Stabilitási törvény adja meg, azzal a 7. fejezetben foglalkozom.

Megjegyzendő, hogy az államadósság-ráta egy ország gazdasági kiszolgáltatottságának egyik legfontosabb mutatója.⁴ Az

³ Neményi Judit – Oblath Gábor: Az alkotmánytervezet államadósság-szabályairól. MTA-KTI blog 2011. április 11.

⁴ Kopits György: A költségvetési felelősség keretrendszere – nemzetközi tapasztalatok és magyarországi tanulságok. In Pénzügyi szemle 2007. 2. szám 201. o.

államháztartási hiány finanszírozása érdekében a kormányzat adósságot halmoz fel, az államadósság *magas aránya* azonban több közgazdasági törvényszerűség miatt is *hátrányos*. A bevezetés keretei között ezek közül háromra utalok. Egyrészt az államadósság csökkenti a költségvetés mozgásterét, mivel a kamatokhoz kapcsolódó kiadásokat figyelembe kell venni a költségvetés tervezésekor. Másrészt számos, dolgozatomban nem elemzett közgazdasági összefüggés miatt gátolja a gazdasági növekedést. Harmadrészt korlátozza a pénzügyi szuverenitást.⁵

Látható tehát, hogy a nagymértékű eladósodás az anyagi javak tekintetében éppen a szabad boldoguláshoz szükséges szabadságtól fosztja meg az államot, és azon keresztül az állampolgárok közösségét is, így annak megelőzése – vagy, ha már bekövetkezett, csökkentése a közjó szempontjából fontos államcél.

A dolgozat középpontjában a magyar államadósságfékek vizsgálata áll a Kopits-Symansky kritériumok segítségével, amelyek közül kettőt, a kikényszeríthetőséget és a rugalmasságot vettem alapul.⁶ Különösen fontos a rugalmasság, amellyel az Alaptörvény és a Stabilitási törvény közti ellentmondásra mutatok rá.

A kutatási hipotézis alapján a magyar szabályozást vizsgálva feltételeztem, hogy az Alaptörvényben foglalt államadósságfékek a kikényszeríthetőség követelményének teljes mértékben megfelelnek, a rugalmasságot azonban csak szűk körben biztosítják. Ezzel ellentétben a Stabilitási törvény szabályainak kikényszeríthetősége az Alaptörvény rendelkezéseivel képest kisebb mértékű, egyúttal rugalmasságuk nagyobb. A hipotézis magyar szabályozásra vonatkozó állításait a 7. fejezet támasztja alá.

AZ ELADÓSODÁS RÖVID TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

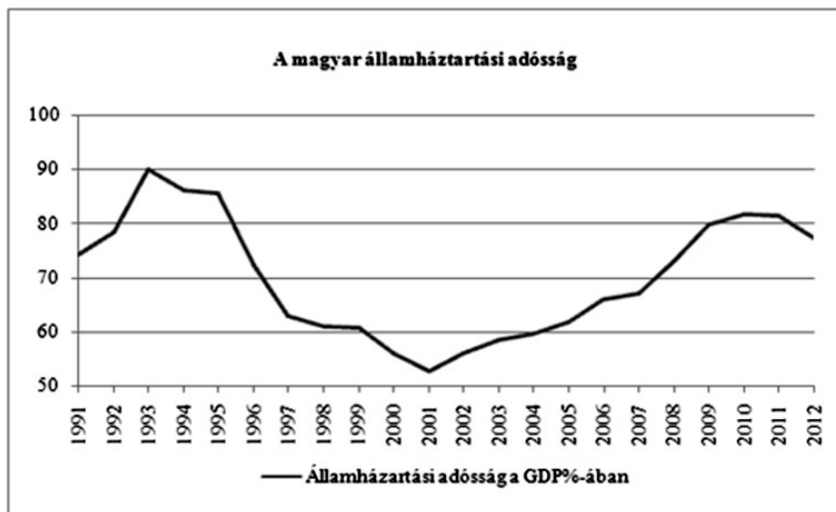
Magyarország modern kori gazdaságtörténetéből csupán az államadósság rendszerváltás utáni tendenciáit ismertetem röviden, figyelembe véve ugyanakkor a közvetlen előzményeket, azt, hogy a gazdaságtörténészek kutatásai szerint gyökereiben a

⁵ Kecő Gábor: Adósságfékek az államháztartásban: költségvetési politika rövid pórázon In Fazekas Marianna (szerk.): Jogi Tanulmányok 2012. ELTE-ÁJK Budapest 2012. 420. o.

⁶ A kritériumokat a 3. fejezetben mutatom be.

Kádár-rendszer életszínvonal-politikájára vezethető vissza a jelenkori eladósodás.⁷

Az adósságarány alakulásában az alábbi tendenciák figyelhetők meg az ábra alapján.⁸

Az *első* szakaszban, 1990-től 1994-ig a GDP-arányos adósság 74%-ról közel 86%-ra nőtt.⁹ Ezt a költségvetési hiány mellett a forint leértékelődése és a GDP visszaesése magyarázza.¹⁰

A *második* szakasz csökkenést mutat, 1995-től 2001-ig 53% alá csökkent az adósság aránya. A folyamatban nagy szerepet játszottak a privatizációból származó bevételek 1995-től pedig a GDP is emelkedni kezdett. A Bokros-csomag hatása viszont ellentmondásos: a forint leértékelődése miatti árfolyamveszteség növelte, a szociális kiadások csökkentése mérsékelte a költségvetési hiányt, így az adósságot is.

A *harmadik* szakaszban, 2002-től 2007-ig az adósság lassan,

⁷ Lásd Romsics Ignác: A Kádár-rendszer legitimitásvesztése az 1980-as években. In Rubicon 2009. 7-8., Budapest

⁸ Az ábra saját szerkesztés a KSH adatai alapján.

⁹ A tetőpontját, 90%-ot 1993-ban érte el.

¹⁰ Gazdaságkutató Intézet: Az államadósságról - a GKI háttérlemzése 2011. március 2. <http://www.gki.hu/en/node/350> (2013.04.29.)

11 %-al növekedett. Ebben a stádiumban az önkormányzatok fokozatos eladósodása és az államháztartási hiány növekedése okozta az adósság emelkedését.¹¹

A *negyedik* időszakban, 2008 és 2010 között a gazdasági válság hatására a magyar gazdaság kibocsátása csökkent¹² és a realgazdasági események mellett a költségvetési tervezés is súlyosbította a problémákat. Mindez együttesen a GDP-arányos államadósság további növekedését eredményezte. Kiemelten problémás volt, hogy az államadósság 44%-a külföldi devizában volt található, ami a finanszírozás árfolyamkockázatát növelte.¹³ Az ország adóssága 2010-ben a GDP 82,9%-át is elérte Magyarország és azon nyolc ország közé került az Európai Unióban, amelyek adósságrátája a legnagyobb.¹⁴

Az ötödik szakaszt a 2010-es országgyűlési választásokat követően számítom. A politikai változásokat követően ugyanis az államadósság aránya csökkenő pályára állt át a következő okok miatt. Egyrészt a 2011-ben végrehajtott nyugdíjreform során azokat az állampapírokat, amelyek a magánnyugdíjpénztárakból visszalépő tagok tulajdonában voltak, az állam bevonta.¹⁵ Ez hét-nyolc százalékponttal csökkentette az államadósság-rátát.¹⁶ Másrészt 2012-ben a forint árfolyama erősödött, ami, figyelemmel arra, hogy az adósság 42%-a devizában található,¹⁷ nagymértékben meghatározza az államadósság forint-

¹¹ Lásd GKI. i.m. (10. jegyzetben), illetve KSH: Az államháztartás hiánya (-) és többlete (+) (2000-2011)

¹² Míg a 2008. évi GDP az 1990. évi GDP 132%-a, a 2009. évi GDP csupán 123% és a 2010. évi GDP is csak 124,6%.

¹³ ÁKK: Az államadósság alakulása 2010 folyamán 27. o.

¹⁴ MNB: Tájékoztató az államháztartás és a háztartások pénzügyi számláinak előzetes adatairól 2010. IV. negyedév

¹⁵ A Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alapról, és a szabad nyugdíjpénztár-választás lebonyolításával összefüggő egyes törvénymódosításokról szóló 2010. évi CLIV. törvény létrehozta a Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alapot és kimondta, hogy a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerbe visszalépő pénztártag természetes személyek portfólióját képező eszközöket át kell adni az Alap részére. Az Alap vagyonából a benne található állampapírokat 2011 júniusában és júliusában bevonták. Forrás: ÁKK: A Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alap vagyonának összetétele és értéke

¹⁶ Nemzetgazdasági Minisztérium: Már idén jelentősen csökken az államadósság - 2014-re a GDP 70 százaléka alá süllyed a GDP-arányos mutató.

¹⁷ ÁKK: Adósság szerkezet, diagram, 2012. 03. 31.

ban kifejezett értékének csökkenését. A dolgozat lezárásakor az adósság aránya kis mértékben emelkedve ismét megközelítette a 80%-ot.¹⁸

A KOPITS-SYMANSKY-KRITÉRIUMOK

Az államadósságfék a *fiskális politikai szabályok* közé tartoznak. Fiskális politikai szabálynak P. Kiss Gábor nyomán azokat, az adósságra, deficitre vagy kiadásra vonatkozó számszerű előírásokat tekintem, amelyek az államháztartás egyes részeire vagy egészére érvényesülnek.¹⁹ Ezen szabályok lényege tehát az eladósodás korlátozása, ugyanakkor a fék, illetve plafonszabályok csak az eladósodást korlátozó eszközkészlet egy elemének tekinthetők. A fiskális politikai szabályokat az irodalomban jellemzően az alaposan és következetesen kidolgozott *Kopits-Symansky-kritériumok* alapján értékelik.²⁰ A kritériumrendszer 1998-ban alkották meg. Ennek megfelelően nyolc szempont szerint vizsgálhatók, értékelhetők a fiskális politikai szabályok. A szempontok a következők: megfogalmazás, egyszerűség, megfelelőség, konzisztencia, átláthatóság, hatékonyság, kikényszeríthetőség és rugalmasság.

A *megfogalmazás* megköveteli, hogy a személyi kör, amelyre a szabály érvényes, a szabályban előírt mutatók, valamint a szabály alóli kivétel esetei jól definiáltak legyenek. Ehhez kapcsolódik az *egyszerűség* követelménye, amiből következően a szabálynak a politikusok, a befektetők és az állampolgárok számára egyaránt érthetőnek kell lennie.

A harmadik kritériumnak, a *megfelelőség*nek akkor tesz eleget egy szabály, ha elősegíti a kitűzött és pontosan definiált cél elérését. A megfelelőség biztosítása érdekében szükséges a *konzisztencia* is, e kritérium alapján a szabálynak összhangban kell lennie

¹⁸ MNB Sajtóközlemény az államháztartás és a háztartások pénzügyi számláinak előzetes adatairól 2012. IV. negyedév 2.o.

¹⁹ P. Kiss Gábor: Distinkció és kikényszeríthetőség – a fiskális szabályrendszer alfája és ómegája In Pázmány Law Working Papers 2012. 39. 2. oldal

²⁰ Kopits György-Steven Symansky: Fiscal Policy Rules In International Monetary Fund Occasional paper no. 162. 1998. 18-20.o. – Ezt veszi alapul például Romhányi Balázs Szempontok és javaslatok a magyar fiskális szabály- és intézményrendszer reformjához című tanulmányában (In *Pénzügyi szemle* 2007. 2. szám), valamint P. Kiss a 19. jegyzetben idézett művében.

a gazdaságpolitika egyéb eszközeivel, illetve a fiskális szabályrendszer többi elemével is.

Az átláthatóság alapján lehetséges a szabály betartásának mérése, a hatodik feltétel, a *hatékonyság* pedig akkor valósul meg, ha a szabály lehetővé teszi a fenntartható kiadás-bevételi szerkezet kialakítását.

Dolgozatom témája szempontjából kiemelten fontos követelmény a kikényszeríthetőség és a rugalmasság. A *kikényszeríthetőség* körébe tartozik minden olyan rendelkezés, ami a szabály érvényesülését szolgálja. A feltétel akkor teljesül, ha a szabályban foglalt szankciók és a korrekciós mechanizmusok képesek támogatni a megvalósítást. A kikényszeríthetőséget többek között a szabály érvényesülését előmozdító intézmény és a szabályban foglalt szankciók teszik lehetővé.

A *rugalmasság* pedig elősegíti az előre nem látható helyzetekhez történő alkalmazkodást és nagyobb mozgásteret biztosít a fiskális politika számára azzal, hogy lehetővé teszi az általános szabálytól való eltérést. E helyzetek közül kiemelendő a gazdasági sokk, amikor teret kell engedni az adósság átmeneti növekedése számára, hogy az anticiklikus gazdaságpolitika megvalósítható legyen.

A két szempont viszonya kapcsán álláspontom az, hogy amennyiben a kikényszeríthetőség nem teljesül, a szabály nem érvényesíthető, tehát a rugalmasság követelménye, a szabálytól történő eltérés sem vizsgálható.

A MAGYAR SZABÁLYOZÁS AZ ALAPTÖRVÉNY ELŐTT

A szabályozás részletes bemutatása helyett²¹ csak az alábbi eseményeket emelem ki az Alaptörvényt megelőző időszakból.

A Magyarország alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény és az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény szabályai nem rendelkeztek az eladósodás korlátozásáról, a közpénzügyek alkotmányos szintű szabályozása egészen 2010-ig hiányos volt. Az államadósság kérdésköre pedig a gazdasági helyzet alakulása ellenére gyakorlatilag nem volt napirenden az Országgyűlés

²¹ A szabályozásról Antal Attila ad rövid és informatív áttekintést a jogforum.hu oldalon megjelent írásában: Antal Attila: Közpénzügyek az új Alaptörvényben. In Jogi Fórum 2011. május 5.

előtt 2007-ig. A jogtudományban ezzel szemben az alkotmány közpénzügyi fejezetének kidolgozása a rendszerváltás óta terítéken volt.²²

2007-re a Kormány is felismerte, hogy az Alkotmány hatályos közpénzügyi rendelkezései nem elégségesek a magyar gazdaság kiegyensúlyozott fejlődésének eléréséhez,²³ ezért 2007 novemberében javaslatot nyújtott be az Alkotmány módosítására.²⁴ A javaslatot a Kormány később ugyan visszavonta, de a tervezetet a későbbiekben még felhasználták a takarékos állami gazdálkodásról szóló 2008. évi LXXV. törvény (a továbbiakban: Plafontörvény) megalkotásánál.

2008-ban újabb fordulópontra következett, 2008. november 6-án²⁵ Magyarország nemzetközi hitel-megállapodást kötött. A megállapodásokban szereplő, 25 milliárd dolláros összeget az IMF, az Európai Unió és a Világbank bocsátotta az ország rendelkezésére.²⁶

A hitelfelvétellel egy időben az Országgyűlés elfogadta a Plafontörvényt. A törvény szövege hosszú távon is értelmezhető szabályokat szándékozott a jogrendszerbe iktatni, ezért alkalmazott átgondolt, logikus és egymásra épülő szabályozást, azonban ennek ismertetése meghaladná jelen mű kereteit. Egy dolog azonban kiemelendő: a szabályok betartására felállította a Költségvetési Tanácsot, jóllehet vétójoggal nem ruházta fel – ami a kikényszeríthetőség felé tett fontos lépésként értékelhető.

A Plafontörvény szabályozási rendszerét következetesen és koherensen alakították ki, annak gyakorlati működéséről azonban nem rendelkezünk érdemi információval. Ennek oka az, hogy a szabályok rendszere a maga teljességében 2010. január 1-jén lépett hatályba, 2012. január 1-jétől azonban már hatályon kívül is helyezték, így rendelkezései rövid ideig érvényesültek.

A 2010-es *alkotmányozás* során a jogtudomány képviselői részéről több javaslat is érkezett az államadósság korlátozásával kapcsolatban, ezek közül Simon István javaslatát említem meg.

²² ANTAL i.m. (21. jegyzetben)

²³ T/4318. számú törvényjavaslat Általános indokolás

²⁴ T/4318. számú törvényjavaslat a Magyar Köztársaság alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

²⁵ A Világbankkal csak 2009 szeptemberében.

²⁶ Magyar Nemzeti Bank: IMF/EU pénzügyi segítségnyújtás

A javaslat *GDP-arányos adósságféket és hiánykorlátot* egyaránt tartalmaz.²⁷ Egyedi kötelezettségvállalás esetén javasolja a számvevőszéki kontrollt, ezen felül az adóssághoz kapcsolódó eljárási és járulékos kérdésekre is kitér. Bár a javaslat fogalmilag pontos, a rendszer összetettsége problémát okozhat a gyakorlatban, és egyben az egyszerűség 3. fejezetben írt kritériumával is nehezen egyeztethető össze.

AZ ALAPTÖRVÉNY JAVASLATA ÉS ELFOGADOTT SZÖVEGE

A 2010-es alkotmányozás során két törvényjavaslat érkezett az Országgyűléshez, Szili Katalin,²⁸ illetve a kormánypártok javaslata.²⁹ A Szili Katalin által benyújtott javaslat a költségvetés egyensúlyával általánosságban foglalkozik, ebből arra lehet következtetni, hogy a Plafontörvényt megfelelőnek tartja, és nem akar a jogrendszerbe iktatni további biztosítékokat.

Az Alaptörvény javaslatának (a továbbiakban: Javaslát) szövegét nem ismertetem, ehelyett a törvény elfogadott szövegét mutatom be.³⁰

Az Alaptörvény a Közpénzek című fejezetben érinti az adósságfékek kérdéskörét. A törvény a 36. cikk (4)-(6) bekezdéseiben a tervek, a 37. cikk (2)-(5) bekezdéseiben pedig a végrehajtás szintjén foglalkozik az államadósság-fékekkel.³¹

²⁷ Az eladósodást korlátozó eszközöket az irodalom tartalmi szempontból a következő típusokba sorolja: a költségvetés kiadási oldalát korlátozó szabály (kiadási korlát); a költségvetés egyenlegét meghatározó szabály (egyenleg-követelmény, avagy hiánykorlát); az államadósság összegét meghatározó szabály; illetve az adósság arányát meghatározó szabály. – Simon István: A közpénzügyek szabályozása az alkotmányban – tervezet. In Pázmány Law Working Papers 2011. 16. szám.

²⁸ T/2628.számú törvényjavaslat A Magyar Köztársaság Alkotmánya

²⁹ T/2627. számú törvényjavaslat Magyarország Alaptörvénye

³⁰ Megemlítendő azonban a tény, hogy az elfogadott törvény egyik fontos eltérése a javaslattól az alkotmánybíróság hatáskörének korlátozásával kapcsolatos módosítás – ezt a T-2627/144. számú kapcsolódó módosító javaslat iktatta be. A módosítást, amelynek célja, hogy a jogalkotó és a végrehajtó hatalom részére nagyobb mozgásteret biztosítson, a közigazdász és a jogász szakma egyaránt kifogásolja. Lásd ennek kapcsán: ANTAL i.m. (21. jegyzetben); Jakab András: Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei. 281-284. o.; Neményi Judit – Oblath Gábor: Az alkotmánytervezet államadósság-szabályairól – frissítés. MTA-KTI blog 2011. 10. 19.

³¹ A tervek szintje kifejezést azért használom, mert az Alaptörvény fent hivatkozott rendelkezései a költségvetési törvényre vonatkoznak, ami a költségvetési évben teljesülő bevételek és kiadások előirányzott összegét tartalmazza, tehát egy terv.

Az Alaptörvény GDP-arányos államadósságfőkeket alkalmaz. A 36. cikk (4)-(6) bekezdései a költségvetés tervezésének, a 37. cikk (2)-(3) bekezdései pedig a költségvetés végrehajtásának folyamatába iktatják az adósságfőkeket az alábbiak szerint.

Az Országgyűlés nem fogadhat el olyan központi költségvetésről szóló törvényt, amelynek eredményeképpen az államadósság meghaladná a teljes hazai össztermék felét. Átmenetileg, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, az Országgyűlés csak olyan központi költségvetésről szóló törvényt fogadhat el, amely az államadósság a teljes hazai össztermékhez viszonyított arányának csökkentését tartalmazza.³²

A rugalmasság biztosítása érdekében a törvény két kivételes esetkörre eltérési lehetőséget biztosít a fenti előírásoktól. Ezek közül az első a *különleges jogrend*, amikor a költségvetés megalkotása és végrehajtása során a különleges jogrendet kiváltó körülmények okozta következmények enyhítéséhez szükséges mértékben el lehet térni az adósságfőkektől. A második eset a *nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesése*, ekkor a nemzetgazdasági egyensúly helyreállításához szükséges mértékben lehet eltérni a szabálytól. Az elháríthatatlan külső okból származó súlyos problémák orvoslása az indokolás szerint csak a felsorolt kivételes helyzetben és kizárólag a szükséges mértékben élvez elsőbbséget az államadósság stabil szinten tartásának céljával szemben. Emellett a kivételek szűkítő meghatározásából is látható, hogy az „*államadósság tartós és tendenciaszerű csökkentése*” egyike az Alaptörvényben foglalt fontos állami céloknak.³³

A törvény a központi költségvetés végrehajtása tekintetében is kötelezettséget ír elő. A 37. cikk előírása egyfelől, hogy a költségvetést a törvényesség, célszerűség, átláthatóság és a közpénzek eredményes kezelésének elvei szerint kell végrehajtani. Az Alaptörvény ezen túlmenően megtiltja olyan kölcsön felvételét és olyan pénzügyi kötelezettség vállalását, amely azt eredményezné, hogy az államadósság szintje meghaladja a megelőző naptári év bruttó hazai terméke értékének felét.³⁴ Az Alaptörvény tehát

³² Alaptörvény 36. cikk. (4)-(5) bekezdés

³³ Javaslat indokolás a 36. és a 37. cikkekhez.

³⁴ Alaptörvény 37. cikk (2) bekezdés

mind a tervek, mind pedig a végrehajtás szintjén az adósság arányát korlátozza.

Az átmeneti időszakra az Alaptörvény úgy rendelkezik, hogy a központi költségvetés végrehajtása során a Kormány nem vehet fel olyan kölcsönt és nem vállalhat olyan pénzügyi kötelezettséget, amelynek következtében az államadósság a megelőző naptári évben fennálló adóssághoz képest növekedne.

Mindkét eset alól kivételt képeznek a különleges jogrend és a nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesésének esetei, a 36. cikk (6) bekezdésében meghatározott feltételekkel.

Az Alaptörvény 37. cikk (5) bekezdése szerint az államadósság szintjének és az éves bruttó hazai termék értékének számítási módját törvény állapítja meg.

AZ ALAPTÖRVÉNY VÉGREHAJTÁSA: A STABILITÁSI TÖRVÉNY

Az Alaptörvény 37. cikk (5) bekezdése felhatalmazást adott olyan törvény megalkotására, ami meghatározza az államadósság és a „teljes hazai össztermék” számításának módját, illetve meghatározza az adósságfék végrehajtásának részleteit. Ezen cikk végrehajtására alkotta meg az Országgyűlés a Stabilitási törvény államadósságfékekre vonatkozó szabályait. A törvény rendelkezései közül az alábbi, témám szempontjából lényeges négy szabályt mutatom be: 1) az adósságot keletkeztető ügyleteket, 2) az államadósság-mutatót, 3) a növekedési ütem szabályozását és 4) a „nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesése” fogalmát.

A Stabilitási törvény az államadósság fogalmát az államháztartás központi alrendszere, az államháztartás önkormányzati alrendszere, és a kormányzati szektorba sorolt egyéb szervezetek egymással szembeni kötelezettségek kiszűrésével számított adóssága összegeként adja meg.

Egyrészt az *adósságot keletkeztető ügyletek* fogalmát a Stabilitási törvény kellő körültekintéssel határozza meg, mivel nem csak a hitelt és a kölcsönt vonja a fogalom alá, hanem a kölcsön funkcionális helyettesítőit is.³⁵

Másrészt a viszonyítási év államadósság-mutatója a törvény szerint egyenlő az államháztartás központi alrendszerének, az

³⁵ Stabilitási tv. 3. § (1) bekezdés.

államháztartás önkormányzati alrendszerének, és a kormányzati szektorba sorolt egyéb szervezetek konszolidált adósságának a Közösségben a nemzeti és regionális számlák európai rendszeréről szóló tanácsi rendeletben meghatározottak szerint számított bruttó hazai termékhez viszonyított arányával.³⁶

Harmadrészt az államadósság *növekedésének üteme* kapcsán a jogalkotó előírja: a központi költségvetésről szóló törvényben az államadósság tervezett, összegszerű értékét úgy kell meghatározni, hogy annak alapján az államadósság viszonyítási év számított növekedési üteme ne haladja meg a központi költségvetésről szóló törvényben meghatározott, a költségvetési évre várható infláció és bruttó hazai termék reál növekedési üteme felének a különbségét.³⁷ Ezen szabály azonban csak 2015-től alkalmazandó,³⁸ a 2015-ig tartó átmeneti időszakra vonatkozóan a törvény 47. § (6) bekezdése egyenlegkövetelményt tartalmaz. A jogalkotó előírja, hogy a központi költségvetésről szóló törvényjavaslatban a költségvetési egyenleget a bruttó hazai termék arányában csak úgy lehet meghatározni, hogy annak hiánya a 2013-2015 költségvetési években nem lehet nagyobb, mint a bruttó hazai termék 3%-a.

Negyedrészt figyelemmel arra, hogy az Alaptörvény 36. cikk (6) bekezdése alapján kivételt jelent az adósságfékeltől, nagy jelentőséggel bír a *„nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesése”* kifejezés. A fogalmat a törvény az éves bruttó hazai termék reálértéke csökkenéseként határozza meg.³⁹ A fogalmi tisztaság az Alaptörvényhez képest javult, hiszen már nincs szó a *„teljes hazai össztermék”*-ről, viszont a szabály több problémát is felvet. Ezeket a 7. fejezetben tárgyalom.

A NORMÁK IUSTITIA MÉRLEGÉN -

A MAGYAR ADÓSSÁGFÉKEK KITERJESZTVE, KITOLVA ÉS KIOLDVA

A magyar szabályozás formai szempontból osztott, az alapvető szabályokat az Alaptörvény, a részletszabályokat a Stabilitási törvény szabályozza. Ezzel alapvetően egyetértek. Az, hogy az

³⁶ Stabilitási tv. 2. § (1) bekezdés.

³⁷ Stabilitási tv. 4. § (2) bekezdés; T/5130. számú törvényjavaslat Magyarország pénzügyi stabilitásáról. 4. § (2) bekezdés.

³⁸ Stabilitási tv. 46. § (4) bekezdés.

³⁹ Stabilitási tv. 7.§.

Alaptörvény elfogadásához kétharmados politikai többség kell, megfelelően biztosítja a szabály stabilitását. Tartalmi szempontból pedig az adósságfékek az adósságot a GDP arányában korlátozó szabályok közé sorolhatók. Az is hangsúlyozandó, hogy az Alaptörvény tartalmaz intézményt is, a Költségvetési Tanácsot.

A *Költségvetési Tanácsot* a Plafontörvény hozta létre 2008-ban. Feladatai közé tartozott például makrogazdasági előrejelzések készítése, vagy a törvényjavaslatok költségvetésre gyakorolt hatásának vizsgálata. 2010-ben, az Alaptörvény hatálybalépésével a Tanács hatásköre megváltozott, jelenleg a költségvetés elfogadása a Tanács hozzájárulásához kötött.⁴⁰ Az intézmény tehát rendkívül erős hatáskörökkel rendelkezik, hiszen egyfajta vétőjogot gyakorol.⁴¹ Amennyiben a *Költségvetési Tanács* a költségvetési törvényjavaslat zárószavazás előtti változatát sorra megvétőzza és az Országgyűlés az adott évre vonatkozó költségvetést március 31-ig nem fogadja el, a köztársasági elnök feloszlathatja az Országgyűlést.⁴² A Költségvetési Tanács így végső esetben képes olyan helyzetet teremteni, amelyben az Országgyűlés feloszlatható új választások egyidejű kitűzése mellett. Ez komoly garanciát jelent.

Az Alaptörvény adósságfékei tartalmi szempontból vizsgálva a *GDP-arányos adósságot* korlátozó szabálynak minősíthetők, amelyek betartását *intézmény*, a Költségvetési Tanács segíti elő. A fékekkel kapcsolatos fenntartások Jakab András álláspontja szerint a következők: kifogásként merült fel, hogy az alkotmány csak egy számszerű célt ír elő, amelyből nem lehet közvetlenül következtetni a költségvetési politika fenntarthatóságára, nem tartalmaz alkotmányos eljárási szabályokat a cél elérésére; illetve a célszám maga is kérdéses.⁴³

Az Alaptörvény azzal, hogy egy vétőjoggal felruházott intézményt alkot az adósságfékek védelmére, illetve kivételként csak a nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesését ismeri el a rendkívüli jogrend mellett, *kikényszeríthető és kevésbé rugalmas szabályozásnak* minősíthető.

⁴⁰ A 2008-as törvényt felváltó, az Alaptörvényt megelőző alkotmányos szabályozást amiatt, hogy rövid ideig volt hatályban, nem ismertetem.

⁴¹ Alaptörvény 44. cikk (3) bekezdés

⁴² Alaptörvény 3. cikk (3) bekezdés b) pont

⁴³ JAKAB i.m. (30. jegyzetben) 141. o.

Az Alaptörvény és a Stabilitási törvény viszonya és a magyar szabályozás rendszerszintű ellentmondásai kapcsán 1) az államadósság fogalmára, 2) az adósságfékek alkalmazásának időpontjára 3) a nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesésének meghatározására, illetve 4) az adósság arányát növelő kölcsön kérdéseire térek ki röviden.

Egyrészt az Alaptörvény az államadósság csökkentéséről rendelkezik, azonban azt összevetve a Stabilitási törvény fogalmával,⁴⁴ kérdésessé válik, hogy az önkormányzatok és a kvázi fiskális szervek adóssága bevonható-e az államadósság fogalma alá.⁴⁵ A probléma lényege az, hogy az államadósság ugyanazt jelenti-e, mint a kormányzati szektor adóssága.

Véleményem szerint a Stabilitási törvény fogalma tágabb személyi kört fog át, így *kiterjeszti* az államadósság-fogalmat és az adósságfékek alkalmazási körét. Ez azonban a jogszabályi hierarchia elvébe ütközik, hiszen az alacsonyabb jogszabály több kötelezettséget állapít meg, mint a magasabb rendű jogszabály. Tartalmi szempontból helyeslem a személyi kör bővítését, hiszen ez szélesebb körben segíti elő az adósság csökkentését, a bővítés formája azonban nem szerencsés.

Másrészt a Stabilitási törvény *kitolja* az adósságfékek alkalmazását, mivel a 6. fejezetben tárgyalta szerint csak 2015-től rendeli alkalmazni az adósságarány csökkentését. Ez a kiterjesztéshez hasonlóan elvi okokból jelent problémát, mivel ismételtelen megállapítható, hogy az alacsonyabb szintű törvény felülírja az Alaptörvény szigorú adósságfékeit, kitolva azok alkalmazását.

Harmadrészt értelmezési kérdéseket vet fel a főszabály alóli kivételt képező „*nemzetgazdaság tartós és jelentős visszaesése*”. Az Alaptörvény előírása a szavak általános jelentése szerint egyértelműnek látszik: a tartósság egy időbeli feltétel, ami azt követeli meg, hogy a visszaesés hosszú ideig tartson; a „*jelentős*” kifejezés pedig a GDP nagymértékű csökkenését jelenti. Ebből következően a kivétel csak akkor alkalmazható, ha a konjunktív feltétel fennáll, tehát a GDP hosszú ideig és nagymértékben csökken, ami szigorú követelményt állít a jogalkalmazó elé.

⁴⁴ Stabilitási tv. 2. § (1) bekezdés a) pont.

⁴⁵ KÉCSÓ i.m. (5. jegyzetben) 425. o.

A Stabilitási törvény azonban a fogalmat az éves reál GDP csökkenéseként adja meg.⁴⁶ E szabály alkalmazása során már a rövid és kismértékű visszaesés is lehetőséget teremt a kivétel alkalmazására. Előbbi amiatt, hogy éves visszaesésről van szó, utóbbi pedig azért, mert a reál GDP bármilyen mértékű csökkenése, tehát akár már egy ezrelékes visszaesés is elegendő a fékek kioldásához. Előzetesen nem tudjuk pontosan megmondani, hogy mit jelent a „hosszú visszaesés”, azonban biztosan kijelenthető, hogy nem egy évet. Hasonlóképpen nem adható meg előre a visszaesés mértéke, de az egy ezrelékes visszaesés nem értelmezhető jelentős visszaesésként.

A fentiek alapján a Stabilitási törvény szövege *kioldja* az Alaptörvény adósságfékeket, azok csak akkor érvényesülnek, ha a nominális gazdasági növekedés meghaladja az inflációt. Akkor tehát nem, ha az infláció nagyobb a gazdasági növekedésnél, vagy, amennyiben azok egyenlők.⁴⁷ Ez helytelen megoldás mind a jogszabály célját tekintve, mind pedig amiatt, hogy az alacsonyabb jogszabály felülírja a magasabb szinten elhelyezkedőt.

Negyedrészt, a Stabilitási törvény módosítása⁴⁸ az Alaptörvény 37. cikk (3) bekezdése szerinti kölcsön felvételéhez kapcsolódó szerződést nem tekinti semmisnek, ha a kölcsön felvételekor, a pénzügyi kötelezettség vállalásakor nem ismert okból haladja meg az államadósság-mutató a költségvetési év utolsó napján a tervezett értéket. A módosítás célja az indokolás szerint kettős.⁴⁹ Egyfelől az államadósság-mutató csökkenése, mint kiemelt gazdaságpolitikai cél változatlanul hagyása mellett technikailag pontosítja az államadósság finanszírozásának végrehajtására szolgáló szabályt, másfelől biztosítja a hitelezőket a finanszírozási ügyletek adóssághorlától független érvényességéről.

A módosítást a kikényszeríthetőség szempontjából szükséges értékelni. A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (Ptk.) 200. szakasz (2) bekezdése kimondja a jogszabályba ütköző

⁴⁶ Stabilitási tv. 7. §

⁴⁷ Kecő i.m. (5. jegyzetben) 425-426. o.

⁴⁸ 2012. évi CXLI. törvény a Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló 2011. évi CXCV. törvény módosításáról

⁴⁹ T/7669/12. számú módosító javaslat A Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló 2011. évi CXCV. törvény módosításáról szóló T/7669 számú törvényjavaslathoz.

szerződés semmisségét, a semmis szerződés érvénytelenségére pedig bárki hivatkozhat.⁵⁰ Amennyiben ezt az Alaptörvény 37. cikk (3) bekezdésére vonatkoztatjuk, megállapítható, hogy azon kölcsönszerződések és pénzügyi kötelezettségvállalások, amelyek következtében az államadósságnak a teljes hazai össztermékhez viszonyított aránya a megelőző évben fennállóhoz képest növekedne, semmisek a törvény erejénél fogva.

A módosítás csökkenti a szabály kikényszeríthetőségét, *tovább oldva* a fékeket, mert az adósságfék túllépéséhez fűzött jogkövetkezményt – a semmisséget – kapcsolja ki, ha a túllépés előre nem ismert okból következik be. Véleményem szerint az új szabály alkalmazásakor értelmezési problémákat vethet fel az, hogy mi tekintendő vagy tekinthető előre nem ismert oknak. Kérdés, minek minősül például az, ha a túllépés az Európai Bíróság vagy az Alkotmánybíróság olyan döntésének köszönhető, amelyet sokak előre láttak a jogi szakmában, jóllehet mások ellenkező tartalmú döntés meghozatalát várták. A kérdés felvethető a forint árfolyamának ingadozásával és a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel kötendő hitel-megállapodással összefüggésben is.

A magyar szabályozás egészét vizsgálva megállapítható, hogy míg az Alaptörvény szabálya kikényszeríthető, szigorú és kevésbé rugalmas; a Stabilitási törvény az adósságfékek alkalmazási körét kiterjeszti az Alaptörvényhez képest, emellett nagyobb rugalmasságot eredményez és mérsékelten csökkenti a kikényszeríthetőséget.

Konklúzió

A magyar szabályozás kapcsán megállapítható, hogy a jogalkotó évtizedes mulasztását pótolta az Alaptörvény közpénzügyi fejezetének beiktatásával. Az államadósság korlátozásának alkotmányba foglalására hitelességi szempontból, az adósságnövelő közpolitikai döntések kordában tartása miatt, illetve az Alaptörvény N) cikk (1) bekezdésében található költségvetési gazdálkodási elvek⁵¹ betartása érdekében szükség volt. E célok

⁵⁰ Ptk. 234. § (1) bekezdés.

⁵¹ Ezek közül is kiemelendő a fenntartható költségvetési gazdálkodás alapelve. Alaptörvény „N) cikk (1) Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti”

elérése érdekében az Alaptörvény *előrelépést jelent* a korábbi évtizedekhez képest. A magyar szabályozás érdemeként emelem ki továbbá a formaválasztást, mivel az osztott szabályozás biztosítékot jelent az alkotmányhoz kapcsolódó garanciákkal, de nem köti meg a jogalkotó kezét a részletszabályok alakításában.

A szabályozás egészét tekintve azonban az összkép nem ennyire biztató. Egyfelől *kérdéses a modelloálasztás*, a GDP-arányos adósságkorlát alkalmazása. Megítélésem szerint az állam, a jogalkotó szempontjából ésszerűbb olyan tényezőkhöz kötni a jogalanyok cselekvéseit, amelyekre hatni képes, hiszen így tud azokra befolyást gyakorolni. Ezért az eladósodás korlátozására alkalmasabb a kiadási korlát, a kiadásokkal ugyanis a kormányzat képes tervezni; illetve a kötelező egyenértékű ellentételezés elve is megfontolandó, ez garantálná, hogy a felmerült kiadásokhoz minden esetben bevételeket rendeljen a kormány.

A rendszert belső ellentmondások is terhelik. A Stabilitási törvény *kiterjeszti* a személyi kört, amelyre az adósságfékek alkalmazandók, ugyanakkor *kitolja* az adósságfékek alkalmazásának időpontját és a gazdasági sokkra vonatkozó kivétel tágabb körű meghatározásával *kioldja* a fékeket, szűkítve azok alkalmazási körét.

Összegezve, a Stabilitási törvény rendszere az Alaptörvényhez képest nagyobb rugalmasságot eredményez, amellet, hogy kis mértékben csökkenti a kikényszeríthetőséget, így hipotézisem második állítását is igazolta a kutatás. A rugalmasságot azonban a törvény sajnos részben helytelen eszközökkel – például a magasabb szintű jogszabály felülírásával – éri el. A fékek rendszere tehát kikényszeríthető és kellően rugalmas is, azonban a reform ellenére is további karbantartásra és olajozásra szorul annak érdekében, hogy a közjó állapotának megvalósulásához hatékonyan hozzájáruljon.

Irodalom

ÁKK: *Adósságszerkezet, diagram, 2012. 03. 31.* <http://akk.hu/index.ivy?public.lang=hu-HU> (2013.04.29.)

ÁKK: *A Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alap vagyonának összetétele és értéke* http://akk.hu//kepek/upload/2012/NYRA_pf_honlap-ra_20120831.pdf (2013.04.29.)

- ÁKK: Az államadósság alakulása 2010 folyamán <http://akk.hu/kepek/upload/2011/2010%20Eves%20Kiadvany%20final.pdf> (2013.04.29.)
- ANTAL ATTILA: KÖZPÉNZÜGYEK AZ ÚJ ALAPTÖRVÉNYBEN. IN JOGI FÓRUM 2011. MÁJUS 5. [HTTP://WWW.JOGIFORUM.HU/HIREK/25297#AXZZ1LVZQFPME](http://www.jogiforum.hu/hirek/25297#axzz1LVZQFPME) (2013.04.29.)
- Gazdaságkutató Intézet: Az államadósságról – a GKI háttérelmzése 2011. március 2. <http://www.gki.hu/en/node/350> (2013.04.29.)
- JAKAB ANDRÁS: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2011
- KECSÓ GÁBOR: Adósságfelek az államháztartásban: költségvetési politika rövid pórázon. In FAZEKAS MARIANNA (szerk.): *Jogi Tanulmányok*, 2012. ELTE-ÁJK Budapest 2012. 417-429. o.
- KOPITS GYÖRGY: A KÖLTSÉGVETÉSI FELELŐSÉG KERETRENDSZERE – NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK ÉS MAGYARORSZÁGI TANULSÁGOK. IN *Pénzügyi szemle*, 2007. 2. szám 197-216. o.
- KOPITS GYÖRGY-STEVEN SYMANSKY: Fiscal Policy Rules. In *International Monetary Fund Occasional paper no. 162*. 1998.
- Közjő In. Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/K/k%C3%B6zj%C3%B3.html> (2013.04.29.)
- KSH: *Az államháztartás hiánya (-) és többlete (+) (2000-2011)* http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tab1/teina200.html (2013.04.29.)
- Magyar Nemzeti Bank: *IMF/EU pénzügyi segítségnyújtás.* http://www.mnb.hu/A_jegybank/eu/hitelmegallapodas (2013.04.29.)
- MNB: *Tájékoztató az államháztartás és a háztartások pénzügyi számláinak előzetes adatairól 2010. IV. negyedév* http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Sajtoszoba/online/mnbhu_pressnews/mnbhu_hir_20071114/s13s14tajekoztato_hu.pdf (2013.04.29.)
- MNB Sajtóközlemény az államháztartás és a háztartások pénzügyi számláinak előzetes adatairól 2012. IV. negyedév 2. o. http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Statiztika/mnbhu_statkozlemeny/mnbhu_allamhaztartas_es_haztartasok_pu_szamlai/mnbhu_kozlemeny_SK_PSZLA_ELOZETES_2012_Q4.pdf (2013.04.29.)
- NEMÉNYI JUDIT – OBLATH GÁBOR: AZ ALKOTMÁNYTERVEZET ÁLLAMADÓSSÁG-SZABÁLYAIRÓL. *MTA-KTI blog* 2011. április 11. http://blog.mtakti.hu/blog_cikk/?cikk%5bcikk%5d%5bkeyvalue%5d=82 (2013.04.29.)
- NEMÉNYI JUDIT – OBLATH GÁBOR: AZ ALKOTMÁNYTERVEZET ÁLLAMADÓSSÁG-SZABÁLYAIRÓL– FRISSÍTÉS. *MTA-KTI blog* 2011. 10. 19. [http://blog.mtakti.hu/blog_cikk/?cikk\[cikk\]\[keyvalue\]=85](http://blog.mtakti.hu/blog_cikk/?cikk[cikk][keyvalue]=85) (2013.04.29.)

- Nemzetgazdasági Minisztérium: *Máridén jelentősen csökken az államadósság -2014-rea GDP 70 százaléka alásüllyeda GDP-arányos mutató*. <http://www.kormany.hu/download/5/ac/10000/Cs%C3%B6kken%C5%91%20%C3%A1llamad%C3%B3ss%C3%A1g.pdf> (2013.04.29.)
- P. KISS GÁBOR: Distinkció és kikényszeríthetőség – a fiskális szabályrendszer alfája és ómegája. In *Pázmány Law Working Papers*, 2012. 39. szám <http://plwp.jak.ppke.hu/images/files/2012/2012-39-PKiss.pdf> (2013.04.29.)
- ROMHÁNYI BALÁZS: Szempontok és javaslatok a magyar fiskális szabály-és intézményrendszer reformjához. In *Pénzügyi szemle*, 2007. 2. szám 335-370.o.
- ROMSICS IGNÁC: A KÁDÁR-RENDSZER LEGITIMITÁSVESZTÉSE AZ 1980-AS ÉVEKBEN. In *Rubicon*, 2009. 7-8., Budapest – http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kadar_rendszer_legitimitasvesztese_az_1980_as_evekben/ (2013.04.29.)
- SIMON ISTVÁN: A közpénzügyek szabályozása az alkotmányban – tervezet. In *Pázmány Law Working Papers*, 2011. 16. szám. <http://www.plwp.jak.ppke.hu/images/files/2011/2011-16.pdf> (2013.04.29.)

Jogszabályok

- Magyarország Alaptörvénye
1949. évi XX. Törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya
1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.)
1992. évi XXXVIII. törvény az államháztartásról
2008. évi LXXV. törvény a takarékos állami gazdálkodásról és a költségvetési felelősségről (Plafontörvény)
2010. évi CLIV. törvény a Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alapról, és a szabad nyugdíjpénztár-választás lebonyolításával összefüggő egyes törvénymódosításokról
2011. évi CXCV. törvény Magyarország gazdasági stabilitásáról (Stabilitási törvény)
2012. évi CXLI. törvény a Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló 2011. évi CXCV. törvény módosításáról

ABSTRACT

In my study I examine the Hungarian debt-brakes, using Kopits-Symansky criteria, mainly the criteria of flexibility and the criteria of enforceability. The flexibility is very important, because I it to demonstrate the differences between the Fundamental Law of Hungary and the Law of the economical stability of Hungary.

The research hypothesis is that the Fundamental Law of Hungary creates a very strict system using the debt-brakes, and it also ensures the enforceability and in a very small scope it also ensures the flexibility. The Law of the economical stability of Hungary looses this system and creates a more flexible, but a bit less enforceable regulation.

After the examination, I state that the Hungarian regulation is divided. The Fundamental Law of Hungary creates a very strict system using the debt-brakes, and it also guarantees the enforceability, but it ensures only a very small scope for the flexibility. The Law of the economical stability of Hungary looses this system decreasing enforceability by a little and a more flexible regulation.

Keywords: indebtedness of the state, enforceability, flexibility, debt-brakes

